

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

**ПРАПОР
МАРКСИЗМУ-
ЛЕНІНІЗМУ**

**ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН ІНСТИТУТУ
ФІЛОСОФІЇ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА
В У А М Л І Н**

**№ 2-3
БЕРЕЗЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ
1932**

ПАРТВИДАВ «ПРОЛЕТАР»

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН ІНСТИТУТУ
ФІЛОСОФІЇ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА
ВУАМЛІН

№ 2—3
БЕРЕЗЕНЬ - ЧЕРВЕНЬ

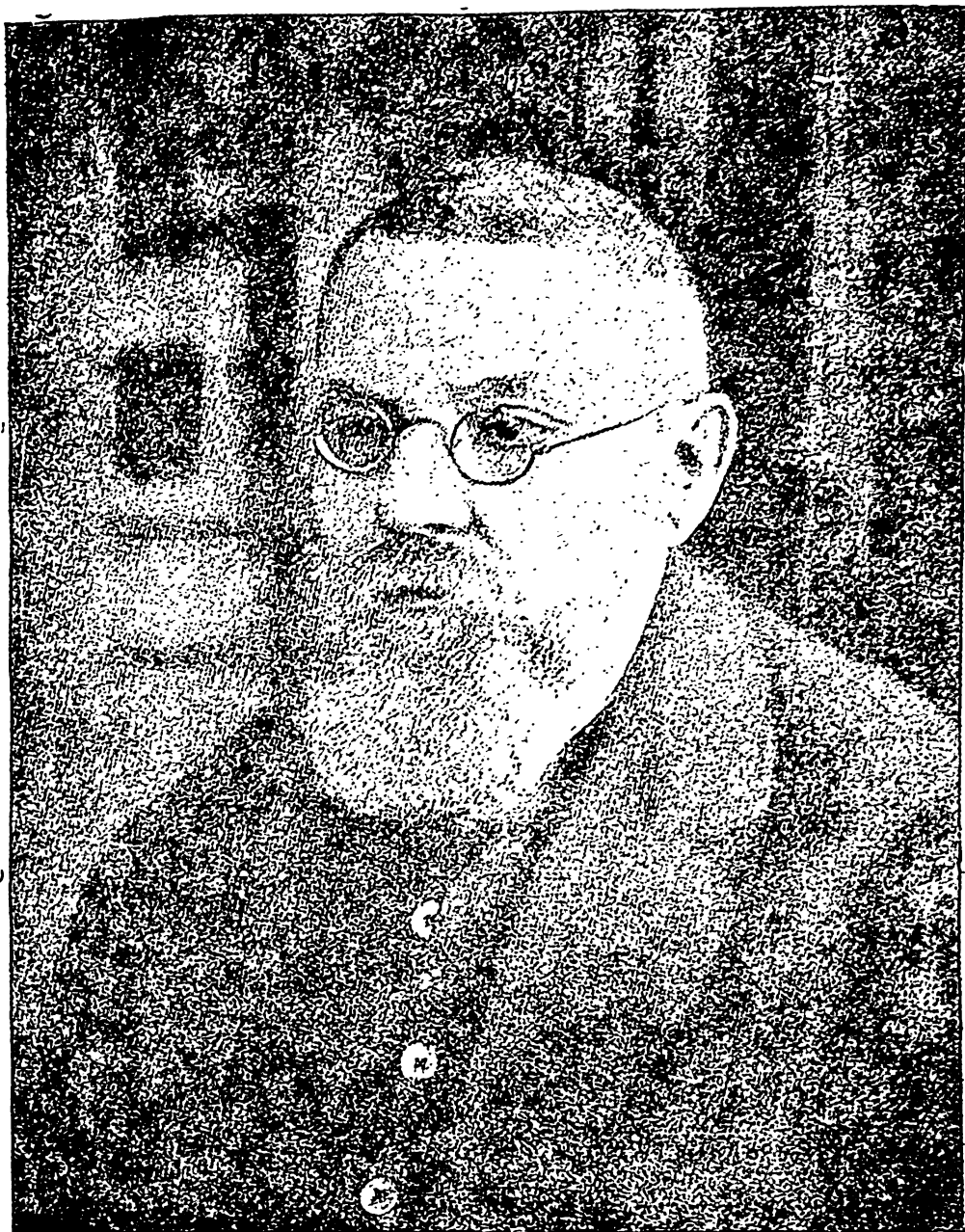

ПАРТВИДАВ „ПРОЛЕТАР”
1932

Бібліографічний опис цього видання розміщено в «Літописі Укр. Друку», «Картковому репертуарі» та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Літредактор *Б. Ткаченко*. Техкер *М. Сідлович*.
Здан. д. складання 10 червня 1932 року, під-
писано д. друку 20 липня 1932 року. Парт-
видав № 244. Тираж 2550 ґрголопліт № 3896.
28 травня 1932 року. Замовлення № 881.
13¼ друк. аркушів. Папір 72 × 105/16 (137 000
друк. знаків у 1 арк. паперу). Вийшла друком
у серпні 1932 р.

М. М. ПОКРОВСЬКИЙ
1868 — 1932

ПАМ'ЯТІ М. М. ПОКРОВСЬКОГО

З лав старої більшовицької гвардії смерть вирвала ще одного видатного бійця, одного з активних учасників Жовтневої революції та керівників будівництва соціалістичного суспільства, палкого революційного борця за побудову соціалістичної науки, за культурну революцію, більшовика-історика, солдата старої ленінської гвардії, *Михайла Миколаєвича Покровського*. Робота М. М. має значення не тільки всесоюзне, ба й всесвітнє. Життя М. М. — яскравий приклад того, як глибоке діалектичне поєднання революційної теорії з революційною практикою забезпечує успіх революційної боротьби та розвій науки.

Член літературної групи при МК. 1905 року, член Московського комітету більшовицької партії 1906—1907 р.р., член Лондонського з'їзду РСДРП, а після нього член Всеросійського більшовицького центру — в найгостріший період боротьби за встановлення і зміцнення пролетарської диктатури М. М. був на найвідповідальніших постах боротьби за перемогу соціалізму, був одним з безпосередніх організаторів радянської влади з перших років її існування. І на весь дальший період М. М. лишається на керівній радянській роботі, переходячи на фронт організації пролетарської науки та освіти.

Беручи найактивнішу участь у боротьбі партії за пролетарські кадри взагалі і наукові робітничі кадри зокрема, М. М. виступає як один з ініціаторів заснування мережі робітфаків, як незмінний президент Комуністичної академії, керівник Інституту червоної професури та ін. Тов. Покровський був організатором і незмінним керівником товариства „Історик-марксист“.

Ведучи безпосередньо-революційну боротьбу, М. М. не залишає роботи наукової; навпаки, ця робота була для нього одним із знарядь самої революційної боротьби. Найбільша його праця: „Русская история с древнейших времен“ виникла з лекцій, що їх М. М. 1906 року читав на пропагандистських курсах МК. Цей зв'язок наукової роботи з роботою партійного пропагандиста характеризує М. М. на всіх етапах його діяльності. Майже всі його твори радянської епохи так само безпосередньо пов'язані з його діяльністю революціонера. Його „Руська історія в найстислішому викладі“ виникла з курсу лекцій для свердловців, „Клясова боротьба та руська історична наука“ — з лекцій для студентів Ленінградського комвишу. Ряд його найважливіших статтів останнього періоду виник у безпосередньому зв'язку з роботою комісії для видання документів епохи імперіалізму.

Одного часу М. М. належав до групи „Вперед“. В період середпартійної боротьби під час Бресту М. М. належав до „лівих“ комуністів. Але, приймаючи ленінську критику, більшовицькою самокритикою виправляючи свої помилки, М. М. бився за проводом ленінського ЦК за

більшовізм проти опортуністів усіх гатунків. Одверта й послідовна більшовицька самокритика завжди була однією з основних властивостей М. М. Ставлячи перед собою завдання щораз глибше опанувати марксистсько-ленінську методологію, М. М. завжди сам викривав помилки, припущені ним у тій чи тій роботі; М. М. зростав на роботі разом з усім марксистсько-ленінським історичним фронтом і на чолі його.

М. М. прийшов до марксизму на переломі XIX—XX ст.ст., переборюючи вплив буржуазних історичних шкіл, що панували тоді в історичній науці. Не зразу опанував М. М. марксистсько-ленінську методологію. Він почав критику методологічних засад буржуазної історичної науки в 90-х роках в зв'язку з своєю масовою пропагандистською роботою. „Первісний історичний матеріалізм, — казав він, — виник у мене від першого дотику до маси“. Саме зв'язки з масою в робітничих гуртках справляли М. М. на шлях опанування марксистської методології. Від 1905 р. вся його життєва путь нерозривно пов'язана з історією більшовізму.

Виходячи з позицій ленінізму, він своїми роботами вщент розбив стару буржуазну концепцію руської історії — концепцію, створену Соловйовим, Ключевським, Мілюковим, концепцію, що її прийняли Плеханов та Троцький. Він розбив також дрібнобуржуазну концепцію руської історії (Шапова та ін.). В його творах уперше широко розгорнено марксистсько-ленінську, більшовицьку схему історії Росії. Він невтомно боровся за наукове розроблення історії революційного руху в Росії взагалі, Жовтневої революції зокрема. Нагадуючи, що основне в марксизмі-ленінізмі є саме вчення про диктатуру пролетаріату, він вимагав, щоб Жовтнева революція була в центрі всякого історичного дослідження. Бувши сам майстром діалектичної аналізи, він невтомно повторював, що „марксизм мінус діалектика — це марксизм мінус революція“ і вів боротьбу за піднесення теоретичного рівня наших історичних досліджень.

Ленін високо цінував М. М. як „обов'язкового радника (керівника) в питаннях наукових, питаннях марксизму взагалі“. Про його „Руську історію в найстислішому викладі“ Ленін писав: „Треба буде, на мою думку, перекласти європейськими мовами; ця книжка повинна стати підручником“.

Провадячи невтомну боротьбу проти тенденцій академічного замикання в колі абстрактно-теоретичних проблем, відірваних від революційної практики, М. М. скеровує в цей бік роботу цілого комуністичного марксистсько-ленінського колективу наукових працівників.

„Без революційної теорії не може бути й революційного руху“. Це Ленінове твердження було провідною зорею для всієї роботи М. М. протягом цілого його життя. Завжди вмюючи піднести найактуальніші для моменту історичні проблеми, пов'язані з найглибшими питаннями соціалістичного будівництва, М. М. вимагав такого повороту до найактуальніших проблем сучасності від кожного працівника наукового фронту взагалі, історичного зокрема. Саме з його ініціативи засновано масовий історичний журнал „Классовая борьба“, який, за його задумом, повинен був пов'язувати працівників історичного фронту з широкими пролетарськими масами.

В боротьбі на два фронти за генеральну лінію партії — проти всякого опортунізму та примиренства до нього, проти гнилого лібералізму — М. М. виявляв увесь більшовицький запал та більшовицьку непримиренність. Він має величезні заслуги в боротьбі проти меншовізму на всіх його етапах, проти меншовицьких поглядів Плеханова, проти троцькізму, що обернувся на передовий загін контрреволюційної буржуазії, у викритті контрреволюційної, меншовицької, буржуазної суті троцькістської історичної та політичної платформи. Він невтомно боровся проти всякого опортунізму, проти правоопортуністичного розуміння революції 1905 й 1917 рр., проти страйколомства Каменева й Зінов'єва в 1917 р., проти правого

опортунізму в добі наступу соціалізму на цілому фронті. До останніх днів свого життя М. М. боровся проти агентури буржуазії в історичній науці, викриваючи її справжнє контрреволюційне обличчя. Уже прикутий до смертного ложа, він боровся за реалізацію історичних указівок, що їх дав у своєму листі до редакції журналу „Пролетарская революция“ тов. Сталін, боровся зокрема проти контрабанди контрреволюційного троцькізму.

М. М. був невтомним борцем проти ідеалізму, проти механістичного розуміння історичної закономірності, проти всіляких спроб звести марксизм - лєнінізм до вульгарного економічного матеріалізму, проти меншовикуватого ідеалізму, за більшовицьку партійність у науці. М. М. один із перших порушив питання про лєнінський етап розвитку історичної науки, про перебудову всієї нашої історичної роботи на лєнінських засадах. Він підкреслював всю вагу вивчення Лєніна як історика; він говорив, що „всяка майбутня історія Росії, що заслуговує назви марксистської, має керуватися розумінням руської історії, даним у Лєніна“. Він перший поставив питання про те, що ми повинні боротися за розроблення „тієї схеми руської історії, що її ми зємо марксистською, а вірніше було б назвати лєнінською“. Він підкреслював, що історія Жовтневої революції вже дана у творах Лєніна. Свою роль як бійця історичного фронту він розглядав, як роль Лєнінового помічника, виконавця й конкретизатора Лєнінових указівок.

М. М. перший виставив гасло — перейти до колективних форм у науково - дослідній роботі, борючись за створення справжнього соціалістичного колективу дослідників.

М. М., хоч і не встиг сам розгорнути історію народів СРСР, був одним із перших, хто гостро поставив цю проблему. Він багато зробив, щоб розробити марксистську історію України, зокрема борючись у ній проти буржуазно - куркульської націоналістичної системи поглядів — яворщини.

Протягом усієї своєї наукової діяльності як історик М. М. невтомно викривав і картав грабінницький, руїницький, воєнно - фєвдальний імперіалізм російського царизму, показував на весь зріст його зовнішню й колоніальну політику, як політику грабунку та пригнічення всіх і всяких „недержавних народностей“.

Викриття й конкретизація Лєнінових тверджень про імперіалістичний характер російського царизму є одна з найважливіших робіт М. М., що має всесвітньоісторичне значення. М. М. був одним із перших дослідників епохи імперіалізму та імперіалістичної війни, що її вивчення він щільно пов'язував з сучасними завданнями революційної боротьби міжнародного пролетаріату. Публікація документів про походження імперіалістичної війни, підготовлена й розпочата за вказівками Лєніна під безпосереднім керівництвом М. М. — одне з важливих знарядь Комінтерну в його боротьбі проти небезпеки нової імперіалістичної війни.

Смерть М. М. — це велика втрата для цілої партії, для Комінтерну, для міжнародного пролетаріату. Величезні завдання, що їх поставив перед усією партією вождь партії тов. Сталін: піднесення теоретичної роботи на рівень сучасних завдань соціалістичної реконструкції СРСР та світової пролетарської революції, озброєння мільйонних партійних та комсомольських мас Лєніновою теорією — всі ці завдання ми виконаємо, ще більше згуртовуючи лави теоретичного фронту, заповнивши цим ту прогалину, що утворилася в наших лавах через смерть тов. Покровського. В боротьбі за здійснення цих величезних історичних завдань, прикладом для нас будуть життя, робота й боротьба більшовика - історика Михайла Миколаєвича Покровського.

Президія Вуамлін
Парткомітет Вуамлін
Українське Т-во істориків - марксистів

О. БЕРВИЦЬКИЙ

ВОЄННА НЕБЕЗПЕКА І ЗАВДАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ФРОНТУ

На основі загальної кризи капіталізму сучасна світова економічна криза охопила всі пори капіталістичного господарства, загострюючи до краю всі внутрішні й зовнішні суперечності капіталізму. Трудящі капіталістичних країн, згнічені крайнім загостренням економічної кризи, безробіття, стиснуті в лещатах голоду й злиднів, стають на єдино вірний шлях боротьби за революційний вихід з небувалої кризи, що потрясає капіталістичний світ. Уперто наростає революційна криза, хоч і нерівномірно в усіх країнах.

Цей реально відчуваний стан капіталістичної системи наших днів тим рельєфніше виступає на тлі невиданих успіхів соціалістичного будівництва у нас, за керівництвом більшовицької партії Леніна. Наші велетні індустрії, що вступають до ладу, широке розгортання соціалістичної індустрії та рільництва учиняють ґрунтовний переворот в економіці нашої країни, міняють лице нашої радянської землі, посуваючи нас швидкими темпами до виконання другої п'ятирічки, п'ятирічки знищення кляс і побудування соціалістичного суспільства в нашій країні.

Всі спроби капіталістичного світу вийти з економічної кризи шляхом виняткового натиску на життєвий рівень трудящих своїх країн зазнають невдач і буржуазія знову прагне розв'язати вузол старим способом — шляхом війни як останнього заходу для капіталістичного виходу з кризи, коштом нового грабунку колоній, коштом слабих народів і переможених країн, а в першу чергу коштом соціалістичних республік Радянського союзу.

Шалене готування нової світової імперіялістичної війни, невиданої щодо розмірів знищення матеріальних сил суспільства, є основна лінія світових імперіялістичних хижаків. Світ вступає в нову смугу імперіялістичних воєн. Це не примара, а це вже реально дотичний факт. Перші громи й заграви нової світової пожежі вже спалахнули на землях Китаю. Напад японського імперіялізму на Китай і метушня імперіялістичних акул навколо поділу й нового, ще тяжчого капіталістичного зневолення трудящих Китаю відбиває лице сучасних суперечностей імперіялізму.

„Війна в Манджурії та Шанхаї є для імперіялістів прелюдія до воєнної інтервенції проти Радянського союзу і до нової імперіялістичної війни за світову гегемонію. Підготування воєнної інтервенції проти Радянського союзу є безпосереднє продовження боротьби буржуазії за капіталістичний вихід з кризи в середині своїх країн. Тут фронт пролетаріату стикається з єдиним фронтом усього імперіялізму“ (передова журналу „Большевик“ № 4).

Світ напередодні великих подій. Боротьба між двома системами вступає у вирішальну фазу. Ми неминуче з кожним днем наближаємось до сутички з передовими капіталістичними арміями. Перед лицем подій, що оце насуваються, з особливою силою постають перед нами вимоги підвищення обороноспроможности країни та забезпечення нашої еконо-

мічної самостійності. Перед нашою країною, перетвореною першою п'ятирічкою, що ось де закінчується, на країну індустріальну, постають нові, ще величезніші й відповідальніші завдання. Якщо тепер кордони наші забезпечені більше, ніж два-три роки тому і трудящі нашої країни мають змогу продовжувати соціалістичне будівництво—це є наслідок успіхів соціалістичної промисловості й сільського господарства, політики індустріалізації й колективізації, це є наслідки успіхів виконання першої п'ятирічки.

Якщо коротко зформулювати завдання зміцнення обороноспроможності нашої країни надалі, то це має визначитись у короткій формулі: вироблення й здійснення на основі вирішень партії другого п'ятирічного пляну розвитку всього народного господарства, розміщення продуктивних сил всього Радянського союзу і, відповідно до нових продуктивних сил, реконструкція нашої армії. І у виконанні цього завдання велика роль належить науковому фронтові на всіх ділянках його діяльності.

Різні соціально-економічні формації різняться насамперед різним характером продуктивних сил та способу виробництва. Ця засада марксизму-ленінізму цілком впливає з усієї науки Леніна про пролетарську революцію та побудування соціалістичного суспільства. Ленін, давши блискучу аналіз і розроблення цієї засади в науці про пролетарську революцію, перетворив її на програму конкретної революційної дії, вказавши дальший шлях наших перемог.

Твердження марксизму про різні якості продуктивних сил за різних економічних формацій, стривіялене і перетворене „теоретиками“ II Інтернаціоналу на мертву догму, Ленін обернув на зброю діяння. Вчення Леніна про те, що у відсталій країні треба спочатку взяти пролетаріатові владу і за допомогою цієї влади перебудувати економіку, наздогнати техніку передових імперіалістичних країн, цілком впливає з науки Маркса-Енгельса про революційний перехід від однієї суспільної формації до іншої, вищої. Врахування й перетворення якісного характеру продуктивних сил на нову якість діяння щільно пов'язане з однією з найважливіших складових частин ленінізму—з стратегією і тактикою робітничої класи в період війни.

Ще 80 років тому, в статті „Священний союз проти Франції в 1852 році“ (Твори, т. VIII, стор. 461) Енгельс дав на основі досвіду революції 1848 року аналіз залежності нових способів війни від нової якості продуктивних сил, властивої соціалістичним суспільним відносинам. Він указує, що справжнє визволення пролетаріату, цілковите усунення класових різниць і цілковите усупільнення усіх засобів продукції обумовлює щонайменше подвоєння засобів продукції, які були тоді в Німеччині і Франції, а це останнє мислить собою створення нового способу війни.

„Колосальні новозаведення Наполеона у військовій науці,— каже Енгельс,— не можна подолати чудом; нова військова наука буде в такій же мірі кінцевим продуктом нових суспільних відносин, в якій методи, створені революцією і Наполеоном, були неминучим наслідком тих нових відносин, що їх дала революція. І так само, як пролетарська революція в промисловості полягатиме ні в якому разі не в скасуванні парових машин, а в збільшенні їх числа, і у військовій справі завдання полягає не в зменшенні масовості армій та їх рухливості, а навпаки, в піднесенні того й другого на вищий ступінь. Передумовою наполеонівського способу провадження війни було зростання продуктивних сил; передумовою кожного нового вдосконалення у військовій справі теж будуть продуктивні сили“.

Геніяльні передбачення Енгельса здійснилися в нашій країні абсолютно точно, перевершені тільки щодо розмірів. В чому справжня суть геніяльного передбачання Енгельса? Справжня суть його полягає в тому, що військову науку старої суспільно-економічної формації не можна

перемогти чудом, що її можна перемогти новою наукою, доконечним продуктом нових суспільних відносин і що передумовою нового способу провадження війни є нові продуктивні сили. Сила нового способу провадження війни, — розвиває далі свою думку Енгельс, — що постає з новими продуктивними силами й продукційними відносинами, що постає із знищенням кляс, являє собою величезну нову якісну величину, яка з конечности матиме вирішальне значення. У своїй масовості і стратегічній рухливості ці армії матимуть, таким чином, нечувану, страшну силу... Воїни мають стати сильнішими, зручнішими й інтелігентнішими, ніж ті, що їх може дати сучасне суспільство“.

Ілюструвати це — зовсім зайва річ. Історія це стверджує з надзвичайною точністю в нашій країні. Треба по-більшовицькому зробити звідси висновки для діяння, і Ленін ці висновки зробив. Ленінський плян електрифікації є втілення цих висновків. Ленінове визначення суті нової якості продуктивних сил відповідно до нових суспільних відносин коротко зформульоване у відомій zasadі: „Комунізм — це радянська влада плюс електрифікація“; її зміст полягає в тому, що єдино-можлива основа соціалізму — велика машинова індустрія — означає не що інше, як електрифікацію всієї країни“¹.

Ленінська теорія розвинення великої машинової індустрії шляхом електрифікації країни власне й є програмою нашої дії у створенні продуктивних сил нової якості, покликаних усім ходом історичного розвитку вчинити корінний переворот в усіх галузях суспільного життя, в тому числі і в стратегії й тактиці армії пролетарської диктатури, в її організації, отже й у питанні підвищення обороноспроможности країни.

І корінення новітньої військової техніки в армію, поруч із зміною особистого складу, з конечністю спричинюється до зміни організації військової, тактики й стратегії армії, викликає процес реконструкції армії і реконструкцію військових наук. Реконструкція не є одночасний акт, а є органічний процес, що розвивається залежно від розвитку продуктивних сил нашої країни. Швидкі темпи розвитку нашого соціалістичного будівництва відбиваються і в темпах реконструкції армії.

Наша армія принципово різниться від буржуазних армій. Всупереч твердженням ренегата Троцького у нас немає клясового антагонізму в армії.

Передові капіталістичні армії, армії з клясовим антагонізмом, теж увесь час змінюють своє лице відповідно до розвитку передової капіталістичної техніки. Але цей процес у капіталістичних країнах, принципово відмінний, визначуваний суперечностями капіталістичного суспільства, іде своїм шляхом. Буржуазія стає на шлях створення квалфікованих загонів фашистів. Якнайпильніший облік цих шляхів, використання суперечностей розвитку капіталізму і скеровування розвитку нашого будівництва збройних сил країни шляхом, належним передовій клясі — таке є наше завдання.

Нова епоха у військової справі не є „вільною творчістю“ геніяльних військових провідців. „Вплив геніяльних полководців чи не найбільше обмежується тим, — каже Енгельс, — що пристосовує провадження боротьби до нової зброї та нових бійців“. Значить, наше завдання полягає в тому, щоб вивчити нову зброю і бійця як своїх, так і супротивника, тобто кінець-кінцем вивчити продуктивні сили і продукційні відносини, скерувати розвиток продуктивних сил і „пристосувати“ до них новий спосіб провадження боротьби.

Ця загальна засада марксизму-ленінізму практично для теоретичного фронту дає колосальне поле роботи з цілеспрямуванням на кон-

¹ Доповідь на III конгресі КІ.

кретне вирішення питань реконструкції армії в нерозривному зв'язку з економікою і політикою країни пролетарської диктатури, країни будованого соціалізму. Практично від теоретичного фронту це вимагає вирішення конкретних питань в'їськової техніки й організації армії, авіаційної, автомобільної, танкової, інженерної справи і всіх зв'язаних з цими галузями питань. Неможливо собі уявити найменшу галузь промисловости, де б не потрібна була конкретна науково-дослідна робота, підпорядкована інтересам країни, починаючи від простого гвинта, що переростає в складну проблему оборони країни, аж до найудосконаленіших сучасних механізмів. В такій же мірі це стосується до математики, фізики, хемії, медицини, біології, психоневрології, сільського господарства та інших наук.

Досить хоч би вказати на такі групи питань, як, наприклад, питання раціоналізації у в'їськовій справі і в роботі запілля на оборону, питання стандартизації в інтересах оборони, питання місцевих ресурсів під час війни, питання, зв'язанні з ролюю сурогатів та різного роду замінів під час війни і т. д.

Війна є соціальне явище. Ця засада марксизму-ленінізму міцно увійшла в свідомість робітничої класи. Всілякі буржуазні ідеалістичні „теорії“ війни, побудовані на біологічних, психологічних, божественних тощо „основах“ і розраховані на облудування відсталих шарів трудящих, треба рішуче викривати. Для передового ж свідомого робітника засада, що війна є соціальне явище, є аксіома. З цієї аксіоми випливають найважливіші наслідки відносно всіх галузей соціального життя. Звідси також випливає й те, що економіка й техніка війни, як і сама війна, мають класовий зміст, при тому відмінний в різних суспільно-економічних формаціях.

Війна й економіка, війна й політика перебувають у нерозривному зв'язку. „Ніщо так не залежить від економічних умов,— каже Енгельс,— як сама армія і фльота. Озброєння, склад, організація, тактика й стратегія насамперед залежать від досягнутого в даний момент ступеня розвитку виробництва та від шляхів сполучення“. Викриття цієї закономірности для того, щоб поставити її на службу пролетарській революції, є історична заслуга марксизму. Маркс — Енгельс — Ленін ученням про війну, конкретним всебічним розробленням цього вчення, дали пролетаріатові до рук найгострішу зброю, і першим завданням наукового фронту є вивчення, розроблення й застосування цієї спадщини до нової обстанови збройних сутичок, що ось насуваються

Ленін не тільки продовжив, але й підніс на вищий ступінь науку Маркса-Енгельса про війну. Ленінова наука про війну в добі імперіалізму є складова частина науки про пролетарську революцію. Тактика й стратегія пролетаріату під час війни є одна з складових частин ленінізму.

Новий тур імперіалістичних воєн означає неминуче настання нового туру пролетарських революцій. Війна виростає з нинішньої кризи, але з кризи неминуче росте й пролетарська революція. Це не значить, звичайно, що революція може родитися тільки з війни, як уявляв собі Бухарін. „Як і всяка криза,— каже Ленін,— війна загострювала глибоко заховані протиріччя і вивела їх назверх, розрвавши всі лицемірні покрови, відкинувши всі умовности, зруйнувавши гнилі або ті, що встигли підгнити, авторитети“. Війна сприяє розв'язанню сил революції.

Ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату зокрема. Пролетарська революція, як єдино можливий шлях до розв'язання протиріч капіталістичного суспільства, і збройне повстання, як вища форма класової боротьби пролетаріату за владу і як метода пролетарської революції, зобов'язують нас

поставити на розв'язання на теоретичному фронті цілий ряд питань у зв'язку з близькими боями в міжнародній сутичці.

Теоретичний фронт в усіх галузях, починаючи від філософії, економіки і кінчаючи історією, літературою тощо, треба скерувати в бік вирішення цього основного завдання нашої доби — розроблення конкретних питань теорії пролетарської революції, конкретних питань керування збройним повстанням. Це не значить, що науковий фронт треба підпорядкувати *тільки* технічному підготуванню збройного повстання. Технічне підготування збройного повстання є нероздільне від політичного й економічного підготування, і саме збройне повстання як вища форма боротьби за владу і як метода пролетарської революції є нероздільне від усієї теорії й тактики пролетарської революції. Розроблення цих питань теоретичний фронт може виконати тільки зброєю марксизму-ленінізму. Маркс — Енгельс — Ленін — Сталін — це є невичерпне джерело при вирішенні всіх цих конкретних завдань на всіх ділянках наукового фронту.

Характеристичне для партій II Інтернаціоналу є те, що вони ігнорують вивчення війни, вивчення теорії пролетарської революції і не ставлять перед собою завдання опанувати військову справу. Це цілком впливає з фальсифікації і відмови меншовиків від науки Маркса — Леніна про диктатуру пролетаріату. Для більшовізму ж усяка недооцінка ваги опанування військової справи, всяка недооцінка нашої пролетарської армії та піднесення її боєспроможности становлять собою безпосередню зраду справи пролетарської революції. Ленін викрив усю буржуазну брехню про війну. Ленін також нещадно викрив опортунізм меншовиків, всілякого штибу пацифістів, дрібнобуржуазних соціалістів, що виступають, начебто від імени робітничої кляси, в інтересах буржуазії. Ленін викрив антимарксистську суть поглядів Рози Люксембург, що ніби національно-визвольні війни в добу імперіялізму є неможливі.

Всілякі контрреволюційні „теорії“ меншовиків, троцькістів, ідеалістів, механістів, правих і „лівих“ опортуністів (Кавтський, Плеханов, Троцький, Зінов'єв, Бухарін, Свечин, Верховський, Горєв, Топорков та інші) у сфері військових наук, в царині учення про війну являють собою виняткову загрозу на теоретичному фронті, і наш більшовицький обов'язок полягає в нещадній боротьбі, нещадному викриванні цих „теорій“.

У нас існують навіть такі теорії, які намагаються довести, що взагалі не існує „осібної“ науки ленінізму про війну (Боевський). Загальновідома також шкідницька теорія „перманентної“ економічної мобілізації Свечина та його ж теорія „режиму економії“ воєнних витрат коштом „гарматного м'яса“, його ж стратегія „виморювання“ і т. д. Всі ці „теорії“ являють собою величезну небезпеку для справи пролетарської революції, і на цій ділянці потрібна гостра чуйність.

Соціальний характер воєн. не є таємницею для буржуазії. Зв'язок війни з економікою і політикою імперіялістичні акули засвоїли як абетку грабунку. Німецький імперіялізм у світовій імперіялістичній війні навіть на кожній гарматі демонстрував цей зв'язок, вигравірувавши на кожному тілі гармати девізу „Ultima ratio regis“ („Останній довід короля“).

В брошурі „Соціалізм і війна“ Ленін дає підрозділ „Війна є продовження політики іншими (власне: насильницькими) засобами“ і додає, що „цей славнозвісний вислів належить одному з найглибших письменників у військових питаннях, Клявзевицу. Марксисты слушно вважали цю засаду за теоретичну основу поглядів на значення кожної даної війни. Маркс і Енгельс завжди саме з цього погляду дивилися на різні війни“. А в конспекті творів Клявзевица¹, виписуючи заголовок розділу „Війна є інструмент політики“, Ленін робить нотатку: „найважливіший розділ“.

¹ Ленінський збірник, XII.

В кінці цього ж розділу, між іншим, Ленін виносить на берег думку Клявзевица про те, що „війна с політика, яка змінила перо на меч“.

Політика капіталізму — політика грабунку. Але заразом „причини війни як історичного явища кореняться не в „природній лихий основині“, заложеної в людях, і не в „лихий“ політиці уряду, а в тому, що суспільство розбите на кляси, на експлуататорів та експлуатованих. Капіталізм — ось причина війни в новій історії“¹. Війна постає з самої природи капіталізму, і для того, щоб знищити всякі війни, треба знищити саму систему капіталізму, збройним повстанням захопити владу, розбити буржуазну державну машину, встановити диктатуру пролетаріату, знищити кляси й побудувати соціалістичне суспільство.

Залежно від характеру сучасних воєн, залежно від завдань політики панівних кляс у нашій добі, VI конгрес Комінтерну розрізняє три типи воєн.

Перший тип воєн — війни реакційні, коли імперіялістичні держави воюють між собою, де обидві сторони ведуть реакційну, імперіялістичну війну. Класичним прикладом такої виду воєн є імперіялістична війна 1914 — 1918 р.р.

Другий тип воєн — війни контрреволюційні, коли імперіялістична контрреволюція веде війну проти країн пролетарської диктатури. В цьому випадку реакційну війну провадять тільки імперіялісти, а пролетарська диктатура провадить революційну війну за соціалізм в інтересах усього світового пролетаріату. До цього типу воєн належить також гнобительська війна проти колоніяльного визвольного руху.

Третій тип воєн — національно-революційні війни, надто колоніяльних країн, проти імперіялізму, зв'язані з гнобительськими війнами імперіялістів проти цих країн. Ці війни в сучасній добі є звеном світової революції.

Залежно від цих трьох типів воєн пролетаріат і визначає свої позиції і тактику відносно конкретних воєн.

„Загроза інтервенції проти СРСР стала безпосередньою загрозою світовому пролетаріатові. Взаємовідносини між капіталістичною і соціалістичною системами вступили в нову історичну фазу“¹ Весь капіталістичний світ провадить шалену боротьбу проти Радянського союзу. Всесь капіталістичний світ готує війну проти країни соціалізму. Але французький імперіялізм, що став за останні роки панівною силою капіталістичної Європи, французький імперіялізм, який протягом усієї нашої революції провадив жорстоку боротьбу з нею всіма засобами, в роки громадянської війни керував інтервенцією, який всіляко підтримував Денікіна, Колчака, Врангеля, надхнитель польсько-румунської воєнщини — французький імперіялізм розгортає зараз надто широке, винятково шалене готування до імперіялістичної війни.

Події на Далекому Сході стоять у загальному зв'язку готування війни проти нас і є прелюдією до воєнної інтервенції проти Радянського союзу. Військова окупація Манджурії і події в Шанхаї відбуваються за безпосередньою підтримкою й участю французького імперіялізму в поділі Китаю та підготуванні воєнних дій проти СРСР на Далекому Сході, щоб полегшити інтервенцію проти Радянського союзу.

„Імперіялістична політика буржуазної диктатури, загострюючи всі протиріччя у світовій імперіялістичній системі, створюючи скрізь огнища нових воєнних конфліктів, неминуче приводить до нових страшних імперіялістичних воєн. Не знімаючи протиріч між окремими імперіялістами, політика буржуазної диктатури означає шалене готування до воєнної інтер-

¹ VI конгрес Комінтерну.

² З резолюції XI пленуму ВККІ.

венції в СРСР, до суто імперіялістичної і контрреволюційної війни проти Радянського союзу і до поновлення капіталізму“¹.

Революційний пролетаріат за проводом комуністичних партій бореться за революційний вихід з кризи. Робітнича кляса викриває готування імперіялістів до війни. пролетарську революцію протиставить імперіялістичній війні. У фокусі війни зараз відбивається все напруження клясової боротьби в країнах капіталізму, вся гострота протиріч між двома протипоставленими системами — світом капіталізму, що загниває, і світом соціалізму. „Цей дедалі більший контраст двох систем становить основну вісь сучасних міжнародніх відносин, впливає на дальший розвиток протиріч у середині капіталістичного світу, що надто посилюються в наслідок кризи“².

Кінець імперіялістичним війнам може покласти тільки переможна пролетарська революція, що в її результаті зійде з історичного кону остання клясова формація, закінчиться передісторія людського суспільства.

У всеоружжі теорії марксизму - лєнізму теоретичний фронт, що його роля і значення для успіху світової пролетарської революції величезні, чуйно охороняючи чистоту марксо - лєніської науки, повинен поставити свої сили на ударну роботу побудови соціалізму, на підвищення нашої обороноспроможности, на зміцнення нашої Червоної армії.

---

¹ XI пленум ВККІ.

² XI пленум ВККІ.

ОСНОВНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ ПЕРЕХОДОВОГО ПЕРІОДУ¹

Питання про закономірності переходового періоду в нашій країні є питання про можливість збудувати соціалізм і про шляхи перетворення цієї можливості в дійсність.

Яку актуальність має це питання тепер, коли ми вже є в періоді соціалізму, коли Ленінове питання „хто — кого“ розв'язане проти капіталізму на користь соціалізові цілком і безповоротно, і в місті і на селі?²

Вступ у період соціалізму означав ґрунтовну зміну соціально-економічних умов, ґрунтовну зміну співвідношення класових сил у нашій країні, що визначилося перед XVI з'їздом нашої партії в зв'язку з вирішальними успіхами соціалістичної промисловости, витисненням капіталістичного сектора і поворотом середняцького та бідняцького селянства на шлях колективізації. За час від XVI з'їзду до XVII конференції відбулося нове якісне зрушення: у промисловості „створено власну базу для завершення реконструкції всього народнього господарства“; „в сільському господарстві стався ґрунтований перелам, що виявився в остаточному повороті до соціалізму бідняцько-середняцьких мас села“; „Радянський союз із країни дрібного й найдрібнішого рільництва перетворився в країну найбільшого в світі рільництва на основі колективізації, розгортання радгоспів і широкого застосування машинової техніки“; „Найважливіший підсумок соціалістичного будівництва першої п'ятирічки є остаточний підрив коріння капіталізму на селі, що вирішає наперед цілковиту ліквідацію капіталістичних елементів і цілковите знищення клас“³.

Ця нова обстановка визначає й нове основне політичне завдання, що його поставила XVII конференція: „остаточно зліквідувати капіталістичні елементи й класи взагалі, цілком знищити причини, що породжують класові ріжниці та експлуатацію і подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудову людність країни на свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства“.

Відповідно до цього завдання, партія ставить усьому теоретичному фронту нові вимоги. Перед теоретичною думкою безпосередньо стало питання про закономірності періоду соціалізму.

Але вступ до періоду соціалізму зовсім не є просте переступання з переходового періоду в соціалізм. Цей вступ є процес.

Якщо весь переходовий період є період становлення соціалізму, то нинішній етап є етап переростання, перетворення переходового періоду на соціалістичну формацію. Це значить, що переходовий період ще не закінчився, хоч ми вже вступили в період соціалізму.

Нерозуміння діалектики цього переростання, формальний, метафізичний підхід до вивчення нинішнього етапу є характеристичні і для правих

¹ В порядку обговорення.— *Ред.*

² Дивись резолюцію XVII партконференції на доповіді тт. Молотова й Куйбишева.

³ З резолюції XVII партконференції на доповіді тт. Молотова й Куйбишева.

і для „лівих“ опортуністів, які віддзеркалюють тут вплив капіталістичних елементів, що гинуть, але посилено чинять опір; досить нагадати хоч би про лівачькі теорійки відмирання торгівлі та грошей, про несполучність госпрозрахунку з соціалістичним плянуванням, а з другого боку — про правоопортуністичне отожднювання нинішньої радянської торгівлі й госпрозрахунку з торгівлею та госпрозрахунком першого етапу непу. Тепер, після XVII партконференції, ці теорійки починають прохоплюватися в новій формі — як розмови про „відмирання“ пролетарської держави і „згасання“ класової боротьби, про „вичерпання соціальної бази“ для ухилів у партії в другій п'ятирічці.

Кровна спорідненість зверхньо „непримиренних“ теорій самопливу та перестрибування надто яскраво виявляється на нинішньому етапі.

Процес переростання переходового періоду в соціалістичну формацію означає, що й закономірності становлення соціалізму не замінюються механічно закономірностями соціалістичного суспільства, а теж переростають у них. Треба розробляти теорію закономірностей соціалізму, але це розроблення ніяк не може бути абстрактним, відірваним від конкретної обстанови нинішнього етапу.

Всякі спроби міркувати про соціалістичне суспільство „взагалі“ будуть найшкідливішою схоластикою, що неминучо поведе або до троцькістської або до правоопортуністичної концепції.

Закономірності соціалізму можна пізнати, тільки вивчаючи конкретну соціально-економічну обстанову нинішнього етапу соціалізму, — *знищення класових різниць у загостреній класовій боротьбі, на основі завершеного фундаменту соціалістичної економіки. Щоб зрозуміти цю обстанову, треба вивчати закономірності переходового періоду на його попередніх етапах. Але ці закономірності треба також розглядати у світлі нинішнього, останнього етапу переходового періоду, що переростає в соціалізм.*

У цій роботі ми пробуємо розв'язати *тільки це останнє завдання, з його методологічної сторони.* Перше ж основне завдання — вивчати закономірності соціалізму в умовах його нинішнього етапу, тобто з періоду XVI з'їзду партії, — вимагає окремої великої колективної роботи.

1. Що таке переходовий період і як вивчати його закономірності

Пролетаріят окидає панування буржуазії, захоплюючи до своїх рук державну владу та економічні командні висоти; тим самим він руйнує капіталістичне суспільство і створює нову, соціалістичну продукцію. Але замість зруйнованого не створюється *зразу* нове соціалістичне суспільство.

Чому? З двох причин. Поперше, тому, що, крім нової соціалістичної продукції, є ще дрібна товарова продукція, що її не можна зразу, негайно перетворити на соціалістичну, бо для цього, з одного боку, надто дужі є власницькі звички дрібної буржуазії, а з другого боку — пролетаріят на першому етапі переходового періоду ще не має досить сил, щоб безпосередньо організувати зв'язок дрібних індивідуальних продукційних одиниць на новій, соціалістичній основі. Тимчасом пролетаріят не може не розмежувати точно простого товаропродуцента, кого можна й треба добровільно переробити за проводом пролетаріату, і капіталіста. Подруге — хоч експропрійовані заводи й фабрики стають у руках пролетаріату соціалістичними в суті підприємствами, але ж організацію праці на них не можна перебудувати зразу, за декретом, бо треба ще перевиховати чималу відсталу верству робітничої класи, треба заново створити соціалістичну систему організації праці. З цих причин і соціалістичні суспільні господарські зв'язки — пляновий принцип — не можуть зразу негайно охопити все суспільне господарство, або хоч би його абсолютно переважну частину.

Ось що казав Ленін з цього приводу: „Це завдання (створити соціалізм.— А.) не можна здійснити зразу; воно вимагає досить довгого переходового періоду від капіталізму до соціалізму — і тому, що переорганізація продукції є річ важка, і тому, що треба часу для ґрунтовних змін в усіх галузях життя, і тому, що величезну силу звички до дрібнобуржуазного та буржуазного господарювання можна перемогти тільки в довгій і завзятій боротьбі. Тому Маркс і каже про цілий період переходу від капіталізму до соціалізму“¹.

Отже, в переходовому періоді лишається дрібна товарова продукція, а тому неминуче є й існування капіталістичної продукції, хоч вона в умовах пролетарської диктатури стоїть на підпорядкованому місці. „А що ми ще не спроможні здійснити безпосередній перехід від дрібної продукції до соціалізму, то й капіталізм є до певної міри неминучий, як стихійний продукт дрібного виробництва та обміну“.²

Одначе, хоч буржуазію й позбавлено політичної влади і основної маси засобів продукції, хоч капіталістичній продукції належить підпорядкована роль в переходовій економіці, не зважаючи на це, боротьба проти капіталізму після перевороту не тільки не закінчується, ба й *не слабшає*. Захоплення пролетаріатом політичної влади і економічних командних висот переводить цю боротьбу на нову основу, ґрунтовно змінює співвідношення класових сил (пролетаріят стає панівною класою, буржуазія позбувається панівного становища і не є основна класа). Разом із тим *дрібна товарова продукція*, що лишається, є одностипна з капіталістичною (приватна власність на засоби продукції), хоч і не тожна з нею (немає експлуатації, що *становить базу капіталізму*). Тому, „поки ми живемо в дрібносельській країні, для капіталізму в Росії є міцніша економічна база, ніж для комунізму“³.

Отже, боротьба за соціалістичний переріб простого товарового господарства є запекла боротьба соціалізму з капіталізмом. Тому Ленінове питання: „хто — кого“ — соціалізм чи капіталізм — є *вирішальне* питання для переходового періоду. Тільки завершення підвалин соціалістичної економіки остаточно розв'язує це питання і тим самим означає вступ у період соціалізму і останню стадію переходового періоду.

Таким чином, перехід від капіталізму до соціалізму становить особливий період, відмінний від обох суспільних формацій. Ця особливість визначається корінною, принциповою відмінністю соціалізму від усіх попередніх формацій. Не зважаючи на суттєву різницю між феудалізмом та капіталізмом, і той і той були подібні в основному: обидва були *класові суспільства, що базувалися на класовому гнобленні*. Різниця між ними була головно у формах цього гноблення, відповідно до різних рівнів продуктивних сил. В наслідок цієї принципової подібності капіталістичне виробництво виростало в лоні феудального суспільства, живившись його соками; феудальне господарство перероджувалося в капіталістичне, змінюючи стару форму експлуатації на нову, продуктивнішу; феудальне суспільство в цілому переростало, перероджувалося в капіталістичне. Звичайно, цей період не міг минути без загостреної класової боротьби, без великих суспільних зрушень, революцій; але всі буржуазні революції відзначалися тим, що вони лиш насильно *завершали* процес соціального переродження. Під час революції суспільство здирало з себе лахміття старої феудальної шкіри, під яким уже наросла молода буржуазна шкіра.

Але між капіталізмом і соціалізмом такого зв'язку немає, оо соціалізм є знищення всякого класового гноблення, є знищення класового поділу,

¹ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 226 — 227; див. також стор. 242, 249, 251, 290. Цитати скрізь за першим виданням.

² Ленін. Твори, т. XVI, стор. 205.

³ Ленін. Твори, т. XVII, стор. 427 — 428.

безкласове суспільство; бо „буржуазні продукційні відносини являють собою ост нню антагоністичну форму суспільного процесу продукції... Тому цією суспільною формацією завершується передісторія людського суспільства“¹.

Це визначає й різницю між буржуазною і пролетарською революціями, що її тов. Сталін характеризує так:

„1) Буржуазна революція починається звичайно в умовах більш-менш готових форм капіталістичного ладу, які вирости й виформувалися ще перед відвертою революцією в лоні феодалного суспільства, а пролетарська революція починається, коли немає, або майже немає, готових форм соціалістичного ладу.

2) Основне завдання буржуазної революції — захопити владу й організувати її так, щоб вона відповідала наявній буржуазній економіці, а основне завдання пролетарської революції — захопивши владу, побудувати нову, соціалістичну економіку.

3) Буржуазна революція *завершується* звичайно захопленням влади, а для пролетарської революції захоплення влади є лиш її початок, та й владу використовується лиш як підойму, щоб перебудувати стару економіку й організувати нову“².

Отже, пролетарська революція, відмінно від буржуазної, не вичерпується захопленням влади; дальший етап пролетарської революції є побудування нової соціалістичної економіки. Оцею *особливий етап пролетарської революції* — *революційне перероз'янення економіки, будування соціалістичної економіки*, „*період революційного перебудування одного в одне*“ (Маркс), „*доба великих стрибків*“ (Ленін) — *і є переходовий період.*

* * *

Будівництво соціалізму здійснюється в революційній класовій боротьбі в її особливих формах. Перемога соціалізму зумовлена об'єктивними можливостями, але не здійснюється самопливом; вона залежить від уміння пролетаріату та його партії реалізувати об'єктивні можливості, тобто від слушної стратегії і тактики пролетаріату в класовій боротьбі.

„Радянський лад дає колосальні *можливості* для цілковитої перемоги соціалізму; але *можливість* не є ще *дійсніть*. Щоб перетворити можливість на дійсність, потрібен цілий ряд умов, що серед них лінія партії і належне проведення цієї лінії відіграють далеко не останню ролі“³.

„Реальність нашого виробничого пляну — це мільйони трудящих, що творять нове життя. Реальність нашої програми — це живі люди, це ми з вами, наша воля до праці, наша готовість працювати по-новому, наша рішучість виконати плян“⁴.

Не ігнорувати об'єктивні можливості, не „перестрибувати“ через них, але й не „схилитися“ перед ними не плисти самопливом!

Це означає, що закономірності переходового періоду, закономірності будування соціалізму, хоч і є об'єктивні можливості, але ця об'єктивність не є „фатум“, „доля“, вона не здійснюється стихійно, як у капіталістичному суспільстві, бо організована воля пролетаріату, лінія партії і вміння проводити цю лінію є один з вирішальних моментів закономірності суспільного розвитку за переходового періоду.

Отже, *питання про закономірності переходового періоду в питання про перемогу комунізму над капіталізмом, тобто побудування соціалізму, і про способи перетворити можливість перемоги на дійсність.*

¹ Маркс. Передмова до „Критики політичної економії“.

² Й. Сталін. „Питання ленінізму“ вид. 1931 р. стор. 179 — 180.

³ Й. Сталін. „Політзвіт ЦК XVI з'їздові ВКП(б)“. „Питання ленінізму“, вид. 1931 р. стор. 503.

⁴ Й. Сталін. Промова на нараді господарників 23 червня 1931 р. „Питання ленінізму“ видання третє, 1932 р. стор. 562.

Керуючись марксистсько-ленінською методою, ми знаємо, що пі закономірністю суспільного розвитку треба розуміти напрям і шлях розвитку суспільства, зумовлені внутрішніми суперечностями панівного способу продукції. Визначити закономірність суспільного розвитку значить установити, *куди* росте дане суспільство і *як* вон росте. Не можна розривати дві сторони цього питання, бо вони взаємно обумовлені. Ми знаємо також, що суспільний процес є репродукція даних продукційних відносин разом з їх внутрішніми суперечностями. Загострення цих суперечностей у процесі репродукції даних продукційних відносин і веде до зміни останніх.

Так, ми знаємо, що розвиток капіталізму іде в бік концентрації та централізації капіталізму, що супроводжується кризами та зубожінням робітничої класи. Цей шлях неминучо веде до загнивання та загальної кризи капіталістичної системи на вищій і zarazом останній монополістичній стадії її розвитку, веде до загибелі капіталізму в пролетарській революції.

Рушійною суперечністю цього суспільства є суперечність між суспільним характером продукції і приватним привласненням, при чому ця суперечність набуває класового характеру боротьби між буржуазією і пролетаріатом. Цим самим ми в основному сформулювали закон, як *напряму* розвитку капіталізму, але це визначення ще недостатнє. Ми можемо певно міркувати про напрям розвитку тільки в тому разі, коли знаємо, як він відбувається. Суспільне життя, як ціле, розвивається в певних суспільних господарських зв'язках, що за їх посередництвом розподіляються праця та засоби продукції. Форми цих зв'язків також визначаються панівним у даній формації способом продукції. Щоб визначити основний закон розвитку даного способу продукції, треба, значить, визначити, які є ці зв'язки і як *виявляється* в них цей закон. Таким чином ми довідуємося, що в капіталістичному суспільстві формою основного суспільного господарського зв'язку є капіталістичний ринок, що в ньому виявляється основний закон капіталістичного господарства — закон вартости.

У соціалістичному суспільстві закономірним напрямом розвитку стає розвиток до вищих форм організації продукції — як велетенські промислові й агроіндустріальні комбінації¹ — що завершиться переходом до комуністичної системи розподілу праці та засобів споживання. Формою суспільного господарського зв'язку цієї формації стає всеосяжний соціалістичний план, а основним законом розвитку соціалістичної господарської системи — соціалістичний спосіб продукції і зумовлена ним організована воля робітничої класи (на дальшому етапі — всього безкласового соціалістичного суспільства).

Вивчення закономірностей першої-ліпшої суспільної формації треба починати з способу продукції даної формації. Чи можна застосувати цю саму методу, вивчаючи закономірності переходового періоду? Ленін перелічував п'ять укладів, що існували за переходового періоду: „1) патріархальний, тобто значною мірою натуральне селянське господарство; 2) дрібна товарова продукція (сюди належить більшість селян із тих, хто продає хліб); 3) приватногосподарський капіталізм; 4) державний капіталізм, 5) соціалізм“². Який же з цих п'ятьох укладів є характеристичний саме для переходового періоду? Цілком очевидно, що перші три уклади, які перелічив Ленін, не є нові; вони лишилися від попередніх суспільних формацій і тому не є уклади, специфічні для переходового періоду. П'ятий

¹ У сільському господарстві, звичайно, на шляху до цих вищих форм доконечні переходові форми від інших сільськогосподарських артійей, а насамперед потрібне організаційно-господарське зміцнення їх, що є *основним* завданням на нинішньому етапі соціалістичного будівництва в сільському господарстві.

² *Ленін*. Твори, т. XVIII, ч. I, стор. 188.

уклад — соціалістичний — хоч і створюється тільки в переходовому періоді, але він існуватиме не тільки за цього періоду; це спосіб продукції соціалістичного суспільства, що народжується й виростає за переходового періоду. Четвертий уклад — державно-капіталістичний — хоч і дуже своєрідний вид капіталізму, поставленого „на службу соціалізму“, але він ніколи, навіть у першому періоді непу, не відігравав вирішальної ролі, був, так би мовити, допоміжним засобом в переходовій економіці.

Для більшої ясності визначмо, яку ознаку в способі продукції ми вважаємо за *характеристичну* для даної суспільної формації. Відомо, що в кожній формації співіснують різні уклади, рештки попередніх і паростки наступної формації (тільки в капіталістичному суспільстві не можуть постати тільки паростки нового, а розвиваються передумови для їхнього постання в пролетарській революції); але кожна формація тому й є дана формація, відмінна від інших, що в ній існує свій окремий спосіб продукції, *характеристичний саме для неї*. Характеристичний не тому, що цього способу продукції немає в жодних інших формаціях, як одного з господарських укладів, і не тому, що він є єдиний спосіб продукції в даній формації (таких формацій не було й немає), а тому, що цей спосіб продукції є *провідний*, і не тільки є провідний, але й *абсолютно переважає в даній суспільно-економічній формації*. Наприклад, капіталістичний спосіб продукції був як окремий господарський уклад і в феодалному суспільстві, був і за переходового періоду, а рештки капіталістичних елементів ще є й на данім етапі, але тільки тоді й тільки доти існує капіталістичне суспільство як самостійна формація, поки капіталістичний спосіб продукції *переважає, і не тільки переважає, але й веде за собою інші уклади*.

Відомо, що в СРСР до нинішнього останнього етапу непу соціалістичний сектор не був абсолютно переважний у народньому господарстві¹. Абсолютне переважне місце належало простому товаровому господарству. Отже, якби переходовий період був самостійною формацією, очевидно, що це була б окрема формація простого товарового господарства (коли б просте товарове господарство не тільки переважало, але й вело перед). Але товарове господарство за властивими йому законами розвивається в напрямі капіталістичного господарства, отож і переходовий період, якщо його розглядати як окрему формацію, є перехід від капіталізму до... капіталізму. Не трудно помітити, що ця теза цілком відповідає теорії троцькізму, який заперечує можливість збудувати соціалізм у нашій країні.

---

¹ Кажучи про абсолютну перевагу, ми маємо на увазі ось що: а) співвідношення секторів у *гуртовій* продукції всього народнього господарства *загалом*. Відомо, що ще 1928/29 р. це співвідношення було таке: промисловість, в якій абсолютно переважав соціалістичний сектор — 48,7%; сільське господарство, в якому абсолютно переважало дрібне товарове господарство, — 51,3%. Тільки з 1929/30 р. промисловість починає переважати у гуртовій продукції; б) співвідношення секторів у *кожній* з двох основних галузей економіки — у промисловості й сільському господарстві. Відомо, що тільки того ж таки 1930 р. соціалістичний сектор у сільському господарстві (радгоспи й колгоспи) виріс так, що дав половину всієї товарової продукції сільського господарства, і хоч він ще не зайняв тоді абсолютно переважного місця в гуртовій продукції, але поворот села на соціалістичні рейки ним уже в основному стався.

Тому партія вже на XVI з'їзді могла сказати, що „долю сільського господарства та його основних проблем віднині визначатимуть іє індивідуальні селянські господарства, а колгоспи й радгоспи... що процес ліквідації куркульства як класи йде у нас уперед на всіх парах... що в країні вже сталися такі економічні зрушення, які дають цілковиту підставу твердити, що нам пощастило повернути село на новий шлях, на шлях колективізації, забезпечивши тим самим успішне будівництво соціалізму не тільки в місті, але й на селі“ (*Й. Сталін*, „Питання лєнінізму“, стор. 467).

Тому перед XVI з'їздом „ми вже вступили у період соціалізму, бо соціалістичний сектор тримає тепер у руках всі господарські підйоми всього народнього господарства, хоч до побудови соціалістичного суспільства та знищення класових відмін нам ще далеко“ (*Й. Сталін*, „Питання лєнінізму“, стор. 515).

Але ця теорія веде також і до правоопортуністичної концепції. Коли в згадану тезу внести поправку в тому розумінні, що внутрішні закономірності даної формації простого товарного господарства визначає не капіталістичний, а соціалістичний шлях розвитку, то перед нами постає знайома теорія мирного вrostання в соціалізм. Справді: ясно, що у *формації* простого товарного господарства — якої, до речі, ніде в історії не існувало — соціалістична промисловість не може бути провідною, а пролетаріят не може бути єдиною провідною клясою (в цьому пункті збігаються і троцькістська і правоопортуністична концепції). А визнавати, що така формація все таки може розвиватися соціалістичном шляхом, значить заперечувати провідну роль пролетаріяту відносно селянства, значить заперечувати доконечність соціалістичного перероблення пролетаріатом селянського господарства, підмінювати перероблення самопливом.

На це можна було б відповісти, що ми взяли *не вирішальну* ознаку; що вирішальною ознакою формації є провідна, хоч і не переважна на перших етапах, роль держпромисловости.

Та коли переходовий період розглядати як самостійну суспільно-економічну формацію, то одне з двох: або треба визнати, що спосіб продукції нашої держпромисловости не міг би бути ні провідним, ні переважним у соціалістичному суспільстві і для останнього був би характеристичним зовсім інший тип, ніж нинішня держпромисловість, — а це значить заперечувати соціалістичний характер нашої державної промисловости, заперечувати б. думання соціалізму в нашій країні, — або, визнаючи нашу держпромисловість за соціалістичну, визнати, що між переходовим періодом і соціалістичним суспільством немає якісної різниці, отожднити весь переходовий період із соціалізмом. А це значить — заперечувати клясову боротьбу за переходового періоду, проводити теорію мирного вrostання: в соціалізм.

Так само не трудно помітити, що й в такому разі розглядати переходовий період як окрему формацію — значить ставати або на троцькістську, або на правоопортуністичну позицію.

Отже, ми дійшли таких висновків:

а) у суспільстві переходового періоду немає свого специфічного для нього способу продукції (тобто такого способу продукції, який був би провідним *тільки* за переходового періоду); кожен з укладів переходового періоду є або залишок попередніх формацій, або уклад, характеристичний для соціалістичного суспільства;

б) не можна визнавати переходовий період за окрему суспільну економічну формацію, не заперечуючи цілком будівництва соціалізму, не стаючи або на троцькістську, або на правоопортуністичну позицію.

Ці висновки совсім не означають, що марксистсько-ленінська метода непридатна для вивчення закономірностей переходового періоду.

Вони тільки ілюструють певні вказівки Маркса і Леніна, що ця метода не може бути шаблоном, що її не можна застосовувати формально, що формальне застосування знищує саму методу, що вірно застосувати цю методу можна, тільки зважуючи *всю конкретну своєрідність* даної доби в даній країні, тобто розуміючи діалектику в ученні про суспільно-економічні формації.

Своєрідність переходового періоду є в тому, що він являє собою не формацію, а перехід з однієї формації в іншу, період революційного перебудування економіки.

Ленін відзначив: „Теоретично немає сумніву, що між капіталізмом і комунізмом є певний переходовий період. *Він не може не сполучати в собі риси або властивості обох цих укладів суспільного господарства.* Цей переходовий період не може не бути *періодом боротьби між умираючим капіталізмом і народжуваним комунізмом*, або, інакше, між переможеним,

але не знищеним капіталізмом і народженим, але зовсім іще слабким комунізмом“¹.

Щоб зрозуміти, в чому це „сполучення властивостей обох укладів“, треба сказати про другу відмінність переходового періоду від суспільно-економічної формації. В кожній формації, не зважаючи на наявність різних укладів, обидві основні галузі економіки — промисловість і сільське господарство — розвиваються на *єдиній основі*. Ця єдність є не тільки в переважній панівного способу продукції в обох галузях економіки, а й в *однотипності* способів продукції різних укладів. Так, наприклад, у капіталістичній формації єдність основи промисловості й сільського господарства є не тільки в капіталістичному переродженні поміщицького господарства і в з'яванні куркульського господарства, а й в однотипності дрібного селянського господарства з капіталістичним.

Саме в наслідок такої єдності основи капіталістичний спосіб продукції визначає закономірність усієї економіки, підпорядковує собі та перероблює інші уклади (капіталістична диференціація села, капіталістичне переродження поміщицького господарства) стихійно-еволюційним шляхом.

Але за переходового періоду такої єдиної основи всього господарства немає, бо основою сільського господарства, протилежно соціалістичній промисловості, є просте товарове господарство, однотипне не з соціалістичним, а з капіталістичним укладом². Тому за переходового періоду загальна закономірність, яка є в розвитку всього господарства до єдиної основи, тобто в підготуванні та в здійсненні переходу сільського господарства на соціалістичну основу, не може здійснитися стихійно-еволюційним шляхом і разом не може не спричинити найзапеклішого контрреволюційного опору капіталістичних елементів.

Револуційне перероблення економіки є не тільки перерозподіл засобів продукції, але й перебудування продукційних відносин, тобто перебудування не тільки матеріальних засобів продукції, але й кляс.

Все револуційне перероблення економіки провадять суспільні люди, тобто кляси, отже взаємочинність укладів у процесі перероблення є взаємочинність кляс — носіїв цих укладів.

Таким чином, ми доходимо висновку, що *вивчення закономірностей переходового періоду треба починати тільки з розгляду його основних господарських укладів і особливостей їх взаємочинності, як клясових відносин*.

* * *

Тут треба застерегти, що йдеться не про переходовий період „взагалі“, а про нашу країну.

Безперечно, що основні риси переходового періоду в нашій країні і в більшості інших країн збігатимуться. „В Росії диктатура пролетаріату неминучо мусить відрізнятись деякими особливостями порівняно з передовими країнами в наслідок дуже великої відсталості й дрібнобуржуазності нашої країни. Але основні сили — і основні форми суспільного господарства — в Росії такі самі, як і в першій-ліпшій капіталістичній країні; тому особливості ці в кожному разі не можуть стосуватися до найголовнішого“³.

Безперечно також, що в кожній країні переходовий період матиме свої специфічні риси. Але й для того, щоб установити основну лінію розвитку переходового періоду, загальну для більшості країн світу, і щоб накреслити основні особливості, тобто конкретний шлях розвитку переходового

¹ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 347. Підкреслення моє. — А.

² Тільки після завершення фундаменту соціалістичної економіки обидві основні її галузі і промисловість і сільське господарство — розвиваються на єдиній основі.

³ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 348.

періоду в кожній країні, історія дала покищо тільки один живий матеріал для вивчення — досвід нашої країни в його конкретній своєрідності. Саме цей досвід, що потвердив і збагатив марксистсько-ленінську теорію, покладено в основу програми Комінтерну.¹

Не ставлячи перед собою завдання викладати теорію переходового періоду для всіх країн, ми відзначимо тільки специфічні відмінності переходового періоду в нашій країні, з тим, щоб далі не згадувати їх кожного разу.

Аграрний характер економіки країни, технічна відсталість її промисловости, заглиблена воєнною руїною, та капіталістичне оточення визначили такі особливості будування соціалізму в нашій країні:

1. Соціалістичне перероблення *переважаючого* в економіці країни селянського господарства, що вимагає особливих форм господарських зв'язків, що змінюються на кожному етапі будівництва.

2. Величезний перерозподіл засобів продукції, щоб перенести центр ваги в економіці країни з сільського господарства в промисловість (перетворення країни аграрно-індустріальної на країну індустріально-аграрну).

3. Подолання за найкоротший час технічної відсталости промисловости проти капіталістичних країн („наздогнати й випередити“).

4. Збудування всебічно розвиненого соціалістичного господарства, щоб зберегти незалежність від капіталістичного оточення.

5. Особлива тривалість переходового періоду, зумовлена перевагою відсталих форм господарювання в сільському господарстві передреволюційної економіки і загаянням революції в інших країнах, при чому ця тривалість зовсім не виключає надзвичайного напруження всієї економіки в боротьбі за темпи, надто на останньому етапі переходового періоду.

Тому в конкретних умовах нашої країни основне питання при розгляді закономірностей переходового періоду треба сформулювати так: *чому в аграрній, селянській країні з технічно відсталою та зруйнованою промисловістю, в капіталістичному оточенні, можливо соціалістично переробити селянське господарство, остаточно зліквідувати капіталістичні елементи й кляси взагалі і наздогнати та випередити капіталістичні країни технічно; як перетворити цю можливість на дійсність?*

Із сказаного випливає, що особливості переходового періоду в нашій країні, так само як і в інших країнах, визначаються і визначатимуться в основному *різницею в рівні розвитку продуктивних сил* і формою продукційних відносин. Що вищий цей рівень і вища форма продукційних відносин буде в даній країні, тим коротший буде в ній переходовий період, тим легше буде перебудувати її економіку. Проте, хоч би які були великі ці відмінності, вони ніде не змінять *суті* переходового періоду, спільної для всіх країн світу: скрізь треба буде заново будувати соціалістичну економіку, скрізь ця перебудова відбуватиметься в загостреній клясовій боротьбі, скрізь вона становитиме окремий етап пролетарської революції, бо без неї ніде й ніколи соціалістичні продукційні відносини не виростуть самі собою в рамках капіталістичного суспільства.

2. Взаємочинність основних господарських укладів і кляс переходового періоду

Ми вже подали Ленінову вказівку про п'ять укладів у нашій країні; але кожен з них відіграє далеко не однакову роль в переходовій економіці. Для нашого завдання досить розглянути взаємочинність тільки трьох укладів.

¹ Див., наприклад, IV розділ програми: „Період, переходовий від капіталізму до соціалізму, і диктатура пролетаріату.“

Ленін, коли казав про загальність основних сил і основних форм суспільного господарства нашої країни з іншими країнами, відзначав, що „ці основні форми суспільного господарства: капіталізм, дрібна товарова продукція, комунізм. Ці основні сили: буржуазія, дрібна буржуазія (надто селянство), пролетаріят¹.”

„Кляси *лишилися й лишаються* протягом доби диктатури пролетаріату. Диктатура буде непотрібна, коли зникнуть кляси. Вони не зникнуть без диктатури пролетаріату“.

Кляси *лишилися, але кожна змінюється за доби диктатури пролетаріату; змінюється і їх взаємовідношення* (підкреслення моє. — А.). Клясова боротьба не зникає за диктатури пролетаріату, а тільки набуває інших форм².

Цими змінами кляс та їх взаємин і визначаються ґрунтовні відмінності переходового періоду від капіталістичного суспільства. У чому ж ці зміни?

* * *

Пролетаріят. Експропріючи капіталістичні підприємства, пролетаріят докорінно змінює продукційні відносини в захопленій промисловості, створює соціалістичну продукцію.

Тут же треба сказати, що таке перетворення капіталістичної продукції на соціалістичну можливе тільки в тому разі, коли пролетаріят захоплює *політичну* владу, при *безмежному* політичному пануванні пролетаріату, тобто при його *диктатурі*, бо при кожній іншій політичній владі державні підприємства не можуть бути соціалістичні, і навпаки — диктатура пролетаріату не може подолати без зміцнення та зростання соціалістичного господарського укладу.

Цей органічний, непоривний зв'язок пролетарської диктатури з соціалістичною продукцією доводить, що за переходового періоду *змінюються взаємовідносини між політикою і економікою*, проти капіталістичного суспільства.

Новий соціалістичний уклад з самого початку посідає *командне* місце в економіці країни, хоч у нашій аграрній країні цей уклад протягом більшої частини переходового періоду абсолютно не переважає. Командне місце соціалістичного укладу зумовлене двома моментами: поперше, тим, що націоналізуються *вирішальні ділянки* економіки („командні висоти“) — найбільші заводи й фабрики, транспорт, банки — і заводиться монополія зовнішньої торгівлі; подруге, перевагами нового способу продукції — централізоване керування націоналізованими галузями господарства, знищення непродуктивного споживання буржуазії, вища продуктивність праці соціалістичних робітників. „Економічною основою цього революційного насильства, запорукою його життєвості й успіхів є те, що пролетаріят репрезентує і здійснює вищий тип суспільної організації праці проти капіталізму. В цьому суть. У цьому джерело сили і запорука неминучої цілковитої перемоги комунізму“³).

Ці два моменти взаємно обумовлені. Переваги соціалістичного способу продукції не можуть відігравати жодної ролі без захоплення командних економічних висот (отже, і політичної влади), і навпаки — захоплення командних висот не забезпечило б побудови соціалізму, коли б соціалістичний спосіб продукції не був вищий за капіталістичний, не забезпечував би вищого розвитку продуктивних сил.

¹ Ленін Твори, т. XVI, стор. 348.

² Ленін. Твори, т. XVI, стор. 353 — 354.

³ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 247 — 248.

Ці моменти забезпечують командну роллю соціалістичного уклад але далі ми побачимо, що для збереження цієї ролі, для соціалістичного перероблення економіки, самих тільки цих моментів недосить.

Грунтовна зміна продукційних відносин у промисловості змінює *класову природу пролетаріату*. Пролетаріат стає носієм нового способу продукції. З безправної найманої робочої сили пролетаріат, як класа в цілому, стає господарем промислових засобів продукції. Не трудно визначити характер цієї зміни класової природи: пролетаріат не перетворюється в нову класу, а робить величезний крок до ліквідації класу. Створюючи соціалістичний спосіб продукції, стаючи носієм цього способу, пролетаріат стає суспільною категорією соціалістичного, тобто *безкласового* суспільства, і тому скидає з себе колишні відмінні класові риси (наймана робоча сила у капіталіста). Не все суспільство може зразу перетворитися в соціалістичне, не можна зразу зліквідувати відмінності між класами; тільки одна класа може зразу перетворитися в носія соціалістичного способу продукції і здатна послідовно, до кінця боротися за збудування цілковитого соціалістичного суспільства. Отже, пролетаріат, як носій соціалістичних, тобто безкласових продукційних відносин, мусить протиставити себе всім іншим класам, як окрема класа, і стверджувати це протиставлення у формі своєї *диктатури*. Згадаймо вказівку Ільіча, що її ми вже процитували: „Диктатура буде непотрібна, коли зникнуть класи. Вони не зникнуть без диктатури пролетаріату“.

Отже, становище пролетаріату серед класу переходового періоду характеризується: *економічно* — тим, що в руках пролетаріату є соціалістичний уклад, який охоплює вирішальні командні ділянки економіки країни; тим, що пролетаріат за своїм становищем у виробництві єдина класа, що здатна послідовно боротися за розвиток соціалістичного способу продукції; *політично* — тим, що в руках пролетаріату є політична влада, якою він ні з ким не ділиться; тим, що єдина легальна партія — ВКП — здійснює політичну монополію пролетаріату.

Це становище є становище *панівної* класи, але воно принципіально відмінне від становища панівних клас усіх попередніх формацій тим, що: а) панування пролетаріату не є експлуатація інших клас; б) пролетаріат не прагне увічнити своє панування, а, навпаки, прагне знищити всі класові відмінності.

Ось як Ленін характеризував зміну в становищі пролетаріату: „Пролетаріат був за капіталізму класом гнобленим, класом, позбавленим всякої власності на засоби продукції, класом, що одна тільки була безпосередньо і цілком протилежна буржуазії і тому одна тільки здатна була бути революційною до кінця. Пролетаріат став, скинувши буржуазію та завоювавши політичну владу, *панівною* класом: він тримає в руках державну владу, розпоряджає усупільненими вже засобами продукції, він керує хисткими проміжними елементами й класами, він придушує енергію опору експлуататорів. Все це — *особливі* завдання класової боротьби, завдання, що їх раніш пролетаріат собі не ставив і не міг ставити“¹.

Було б невірно думати, що соціалістичний спосіб продукції з'являється в закінченій, „відшліхтованій“ формі зараз же, тільки не пролетаріат опанує капіталістичні підприємства. Ще на самому початку статті ми подали Ленінові вказівки про труднощі переорганізації виробництва. Ця трудність є один з моментів, що зумовлюють неминучість окремого перехідного періоду. Державні промислові підприємства, будучи з *самого початку* організації їх підприємствами послідовно-соціалістичного типу, зарекомендували характеристичні перехідні риси. *Соціалістична продукція*

¹ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 354.

теж має в собі внутрішні суперечності, і ці суперечності теж є рушійною силою її розвитку.

Не треба думати, що навіть з „ліквідацією останньої антагоністичної форми суспільного процесу продукції“ ця продукція розвиватиметься без внутрішніх суперечностей. Доки існуватиме людське суспільство, внутрішні суперечності завжди будуть невід'ємною умовою його розвитку. *Але форми, характер суперечностей істотно змінюються і змінюватимуться.*

Основна відмінність рушійних протиріч соціалістичного суспільства від усіх попередніх суспільно-економічних формацій є в тому, що ці суперечності не будуть антагоністичні, тобто класові.

А в чому є особливості рушійних протиріч соціалістичного сектора (поки що говоритимем тільки про держпідприємства, а про колгоспи — далі)? В тому, що їх можна розглядати без зв'язку, без взаємочинності з іншими укладами.

Перше протиріччя в середині соціалістичної промисловості є в тому, що при новому соціалістичному способі поєднання робочої сили з засобами продукції нові соціалістичні методи організації праці (соцзмагання, ударництво) не з'являються в готовій формі, не охоплюють зразу після націоналізації підприємств увесь пролетаріят, бо ще довго після захоплення влади і підприємств лишається „величезна сила звички до дрібнобуржуазного господарювання“¹. От чому Ленін, коли казав про комуністичні суботники, коли роз'ясняв їх величезну історичну вагу, підкреслював, що це тільки початок „перевороту тяжчого, істотнішого, ґрунтовнішого, вирішальнішого, ніж повалення буржуазії, бо це — перемога над своєю зашкарублістю, розбещеністю, дрібнобуржуазним егоїзмом, над тими звичками, що їх проклятий капіталізм лишив у спадок робітникові й селянинові. Коли ця перемога буде закріплена, тоді, і тільки тоді буде створена нова суспільна дисципліна, дисципліна соціалістична“².

Ленін особливо підкреслював, що ця „сила звички“ „може бути переможена тільки в довгій і завзятій боротьбі“. Ця боротьба не закінчується і після вступу в період соціалізму: XVII партконференція відзначила, що основне політичне завдання другої п'ятиріччя — подолати пережитки капіталізму в свідомості людей. Звичайно, на нинішнім етапі це завдання вже стоїть по-новому, бо від часу перших комуністичних суботників перейдено величезний шлях, досягнуто величезних перемог.

Ця суперечність не є класова суперечність соціалістичної промисловості. В цьому її корінна відмінність від суперечностей капіталістичної промисловості. Її перемагають у процесі зростання та реконструкції соціалістичної промисловості, тобто у процесі її технічного переозброєння та створення нової організації праці. Ленін підкреслював єдність цих двох завдань, коли казав, що пролетаріят мусить повести за собою всю масу трудящих шляхом створення „нової організації праці, що поєднує останнє слово науки та капіталістичної техніки з масовим об'єднанням свідомих працівників, що творять велику соціалістичну продукцію“³.

Цю боротьбу проти величезної сили звички, проти „пережитків капіталізму в свідомості людей“, як і весь процес реконструкції промисловості, не можна розглядати ізольовано, бо вони зв'язані із взаємочинністю соціалістичного укладу, з іншими укладами, тобто з суперечностями всієї переходової економіки. Це означає, що хоч згадана суперечність у середині соціалістичної промисловості і не є класова, але її не можна розв'язати без загостреної класової боротьби.

¹ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 227.

² Ленін. Твори, т. XVI, стор. 242.

³ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 251

Справді бо: „зашкарублість, розбешеність, дрібнобуржуазний егоїзм“, що їх заплямував Ленін, існують серед відсталих шарів пролетаріату не „самі собою“, а в зв'язку із впливом на них дрібнобуржуазної стихії. А через це дрібнобуржуазне середовище пропускає свої мацальця клясовий ворог, що намагається використати для свого опору відсталі шари робітників.

Ці відсталі шари робітників постійно поповнюються коштом залучення в продукцію (а в зв'язку з ліквідацією безробіття на виробництво пролазить і клясовий ворог) дрібновласницьких елементів міст і села. Ясно, що в цих умовах перевиховання відсталої частини робітників, розгортання соціалістичних метод праці не можна розв'язати тільки роботою на виробництві. Це завдання розв'язується всім фронтom клясової боротьби і соціалістичного наступу — соціалістичним переробленням села, витисненням капіталістичних елементів і ліквідацією куркульства як кляси. Сказане не зменшує ваги організаційно-виховної роботи на підприємствах, а визначає характер її, як однієї з своєрідних форм клясової боротьби. Цього клясово-загостреного характеру всієї роботи на підприємствах органічно не розуміли правоопортуністичні елементи і, зокрема, старий провід профруху, що зводив завдання профспілок до діяльської „оборонної“ і аполітично-культурницької роботи.

Найщільніший зв'язок усієї роботи пролетаріату та його партії з клясовою боротьбою в країні надето ясно виявляється в різних ухилах, опозиціях у середині партії пролетаріату — ВКП(б): всі середпартійні опозиції зовнішньо обстоювали клясові інтереси пролетаріату, а в своїй віддзеркалювали ворожий вплив буржуазії на відсталі шари пролетаріату. Зовнішньо опозиції мали розбіжності з партією лиш у питаннях темпів і метод соціалістичного будівництва; але що є тільки одна вірна теорія — Ленінова, то боротьба за всяку іншу теорію завжди була боротьбою проти соціалістичного *напрямку* в розвитку економіки, капітуляцією перед капіталізмом.

Ця внутрішня суперечність соціалістичних відносин за переходового періоду визначається суперечністю між соціалістичними продукційними відносинами і продуктивними силами.

У чому в конкретних умовах нашої країни ця суперечність? В тому, що нові, соціалістичні продукційні відносини у соціалістичній промисловості дають стільки простору для розвитку продуктивних сил, що останні не встигають його використати. Але ця відсталість продуктивних сил зв'язана з характером економіки всієї країни, з переважанням у ній на перших етапах переходового періоду дрібного селянського рільництва. Звідси ясно, що й ця суперечність розв'язується тільки в революційній клясовій боротьбі, спрямовуючи до реконструкції всієї енергетичної бази соціалістичної промисловості і сільського господарства.

Дрібна буржуазія — селянство. Селянське господарство в умовах капіталізму може розвиватися тільки капіталістичним шляхом. Просте товарове господарство є історична передумова капіталізму, база його розвитку. Засноване на приватній власності на засоби продукції, отже, однотипне з капіталістичним, селянське господарство стихійно породжує капіталізм. Але цей шлях розвитку має в собі глибочезні суперечності, бо він означає надзвичайно нерівномірне розшарування селянства: зuboжіння та зруйнування основної його маси і зростання кількісно невеликої куркульської верхівки. Капіталізм є „перше заперечення індивідуальної приватної власності, заснованої на власній праці“¹. Розвиток капіталізму є процес „експропріації народньої маси“².

¹ Маркс. „Капітал“, т. I, стор. 613.

² Там же.

Ця суперечність визначає суперечливе ставлення селянства до соціалізму: прагнучи розвивати своє індивідуальне господарство як *товарове* господарство (бож іншої форми розвитку індивідуального господарства немає), селянство стоїть за капіталізм; прагнучи врятувати себе від зубожіння та зруйнування (бож іншої перспективи в умовах капіталізму немає), селянство — проти капіталізму.

В чому ж суть цієї суперечності? Було б величезною помилкою розривати між собою обидві її сторони. Капіталістичний шлях є *єдиний* закон розвитку селянського господарства в *умовах капіталізму*. Що ж означає економічна й політична боротьба селянства проти капіталізму? Не що інше, як внутрішню суперечливу сторону цього закону: селянство, стихійно прагнучи капіталістичного розвитку, *намагається лише запобігти його „лихій стороні“* — зубожінню та зруйнуванню. Але що ця „лиха сторона“ є невід’ємна органічна частина капіталістичного розвитку, то згадана суперечність в умовах капіталізму розв’язується через руйнацію дрібновласника: отже, дрібна буржуазія з самої своєї природи нездатна *самостійно* боротися проти капіталізму.

Та коли не можна розривати ці дві сторони суперечності, то так само не можна применшувати її значення, бо саме на ній базується Ленінова теорія перетворення селянства з резерву буржуазії в резерв пролетаріату. На цій же суперечності базується й можливість *добровільного* соціалістичного перероблення селянського господарства в умовах переходового періоду.

В умовах переходового періоду товарово-капіталістична тенденція селянства не знищується; вона лишається, бо вона закладена в самій природі простого товарового господарства. Всякі спроби шукати в дрібно-товаровому господарстві соціалістичну тенденцію розвитку є типові явища правого опортунізму.

Але разом із тим за переходового періоду створюються принципіально інші умови розвитку селянського господарства, ніж за капіталізму, що дає можливість змінити напрям цього розвитку. Тов. Сталін дає неперевершений зразок теоретичного обґрунтування можливості соціалістичного перероблення селянського господарства. Досить нагадати хоч би таке місце у відповідних його роботах: „Чи обов’язковий цей напрям (капіталістичний. — А.) розвитку селянських господарств у нашій країні, де місто має зовсім інше обличчя, індустріалізація є в руках пролетаріату, де транспорт, кредитова система, державна влада тощо зосереджена в руках пролетаріату, де націоналізація землі є загальний закон у країні? Звичайно, не обов’язковий. Навпаки, саме тому, що місто керує селом, а в місті панує у нас пролетаріат, який тримає в руках усі командні висоти народнього господарства, саме тому селянські господарства повинні розвиватися іншим напрямом, йти шляхом соціалістичного будівництва“¹.

Не можна розглядати умови перероблення селянського господарства, що їх відзначив тов. Сталін, як щось тільки *зовнішнє* для селянського господарства, не можна вважати, що в самому селянському господарстві не закладено можливостей переробити його, і на цій підставі обвинувачувати тих, хто твердить про існування такої можливості, в обороні правоопортуністичної теорії самопливу.

Основна вада такої „теорії“ в тому, що вона отожднює селянське господарство та селянство радянської країни з селянством капіталістичних країн, проти чого рішучо виступав тов. Сталін у боротьбі проти троцькістів², і заперечує можливість переростання буржуазно-демократичної революції на соціалістичну ще в 1905 р.

¹ Сталін. „Питання“ ленінізму“, стор. 211.

² Сталін. „Питання ленінізму“.

Щоб нові умови змогли змінити селянське господарство у певному напрямі, треба, щоб у природі самого селянського господарства була можливість *саме такої* зміни при даних умовах. Це значить, що можливість соціалістичного перероблення в умовах пролетарської диктатури спирається на згадану внутрішню суперечність товарово-капіталістичної тенденції селянства. Інакше це перероблення *не могло б бути добровільним*.

Методологічне джерело згаданої помилки — в нерозумінні однієї з основних засад матеріалістичної діалектики — про взаємочинність суб'єкта і об'єкта, в нерозумінні того, що характер і наслідок взаємочинності визначається не тільки впливанням суб'єкта, а й якістю, природою самого об'єкта.

Політично ця помилка неминучо мусить приводити до отожднювання добровільного перероблення з самопливом і до заперечення добровільних метод перероблювання під прапором боротьби з самопливом. Отже, ця „лівацька“ теорія неминучо приводить до троцькістської концепції.

В суперечливій природі селянства є змога перемогти її товарово-капіталістичну тенденцію силами робітничої кляси та її партії, але ця можливість реалізується тільки в умовах пролетарської диктатури.

В умовах переходового періоду селянство поставлене перед вибором одного з двох шляхів розвитку — капіталістичного чи соціалістичного. Але капіталістичний шлях означає для основної маси селянства зубожіння, пролетаризацію; соціалістичний шлях — нечуване зростання сільського господарства, піднесення матеріального добробуту колгоспного селянства. Наслідки вибору — безсумнівні.

Але щоб здійснити вибір, треба було відбудувати все народне господарство, потрібна була перемога соціалістичного сектора в промисловості й торгівлі, зростання соціалістичної промисловости, вірна політика взаємин із селянством і позитивний досвід роботи перших колгоспів та зростання радгоспів. Звичайно, і при цих умовах поворот основної маси селянства до колективізації не міг здійснитися стихійно, самопливом, бо цей поворот гальмується дрібновласницькими звичками селянства, що глибоко вкоренилися, що їх куркуль використовує у своїй боротьбі проти соціалістичного наступу.

Щоб здійснити поворот, потрібні були організоване керівництво й допомога пролетаріату, його держави, його партії, потрібні були політика насаджування колгоспів і посиленій наступ на куркульство.

Ось чому тов. Сталін відзначав, що, не зважаючи на певні суперечності, основні інтереси пролетаріату й селянства збігаються. Ось чому ми змогли завершити побудову фундаменту соціалістичної економіки.

Із збігання основних інтересів пролетаріату й селянства впливає можливість і доконечність їх союзу, де провідна роль належить пролетаріатові, що спирається в цьому союзі на бідноту. Але сам союз не означає усунення суперечностей, не означає, що немає боротьби між пролетаріатом і селянством. Союз означає лиш особливу умову боротьби з товарово-капіталістичною тенденцією селянства, визначає особливі змістом форми цієї боротьби, гостро відмінні від боротьби пролетаріату з буржуазією. Не можна протиставити союз пролетаріату і селянства їх боротьбі, бо поняття союзу означає одність, а не тожність протилежностей — клясових інтересів спільників, тобто означає не тільки їхню спільну боротьбу, але й взаємну боротьбу.

Якби не було цієї боротьби, це означало б, що немає суперечностей між спільниками, означало б тожність клясових інтересів пролетаріату й селянства і виключало б саме поставлення питання про союз, бо при тожності клясових інтересів не було б і різних кляс, не було б самого

переходового періоду. Розвиток суперечностей між пролетаріатом і селянством в їх союзі¹ приводить до викорінення цих суперечностей переробленням клясової природи селянства, колективізацією. Підготовка цього перероблення становить зміст боротьби пролетаріату з товарово-капіталістичною тенденцією селянства.

Переходовий період тому й є перехідний, що, не маючи свого специфічного способу продукції, він є боротьбою способів продукції двох протилежних формацій — капіталістичної і соціалістичної, тобто боротьбою капіталізму з соціалізмом. Це визначення не можна пот ставити іншому визначенню економіки переходового періоду, як економіки перероблення селянського господарства, бо таке протиставлення є джерело і троцькістської, і правоопортуністичної концепції переходового періоду.

Вважати, що не боротьба капіталізму з соціалізмом, а тільки перероблення дрібного товарового господарства є зміст переходового періоду — значить не розуміти суті непу, що її зформулювали Ленін у поставленні питання „хто — кого“ і Сталін — на XIV і XVI з'їздах партії, значить не розуміти, що товарове господарство однотипне з капіталістичним, що воно є база капіталізму, значить скочуватися на позиції мирного вrostання куркуля в соціалізм і самопливу в колективізацію, значить, отожнювати неп із соціалізмом.

Вважати, що не перероблення селянського господарства, а тільки боротьба з капіталізмом є зміст економіки переходового періоду — значить отожнювати середняцьке господарство з капіталістичним, значить заперечувати спільність основних інтересів середняцтва й пролетаріату, значить отожнювати неп з капіталізмом.

Протиставлення цих двох визначень переходового періоду впливає з нерозуміння двоїстої природи непу, нерозуміння, спільного і для троцькістів і для правих опортуністів. І ті, і ті приходять немичучо до одного кінцевого пункту: троцькісти, заперечуючи можливість добровільного перероблення селянського господарства — до неможливості побудувати соціалізм в одній країні, тобто до капітуляції перед капіталізмом. Праві, заперечуючи клясову боротьбу як основний зміст переходового періоду — до теорії самопливу, вrostання та поступок, до вимог розв'язати ринкову стихію, тобто теж до капітуляції перед капіталізмом. Єдність у суті кінцевих висновків троцькізму і правого опортунізму в цьому основному питанні доводить спільність їх методологічних засновків, зумовлених спорідненістю їхнього соціального коріння.

Стже, єдине вірне визначення соціально-економічного процесу переходового періоду — це не протиставлення двох згаданих визначень, а їх єдність: *перероблення селянського господарства в боротьбі з капіталізмом.*

Єдність є в тому, що перероблення селянського господарства становить найважливіше історичне завдання боротьби з капіталізмом у переходовій добі, бо тільки перероблення селянського господарства остаточно підриває кофіння капіталізму в економіці країни. Так, остаточно ліквідація куркульства, як кляси, стала можливою тільки на основі суцільної колективізації.

Єдність є в тому, що перероблення відбувається в загостреній боротьбі з куркульством, у тому, що сам союз пролетаріату з селянством, керу-

---

¹ Розвиток суперечностей між пролетаріатом і селянством не означає загострення їх боротьби, а означає загострення боротьби між соціалістичним сектором і капіталістичними елементами. Ця своєрідність розвитку суперечностей зумовлена згаданою суперечливістю самої товарово-капіталістичної тенденції селянства. Цей своєрідності не розуміли ні троцькісти, ні праві; перші визначали цей розвиток, як загострення боротьби між пролетаріатом і селянством, другі — як „згасання“ боротьби з капіталістичними елементами.

вання пролетаріату добровільним переробленням селянських господарств є теж своєрідна форма боротьби соціалізму з капіталізмом¹.

Разом з тим, перероблення середняка і боротьба з капіталізмом не є тожні, тому що боротьба з капіталізмом не зводиться до перероблення середняка; останнє є лише одним з основних завдань, так само як союз пролетаріату з селянством є однією з основних форм, але не єдиною формою боротьби з капіталізмом.

Колгоспне селянство. Поворот основної маси селянства на шлях колективізації, що стався в наслідок вірної політики партії і за її проводом, ґрунтовно змінив співвідношення класових сил у країні. Разом з вирішальними успіхами соціалістичної промисловости, цей поворот відкрив новий етап переходового періоду — останній етап непу та початок періоду соціалізму.

Сільсько-господарська артіль (основна форма колективізації на даному етапі), що є формою соціалістичної продукції, змінює класову природу одноосібників: з дрібних товаропродуцентів вони стають безпосередніми учасниками соціалістичної продукції. Але сільсько-господарська артіль ще *не послідовний тип* соціалістичної продукції, а тільки одна з форм; перероблення одноосібника із вступом його до сільсько-господарської артілі не завершується, а тільки починається; тому й колгоспники ще якісно, тобто класово, відмінні від соціалістичного пролетаріату. Це є *селянство в процесі його перетворення на соціалістичних продуцентів, у процесі відмирання його класових ознак*. Відповідно до цього змінюються й взаємини пролетаріату з основною масою селянства. „Центральною статтю“ на селі стає вже не середняк, а колгоспник; але колгоспник уже не тільки спільник пролетаріату, хоч ще й не тожний з ним — він є *основна й міцна підпора* пролетаріату на селі.

Розуміння діалектики процесу перероблення класової природи селянства має величезне значення в боротьбі за лєнінську лінію партії (отже, і в боротьбі за напрям розвитку переходового періоду) не тільки на попередніх етапах, а й після завершення фундаменту соціалістичної економіки.

Нерозуміння цієї діалектики характеристичне, наприклад, для правоопортуністичної теорії ступневого, стихійного перетворення середняка (і навіть куркуля) на соціалістичного продуцента в наслідок непродукційного кооперування. Праві не розуміли, що таке перетворення не може статися без організованого залучення маси одноосібників до колгоспів, тобто безпосереднього усупільнення засобів продукції. При тому праві не розуміли характеру ступневих змін одноосібного господарства в наслідок кооперування обміну, вважали їх за ступневу зміну самої продукційної *основи*; тимчасом ці зміни тільки підготувляли умови для суцільної колективізації.

З другого боку троцькісти, що виступали проти цієї правоопортуністичної теорії з меншовицьких позицій заперечування можливости добровільного перероблення селянства, теж не розуміли ролі збутової кооперації в умовах диктатури пролетаріату. Вони не бачили, що сільсько-господарське кооперування в умовах диктатури пролетаріату і націоналізації землі вносить істотні зміни в дрібне товарове господарство, підпорядковуючи його соціалістичному секторові та змінюючи процес диференціації села, і тим самим готує можливість його докорінного перероблення.

Вступ до колгоспу змінює класову природу селянства; він є якісна *межа* між його вчорашнім і сьогоднішнім соціальним буттям, всупереч троцькістам, для кого колгоспники є й надалі колишня дрібна буржуазія села.

¹ *Лєнін*. Твори, т. XVI, стор. 290 — 291, 347.

Але, з другого боку, *межа не є мур* між старою і новою якістю, як гадають праві опортуністи, що ідеалізують сьгоднішнього колгоспника, щоб відмовитися від буденної, але основної на данім етапі, роботи в організаційно-господарському зміцненні колгоспів.

„Ліваки“ розуміють стрибкуватість якості зміни як раптове, „з першого числа“, перетворення середняка на соціалістичного продуцента. Але таких циркових трансформацій не буває ні в суспільстві, ні в природі. Тут нова якість, постаючи „раптово“, у формі стрибка, деякий час є в процесі становлення, де старе відмирає, нове зростає у взаємній з ним боротьбі, але *на новій основі*. Нова якість стверджується дальшими ступневими змінами.

Нова соціалістична якість колгоспника тепер є у процесі ставлення. Це означає, що нинішній колгоспник є і селянин, і соціалістичний продуцент, являє собою суперечливу одність. Але розуміти діалектичну одність не можна, не розуміючи її *основи*.

Нинішній колгоспник теж суперечливий, як і колишній середняк; у ньому ще „борються дві душі — душа колишнього дрібного власника і душа нового трудівника“. Але характер цієї суперечності якісно відмінний від колишнього, бо змінилася його основа: якщо раніш боротьба велася на основі товарового господарства, *однотипного з капіталістичним*, то тепер основою є колективне господарство, тобто одна з форм *соціалістичної* продукції. У цій зміні основи суперечності, а не змінанні самих суперечностей, як механістично думають праві опортуністи і „ліваки“, і є діалектика перероблення селянства.

Суперечності колгоспного селянства не є тільки „психологічні“, як думає дехто, зважаючи, що вся справа тільки в „рештках власницьких звичок“. Таке спіритуалістичне перекичування Ленінової вказівки на боротьбу двох душ у селянині нічого спільного з діалектичним матеріалізмом не має.

Психологічні суперечності ніколи не є „зовнішні“ для даного способу продукції, вони тільки віддзеркалюють її суперечливість. Коріння суперечливості нинішнього колгоспника також закладене в його продукційній основі: у *недосконалості артільної форми господарства*, як соціалістичного господарства.

Характер внутрішніх суперечностей колгоспного і простого товарового господарства якісно відмінний, бо вони означають *протилежні тенденції* розвитку — капіталістичну й соціалістичну. У цій корінній різниці — єдність внутрішніх суперечностей соціалістичної промисловості і колго пів.

Але, з другого боку, характер колгоспів і соціалістичної промисловості теж різний: перші ще мають недосконалу форму групової соціалістичної власності і рештки індивідуальної власності, що підсилює елементи класової боротьби в колгоспах, друга є послідовно соціалістична, хоч і пов'язана з класовою боротьбою в країні.

Звідси випливає, що колективізація ще не знімає суперечностей між пролетаріатом і колгоспним селянством, як гадають праві опортуністи, які „забувають“ про елементи класової боротьби в колгоспах, але характер суперечностей змінюється в самій основі: *вони ще мають класові риси, бо ж колгоспники ще лишаються селянами, але заразом — це суперечності не між двома різними укладами, а в середині соціалістичного способу продукції*, бо колгоспники є не колишні дрібні товаропродуценти, а селянство в процесі відмирання його класових ознак через його соціалістичне перероблення за проводом пролетаріату.

Ця суперечність означає, що після завершення фундаменту соціалістичної економіки *завдання перероблення селянського господарства ще не знімається, але вже ставиться по-новому*: основне завдання перероблення на цім етапі є вже не в тому, щоб залучати селянство до колгоспів (це завдання так само є, але воно підпорядковане), а в організаційно-го-

сподарському зміцненні клягоспів, тобто в підвищенні соціалістичної якості способу продукції.

У зв'язку з завершенням фундаменту соціалістичної економіки, загальної характеристики переходового періоду стає недосить для нинішнього етапу. А що завдання перробити селянське господарство ще не знімається, то нинішній етап є частина переходового періоду, „революційного перебудування одного в одн“.

З другого боку, істичний поворот селянства вже стався, фундамент соціалістичної економіки вже завершено і вся економіка будується на єдиній основі; тому нийшній етап є вже початок нової соціалістичної формації.

Отже, закономірність нинішнього етапу є вже в основному закономірність соціалістичної формації, але відзначається тією конкретною історичною своєрідністю нашої доби, що поруч абсолютного переважного і керівного соціалістичного способу продукції є дрібне товарове господарство і рештки капіталістичних елементів і що в самому соціалістичному способі продукції ще залишаються елементи клясової боротьби.

Буржуазія. На початку статті ми подали Ленінову вказівку на неминуче існування решто: капіталізму за переходового періоду, „бож ми ще не в силі здійснити безпосередній перехід від дрібної продукції до соціалізму.“ З цієї вказівки випливає, що буржуазія не є одна з основних кляс переходового періоду. Справді, за основні кляси будь-якої суспільної доби ми вважаємо такі кляси, що їх існування визначає історичну своєрідність даної доби. Так, у кожній суспільній формації основними клясами є кляси — носії способу продукції, характеристичного для даної формації (наприклад, у капіталістичному суспільстві — буржуазія й пролетаріят). Історична своєрідність переходового періоду є в тимчасовому співіснуванні соціалістичного і простого товарового способів продукції, що й зумовлює продовження революційної боротьби комунізму з капіталізмом. Переходовий період неминучий не тому, що пролетаріят не міг би зразу „добити“ всіх капіталістів, а тому, що він не може ні експропріювати, ні одним махом переробити селянське господарство, а селянське господарство неминучо спричиняє існування та зростання капіталістичних елементів. Тому існування буржуазії похідне він основного — від існування селянства. Отже, тільки дві кляси переходового періоду — пролетаріят і селянство — є основні кляси. Бувши експропріювані в основних господарських ділянках і обмежені в своєму розвитку пролетарською диктатурою, капіталістичні елементи ніколи не відігравали основної ролі на вирішальних ділянках нашого господарства — у юмисловій і сільсько-господарській продукції.

От чому Ленін на ІІ конгресі Комінтерну казав про те, що в радянській країні є тільки дві основні кляси: „Внутрішнє політичне становище радянської Росії визначається тим, що тут ми бачимо вперше у всесвітній історії існування протягом цілої низки років тільки двох кляс: пролетаріят, вихованого десятиччями дуже молоді, а все ж таки нинішньої машинової промисловості, і дрібного селянства, що становить величезну більшість людности“¹).

Не можна перебільшувати ролю капіталістичних елементів в економіці країни, бо таке перебільшення приводить до позицій троцькізму. Справді, бо, що значить переоцінювати ролю капіталістичних елементів? Це значить вважати, що буржуазія є одна з основних кляс у вищезгаданому розумінні цього виразу, бо є на шляху до такого становища. Але це значить, що й капіталістичний господарський уклад є або стає одним з основних укладів переходового періоду, а, як відомо, у капіталістичній про

¹ *Ленін. Твори, т. XVIII, I, стор. 290.*

дукції буржуазії належить панівна роля, а пролетаріатові — підпорядкована. Огож, коли буржуазія є одна з основних клас переходового періоду, то друга основна класа — пролетаріат — не може зберігати ролю панівної класи; значить, переходовий період є якщо не капіталізм, то перехід до капіталізму. До цього й сходили троцькістські твердження про переродження партії та пролетарської держави.

Але так само недоцільно й недооцінювати силу буржуазії за переходового періоду, бо сила буржуазії визначається не тільки абсолютною вагою капіталістичного укладу в економіці країні, а й переважанням у ній дрібної товарової продукції. Ленін відзначав, що „поки ми живемо в дрібносельській країні, для капіталізму в Росії є міцніша економічна база, ніж для комунізму“¹). Крім того у капіталістів „лишилася міжнародня база, міжнародній капітал, що його філією вони є. У них лишилися почасти деякі засоби продукції, лишилися гроші, лишилися величезні суспільні зв'язки. Енергія опору їх зросла саме в наслідок їх поразки в соціалістичній війні й тисячі разів. „Умілість“ державного, військового, економічного врядування дає їм перевагу дуже й дуже велику; тим то значення їх непорівняно більше, ніж їх частка в загальному числі людности“².

Недооцінювання сили опору капіталістичних елементів, як відомо, характеристичне для правих опортуністів і зв'язане з їхнім заперечуванням того, що дрібна товарова продукція є „база капіталізму“, зв'язане з їхньою теорією „самопливного“ востання селянства разом з куркульством у соціалізм.

І троцькістське переоцінювання, і правоопортуністичне недооцінювання сили капіталістичних елементів — лиш різні вияви капітулянтства перед капіталізмом.

Із сказаного випливає, що капіталістичний уклад і класа буржуазії за переходового періоду є у стадії вмирання, але це вмирання капіталізму є не „мирна й безболісна кончина“, а найзапекліша боротьба; що темпи й терміни загибелі капіталізму визначаються зростанням соціалістичної промисловости й торгівлі та переробленням селянського господарства.

Відносини пролетаріату й буржуазії є відносини непримиренної боротьби. Абсолютність цієї боротьби, її непримиренність, її вирішальне значення для всього переходового періоду, неможливість мирного востання буржуазії в соціалізм проймає все учення ленінізму і ледве чи потребує особливих доказів. Разом з тим непримиренність, абсолютна протилежність буржуазії та пролетаріату зовсім не означає незмінности тактики пролетаріату в боротьбі проти буржуазії. Тактика, тобто форма боротьби, визначається конкретним співвідношенням класових сил на кожному етапі переходового періоду. Тому тактика боротьби змінюється відповідно до сили соціалістичного укладу, від допущення і обмеження через посилене витискання до остаточної ліквідації, при чому ленінська тактика не виключала й „поєднання способів нещадної розправи з способами компромісу або викупу“³).

За приклади такого поєднання є Брестський мир, позиція Леніна у питанні про держкапіталізм за доби 1918 — 1921 рр., початковий період непу, залучення на роботу буржуазних спеців тощо. Нерозуміння доконечности таких часткових компромісів на певних етапах характеризує „лівих“ ухильників, „що дозволяють себе захопити „яскравою“ революційністю, але на витриману, продуману, зважену революційну роботу, що бере на увагу найтрудніші переходи, нездатні“⁴).

З другого боку, доконечність таких часткових і тимчасових компромісів зовсім не означає двоїстого характеру відносин пролетаріату й бур-

¹ Ленін. Твори, т. XVII, стор. 427.

² Ленін. Твори т. XVI, ч. I, стор. 354.

³ Ленін. Твори, т. XVIII, ч. I, стор. 194.

⁴ Ленін. Твори, т. XVIII, ч. I, стор. 195.

жуазії: їхня боротьба абсолютна, а компроміси означають тільки особливі, тимчасові форми боротьби. Цього не розуміють праві опортуністи з їхньою теорією вродання, що намагаються лєнінські настанови про „корисних для пролетаріату“, „культурних капіталістів“, „готових іти на службу радянській владі“¹ в умовах слабости соціалістичного сектора, в умовах руїни всього народнього господарства, поширити на реконструктивний період, характеристичний зростанням усього народнього господарства і переважанням,— спочатку відносним, а потім і абсолютним,— соціалістичного сектора.

* * *

Ми схарактеризували зміни кляс і їх взаємин за переходового періоду. Що ж є загального і основного в усіх цих змінах?

Основне і загальне є те, що ці зміни є процесом *знищення клясових відмінностей, переходу до безклясового суспільства: цей процес відбувається різними, але взаємопов'язаними шляхами.*

Пролетаріят на самому початку переходового періоду скидає з себе клясовий одяг капіталістичної доби, перетворюється з найманої робочої сили на соціалістичного господаря продукції. Дальший шлях його розвитку, як нової суспільної категорії, є шлях зростання соціалістичної промисловости, шлях технічного переозброєння та розвитку соціалістичних метод праці. Темп цього розвитку якнайщільніше пов'язаний з процесом змін інших кляс переходового періоду, і навпаки, темп змін цих кляс залежить від зростання соціалістичного укладу і клясової сили пролетаріату.

Але соціалістична промисловість і її носій—пролетаріят становлять основу цієї взаємности.

Зміни в становищі буржуазії полягають у тому, що вона на самому початку переходового періоду перестає бути панівною клясою, носієм основного господарського укладу. Дальший шлях її розвитку є шлях її витиснення, а потім і безпосередньої ліквідації, її основного загону на останнім етапі—куркульства як кляси, шлях, що відбувається в загостреній клясовій боротьбі.

Витиснення та ліквідація буржуазії зумовлені зростанням соціалістичної промисловости і переробленням селянського господарства.

Зміни в становищі селянства є в тому, що диктатура пролетаріату створює нові умови його розвитку, створює можливість його соціалістичного перероблення. Дальший шлях його розвитку є шлях готування та здійснювання масової колективізації, шлях, що його селянство відбуває в союзі з пролетаріатом і за проводом пролетаріату. Перероблення селянського господарства залежить від зростання соціалістичного сектора і від розгорненого наступу на капіталістичні елементи міста й села.

Своєрідність співіснування різних укладів і кляс за переходового періоду є в революційному перетворенні їх у напрямі ліквідації різних клясових відмінностей. Звідси випливає, що господарські уклади переходового періоду з їх способами продукції та клясами не можна розглядати кожний сам по собі, без зв'язку з іншими укладами та клясами. Не можна так само розглядати їх, як такі, що мають закінчений вираз, характеристичний для всього переходового періоду. Так само недозволено розглядати й самий зв'язок між укладами, як незмінний для всього періоду.

Співіснування різних укладів і їх безупинна зміна є в усіх суспільно-економічних формаціях, але характер цієї взаємочинности укладів принципово відмінний від переходового періоду: в останньому зміни укладів є процесом не стихійного, а свідомого *революційного* перетворення економіки, не розвитком нових кляс, а ліквідацією клясового поділу суспільства.

¹ *Лєнін. Твори, т. XVIII, ч. I, стор. 194—196.*

За переходової доби суспільство є в процесі *безупинної революційної зміни*; тут нове створюється, а старе ліквідується і перероблюється *революційним способом, революційними темпами*, в революційній класовій боротьбі. Тому уклади й класи переходового періоду і їх зв'язки треба розглядати тільки в цьому революційному *процесі становлення соціалізму*.

Це революційне перетворення не є тільки кількісна зміна питомої ваги укладів в економіці країни, хоч така зміна становить вирішальний наслідок будівництва соціалізму. Дуже легко було б змалювати цей процес так, як малює Преображенський: Один проти одного стоять два ряди господарств: ряд соціалістичний і ряд несоціалістичний; спочатку соціалістичний ряд — маленький, а несоціалістичний — великий, але потім несоціалістичні господарства перетворюються в соціалістичні і переходять з одного ряду в другий; і в міру цих перетворень та переходів соціалістичний ряд зростає, а несоціалістичний зменшується, але протягом усього цього процесу кожен ряд змінюється лиш кількісно, а якісно є той самий. Але таке змалювання перекручує дійсність.

Справді, кожен уклад або сектор радянського господарства змінюється не тільки кількісно, а змінюються і його „властивості“.

Пояснимо це прикладом. Середняцьке селянське господарство від передреволюційного часу до наших днів є завжди товарове господарство. Ця його суть лишилася незмінною, і лиш опортуніст може гадати, що протягом революції середняцьке господарство *ступнево* стає соціалістичним. Таке перетворення завжди становить „стрибок“. Але не меншим опортунізмом було б гадати, що середняцьке господарство лишилося за ці роки незмінне.

Справді, хіба середняцьке господарство 1924 р. було таке саме, як і перед революцією?

Хіба знищення поміщицької кабали, націоналізація землі і обмеження куркуля не змінили ґрунтовно умов його розвитку?

А чи можна сказати, що середняцьке господарство і нині таке саме, яке воно було 1924 р.?

Хіба хоч би тільки система контрактації, доведення засівних і хлібозаготівних плянів до села і абсолютного переважання соціалістичного сектора в торгівлі не змінили знов умов його розвитку? В обох випадках, ми бачимо, ґрунтовно змінюються *зв'язки та умови* розвитку селянського господарства; але хіба ж може воно само в нових умовах бути таким самим?

Те ж саме і з соціалістичною промисловістю: радянські заводи й фабрики від часу націоналізації і до наших днів є завжди соціалістичні підприємства. Ця їх суть — незмінна, і тільки контрреволюційний троцькізм важився заперечувати її.

І разом наші підприємства змінюються не тільки з технічного погляду, а й в організації праці. Хіба можна сказати, що організація праці в промисловості 1924 р. не відрізнялася ґрунтовно від 1919 р., з його майже однаковими для всіх пайками, з позірною зарплатою та з кустарним виготовлянням запальничок?

А хіба організація праці тепер, на основі соціалістичного змагання та ударництва, так само не відрізняється ґрунтовно від 1924 р.? Заперечувати ці ґрунтовні зміни може тільки завзятий опортуніст, та й то пошепки.

Та коли безупинно змінюється кожен взаємочинний сектор, — і кількісно і якісно, — то неминухо мусить змінюватися й *характер їх взаємочинності*, мусять змінюватися *їх зв'язки*. *Змальовування взаємочинних укладів і суспільних зв'язків переходового періоду повинне бути не фотографією, а кінематографічною стрічкою*.

XVII партконференція відзначила, що „основним політичним завданням другої п'ятирічки є: остаточно зліквідувати капіталістичні елементи й

кляси взагалі, цілком знищити причини, що породжують клясові відмінності і експлуатацію, і подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудящу людність країни на свідомих і активних будівників безклясового соціалістичного суспільства“.

Це завдання означає завершення побудови соціалістичного суспільства. Це завдання буде виконано у визначений термін, бо вже 1932 — 1933 рр. буде в основному закінчена колективізація СРСР і, на основі суцільної колективізації, здійснена ліквідація основної частини капіталістичних елементів.

Не можна спрощувати завдання ліквідації кляс за другої п'ятирічки, не можна зводити її тільки до залучення до колгоспів решти бідняцьких і середняцьких господарств та до ліквідації решток капіталістичних елементів. Це завдання ширше: в нього входить і те, щоб „подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудящу людність країни на свідомих, активних будівників безклясового соціалістичного суспільства“.

Це значить, що найважливішою частиною цього завдання є *дальше перероблення* колгоспників організаційно-господарським зміцненням колгоспів, соціалістичним перевихованням колгоспних мас і завершенням в основному механізації сільсько-господарської продукції на основі МТС.

Ця основна частина завдання, так само, як і всі інші його частини, здійснюватиметься в загостреній клясовій боротьбі проти решток капіталізму.

„Нові успіхи соціалізму робітнича кляса забезпечить лише в боротьбі з рештками капіталізму, даючи нещадну відсіч опоромі капіталістичних елементів, що гинуть, переборюючи буржуазні та дрібнобуржуазні звички серед трудящих і провадячи упірну роботу над соціалістичним перевихованням їх.

„Це означає, що й надалі ще неминуче загострення клясової боротьби в окремі моменти, особливо в окремих районах і на окремих ділянках соціалістичного будівництва, що zarazом підкреслює неминучість залишення, а в окремих випадках і посилення буржуазних впливів на окремі шари й групи трудящих, неминучість ще протягом довгого часу проникання чужих пролетаріатові клясових впливів у середовище робітників і навіть у партію.

„Зважаючи на це, перед партією стоїть завдання зміцнити пролетарську диктатуру і далі розгортати боротьбу з опортунізмом, а особливо з правим ухилом, як головною небезпекою на данім етапі“¹.

Зовнішньо „ліві“ теорійки про „відмирання“ держави за другої п'ятирічки побудовані на явно правих теоріях, на заперечуванні клясової боротьби, на „самопливній“ самоліквідації кляс. Ці балачки, що виникли подекуди перед XVII конференцією, є лиш ілюстрацією слухності вказівки XVII конференції про доконечну потребу далі розгортати боротьбу проти опортунізму, і особливо проти правого ухилу, як найгловнішої небезпеки на данім етапі.

Зміцнення пролетарської держави потрібне й тому, що остаточна ліквідація кляс може статися тільки в клясовій боротьбі, і тому, що ми перебуваємо в капіталістичному оточенні, а небезпека імперіалістичного нападу помітно посилилася, і тому, нарешті, що лишається (і ще надовго) „охорона“ „буржуазного права“, яке є „в розподілі речей споживання „за роботою“ (а не за потребами)“ (Ленін).

XVII партконференція підкреслила потребу зміцнювати *пролетарську диктатуру*. Це означає, що завдання зліквідування кляс в усім його обсягу можна розв'язати тільки, коли залишаться й зміцняться обидві сторони пролетарської диктатури: і *насильство* щодо решток капіталі-

¹ З резолюції XVII партконференції на доповідь тт. Молотова і Куйбишева.

стичних елементів, і *керівництво* щодо селянства. Друге завдання диктатури на нинішньому етапі ставиться вже по-новому, бо селянство, що в основній масі вступило до колгоспів, перетворилося із спільника в основну й міцну підпору пролетаріату. Не можна забувати й применшувати значення цього нового в змісті пролетарської диктатури. Проте, завдання керівництва *змінюється*, але в жодному разі не *знімається*, бо нинішній колгоспник ще *перероблюється* в колгоспі; він перетворюється на свідомого й активного будівника безкласового суспільства *тільки за проводом пролетаріату та його партії*.

3. Основний закон переходового періоду і його вияви у суспільно-господарських зв'язках

Отже, переходовий період є період соціалістичного перероблення селянського господарства на основі боротьби проти капіталізму. В цьому розумінні економіка переходового періоду власне є боротьба способів продукції двох різних формацій. Але ця боротьба не є боротьба двох господарських систем; економіка переходового періоду не є механічна взаємочинність „зовнішніх“ одна до одної, „протилежно спрямованих сил“. Саме таке розуміння економіки переходового періоду, характеристичне для троцькістської концепції, породило теорію первісного нагромадження, теорію двох регуляторів.

Двоїстість економіки переходового періоду означає суперечність, але суперечність *утворення єдиної господарської системи*.

Безперечно, що соціалістичний спосіб продукції абсолютно не переважає в основній частині переходового періоду. Досягнене абсолютне переважає соціалістичного сектора в економіці країни означає вже вступ до періоду соціалізму і закінчення переходового періоду (остання стадія непу). Саме те, що немає цього переважає, визначає особливості переходового періоду в нашій країні.

Та коли соціалістичний сектор не переважає абсолютно кількісно, то він з самого початку переходового періоду якісно є провідний, тобто визначає напрям розвитку всієї господарської системи переходового періоду в напрямі витиснення капіталістичного сектора та перероблення селянського господарства.

Ця провідна роль соціалістичного сектора і утворює одність господарської системи переходового періоду, тут треба шукати основного закону розвитку переходового періоду.

На чому ж базується провідна роль соціалістичного сектора?

а) Соціалістична форма продукції є вища форма організації продукції проти капіталістичної, бо зумовлює швидший розвиток продуктивних сил на даній рівні їх розвитку. Бувши провідним принципом радянської господарської системи, соціалістичний сектор визначає й переваги цієї системи над капіталістичною¹.

б) Просте товарове селянське господарство, не маючи самостійного шляху розвитку, підпорядковане розвиткові промисловості, яка визначає шлях розвитку простого товарного господарства. В умовах переходового періоду з диктатурою пролетаріату, з соціалістичною організацією промисловості, із зосередженням усіх командних висот у руках пролетарської держави, неминучий є перехід селянства на соціалістичний шлях розвитку².

в) Ці два моменти становлять можливості перемоги соціалізму; „але можливість ще не є дійсністю“³.

¹ Й. Сталін. „Питання лєнінізму“, стор. 484.

² Й. Сталін. „Питання лєнінізму“, стор. 39.

³ Й. Сталін. „Питання лєнінізму“, стор. 494—495.

Щоб перетворити можливість у дійсність, потрібні організована воля робітничої класи та її держави і спрямування сил класи та держави лєнінською лінією партії.

Суспільно - політичні надбудови переходового періоду набувають нової ролі, відмінної від ролі надбудов у капіталістичному суспільстві. Принципіальна ріжниця в тому, що в умовах капіталізму капіталістичне господарство переробляє некапіталістичні господарські уклади стихійно, так би мовити, ринком самопливом. Це не означає, звичайно, що капіталістична держава не відіграє ролі в поширеній репродукції капіталістичних продукційних відносин. Навпаки, роля держави з її заходами „позаекономічного впливу“ на пролетаріят і дрібне товарове господарство, на пригноблені нації колоніальних та півколоніальних країн, на капіталістичні системи, що конкурують, між собою дуже велика. Але одночасно роля капіталістичної держави в капіталістичній економіці дуже обмежена, бо вона сама з'являється лише в наслідок капіталістичного перероблення економіки попередньої суспільної формації, а, з'явившись на історичній арені, капіталістична держава відіграє, особливо в епоху імперіалізму, військово - поліційну ролю.

Цей розвиток „самопливом“ зумовлений, поперше, стихійністю самої природи капіталістичного способу продукції, що базується на приватній власності, подруге, його однотипністю з іншими приватновласницькими господарськими укладами, що також базуються на приватній власності, і, потрєте, тим, що основна суперечність капіталістичної економіки — між суспільною продукцією та приватним привласненням — органічно виключає можливості централізованого, плянового регулювання в постаті держави.

В економіці переходового періоду провідна роля соціалістичного сектора може здійснюватися тільки через централізоване, плянове керівництво держави, через єдине господарсько - політичне керівництво партії та організованої волі всієї робітничої класи. Пролетарська держава, що має в руках командні економічні висоти, стає вирішальною економічною силою. Ця ґрунтовна відмінність зумовлена, поперше, самою природою соціалістичного способу продукції, що базується на знищенні приватної власності на засоби продукції, і, подруге, — неоднотипністю його з іншими господарськими укладами. Цїєї особливості здійснення провідної ролі соціалістичного сектора не розуміють праві опортуністи з їхньою теорією самопливу.

Здійснення провідної ролі соціалістичного сектора через плянове керівництво зовсім не означає, що суспільний розвиток не підлягає *об'єктивним* закономірностям.

Але об'єктивність не тожна із стихійністю, хоч в усіх попередніх суспільно - економічних формаціях об'єктивна закономірність виявлялася стихійно, незалежно від волі та свідомости людей. Об'єктивність закономірностей переходового періоду є в наявності даних соціальних і економічних умов, тобто в можливостях (переваги соціалістичного способу продукції, немає непримиренних суперечностей між пролетаріятим і селянством тощо) і труднощах (дві різні основи в економіці країни, переважання на початку переходового періоду дрібного товарового господарства, технічна відсталість промисловости тощо). Цих умов не можна ігнорувати, через них не можна „перестрибувати“, як гадають „ліваци“.

Але zarazом ці умови не є незалежні від волі робітничої класи та її партії, як думають праві опортуністи, бо: 1) можливості перемоги соціалізму не можуть реалізуватися самопливом при наявності двох основ в економіці країни і опорі капіталістичних елементів; 2) труднощі, як труднощі соціалістичного *зростання*, сами в собі мають можливість перебороти їх, але перебороти їх можна теж не самопливом, а тільки організованою волею пролетаріату за проводом партії.

Отже, рух до соціалізму є закон, волеспрямування переможи́я - пролетаріату є складова частина цього закону.

Звичайно, соціалістичний сектор теж ураховує вплив товарової стихії, і цей зворотний вплив також включається у закон розвитку переходового періоду. Ринкова стихія не беззаперечно скоряється соціалістичному регулюванню (інакше вона не була б стихією), непмансько-куркульський сектор теж намагається впливати на економіку (хлібний „страйк“ 1928 р.); але цей зворотний вплив не є вирішальний, не змінює *напрям* розвитку системи, а лиш до певної міри впливає на темпи розвитку. Щодо непмансько-куркульського сектора, то його неспроможність навіть уповільнити темпи яскраво позначилася на долі хлібного „страйку“.

Та коли товарова стихія не змінює напрям розвитку радянської господарської системи, то це не означає, що вона є негідна уваги величина.

Напря́м розвитку вирішається тільки боротьбою господарських секторів і клас. В цій боротьбі у соціалістичного сектора; у пролетаріату є всі доконечні умови для перемоги, але кінець боротьби залежить від умі́ння партії зреалізувати ці умови. І тільки на нинішньому етапі, коли стався поворот основної маси селянства на рейки колективізації, коли соціалістичний сектор посів абсолютно переважне місце в усьому радянському господарстві, тільки в цих умовах питання про перемогу соціалізму в нашій країні, з погляду співвідношення класових сил у середині країни, „розв'язане остаточно й безповоротно“ (Молотов).

Під законом суспільного розвитку розуміють репродукцію даної системи виробничих відносин з її суперечностями, що їх розвиток у процесі репродукції веде до зміни даного способу продукції. Відповідно до нашої характеристики переходового періоду, закон його розвитку є рух до соціалізму, тобто така репродукція господарської системи переходового періоду з її специфічною взаємочинністю секторів, яка веде до зростання й наступу соціалістичного сектора, перероблення простого товарового господарства, обмеження, витиснення й ліквідації капіталістичного сектора. Рушійна суперечність цього закону — боротьба способів продукції двох протилежних суспільних формацій, капіталізму й соціалізму, за дрібнотоварове господарство. Цим класовим характером рушійної суперечности закон розвитку переходового періоду відрізняється від закону розвитку соціалістичного суспільства. У нашій літературі цей закон названо *законом соціалістичного усуспільнення*.

Отже, закон розвитку радянської господарської системи переходового періоду *визначається соціалістичним способом продукції, але визначається в боротьбі з товаровою стихією та її закономірностями, в боротьбі з капіталізмом. У цьому істотна різниця між закономірностями переходового періоду й соціалістичної формації.*

Як же вирається цей закон, як здійснюється провідна роля соціалістичного сектора та зворотний вплив товарової стихії? Інакше сказати, яка є та система господарських зв'язків, що в ній здійснюється взаємочинність секторів?

Господарські зв'язки переходового періоду особливо складні в зв'язку з двоїстістю економіки цього періоду. В капіталістичному суспільстві це є товарові зв'язки, у соціалістичному — плян. І там, і там система зв'язків цілком визначається специфічним для кожної формації способом поєднання робочої сили з засобами продукції. Інша справа за переходового періоду, що не має свого специфічного способу продукції. Тут форма господарських зв'язків не може цілком визначатися соціалістичною формою продукції. Вона визначається специфічною господарською єдністю економіки переходового періоду, тобто в боротьбі способів продукції:

двох протилежних формацій віддзеркалює взаємочинність секторів цієї системи. Тому господарські зв'язки переходового періоду теж двоїсті.

Двоїстість є в співіснуванні плянкової і стихійно-ринкової форм зв'язку: поруч безпосереднього плянування в середині соціалістичного сектора та регулювання дрібної товарової продукції, є приватна торгівля, що в ній стихійно виявляється закон товарової продукції, закон вартости. Але обидві форми зв'язку також співіснують в одності. Така одність здійснюється в радянській торгівлі, що принципіально відмінна від капіталістичного ринку. Відмінність її в тому, що командна роля в товарообігу з самого початку належить усупільненому секторові, в наслідок того, що основні галузі промисловости, майже вся велика промисловість, належать пролетарській державі, є соціалістичні підприємства; в наслідок розвитку державно-кооперативної торговельної мережі; в наслідок безпосереднього державного регулювання товарообігу монополією зовнішньої торгівлі.

Але ця корінна різниця між радянським і капіталістичним товарообігом визначає зміну законів товарового обігу. Вплив основного закону капіталістичного ринку — закону вартости — в радянському товарообігу обмежується і витісняється, бо ж провідна роля в товарообігу належить усупільненому секторові, але ще зберігається, бо ж у товарообігу беруть участь неусупільнені сектори. В наслідок цієї зміни законів товарового обігу торгівля в умовах переходового періоду перетворюється з форми капіталістичного розвитку в методу регулювання, тобто обмеження й витиснення соціалістичним сектором товарової стихії, у змичку соціалістичної промисловости з селянським господарством.

Однак, зміни закону товарового обігу означають зміни форми розподілу, зміни господарських зв'язків, але в жодному разі не зміни, не „трансформацію“, не „переодягання“ самого закону вартости, як гадав Бухарін. Закон вартости виражає суспільне відношення, що базується на приватній власності на засоби продукції і визначає капіталістичний шлях розвитку. Він непримиренно ворожий законові соціалістичного усупільнення, що виражає боротьбу двох способів продукції і визначає перемогу соціалізму в цій боротьбі.

Бухарінське „переодягання“ закону вартости в закон трудових витрат означає заперечення боротьби капіталізму з соціалізмом за перероблення дрібнотоварового господарства, що становить суть переходового періоду. Примирення суперечностей між усупільненими та неусупільненими секторами означає отожднювання соціалістичного пляну й ринкового зв'язку. На цьому погаданому переодяганні закону вартости базується теорія перероблення селянського господарства в торговельну змичку, теорія вrostання в соціалізм ринкового господарства. Тим самим теорія трансформації закону вартости отожднює капіталістичний і соціалістичний способи усупільнення.

Обмеження впливу закону вартости в радянському періоду ще не розв'язує само собою питання: „хто — кожен з нас — має можливости капіталістичної реставрації. Обмеження впливу закону вартости — торговельна змичка з селянством — обмежує, але не скасовує, закон капіталістичного розвитку простого товарового господарства; створює умови для розвитку соціалістичного сектора, але не розв'язує питання про боротьбу між ними“. Так, диференція села за відбудовного періоду не скасовує, а лише гостро уповільнюється. Звідси — „двосторонній процес боротьби між соціалізмом і розвитком соціалізму, суперечливий процес боротьби між соціалістичними з елементами капіталістичними, процес переборювання соціалістичними елементами соціалістичними“¹. Питання про боротьбу між ними розв'язується

¹ Сталін. „Питання лєнінізму“, стор. 42.

кінець - кінцем не в торгівлі, а в продукції — у зростанні соціалістичної промисловости, в колективізації селянського господарства, тобто не методами торговельної змички, а методами змички виробництва.

Торговельна змичка, ринкові відносини лиш забезпечують підготову в переробленні селянського господарства, але не дають ще самого перероблення, підводять до нової форми змички — виробничої, але не змінюють її, не тожні з нею.

Наявність неусупільненого сектора радянського господарства зумовлює, як ми бачили, товарову форму зв'язку, але не визначає напрям розвитку економіки, не змінює закон соціалістичного усупільнення. Навпаки, соціалістичне усупільнення змінює закони товарового обігу, закони розвитку товарового господарства, забезпечує перевагу соціалістичного сектора, обмежує розвиток і капіталістичних елементів і зумовлює соціалістичне перероблення селянського господарства.

Не можна змішувати товарово-грошову форму зв'язку між секторами радянської господарської системи з товарово-грошовими відносинами в середині соціалістичного сектора. Відмінно від перших, у соціалістичному секторі господарські зв'язки не є двоїсті: господарський розрахунок у соціалістичній промисловості є *тільки метода* соціалістичного плянування.

Таким чином, зворотний вплив неусупільненого сектора не є вирішальний, не визначає і не змінює напрям розвитку господарської системи, не є другий закон, другий регулятор переходнової економіки, як гадав Преображенський: наявність двох регуляторів, двох протичинних сил означала б не соціалістичний, а капіталістичний шлях розвитку переходнової економіки. Стверджуючи це, теорія двох регуляторів заперечує єдність економіки радянського господарства, отожднює неп з капіталізмом. На цій погаданій боротьбі двох регуляторів базується теорія „первісного соціалістичного нагромадження“, теорія експропріації колонізації, селянського господарства. Тим самим теорія двох регуляторів так саме отожднює капіталістичний і соціалістичний шляхи усупільнення, як і бухарінська теорія, тим самим потверджуючи тожність їх методології, не зважаючи на „полярність“ їх висновків.

Цікаво простежити єдність між теоріями троцькізму і правого опортунізму. Троцькісти перебільшували зворотний вплив капіталістичного сектора на нашу економіку й політику (перебільшення ролі куркуля в хлібному балянсі країни, теорія переродження пролетарської диктатури тощо) і цілковито заперечували провідну роль соціалістичного сектора, отожднюючи неп з капіталізмом. Праві опортуністи у своїй теорії вростання замазували куркульську небезпеку і капіталістичну тенденцію товарового господарства, фаталізували провідну роль соціалістичного сектора, йшли лінією поступок куркулеві і відмовлення від провідної ролі соціалістичного сектора (вимога збільшити хлібні ціни та розв'язати ринкову стихію, вимога зменшити темпи індустріялізації та послабити монополію зовнішньої торгівлі).

По суті ми в обох випадках маємо єдність, бо в основі обох теорій лежить нерозуміння якісної різниці основних секторів нашої економіки, нерозуміння їх співвідношення в системі радянського господарства: троцькісти перебільшували міць капіталістичних елементів, отожднюючи середняка з куркулем, праві опортуністи применшували куркульський опір, отожднюючи куркуля з середняком.

Та хоч зворотний вплив неусупільнених секторів не змінює напрям розвитку переходнової економіки, не обмежує закон її розвитку, — проте, він виявляється у господарських зв'язках переходнового періоду. В цьому виявляється відмінність останніх від зв'язків соціалістичної формації. Плянування переходнового періоду відмінне від плянування соціалістичного суспільства. Рушієм соціалістичного суспільства є суперечність між мате-

ріальними можливостями та суспільними потребами. В основі суперечностей переходової економіки теж лежить суперечність між можливостями й потребами, але вона в клясовому суспільстві набирає специфічної клясової якості.

На всіх без винятку етапах переходового періоду закон соціалістичного усупільнення є єдиний закон, що визначає напрям розвитку, а вплив специфічного закону товарного обігу — закону вартості — є підпорядкований. Заразом єдність секторів не можна уявляти як однакову, „застиглу“ протягом усього переходового періоду. Навпаки, ця єдність змінюється на різних етапах соціалістичного будівництва: в мірі зростання соціалістичного сектора посилюється провідна його роль, послаблюється зворотний вплив товарної стихії. Ці зміни означають переміщення співвідношення клясових сил на користь пролетаріатові і також змінюють господарські зв'язки (від самостійного кредитування підприємств порядком комерційного госпрозрахунку в першому періоді непу до централізованого кредитування та контролю карбованцем; від допущення приватного капіталу, через обмеження та витиснення, до безпосередньої ліквідації куркульства як кляси); вони означають поступове відмирання, тобто чимдалі більше обмеження чинності специфічних закономірностей товарного обігу — закону вартості.

Цей процес відмирання посилюється із вступом у перший період соціалізму, характеристичний новою якісною зміною господарських зв'язків, посиленням безпосереднього соціалістичного плянування в усіх галузях економіки. Цієї зміни не бачать праві опортуністи, що вимагають розв'язати ринкову стихію, що отожнюють госпрозрахунок початкового періоду соціалізму з госпрозрахунком першої стадії непу.

Заразом специфічні закони товарного обігу ще не зникають і за цього періоду, бо процес усупільнення ще не закінчено, хоч фундамент соціалістичної економіки вже завершується. Неп не скасовується, а він заходить в останню стадію. Цього не розуміють „ліві“ опортуністи, що заперечують потребу госпрозрахунку і декларують соціалістичний продуктообмін замість торгівлі.

В основі правого й „лівого“ ухилів у визначенні нинішнього періоду соціалістичного будівництва є нерозуміння діалектичного переростання переходового періоду в соціалістичну формацію, формальне розгороджування одного від одного.

Специфічна особливість періоду переходу від капіталізму до соціалізму в нашій країні є те, що основою всього розвитку переходового періоду, основою закону соціалістичного усупільнення є зміна передреволюційних пропорцій між промисловістю і сільським господарством. Звідси — вирішальне значення завдання перетворити нашу країну з аграрної в індустріальну. Тільки зміна передреволюційної пропорції в напрямі переважання соціалістичної промисловості в економіці країни створює умови для соціалістичного перероблення сільського господарства, тобто визначає перемогу соціалізму в середині країні. Але й після вступу в період соціалізму завдання далі змінити пропорції не тільки не змінюється, а набирає нового значення та ще більшої гостроти.

І раніше, в періоді відносного „мирного співжиття“ між світовим капіталізмом і СРСР, у періоді „деякої тимчасової рівноваги сил“, забезпечення економічної незалежності СРСР мало вирішальне значення в соціалістичному будівництві.¹ Тепер же загострення суперечностей між капіталістичним світом і СРСР на основі загальної економічної і чимраз більшої революційно-політичної кризи в капіталістичних країнах, на се

¹ Див. доповідь тов. Сталіна на XIV з'їзді партії.

нові перемоги соціалізму в СРСР, ставить по-новому у світовому масштабі вирішальне питання: „*хто — кого*“.

Вирішення цього питання визначається дальшим зростанням індустріалізації країни, прискоренням темпів соціалістичного наступу. На цьому етапі завдання перетворити нашу країну з аграрної в індустріальну ставиться вже як завдання наздогнати й випередити капіталістичні країни протягом найближчих десяти років¹.

а) Питання про зміну пропорцій між промисловістю і сільським господарством зв'язане з проблемою кількості і якості в діалектичному процесі будівництва соціалізму. Як відомо, шкідницькі теорії радянського господарства, що сполучаються з правоопортуністичною теорією, твердять, що не можна змінити передвоєнного співвідношення промисловості й сільського господарства внутрішніми силами нашої країни, без допомоги світового капіталу. В основі цих теорій лежить механістичне уявлення про „стійку рівновагу“ соціалістичної промисловості, що переводить колишню рівновагу на нову основу і становить найважливішу частину закону соціалістичного усупільнення.

Заразом невідповідність між кількісним обсягом соціалістичного сектора і його ролєю в господарській системі переходового періоду, надто на першому етапі, зовсім не є розривом між кількісною і якісною стороною, зовсім не означає, що якість виявляється тут незалежно від кількості. Справді, коли стати на такий погляд, то не можна спростувати соціал-фашистські теорії про можливість розвитку соціалізму через насадження комун і кооперативних підприємств у капіталістичному суспільстві. Тільки пролетарська революція і перетворення капіталістичних підприємств у соціалістичні в державному масштабі забезпечує провідну ролю соціалістичної промисловості, зумовлює виявлення її якості. Вищий, соціалістичний спосіб продукції, не зважаючи на кількісне переважання товарного сектора в економіці, забезпечує зростання соціалістичного сектора і зміну пропорцій між промисловістю та сільським господарством. Але й на цьому етапі кількісна сторона, себто малий кількісний обсяг соціалістичного сектора визначає якість доби як переходового періоду, визначає економічну політику пролетаріату. І тільки нове кількісне зростання соціалістичної промисловості, збільшення її питомої ваги в економіці створює вирішальну передумову для повороту селянства до масової колективізації. Нарешті, тільки абсолютне переважання усупільненого сектора в економіці визначає вступ у період соціалізму, тобто кількісне зростання створює нову суспільну якість².

І навпаки, тільки зміна соціально-економічної якості сільського господарства, колективізація його забезпечують нове прискорення темпу соціалістичного будівництва в цілому. Саме соціально-економічна якість нашої господарської системи, її переваги над капіталістичною системою, що загниває, зумовлюють нашу перемогу в історичному змаганні двох систем („наздогнати й випередити“), не зважаючи на нашу технічну відсталість.

Отже, проблема якості й кількості в будівництві соціалізму не є пуста схоластична вправа (хоч і дуже легко може перетворитися в таку). Якісна сторона переходової економіки, це перевага радянської системи над капіталістичною, тобто те, що дає нам певність перемоги, що визначає напрям розвитку. Кількісна ж сторона,—це самий перебіг боротьби соціалізму з капіталізмом.

¹ *Сталін*. „Про завдання господарників“.

² „Наша країна, де соціалістичному секторові належить *абсолютно переважна роля* в народньому господарстві, вступила в період розгорненого соціалістичного наступу, в період соціалізму“, з резолюції грудневого (1930 р.) пленуму ЦК про народньогосподарський план на 1931 р.).

Кількісне співвідношення соціалістичного, простого товарового та капіталістичного секторів у нашій економіці є основа співвідношення класових сил у країні, і всяка кількісна зміна в першому є міра пересунення класових сил, показник напряму розвитку. Не дарма з'їзди партії в центрі уваги ставлять ці кількісні і якісні зміни, оцінюючи кожний етап боротьби та вироблюючи нові директиви.

б) Недооцінювання тієї чи іншої сторони єдності якості й кількості характеристичне для всіх ворожих нам партій і ухилів. Недооцінювання якісної сторони відношення, зведення якості до кількості неминучо пов'язане з недооцінюванням впливу способу продукції на зростання продуктивних сил, з недооцінюванням ролі суспільно-політичної надбудови в перебудуванні економіки. Переклавши мовою політики, це означає меншовицьку позицію в пролетарській революції, відмовлення від революції з причин „недостатнього розвитку продуктивних сил“¹. Зведення якості до кількості характеристичне й для теорії правого опортунізму, з його теорією рівноваги, з його настановою на розвиток продуктивних сил взагалі, незалежно від їх класової якості.

З другого боку, недооцінювання кількісного відношення, характеристичне для дрібнобуржуазного утопізму з його „соціальною містикією“ (підготована кількісним зростанням зміна якості), означає політику авантюризму і перестрибування через кількісний рівень розвитку. Нарешті, недооцінювання кількісної сторони має свій вираз і в нехтуванні вивчення конкретного співвідношення класових сил, у відриєї теорії від практики класової боротьби, характеристичному для меншовицького ідеалізму деборінської школи.

Зв'язок методологічних помилок у проблемі якості й кількості (як і в інших проблемах матеріалістичної діалектики) з політичними хитаннями — безсумнівний. Але так само немає сумніву, що не можна спрощувати цей зв'язок. Справді бо: для правого опортунізму характеристичне не тільки зведення якості до кількості, а й зворотне — фетишизація якості. Приклад такої фетишизації подано в доповіді тов. Сталіна на XVI з'їзді: „Праві опортуністи твердять, що неп забезпечує нам перемогу соціалізму, — отже, можна не турбуватися про темп індустріалізації, розвиток радгоспів і колгоспів і т. ін., що перемога забезпечена порядком, так би мовити, самопливу“². І навпаки, для методології троцькізму характеристичне не тільки авантюрницьке перестрибування через кількісний рівень розвитку, а й зворотне: невір'я в можливість збудувати соціалізм троцькізм уґрунтовує по-меншовицькому — запереченням соціалістичної якості нашої держпромисловости.

Ми відзначили органічний зв'язок закономірностей переходового періоду з закономірностями соціалістичної формації, при всій різниці між ними. Діалектичне розуміння цих зв'язків і відмінностей в їх конкретно-історичній своєрідності є методологічна вісь вивчення переходової економіки. Це розуміння неможливе без боротьби на два фронти проти двох буржуазних теорій переходового періоду: троцькістської, що розриває соціалістичні й переходові закономірності, заперечує їх органічний зв'язок, отожднює неп з капіталізмом і тим самим обґрунтовує заперечення будівництва соціалізму, і правоопортуністичної, що отожднює переходовий період з соціалізмом, заперечує їх відмінності, заперечує революційний характер переходової економіки і тим самим обґрунтовує теорію самопливу³.

¹ Ленін. Твори, т. XVIII, ч. II. Стаття „Про нашу революцію“.

² Сталін. „Питання лєнінізму“, стор. 503. Доповідь на XVI з'їзді ВКП (б).

³ Відзначаючи зв'язок між теорією самопливу і отожднюванням переходового періоду з соціалізмом, ми, як це видно з усієї роботи, звичайно, не вважаємо, що теорія самопливу буде вірна для соціалістичної формації. Ми вже згадували, що соціалістична формація

А історичні особливості є в тому, що між переходовим періодом і соціалізмом немає якісної грані у вигляді революції, що відбувається при переході від однієї формації до іншої.

На перший погляд може здатися, що, заперечуючи якісну грань, ми зводимо відмінності переходового періоду й соціалізму до неістотних, зовнішніх відмінностей і тим самим отожднюємо їх у суті. Справді ж такий висновок означав би формалістичне перекручування матеріалістичної діалектики.

Річ у тому, що весь переходовий період сам є історичною якісною гранню між двома формаціями — капіталістичною і соціалістичною; у цьому й є сенс Ленінового визначення переходового періоду, як „добы великих стрибків“ і Марксового його визначення, як „періоду революційного перебудування одного в одне“. Отже, переходовий період є період становлення нової „якості“ — соціалістичної формації.

Тому й розвиток закономірностей переходового періоду є в суті процес становлення закономірностей соціалістичної формації. Цей процес є процесом подолання стихійності соціалістичним пляном в особливих формах класової боротьби, в чому й є істотні відмінності між переходовими й соціалістичними закономірностями. Але ці відмінності в міру витиснення товарової стихії та зростання соціалістичного плянування стають неістотними, зникають.

От чому вивчення закономірностей переходового періоду є актуальне й для нинішнього етапу, для „сьогоднішнього“ дня. Тому ігнорувати по „лівацькому“ переходовий період як „учорашній день“ — значить нічого не зрозуміти ні в „сьогоднішньому“, ні в „завтрашньому“.

* * *

У цій роботі ми не розглядали окремо відносин СРСР з капіталістичним світом, бо ці відносини не визначають закономірностей нашого розвитку, як це твердять троцькісти, бо все соціалістичне будівництво разом є боротьба не тільки проти внутрішнього класового ворога, а й проти світового капіталізму, є зміцнення фундаменту світової революції. Заразом не можна зрозуміти ні переходового періоду, не періоду соціалізму, абстрагуючись від наших відносин з капіталістичним світом, які визначаються тим, що будівництво соціалізму в СРСР є тільки звено світової пролетарської революції, хоч і найважливіше — її база.

Не можна й на хвилину забувати про ту важливу історичну своєрідність нашого соціалістичного будівництва, що ми будемо соціалізм в *одній країні* у капіталістичному оточенні. Це значить, що навіть завершення будівництва соціалізму ще не означає вступ у період мирного революційного розвитку, без революційно-класової боротьби: ліквідуються класи всередині країни, але лишається капіталістичне оточення, що намагається знайти вихід із величезної світової кризи засобом війни проти СРСР; закінчується період революційного перебудування економіки в нашій країні, але розвивається міжнародня пролетарська революція, наростають передумови революційної кризи в капіталістичному світі¹.

ґрунтовно відмінна від усіх, що були в історії людства, формації саме тим, що закономірності її розвитку не є стихійні, а визначаються організованою волею всього безкласового соціалістичного суспільства (волею, звичайно, не відірваною від матеріальних можливостей, а детермінованою протиріччям між можливостями й потребами). Цей зв'язок означає тільки, що праві, так само як і троцькісти, не здатні зрозуміти ні переходового періоду, ні соціалізму, лишаючись на буржуазних позиціях.

¹ Вище ми казали про зв'язок між правоопортуністичним отожднюванням переходового періоду з соціалізмом і заперечуванням революційного характеру переходнової економіки. Цей зв'язок означає, що праві, так само як і троцькісти, заперечують міжнародне значення нашої революції. Тому праві і вважають період соціалізму в нашій країні, що його вони отожднюють з переходовим періодом, за добу „мирного, органічного“ розвитку.

Це значить, що, завершивши фундамент соціалістичної економіки, розв'язавши цілком і безповоротно на користь соціалізму Ленінове питання: „хто — кого“ і в місті й на селі, ми не тільки не можемо послабити темпи соціалістичного будівництва, а мусимо їх ще більше прискорювати, цілком реалізуючи наші підвищені можливості, зважаючи також на більшу небезпеку інтервенції.

Це значить, що й у періоді соціалізму ми мусимо розвиватись і розвиватимемось не „мирними“, а революційними темпами, аж до перемоги пролетарської революції в основних капіталістичних країнах.

Н. БІЛЯРЧИК

ПРОЛЕТАРІЯТ І СЕЛЯНСТВО В СВІТЛІ ЗАВДАНЬ ДРУГОЇ П'ЯТИРІЧКИ¹

Успіхи соціалістичного будівництва в нашій країні, завершення побудови підвалин соціалістичної економіки на минулому етапі і основні політичні завдання наступного етапу нашого розвитку, намічені постановою XVII партконференції в директивах до складання другого п'ятирічного плану, являють собою історичне потвердження і дальше здійснення марксо-ленінської науки про шляхи революційного перетворення капіталізму на соціалізм, про шляхи знищення кляс і побудову безклясового суспільства за посередком революційної диктатури пролетаріату. Вірне з'ясування намічених на другу п'ятирічку соціально-політичних завдань на основі вірного розуміння взаємин кляс на сучасному етапі, на підступах до другої п'ятирічки, як п'ятирічки побудови соціалізму в СРСР, являє собою бойове завдання нашої теперішньої пропагандистської роботи.

Ці завдання другої п'ятирічки, що мають за свою основну політичну настанову остаточну ліквідацію капіталістичних елементів і кляс взагалі та перетворення всього трудящого населення країни в свідомих і активних будівників безклясового соціалістичного суспільства, накреслюють завдання побудови соціалізму в СРСР.

Де не висвітлені як слід постанови XVII партконференції — на основі належного розуміння діалектики переходу до безклясового суспільства через боротьбу кляс і диктатуру пролетаріату, — там звичайно постає ряд запитань такого, наприклад, змісту.

Коли з виконанням завдань другої п'ятирічки не буде кляс, то, виходить, не може бути вже й диктатури пролетаріату і держави диктатури пролетаріату? Коли друга п'ятирічка має завдання остаточного знищення кляси взагалі, то виходить, що треба ліквідувати й різницю між колгоспником та робітником? Як саме зникне різниця між робітником і колгоспником? Коли буржуазії вже немає, немає вже й залишків буржуазії — як же зрозуміти наявність залишків буржуазного права і чому це зветься буржуазним правом? Ленін казав про те, що кляси зникнуть, коли зникне різниця між розумовою і фізичною працею, між містом і селом — як це зрозуміти у світлі завдань другої п'ятирічки? і т. д.

Вірне розуміння переходової доби в цілому і процесу взаємовідносин кляс у переходовій добі, особливо на сучасному етапі, є доконечна передумова для вірного розуміння постанови XVII партконференції щодо політичних завдань другого п'ятирічного плану.

Відомо, що на шляху історичного розвитку суспільства конкретний процес переходу суспільства від однієї суспільно-економічної формації до іншої буває різний. В той час, коли „основне завдання буржуазної революції зводиться до того, щоб захопити владу і привести її у відповідність з уже наявною буржуазною економікою... основне завдання проле-

¹ В порядку обговорення.— Ред.

тарської революції зводиться до того, щоб, захопивши владу, побудувати нову соціалістичну економіку" (Сталін). Це саме завдання — побудувати нову соціалістичну економіку — власне й вимагає певного переходового періоду, періоду революційної творчості пролетаріату, що його Маркс, Ленін, програма Комінтерну називають періодом революційного перетворення капіталізму на комунізм.

З боку методологічного тут важливо підкреслити таке. Відмінно від доби існування та функціонування будь-якої формації, коли суспільно-історичний процес відбувається на основі певного, даного, економічного ладу і має в основному характер кількісного зростання на тій же основі, для переходового періоду характеристичне є те, що основний характер суспільно-економічного процесу щодо суспільства в цілому є процес якісного перетворення суспільства, в даному разі капіталістичного, на комуністичне, коли весь процес у цілому, в основному, має характер якісних змін.

Основний зміст суспільно-історичного процесу є будівництво соціалізму і ліквідація на його основі капіталістичних елементів, викорчовування його коренів. Суспільний розвиток в основному йде через боротьбу клас. Закон руху суспільства в цьому періоді це є закон класової боротьби. Однак, „і класи, і їх відношення змінюються“; змінюються вони і в цей період з переходом від одного його етапу до іншого, що важливо підкреслити для належного розуміння піднесених у цій статті питань.

В зв'язку з цим, зупинімося на питанні про основні класи в СРСР. Відомі вислови Леніна про те, що основними класами в СРСР є пролетаріат і селянство. У Леніна знаходимо таке місце: „Ми прийшли до такого становища, коли вперше поставили практичне питання про знищення клас, і в країні селянській залишилися тепер з двома основними класами — робітничою класою і селянством“¹. Думку про існування двох основних клас у нашому суспільстві висловив і тов. Сталін: „Дві основні класи стоять перед нами: класи пролетарів і класи приватних власників, себто селянства. Звідси неминучість протиріч між ними“².

В цьому питанні ті, що схильні до формалістичної побудови загальних схем та їх механістичного перенесення з класових суспільних формацій періоду їх існування та функціонування (здебільша з капіталізму на перехідний період від капіталізму до соціалізму), підносили заперечення такого приблизно змісту: основні класи утворюють діалектичну єдність в одному способі продукції, а тут пролетаріат і селянство — у різних секторах — соціалістичному і дрібнотоваровому; відношення основних клас мають бути антагоністичне, а в даному разі вони спільно будують соціалізм тощо.

Коли прийняти, що в вищенаведених словах подані загальні риси, які властиві відношенням основних клас усіх класових формацій, то прикладати цю мірку до вдносин клас: перехідової доби і вимагати, щоб відношення основних клас обов'язково цілком відповідали цим визначенням, а в противному разі робити висновок, що не можна говорити про існування основних клас, або що такими класами не є пролетаріат і селянство в нашому суспільстві перехідового періоду — буде невірно.

Треба виходити з того, що коли відношення основних клас у різних класових суспільно-економічних формаціях і то бувають різні формою (різні форми експлуатації), то в перехідний період, який не є окрема формація, який є, до того ж, процес переходу до безкласового суспільства, взаємовідносини основних клас цього періоду мають відрізнятись й по суті.

¹ Ленін. Твори, т. XVII, ч. I. Промова про єдність партії на X з'їзді.

² Й. Сталін. „Питання ленінізму“, стор. 224.

Наприклад: „Пролетаріатом зветься кляса, яка вироблює матеріальні цінності на підприємствах великої капіталістичної промисловости“ (Ленін). Коли вимагати повної відповідності цьому визначенню, то пролетаріят нашої знаціоналізованої індустрії не можна назвати пролетаріатом.

Алеж і пролетарська держава, хоча й не у власному розумінні, але все ж є держава, зняряддя в руках панівної кляси, і наш пролетаріят є панівна кляса, хоч, звичайно, не у власному розумінні; отак треба підходити і до відношення основних кляс, розуміючи діалектику переходової доби, коли маємо ще кляси й відношення основних кляс, хоча їх відношення змінюються і мусять різнитися від відношень основних кляс в умовах існування клясових формацій не тільки формою, а й змістом.

Звичайно, цілком невірно буде уявляти собі переходову добу в СРСР, накидаючи й абстракцію двоклясового суспільства. Відомо, що Ленін говорив про три клясові сили, що їх боротьбою визначається суспільно-історичний процес у переходову добу в СРСР. Характеризуючи з цього погляду диктатуру пролетаріату, т. Сталін каже: „Диктатура пролетаріату є: 1) необмежене законом насильство відносно капіталістів і поміщиків, 2) керівництво пролетаріату щодо селянства, 3) будівництво соціалізму щодо всього суспільства.

Отже, не абстракція двоклясового суспільства. Придушення розбитих, але не знижених експлуататорів, боротьба за вплив на трудящі маси селянства, керування ними, перевиховування їх у дусі соціалізму — це невід'ємні сторони єдиного процесу соціалістичного будівництва.

Але з завоюванням влади пролетаріатом буржуазія в основному зекспропрійована; основною масою, що протистоїть тепер пролетаріатові, є маса дрібних товаропродуцентів, себто маси трудящою селянства.

Характеризуючи в основному економіку СРСР, Ленін пише:

„Економіка Росії в епоху диктатури пролетаріату являє собою боротьбу перших кроків комуністично об'єднаної — в єдиному масштабі величезної держави — праці з дрібною товаровою продукцією, а так само з капіталізмом, що зберігається і відроджується на його базі“ (на базі дрібної товарової продукції), з чого видно, що існування буржуазії, так би мовити, не має своєї основи в собі самому. Її існування триває, головним чином, оскільки існує стихія дрібної товарової продукції й доконечність ринкових відносин на цій основі (в переходову добу на власній основі існує не те, що нищиться, а те, що відмирає, перероблюється, переростає тощо). І далі: з цього ж видно, що основну проблему соціалістичного будівництва становить проблема взаємовідносин комуністично-об'єднаної праці з дрібною товаровою продукцією, себто пролетаріату й селянства.

Отже, ми тут маємо всі підстави розглядати пролетаріят і селянство як основні кляси в СРСР.

Щодо розуміння взаємовідносин цих основних кляс, то тут буде до речі пригадати давнішу боротьбу нашої партії проти народницько-есерівського табору, з одного боку, та проти меншовицько-троцькістського — з другого. Перші розглядали селянина, як стихійного, природного соціаліста, і селянський рух цілком, як рух за соціалізм; другі просто відкидали все селянство до табору буржуазії.

Це є теоретичне коріння тих позицій, які зайняли потім, в умовах диктатури пролетаріату, троцькісти й праві опортуністи в селянському питанні. З погляду правих селянство (все селянство) востає в соціалізм стихійно, самопливом; троцькісти заперечують можливість руху до соціалізму разом з трудящим селянством, як спільником пролетаріату на шляху соціалістичного будівництва. Останні розглядали справу так: селянство — це дрібнобуржуазна стихія. Коли пролетаріят прагне знищити всяку власність, селянство прагне збільшення своєї власности: де ж тут основа для спілки? Алеж трудяще селянство (середняки) — це не є дрібнобур-

жуазна стихія в тому розумінні, що вони від буржуазії відрізняються кількісно. Вони відрізняються від буржуазії як окрема кляса: їх засоби продукції не протистоять праці, як капітал. Селянин-середняк є трудящий, себто його господарство — це трудове господарство: воно не характеризується нетрудовими прибутками. А соціалізм власне нищить експлуатацію, нищить нетрудові прибутки.

Капіталістичний шлях розвитку для середняцької маси села означає болючий шлях руїни — павперизацію, перетворення її в експлуатованих наймитів на капіталістичному виробництві. Соціалістичний шлях для них означає шлях піднесення і зростання їх господарства та перехід до вищих форм господарювання на основі вищої техніки, на великому виробництві — не як експлуатованих наймитів, а як членів трудового колективу, вільних і рівних. Очевидно, що соціалістичний шлях розвитку в їх інтересах. Отже, основні інтереси пролетаріату і селянства збігаються. Це й є основа для союзу пролетаріату і трудящого селянства.

Звичайно, середняк є не тільки трудящий, але й власник; є й протиріччя між пролетаріатом та селянством в питаннях поточних цін і т. ін. Але що їх основні клясові інтереси збігаються, то ці протиріччя примиренні. Це є протиріччя всередині спілки пролетаріату й трудящого селянства, скерованої проти капіталізму.

Щодо боротьби проти капіталістичних тенденцій, які закладені в стихії дрібнотоварової продукції, то Ленін, як відомо, писав: „єдина вірна відповідь на запитання: з ким ми ведемо сьогодні один з рішучих боїв — з дрібнобуржуазною стихією у себе вдома“. Оці й подібні вислови т. Леніна не можна тлумачити в дусі троцькістської концепції ворожості трудящого селянства до завдань соціалістичного будівництва. Справа в тому, що не можна отожднювати стихію дрібнотоварової продукції з трудящим селянством, бо не можна отожднювати стихійної тенденції дрібнотоварової продукції з основними інтересами трудящого селянства. Ця стихія дрібнотоварових відносин, навпаки, ворожа основним клясовим інтересам трудящого селянства (про щн мова буде далі), і рішучий бій з дрібнобуржуазною стихією (тут інакший характер бою) не означає бій з трудящим селянством і проти інтересів трудящого селянства.

Опортуністи правого гатунку не бачать протиріч, що є між цими основними клясами. Селянство ніби стихійно, самопливом вростає у соціалізм. Вони не розуміють того, що тільки під проводом пролетаріату і його активній допомозі спілка пролетаріату й трудящого селянства може подолати ворожу й для основних інтересів трудящого селянства стихійну тенденцію розпорошеної дрібнотоварової продукції і переробити оцю його природу, яка щоденно і щочасно породжує клясову диференціацію й капіталізм.

Таким чином, опортунізм правого гатунку уявляє собі процес переходу до соціалізму як процес стихійної еволюції, ступневості при згасанні клясової боротьби і мирному вrostанні всіх і всього в соціалізм. Це уявлення має своїм теоретичним джерелом ідею стихійного переростання капіталізму в соціалізм і повне нерозуміння шляхів побудови нової соціалістичної економіки. Троцькісти хоч і говорять про клясову боротьбу пролетаріату, але відкидають можливість спілки пролетаріату з масами трудящого селянства, не бачать спілників пролетаріату на шляху знищення капіталізму. Пролетаріат, за цією концепцією, один протистоїть цілому суспільству у своїй боротьбі за соціалізм проти всіх кляс і шарів населення, що є власне соціал-демократична ідея „чистої“ пролетарської революції, себто такої революції і в той час, коли капіталізм уже врешті зруйнує всіх дрібних працівників, коли залишиться тільки буржуазія і пролетаріат, або пролетаріат становитиме абсолютну більшість населення, ще ніяк не орієнтує пролетаріат на соціалістичну революцію в конкретних історичних

обставинах епохи загнивання капіталізму і засуджує ідею пролетарської революції залишатися пустою фазою. Сама ця революція цим самим перетворюється в пусту абстрактну можливість, що її здійснення доводиться відкладати аж до грецьких календ, або ж мріяти про державну допомогу інших країн.

З цим зв'язані уявлення про шлях до соціалізму, як шлях тільки націоналізації та будівництва радгоспів, заперечення соціалістичного характеру колгоспів і вступу нашої країни в період соціалізму, тобто цілковите нерозуміння відмінності шляхів, якими йдуть до соціалізму різні табори трудящих: пролетаріят через націоналізацію засобів продукції капіталістичних підприємств, а трудяще селянство — через кооперування і усупільнення своїх засобів продукції, як індивідуальних товаропродуцентів. Відомо, що й Р. Люксембург у цьому питанні не стояла на марксистських позиціях. В брошурі, написаній 1918 року, що трактує основні питання нашої Жовтневої революції, вона намічає тільки шлях націоналізації також і в галузі сільського господарства; вона там уважає, що аграрна революція, здійснена більшовиками (розділ поміщицьких земель), відтинає шлях до соціалізму і створює непереможні перешкоди для соціалістичної перебудови сільського господарства. „Раніше,— писала вона,— соціалістичному перетворенню села протистояв опір невеликої купки дворян і капіталістичних земельних власників, а також невеликої меншости заможної сільської буржуазії, що їх експропріювати для революційних мас є дитяча забава. Тепер (себто після більшовицької реформи.— Б.), після „захоплення землі“, всякому соціалістичному усупільненню сільського господарства протистоїть маса власників - селян, що величезно зросла і зміцніла; вона буде захищати зубами і нігтями свою новоодержану власність проти всяких соціалістичних замахів“.

Тут Р. Люксембург накреслила меншовицькі й соціал-фашистські оцінки та прогнози нашої революції. Ці її погляди і зараз є теоретичною основою контрреволюційних меншовицьких та троцькістських концепцій і оцінок сучасного етапу нашої революції.

А Енгельс ще свого часу писав:

„Ми рішуче стоїмо на боці дрібного селянина; ми робитимем усе можливе, щоб йому було краще жити, щоб полегшити йому перехід до товариства на випадок, коли він на це згодиться; коли він буде неспроможен прийняти це вирішення, ми дамо йому більше часу подумати над цим на своєму шматку. Ми будемо робити так лиш тому, що вважаємо за можливий перехід на наш бік самостійно працюючого дрібного селянина, але також і з непосередніх партійних інтересів. Чим більше буде число селян, яким ми не дамо наблизитися до пролетаря і яких ми залучимо на свій бік ще селянами, тим скоріше й легше відбудеться суспільне перетворення. Нам не було б користи чекати з цим перетворенням до того часу, коли капіталістичне виробництво розвинеться скрізь до своїх крайніх наслідків, коли останній дрібний ремісник і останній дрібний селянин падуть жертвами великого капіталістичного виробництва. Матеріальні жертви, що їх прийдеться відбутися при цьому в інтересах селянства з громадських коштів, з погляду капіталістичної економіки можуть видатися викинутими грішми; а проте це чудове застосування капіталу, бо вони збережуть можливо вдсятеро більші суми при витратах на суспільне перетворення в його цілому. Отже, в цьому розумінні ми можемо бути дуже щедрими щодо селянства“¹.

Цю саму настанову далі розвинено й сконкретизовано в кооперативному пляні Леніна, і те, що відбувається тепер в СРСР на шляху здійснення генеральної лінії партії — процес суцільної колективізації і ліквідація на-

¹ Ф. Енгельс. „Селянське питання“.

її основі куркульства як кляси — власне й є історичне здійснення цього марксо-ленінського вчення.

На основі успіхів політики індустріалізації країни наприкінці 1929 року почався корінний, рішучий поворот бідняцько-середняцьких мас села на соціалістичний шлях розвитку, на шлях масової суцільної колективізації. Які ж ми маємо клясові зрушення в країні в наслідок процесу колективізації і яке їх значення з погляду завдань знищення капіталізму і побудови безкласового соціалістичного суспільства?

Відмова від приватного господарювання, процес колективізації і ліквідації на її основі куркульства як кляси означає викорчовування найглибших коренів капіталізму, знищення тієї основи, що породжувала капіталізм у масовому обсягу. Це означає, що закриті й зліквідовані ті канали, що за їх допомогою народжуються кляси й капітал, що створені умови, які ведуть прямо й безпосередньо до знищення кляс, що питання „хто — кого“ вже вирішено остаточно в СРСР. Колгоспне селянство — це дійсна й міцна підпора радянської влади. Це означає, що селянство вступило в новий період свого розвитку, що характеризує його вже як працівників соціалістичного типу господарства, хоча на даному ступені це ще є останній етап їх буття, як окремої кляси селян.

В питанні про природу колгоспів та про клясове становище колгоспного селянства ми маємо виходити з таких теоретичних засад: коли маємо усупільнення основних засобів продукції і відсутність у колгоспах кляси експлуататорів та експлуатованих, то очевидно, що це одна з форм соціалістичного господарства. Колгоспи являють собою шлях соціалістичного розвитку трудового селянства. В цьому питанні однаково невірно буде заперечувати соціалістичний характер колгоспів на підставі того, що засоби продукції в них належать не державі, а колгоспові, і розглядати колгоспи на шляху їх розвитку цілком ізольовано, не в зв'язку з державою пролетарської диктатури, яка є підойма соціалістичного перетворення суспільства в цілому.

Тов. Сталін у своїй промові на конференції аграрників-марксистів, в розділі про природу колгоспів, розглядає їх у зв'язку з нашим наявним устроєм. Наводячи слова Леніна про те, що „при нашому наявному устрої підприємства кооперативні не відрізняються від підприємств соціалістичних“, тов. Сталін каже: „Отже, Ленін бере кооперативні підприємства не самі по собі, а в зв'язку з нашим наявним устроєм...“ Нерозуміння всього цього означає нерозуміння різного значення кооперації в умовах диктатури пролетаріату та в умовах капіталізму, з одного боку; а з другого боку, це означало б скотитися до дрібнобуржуазного анархо-комуністичного розуміння соціалізму, який зберігає анархію в-собі-замкнених самодостатніх комун з усіма її згубними наслідками для справи дійсного перетворення суспільства на безкласове і соціалістичне.

З приводу питання про клясове становище колгоспного селянства в наших лавах був такий погляд, що колгоспник є особлива кляса, нова колгоспна кляса. Цей погляд зв'язаний з цілковитим нерозумінням суті і соціального змісту процесів переходової доби, коли відбувається процес знищення кляс, знищення рис і елементів клясових відмін, а не процес якогось нового клясового утворення.

Питання ставилося й так: коли колгоспи є тип господарства соціалістичного, то виходить, що колгоспник є вже не селянин, і взагалі вже не належить до кляси селянства; він уже не є відмінна від пролетаря кляса. Коли ж це не так, то де та грань, де він перестає бути клясою?

Цей останній погляд і ці запитання базуються на метафізичній методі розглядання речей з погляду формального схематизму, не в рухові, не конкретно. Зокрема, тут немає розуміння діалектики зникнення та виникнення, діалектики становлення нового. Пригадаймо, наприклад, що говорив

тов. Сталін тим, хто з приводу твердження „ми вступили в період соціалізму“ запитував: „Що в нас, чи період соціалізму, чи неп? Коли це вже період соціалізму, то, виходить, не може бути непу, і навпаки, коли це є ще неп, тоді немає періоду соціалізму“. Тов. Сталін тоді роз'яснив діалектику виникнення нового, а саме, що ми вже вступили в новий стан, хоча старе ще не зникло. Дальший розвиток нової основи дасть змогу сказати, що стан уже цілком новий, старого в основному вже немає, це буде соціалізм без непу, це вже зовсім не є етап непу, від останнього залишилися лиш пережитки, родимі плями тощо.

Те ж саме й тут: селянин, вступивши до колгоспу, вступив на соціалістичний шлях розвитку, він уже працівник на господарстві соціалістичного типу, хоча він ще проходить і перебуває в останньому етапі свого буття, як селянської кляси. Звичайно, він не є селянин у старому розумінні: тут якісно нове, нові відносини з пролетаріатом на новій основі, що нищить базу існування селянства, як окремої кляси; але на даному ступені, на даній стадії ще не зникла цілком основа його існування, як кляси селян.

Тут і наявність зв'язку з засобами продукції всередині колгоспу, наявність певної частки прибутку колгоспів, що розподіляється за засобами продукції; ще не зникла різниця між бідняком і середняком у колгоспах; зв'язок з приватним ринком, який ще існує, оскільки ще існує значна кількість одноосібних господарств, і лиш дальший розвиток на базі колгоспів дасть змогу незабаром сказати, що селянство уже не існує як кляса, що вже остаточно знищені кляси взагалі, що від кляси селянства залишилися тільки деякі пережитки, родимі плями тощо.

Як же тепер, на даному етапі розуміти ті клясові зрушення, що відбулися на селі з процесом суцільної колективізації та ліквідації на її основі куркульства як кляси? Чи бідняк поза колгоспом є теж підпора радвлади, чи ні і т. п.? З приводу цих питань нещодавно було і тепер ще подекуди є багато непорозумінь та невірних тлумачень, які тут не будемо наводити. Скажемо тільки: невірно вважати, що бідняк поза колгоспом не є підпора, бо взагалі невірно вважати, що з процесом колективізації якісь масові верстви бідняцького чи середняцького селянства відходять назад, віддаляються від радвлади і справи будівництва соціалізму.

Всі ці питання розв'язуються разом, коли підходити до них конкретно, розглядаючи предмет у його розвитку. А саме: на селі зараз відбувся корінний всесвітньо-історичного значення поворот, перехід до суцільної колективізації, перехід на шлях соціалістичного розвитку. Цей процес не міг і не може відбутися відразу. Він почався наприкінці 1929 року і має закінчитися 1932-33 року, коли в основному суцільна колективізація буде завершена.

Трудяще селянство, ті з нього, хто вже вступив до колгоспів, уже являють собою справжню міцну опору радвлади, вони вже зараз становлять центральну фігуру нашого хліборобства. Решта підтягується; вони ще не здійснили свого повороту, ці завтрашні колгоспники, і оскільки вони ще не завершили свого повороту, відносно них залишається стара формула: середняк—як спільник, бідняк,—як опора пролетаріату. В основному ми вже маємо новий етап, нові відносини пролетаріату й колгоспного селянства, що вже становить центральну фігуру хліборобства; але оскільки ще не завершений перехід до нового етапу, залишаються дійсними гасла ще не зовсім пережитого старого етапу, як неосновні гасла даного періоду. Так само й основне гасло нового етапу про ліквідацію куркульства як кляси залишає ще діючим, як неосновне, гасло витиснення й обмеження куркульства в деяких районах, оскільки там ще не здійснюється суцільна колективізація, як і взагалі діалектика пере-

ходу від одного гасла до другого з конкретною зміною етапів розвитку нашої революції¹.

В чому ж полягають основні політичні завдання другої п'ятирічки? В директивах XVII партконференції щодо складання другого п'ятирічного плану ці завдання сформульовані так: „Конференція вважає, що основним політичним завданням другої п'ятирічки є остаточно ліквідація капіталістичних елементів і кляс взагалі, повне знищення причин, що породжують клясові відміни й експлуатацію, і подолання пережитків капіталізму в економіці й свідомості людей, перетворення всього трудящого населення країни в свідомих і активних будівників безклясового соціалістичного суспільства“.

Звідси видно, що коли перша п'ятирічка лиш в основному завершує суцільну колективізацію і ліквідацію куркульства як кляси, то завданням другої п'ятирічки є остаточно ліквідація капіталістичних елементів і кляс взагалі. Вся маса трудящої людности перетвориться в будівників безклясового соціалістичного суспільства. Коли перша п'ятирічка здійснює підрив коріння, з якого виростає капіталізм, і соціалістичні форми господарювання стають панівними в усьому народньому господарстві, то друга п'ятирічка здійснить повне знищення причин, що породжують клясові різниці й експлуатацію, соціалістичні форми охоплять усе народне господарство. Це й означає завдання побудувати безклясове соціалістичне суспільство.

Це означатиме, що немає ні куркулів, ні непманів. Уся маса дрібних товаропродуцентів об'єднана в колгоспи і не існує більше як окрема кляса, як остання капіталістична кляса. Пригадаймо, що Ленін і про маси дрібних товаропродуцентів говорив як про останню капіталістичну клясу, — звичайно, не в тому розумінні, що їх господарство є приватнокапіталістичне, а в тому, що, як товаропродуценти на основі ринкових відносин, вони мають тенденцію породжувати капіталізм і клясову диференціацію. Як така, ця кляса з виконанням завдань другої п'ятирічки перетворюється в працівників господарств соціалістичного типу і вже не відрізняється в основному від працівників державної промисловости, як окремої кляси щодо засобів продукції: за відсутністю приватної власности на них, лишаються тільки рештки клясових різниць, як наслідок своєрідности їх клясового становища в минулому і своєрідности шляхів, якими вони прийшли до соціалізму. Знято також і відносини спілняка чи опори пролетаріату, тому що ці відносини означають відносини різних кляс; тут же ми маємо те, що вже зникла протилежність двох способів продукції, зникла й клясова різниця між ними, як окремими клясами.

Щодо цього, ми маємо такий поширений погляд: не усвідомивши належним чином, чому саме колгоспне селянство зараз, на підступах до другої п'ятирічки, є ще окрема кляса, вбачаючи причину цього в колгоспній формі, гадають, що селянство перестане бути клясою і суспільство буде безклясовим лише із зникненням колгоспної форми. Це, звичайно, невірно.

Справа в тому, що й селянство і пролетаріат перестають існувати як кляси, коли на шляху дальшого розвитку, на шляху організаційно-господарського зміцнення колгоспів із завершенням суцільної колективізації і зростанням господарського зв'язку колгоспів з державною промисловістю зникає остаточно основа непу, і неп цим самим остаточно вичерпує себе. Ліквідуються остаточно капіталістичні елементи і тим самим ліквідуються й кляси взагалі — і пролетаріат і селянство вже не існують як кляси. Все

¹ Звичайно, в цей період бути опорою пролетаріату — це має вже новий зміст, інший, ніж на попередніх етапах. Тепер це означає бути опорою в справі викорчовування коріння капіталізму, ліквідації куркульства як кляси на основі суцільної колективізації, — отже, допомогати будувати колгоспи, підтримувати колгоспний рух.

трудяще населення перетворилося на будівників безкласового соціалістичного суспільства, хоча є ще й різниця в формі, відповідно до різниці між підприємствами державної промисловости і колгоспної форми.

Звідси випливає висновок (про що мова буде й далі), що невірно вимагати зникнення різниці між колгоспником і робітником обов'язково як завдання другої п'ятирічки і лише в такому разі погодитись признати відсутність клас наприкінці другої п'ятирічки. Дехто завдання перетворення трудящих „у свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства“ зрозумів так, що це означає обов'язкове зникнення колгоспної форми. Це невірно: колгоспник є теж будівник соціалістичного суспільства. Він перестає бути окремою клясою, що протистоїть пролетаріатові, хоч залишається ще відмінність форми працівника в господарстві соціалістичного типу.

Звичайно, друга п'ятирічка здійснить реконструкцію всього народнього господарства і в тому числі і сільського. Це перетворює сільськогосподарську працю у відміну індустріальної праці; в справі дальшого розвитку колгоспів проявиться величезна роля МТС — все це створить умови для повного усунення протилежності між містом і селом. Алеж питання, чи з цією п'ятирічкою, чи далі буде знята й колгоспна форма, не має принципового значення.

Справа інша, оскільки далеко ми підемо вперед у цьому напрямі на протязі другої п'ятирічки; алеж обов'язково вимагати зникнення колгоспної форми господарювання для того, щоб визнати факт відсутности клас і факт їх перетворення на працівників безкласового соціалістичного суспільства — це ґрунтується на недооцінці соціалістичного характеру колгоспів. Суспільство буде безкласовим і соціалістичним і на тому ступені, коли ще існує різниця соціалістичних господарств у формі, як господарств державних та кооперативних. Але тут не можна забувати особливність колгоспної форми, яка в дальшому розвитку проявить свою обмеженість, яка переживе себе, з дальшим переходом соціалістичного суспільства на новий, вищий ступінь.

Тут постають такі питання: коли клас немає, то чи можна говорити про класову боротьбу і класові різниці після другої п'ятирічки? Коли немає вже пролетаріату як класу, то як тоді бути з диктатурою пролетаріату? Ленін говорив, що класи зникнуть, коли зникне різниця між розумовою й фізичною працею, між містом і селом — як це зрозуміти в світлі постанов XVII партконференції? Як саме зникне різниця між пролетаріатом і селянством? і т. ін.

Для належного вирішення цих питань слід мати на увазі, що в процесі переходової доби, в процесі якісного перетворення суспільства кожний новий етап уже має якісні відміни від попереднього, хоч має в собі елементи й риси минулого етапу.

З виконанням завдань другої п'ятирічки основна характеристика устрою вже нова — це соціалізм, це вже не є одночасово й останній етап непу. Неп уже вичерпав себе остаточно, його вже немає, хоча й можуть залишатися деякі методи господарювання періоду непу, як ось гроші, торгівля тощо (це вже не гроші в старому розумінні слова; вони вже не можуть перетворитися в капітал, бо основа суспільних відносин цілком якісно нова і гроші виражають зовсім інші суспільні зв'язки і т. п.), до того моменту, поки дальший розвиток суспільства на цій новій основі усуне остаточно й ці пережитки минулого періоду.

Так само з вищенаведеними питаннями про класи. З виконанням завдань другої п'ятирічки суспільство не є класове; це не класовий устрій, його закон руху не є вже закон класової боротьби. Це його нова якість, нова характеристика; але залишки нерівности ще є. Залишається різниця між розумовою й фізичною працею, між містом і селом. І окремі працівники,

і групи працівників, хоч і позбулися класових ознак щодо засобів продукції, хоч і позбулися класових відмін, але кожне має за собою власну історію, і триватиме боротьба з можливими проявами шкідництва, несоціалістичного ставлення до праці. Боротьба передовіщих працівників за виховання соціалістичної трудової дисципліни, проти звичок і традицій капіталізму, боротьба проти залишків чужої психології триватиме, і тому роля авангарду трудящих, роля пролетаріату, як і роля авангарду пролетаріату — його партії на даному ступені розвитку не відпадає. На шляху дальшого розвитку суспільства та його переходу на вищий ступінь боротьба, одначе, відбувається на якісно-новій основі і має інший суспільний зміст. Це вже не класова боротьба у власному розумінні, хоч вона й носить на собі тавро свого походження, поки на вищому ступені суспільство не позбудеться і всіх залишків минулої класової формації. Це буде перший етап того суспільного устрою, що його програма Комінтерну характеризує так:

„Поділ праці, себто закріплення певних трудових функцій за певними групами осіб, ще не викорінено, і, зокрема, ще не знищена в основному протилежність між розумовою й фізичною працею. Є ще в наявності, не зважаючи на знищення клас, рештки старого класового поділу суспільства, отже й рештки державної влади пролетаріату, примусу, права. Лишаються певні сліди нерівності, що ще не встигли відмерти. Не знищена ще і не викорінена цілком протилежність між містом і селом. Але всі ці рештки старого суспільства не обстоює і не боронить ніяка суспільна сила. Бувши зв'язані з певним рівнем розвитку продуктивних сил, вони зникають в мірі того, як звільнена від кайданів капіталістичного ладу людність швидким темпом підкоряє собі сили природи, перевиховує саму себе в дусі комунізму і переходить від соціалізму до повного комунізму“¹.

Ось чому і в директивах до другої п'ятирічки відносно капіталістичних елементів і клас взагалі та причин, що породжують класові різниці і експлуатацію, говориться про їх остаточне знищення; щождо пережитків капіталізму в економіці й свідомості людей, то говориться про їх подолання (не остаточне знищення). Остаточне знищення цих пережитків відбудеться вже на шляху дальшого розвитку соціалістичного суспільства — з переходом до вищої фази, до комунізму. Слова Леніна: „класи зникнуть, коли зникне різниця між розумовою й фізичною працею, між містом та селом“ мають на оці остаточне знищення всяких пережитків класових різниць з дальшим розвитком суспільства на соціалістичній основі до комунізму.

Ще кілька слів з приводу процесу зникнення різниці між працівником державної промисловости і колгоспником, між містом та селом. Ми вже указали на те, що зникнення колгоспної форми не є обов'язковим для того, щоб суспільство було соціалістичним; це зникнення колгоспної форми не є обов'язкова вимога другої п'ятирічки. На шляху виконання завдань другої п'ятирічки стоїть завдання збільшення основного фонду колгоспів, їх всебічне організаційно-господарське зміцнення і т. ін. Як саме зникне оця форма групової власности і відповідна їй форма розподілу прибутків на цій основі? Два моменти треба мати на увазі для вірного розуміння цього процесу, — це характер дальшого розвитку продуктивних сил самих колгоспів, як і всього народнього господарства і, відповідно до цього, розвиток колгоспів та зростання їх господарського зв'язку з державним сектором. Це питання можна зрозуміти, тільки розглядаючи розвиток колгоспів не ізольовано, в межах колгоспних форм, а в їх зв'язку і взаємовідносинах з державною промисловістю та державно-господарським пляном, що охоплює все народне господарство. Їх ізольований розвиток (якщо він можливий), хоч би в формі комун, залишає їх

¹ Програма Комінтерну.

у межах властивої їм обмеженості; так їх розглядати — значить не виходити з рамок дрібнобуржуазних уявлень про соціалізм, як анархічну множність замкнених комун.

Характер дальшого розвитку продуктивних сил країни і зміну форм, зв'язку та взаємовідносин між колгоспами і державним сектором, як розвиток продуктивних сил і продукційних відносин суспільства на даному етапі, треба мати на увазі для належного вирішення поставленого питання про дальший рух їх суспільної форми через колгоспи до комунізму. Адже соціалізм не є щось застигле, він теж розвивається; і на основі розвитку продуктивних сил соціалізму піде процес розвитку та переходу до вищої форми — аж до комунізму в його вищій фазі.

Зростання машинотракторних станцій та електрифікації, що охоплює механізацією майже всі основні процеси сільськогосподарської продукції і все збільшують у сільському господарстві частку засобів продукції, належну державі, перетворюючи сільськогосподарську працю на відміну індустріальної праці, змінюючи і культурний побут села, наближуючи його до міського, означає спеціалізацію колгоспів (бурякові, бавовняні, тваринницькі) і дальше кооперування спеціалізованих колгоспів та їх зрощування з підприємствами державного сектору.

Нове розміщення промисловости, зростання навкруг МТС, що з електрифікацією перетворюються в енергетичні бази району, в першу чергу сільськогосподарської індустрії, що зайнята переробленням сільськогосподарської продукції, сполучення хліборобства з переробною промисловістю — все це, поширюючись, зніматиме вузькі межі окремих колгоспів, також і обмеженість колгоспної форми.

Як спеціалізація в середині колгоспу на кінничих, трактористів, дійничих і т. ін. зміцнює середколгоспні зв'язки, знищивши універсалізм приватного господарювання, і скріплює органічну єдність колгоспу, так і тут зростання спеціалізації цілих колгоспів на базі відповідного розвитку продуктивних сил все щільніше включає їх у загальнодержавні виробничі плани. Вони фактично перестають існувати, як самодостатня господарська одиниця з її обмеженістю; зникають і рештки цього в свідомості людей. Вигідний для колгоспників процес розвитку їх продуктивних сил цим самим виявить і усуне обмеженість колгоспної форми, яка й зникне з їх дальшим розвитком.

Звичайно, цей процес зараз можна уявляти собі лиш в загальних рисах, але і в цьому є актуальна потреба для того, щоб цілком відкинути уявлення про щось подібне до націоналізації, на зразок експропріації колгоспів тощо, з одного боку, і щоб не увічнити обмеженої колгоспної форми, ідеалізуючи її на зразок дрібнобуржуазного анархо-комунізму з його уявленням про соціалізм, як анархічну множність самодостатніх комун — з другого.

Указаний вище процес власне й буде рухом вперед через розв'язання своєрідного протиріччя між продуктивними силами і продукційними відносинами, вже не через антагонізм і боротьбу клас, оскільки продукційні відносини не мають характеру класових відносин і експлуатації.

Усвідомити належним чином своєрідність шляхів до соціалізму пролетаріату і трудящого селянства в усій їх конкретності і своєрідності, що обумовлені їх своєрідним становищем у суспільному процесі продукції в минулому, конче потрібно для належного розуміння наших сучасних завдань.

Належно усвідомивши соціальну природу колгоспів, як господарств соціалістичного типу, ми не забуваємо, що з організацією колгоспу розв'язується в основному тільки питання про перероблення відсталої дрібно-товарової продукції на велику соціалістичну; але в колгоспі процес перетворення селянина в дусі соціалізму лиш починається. Хоча класова

боротьба не є суттєвою ознакою природи колгоспу, хоча клясова боротьба лише відносно пролізлого до колгоспу куркуля та його прямої агентури має антагоністичний характер боротьби за чи проти соціалістичного шляху розвитку; хоча в основному боротьба всередині колгоспів є вже боротьба на новій базі, боротьба передовіших шарів колгоспників під проводом пролетаріату проти сил і традицій дрібнобуржуазної, дрібно-власницької психології за організаційно - господарське зміцнення колгоспів, за перевиховування колгоспників у дусі соціалізму — не слід, проте, недооцінювати цих сил і традицій старого світу.

Нашими першочерговими завданнями для цього є: зміцнювати спілку пролетаріату і трудового селянства на цій новій основі, на вищому ступені продукційної змички, зв'язаної з перетворенням дрібної товарової продукції на велику соціалістичну, що безпосередньо нищить кляси і клясову експлуатацію, що створює умови для ліквідації протилежностей між містом і селом; створювати в колгоспах міцний, свідомий колгоспний актив, який би був спроможен повести за собою маси колгоспників на виконання завдань колгоспного будівництва та їх організаційно - господарське зміцнення. Треба так поставити облік праці в колгоспах, щоб кожен колгоспник бачив наслідки кількості і якості своєї праці, мав свою частку в розподілі; треба ліквідувати зрівнялівку. Дрібна буржуазія завжди підносила вимоги рівності такого змісту, щоб усі рівно були власниками. Сучасна зрівнялівка, без сумніву, саме в цьому має своє коріння. Рух до повної рівності означає на даному етапі: зліквідувати привілеї, зв'язані з приватною власністю на засоби продукції, встановити правильний соціалістичний принцип розподілу за працею. Проти власницьких проявів рвацтва — з одного боку, проти дрібнобуржуазної зрівнялівки — з другого боку! Правильний розподіл за працею є принцип соціалізму, шлях до комунізму на даному етапі розвитку.

Переріб дрібнотоварового господарства на велике соціалістичне, дальше всебічне зміцнення колгоспів і дальше переростання ними їх колгоспної форми через всебічне зміцнення колгоспів — такий їх шлях до комунізму, до нашої остаточної мети. Отже, наше завдання є: всебічне зміцнення колгоспів і колгоспного будівництва, оскільки зараз ще відбувається процес перероблення дрібнотоварової продукції на велику колективну, ще не закінчений з усіма його труднощами й витратами, що є неминучі при всякому повороті на новий, хоч і вищий ступінь; перевиховування вчорашнього одноосібника в дусі соціалізму. Даймо ж усі сили й увагу на переборення цих труднощів, на зміцнення колгоспів на даному етапі, в артільній формі, на їх всебічне організаційно - господарського зміцнення. В цьому наше основне завдання на сучасному етапі будівництва соціалізму в СРСР, на підступах до другої п'ятирічки.

ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ ЯК НАУКА

I

Пролетаріят веде свою боротьбу, озброєний передовою революційною теорією. Учення Маркса, Енгельса й Леніна є теоретична зброя пролетаріату в його визвольній боротьбі. Революційна теорія розвивається в нерозривному зв'язку з революційною практикою і освітлює пролетаріатові шлях до перемоги. Теорія є досвід пролетарського руху всіх країн, взятий у цілому, досвід інтернаціональної клясової боротьби пролетаріату. Теорія вможливує у розуміння внутрішнього зв'язку подій, напрямом суспільного руху. Вона дає можливість усі часткові питання, що ставляться перед пролетаріатом, вирішувати з вищих принципів позицій. Теорія пролетаріату є діалектичний матеріалізм в його застосуванні до вивчення природи, суспільства та мислення.

Матеріалістичне розуміння історії є поширення матеріалістичної діалектики на вивчення суспільства. Воно дає можливість зрозуміти й змінити матеріальну основу процесу історичного розвитку, навчає, як вирішити й зрозуміти ролі кожної кляси в ході суспільних подій, як і куди ці кляси прямують зараз і куди вони підуть далі; революційна теорія розвивається в нерозривному зв'язку з дійсно масовим, дійсно революційним рухом.

Вихід з духовного рабства, усвідомлення своєї історичної ролі як гегемона революційної боротьби в перебудові суспільства, у знищенні капіталістичного ладу, в будівництві соціалізму, пролетаріят знайшов у теорії марксизму - ленінізму.

Потреба щоразу давати відповідь на проблеми суспільного розвитку для озброєння пролетаріату в його клясових боях поставили перед марксистською наукою, як першочергове завдання, завдання оволодіти основними позиціями всіх суспільствознавчих наук. Тому ми й бачимо, що твори велетнів революційної думки пролетаріату в питаннях суспільствознавства спрямовані передусім на розроблення основних питань пролетарської революції. Теорія й тактика пролетарської революції, вчення про диктатуру пролетаріату є *головне* питання марксизму - ленінізму. З цих вихідних позицій вирішуються всі інші питання.

Це ще було потрібне тому, що історичні науки найбільше зазнавали фальсифікування від панівних кляс. В їх інтересах працювала вся буржуазна наука від папи римського до найбезталаннішого казенного професора, всі утриманці капіталістичних кляс. Розроблення матеріалістичного розуміння історії означало виявлення ролі різних кляс, що їх боротьба визначає собою розвиток історії. Воно означало в першу чергу: проаналізувати боротьбу кляс капіталістичного суспільства та з'ясувати повністю історичну ролі пролетаріату.

Для цього треба було, як пише Енгельс, переробити всю історію, бо нові факти змусили поставити всю давнішу історію на новий дослід і тоді

з'ясувалося, що вся вона, за винятком первісного стану, була історією боротьби кляс, що ці ворожі суспільні класи в кожному даному моменті є результатом відносин виробництва і засобів комунікації,— словом, *економічних відносин* свого часу. Економічний уклад суспільства кожної даної доби становить собою той реальний ґрунт, що з його властивостей вивчається кінець - кінцем уся надбудова, утворювана цілокупністю правових і політичних установ, як і релігійних, філософських та інших поглядів кожного даного історичного періоду. Гегель увільнив від метафізики розуміння історії: він зробив його діалектичним; однак, його власний погляд на неї був суттєво ідеалістичним. Тепер ідеалізм вигнано з його останнього пристановища, з царини історії, тепер розуміння історії стало матеріалістичним, тепер знайдено шлях для пояснення людської самосвідомості з умов людського існування, замість давнішого пояснення цих умов з людської самосвідомості¹.

Творцями цього нового матеріалістичного погляду на історію були Маркс та Енгельс. Продовжувачем їх, що застосував і розроблював цю теорію за нових історичних умов, за нових умов класової боротьби, що підніс її на вищий ступінь, був Ленін.

Марксове вчення, що дало пролетаріатові можливість усвідомити свою історичну роль в боротьбі за зміну світу, „не виникло осторонь від верстового шляху світової цивілізації“ (Ленін). Це був висновок з цілого розвитку світової історії.

Вся геніяльність Маркса в тому й є, писав Ленін, що він дав відповідь на питання, які передова думка людства вже була поставила. Теорія пролетаріату була переробленням усієї науки з-перед Маркса. Вона є законний наступник, писав Ленін, „найліпшого, що створило людство в ХІХ ст. у німецькій філософії, англійській політичній економії та французькому соціалізмі“². Марксове вчення не є продукт якоїсь окремої країни, а є дитина світового пролетарського руху.

Один з найкваліфікованіших фальсифікаторів марксизму, Макс Адлер, у своїй книзі „Енгельс як мислитель“ ігнорує цю аналізу Енгельса й Леніна і намагається приписати Енгельсові, що ніби він розглядав науковий комунізм тільки як німецький продукт, виключно як продовження розвитку німецького національного духу.

Про це немає чого багато казати. Відомо, як Макс Адлер намагається підробляти і стригти марксизм під ідеалістичну гребінку.

Ленін казав, що Маркс поглибив і розвивав філософський матеріалізм, поширивши його пізнання природи на пізнання людського суспільства. Тим самим Маркс уперше зробив можливим наукове пояснення суспільних явищ, вперше створив доладну, послідовну наукову теорію. Винайдене Марксом матеріалістичне розуміння історії, з'ясування розвитку суспільства, переходу його з однієї суспільно-економічної формації до другої, Ленін вважає за найліпший здобуток наукової думки людства, який ущент розбив метафізичне уявлення про суспільство і не залишив ніякого місця всяким ідеалістичним теоріям про суспільство.

Марксове вчення докладно й повно, з цілковитою ясністю дало відповідь на питання про суспільний розвиток; бо це означало, як чудово каже Енгельс, з'ясувати „той простий, але заслонений досі ідеологічними на шаруваннями факт, що люди мусять їсти, пити, мати житла, вдягатися, перше ніж віддаватися політиці, науці, мистецтву, релігії тощо, і що, значить, продукування непосредних матеріальних засобів існування і, відповідно, ступінь економічного розвитку періоду чи доби утворюють ту основу, що з неї мають дістати виведення, отже й з'ясування (а не на-

¹ Ф. Енгельс. „Анти - Дюрінг“, стор. 20.

² Ленін. „Маркс, Енгельс, марксизм“, стор. 42.

впаки, як це роблено досі), державні установи, правові погляди, мистецтво ба навіть релігійні погляди людей“¹.

Матеріалістичне розуміння історії дало пролетаріатові надійну теоретичну зброю для з'ясування світу, щоб з більшим успіхом його змінити. Що більше пролетарів усвідомлюють ідеї класової боротьби, тим міцнішою стає та сила, що має повалити капіталістичний лад.

II

Що таке наука? Наука є сукупність знань про реальну дійсність та закономірності її розвитку. Заразом наука, коли вона дійсно є наука, має не споглядальний характер, а дає можливість винайти засоби зміни шляхом планомирного впливу на об'єкт, предмет пізнання. Оскільки наука засвоює предмети в формі мислення та понять, остільки „всяка наука є прикладна логіка“ (Ленін).

Об'єкти науки людина не вигадала і не самовільно вона обирає їх. Науковому пізнанню піддається закономірні явища, реально, незалежно від людського мислення та волі суцільний світ, вічно рухлива природа й суспільство, які весь час пробувають у процесі розвитку.

Наше пізнання дає нам вірні, адекватні відображення дійсності в усіх її зв'язках та опосередкуваннях. Це не означає, що ми за одним разом пізнаємо предмет в усій його цілості. Ми щоразу, з кожним новим поколінням більше й глибше пізнаємо реальний світ. Наше пізнання є відносне, але це відносне пізнання наближає нас до абсолютної істини.

На таких поглядах у пізнанні стояли Маркс, Енгельс та Ленін. За це ревізіоністи, що переметнулися від марксизму до буржуазної філософії, називали їх наївними реалістами. Наше пізнання є безмежне, як безмежний і сам розвиток.

В цьому розумінні ідея з дійсністю ніколи не збігаються. Коли б таке можна було собі уявити,— каже Енгельс в одному з листів,— то в той самий момент, коли б це відбулося, був би кінець розвитку.

Досліджуючи природу й суспільство, ми не вигадуюмо законів, а вивчаємо ту реальну діалектику розвитку, що об'єктивно існує в природі, суспільстві та мисленні. Меншовикуваті ідеалісти якраз у цьому й не розібралися, і в цьому пункті вони теж по-ідеалістичному ревізували марксизм. Один із стовпів деборінської школи, Карев, з цілковитою ясністю поставив тут усі крапки над і. Для нього вихідним пунктом не є сама об'єктивна реальність і властива їй закономірність, а над нею він ставить панування закону.

Карев доводить, що „закон покладає явище, панує над ним“, всупереч Ленінові, який казав, що „явище багатше від закону, що закон є „спокійне відбиття явища“ і тому є бідніший, неповний в порівнянні з багатою динамікою життя.

Карев, як і вся деборінська школа, тому ставить панування закону над явищем, що намагається створити закінчену систему, яка б панувала над життям, виражала абсолютну істину в останній інстанції. Тому Карев по-кантианському відриває суть науки від її форми і цінує тільки „форму науки“, а не її суть, що відображає реальний історичний розвиток.

Ленін учив, що історичний матеріалізм є єдиний науковий засіб з'ясування історії, що не можна по-кантианському відривати форму від змісту. „Марксист,— пише Ленін,— не повинен сходити з точного ґрунту аналізу класових відносин... повинен зважувати живе життя, точні факти дійсності, а не чіплятися далі за теорію вчорашнього дня“².

¹ Ф. Енгельс. „Прмова“ („Сб. о Марксе“, Моск. раб., 1923, стор. 37).

² XVI Ленінський збірник.

Порівняймо з цими Леніновими настановленнями, як підходить до цих питань „архилівий“ меншовик — Троцький. До живого життя, до твердого ґрунту аналізу фактів у нього панське презирство.

„Почуття переваги загального над частковим, — пише він, — увійшло нероздільною часткою в мою літературну працю й політику. Тупий емпіризм, голе плазування перед фактом, часом тільки погаданим, часто хибно виrozumленим, були мені ненавидні. Я шукав над фактами законів (підкреслення моє.— Ш). Це вело, звичайно, нераз до надто поспішних і помилкових узагальнень, особливо за молодих літ, коли для узагальнень не вистачало ні книжного знання, ні життєвого досвіду. Проте, в усіх без винятку царинах(?) я почувався здатним рухатись і діяти лиш тоді, коли тримав у руках нить загального. Соціально-революційний радикалізм, що став моєю духовною віссю на все життя, виріс власне з цієї інтелектуальної ворожнечі до крохоборства, емпіризму, до всього взагалі ідейно неоформленого, теоретично неузагальненого“.

Ясно, що той, хто над фактами шукає законів, стає на ідеалістичний шлях. Це доводить, що Троцький на позиціях діалектичного матеріалізму ніколи не стояв. Троцький з погордою дивиться на те, що факти життя перекидають його теоретичні розумування як картонні домики. Тим гірше для фактів, — думає він. Він, як звичайний ідеаліст, привносить у життя іззовні закономірність, щоб за волосся притягнути його до виправдання своїх теорій. Для Троцького вихідним пунктом є його теоретичні побудови та презирливе ставлення до фактів; для Леніна „історія взагалі, історія революції зокрема завжди багатші змістом, розмаїтіші, живіші, „мудріші“, ніж гадають щонайкращі партії, якнайсвідоміші авангарди найпередовіших клас“.

Треба відзначити, що Розумовський у своїй статті „Ленін та історичний матеріалізм“ вносить плутанину, коли пише, „що Ленін цілком намагається підвести історію під кавзальність“¹. Не Ленін підводить історію під кавзальність, а вона сама відбувається на основі причиновости. Не ми вносимо закономірність в природу та суспільство, як того вчив Кант та інші буржуазні ідеалісти, а ми тільки вивчаємо закономірність багатого змістом, живого, реального життя. Критерієм правдивости наукового пізнання є взаємодіяння людини з предметом пізнання, практика людського суспільства.

Для того, щоб іще більше відтінити марксівський погляд на науку, розберемо ще, як розв'язують ці питання механісти, а саме вождь механістів тов. Бухарін, що від нього вони на словах відмовляються і ніби „рішуче“ критикують, а насправді не відмовились від жодної з його теоретичних засад і не піддали їх справжній марксистській критиці.

За Бухаріном, „наука — це зв'язані, приладжені одна до одної, систематизовані думки, що ладними рядами обіймають собою якийсь предмет пізнання“. Маркс, на його думку, бачив завдання науки в тім, „що вона дає одноцільність багатьох означень і відношень, вилушує закономірність із хаосу явищ“².

Наука, — доводить тов. Бухарін, — „систематизує,“ „дає лад“, „створює систему“, і т. ін. і т. ін.

Для посилення своїх тверджень т. Бухарін наводить іще слова Пірсона, що „не факти сами по собі організують науку, але метода, що за нею їх опрацьовано“. Такий погляд на науку є механо-ідеалістичний: наука — не богданівська організаційна тарабарщина, не вона вносить лад у природу; її завдання — не обіймати та організувати предмет, а відобразити реальну

¹ „Под знаменем марксизма“, № 10-12 за 1931 р., стор. 101.

² Бухарін. „Теорія історичного матеріалізму“.

дійсність, об'єктивний рух, лад та діалектику розвитку самої природи й суспільства.

Завдання науки, писав Маркс в одному з листів до Кугельмана, це причинове з'ясування явищ, це відкривання закономірності даних явищ. У замітках на „Економіку переходового періоду“ Бухаріна, Ленін зазначає Бухарінові, що не в тому справа, хто „розглядає“ і кому „цікаво“, а в тому, що є об'єктивно, незалежно від людського мислення.

Але цю об'єктивну дійсність не всі можуть і не всі, виходячи із своїх класових інтересів, хочуть виявити. У класовому суспільстві на засадах справжньої науки стоїть революційна на даному історичному етапі кляса. В наш час це є тільки революційний пролетаріат.

У марксистському досліді діалектичний матеріалізм як цілковите виявлення класового, партійного погляду є найвищий критерій об'єктивності. Класовий погляд пролетаріату, як класи історично прогресивної, що в її інтересах іде об'єктивний історичний розвиток, не має ніякої потреби заховувати дійсну реальність історичного руху.

В той час, коли буржуазні вчені з усієї сили намагаються видавати бажане для їхньої класи за дійсність, пролетаріат може з науковою точністю констатувати, що суспільство розвивається в напрямі до комунізму. Особливо за наших часів переможного соціалістичного будівництва, зміцнення диктатури пролетаріату на одній шостій світу, розгортання світової пролетарської революції, загострення всіх суперечностей імперіялізму, за часів величезної розмірами і глибиною кризи, що охопила весь капіталістичний світ, це стає наочним і не вимагає особливих доказів.

III

Ленін боровся проти так званої професорської об'єктивності. Ще критикуючи ранні твори П. Струве, коли інші — до речі, й Плеханов — не критикували його, Ленін доводить, що Струве не марксист, а буржуазний об'єктивіст. Об'єктивіст, каже Ленін, констатує дані факти і здебільшого стає апологетом останніх. Матеріаліст, розглядаючи розвиток та класові суперечності, цим самим виказує свої погляди, як представник певної класи. „Матеріаліст не задовольнився б констатуванням „непереможних історичних тенденцій“, а вказав би на існування певних клас, що визначають зміст даних порядків і виключають можливість виходу поза виступами самих продуцентів. З другого боку, матеріалізм включає в себе, так би мовити, партійність, зобов'язуючи в усякій оцінці подій, прямо й відверто прийняти погляди певної суспільної групи“¹.

З такою цілковитою ясністю зформулював Ленін принцип партійності філософії ще в своїх ранніх творах. До чого доводить ігнорування Ленінових настановлень, яскраво виявив у нас на Україні т. Бон у своїй статті „Кредо“ і „Вадемекум“ німецького фашизму“.

Ставши на шлях буржуазного „об'єктивізму“, розводячи „позапартійні“ професорські розмови, де він Гітлера залишає в „щасливому незнанні“, т. Бон, замість викрити всю класову суть фашизму, як опорної бази буржуазної диктатури, замість розкрити весь зміст ідеології найлютішого ворога пролетаріату, неминуче скотився до апологетики фашизму. Зійшовши з класових, партійних засад, т. Бон не бореться з Гітлером, а співає „на превелику йому (тобто Гітлерові.—Ш.) славу“ дитирамби за його погляди на розвиток капіталізму: Ставши на шлях буржуазного об'єктивізму, т. Бон стає апологетом соціальної демагогії фашистів і кличе комуністичну партію піти в науку до них. Він доходить до того, що, наводячи Гітлерову оцінку людського матеріалу, пише: „ Це надзвичайно нагадує:

¹ Ленін. „Экономическое содержание народничества“. Собр. соч., т. I, гл. II, ст 65.

Ленінові слова про будівництво соціалізму з того зараженого на дрібно-буржуазність людського матеріалу, що його ми дістали в спадок від капіталістичного суспільства“¹.

Порвавши з марксо-ленінізмом, зійшовши з рейок класової аналізи, ігноруючи ленінський принцип партійності, т. Бон із засад буржуазно-професорського об'єктивізму неминуче докотився до апологетики фашизму, до наклепів на Леніна і на комуністичну партію, до пропаганди фашистських ідей Гітлера.

Для марксиста якраз є характеристичне, коли він дійсно є марксист, доведення визнання класової боротьби, визнання партійності, до всіх логічних висновків, до всіх вислідів, які з такої позиції випливають.

Що в суспільстві відбувається класова боротьба, визнали й буржуазні історики ще перед Марксом (Тьєрі, Гізо, Мінье); це вже добре знали великі соціалісти-утопісти. Ще до Маркса класики політичної економії підійшли до того, щоб розкрити анатомію клас. Але всіх послідовних висновків вони з цього не зробили. Маркс указав, що класова боротьба є основа в історичному розвитку, що вона є основою історичного прогресу і проявляється як історична неминучість. А найголовніше — *Маркс послідовно довів класову боротьбу до визнання диктатури пролетаріату*. Шлях до знищення клас та класової боротьби повно й послідовно з'ясував тільки Маркс.

Марксова наука про суспільство знайшла свій вираз у теорії класової боротьби: вона піднесла, як писав Ленін, соціологію на ступінь науки. Бо „теорія класової боротьби власне тому й становить величезний здобуток суспільної науки, що встан влює методи зведення індивідуального до соціального з цілковитою точністю й означеністю. Поперше, ця теорія виробила поняття *суспільно-економічної формації*. Взявши за вихідну основу для кожного людського співжиття тло — спосіб добування життєвих засобів, вона поставила у зв'язок із ним ті відносини між людьми, що складаються під впливом даних способів добування життєвих засобів і в системі цих відносин („продукційних відносин“, за термінологією Маркса), вказала ту основу суспільства, яка оповивається політико-юридичними формами та певними течіями суспільної думки. Кожна така система продукційних відносин є, за Марксовою теорією, особливий соціальний організм, що має особливі закони свого зародження, функціонування й переходу у вищу форму, перетворення в інший соціальний організм. Ця теорія застосувала до соціальної науки той об'єктивний загальнонауковий критерій повторності, що можливість його застосування до соціології заперечували об'єктивісти“².

У класових суспільствах класова боротьба являє собою величезний чинник історичного прогресу. З часу розкладу первісного суспільства класова боротьба є основний рушій соціального прогресу. На відповідному ступені розвитку суспільства, коли буржуазія стає уособленням старого способу виробництва, старих продукційних відносин, які гальмують дальший розвиток, пролетарят, що є продуктом нового розвитку суспільних продуктивних сил, представляє вищий спосіб продукції, вступає з нею в боротьбу. Перемога революційної класи рятує суспільство від остаточного розкладу, загибелі. Вона створює умови для нового, вільного розвитку продуктивних сил. В цьому й полягає емансипаційна роль революційних клас у революції для всього суспільства, коли одна класова представляє розклад, віджиле, старе, а друга — життєве, революційне, нове. І тому всі незадоволені та пригнічені за старого укладу зв'язують свої надії з боротьбою революційних клас.

¹ „Прапор марксизму“. № 3, 1929 р.

² Ленін, твори, т. II. „Экономическое содержание народничества“. Розд. II, стор. 73.

Таку роль революційної класи Маркс наочно довів у „Вступі до критики Гегелевої філософії права“ аналізою стану класової боротьби під час Великої французької революції. Про таку її роль каже вся революційна боротьба пролетаріату. Але пролетаріат, як довів Маркс і як це наочно доведено за наших часів диктатури пролетаріату, відрізняється від усіх його попередників. Буржуазія стає контрреволюційною на другий день після перемоги, або, вступаючи в боротьбу з пролетаріатом іще до своєї перемоги, під тиском страху перед масами іде на спілку та компроміс з реакційними класами (Німеччина, Росія). Пролетаріат лишається революційною класою аж до цілковитого знищення клас та класового суспільства. Буржуазна революція не знищила основного — експлуатації однієї людини другою, а змінила лиш форму експлуатації; пролетаріат може дійти свого визволення, тільки знищивши всяку експлуатацію, всякий класовий поділ суспільства.

Таким чином, пролетарська перемога є остаточна; пролетаріат буде останньою панівною класою в історії.

У класових суспільствах соціальний рух набуває обов'язково характеру класової боротьби. Розвиток цієї боротьби набуває обов'язково форми політичної революції. „Чи треба дивуватися,— пише Маркс,— що суспільство, побудоване на протилежності клас, доходить, як до останнього вирішення суперечності, до бою віч-навіч? Хай не кажуть, що соціальний рух виключає політичний. Немає політичного руху, що не був би одночасно й соціальним. Тільки в такому суспільстві, де не буде ні клас, ні класового антагонізму, *соціальна еволюція* не буде вже приводити до *політичних революцій*“¹.

Цікаво відзначити, що якраз у цьому є одне з основних розходжень Леніна та Плеханова. У своїх „Основних питаннях марксизму“, творі, що підсумовує цілий період теоретичної діяльності й поглядів Плеханова, він дає п'ятичленову формулу, схему розвитку суспільства. З цієї схеми випала маленька „дрібниця“ — класи та класова боротьба. Ленін, досліджуючи певну форму суспільства, розглядає ті класи, що ними вона означається, їхню боротьбу; він розглядає економічну структуру суспільства не абстрактно, а щоразу опираючись на суть класового складу, що її означає.

У Плеханова його матеріалізм наближається до струвіянського об'єктивізму, до матеріалізму Фюєрбаха — Чернишевського, матеріалізму споглядального. У Плеханова продуктивні сили виступають як гола форма, без діалектичної єдності з соціальними відносинами, з класовою структурою суспільства. Плеханов ігнорує найголовнішу продуктивну силу — революційну робітничу класу. Соціальні відносини, за Плехановим, пасивно виникають і зникають при відповідних умовах. Звідси у Плеханова нерозуміння до кінця значення класової боротьби для усунення віджилої соціальної формації; звідси чекання на самоплив. Історична конечність за Плехановим здійснюється сама собою.

Усі опортуністи й зрадники пролетаріату розуміють марксизм „до неможливості педантично. Вирішального в марксизмі вони зовсім не зрозуміли, а саме — його революційної діалектики“². Не знаючи й не розуміючи основного в марксизмі, вони не можуть зрозуміти значення дійсної революційної боротьби пролетаріату. „Без краю, — пише Ленін з приводу записок Суханова про нашу революцію, — шабльоновий є в них довід, який вони завчили напам'ять за часів розвитку західноєвропейської соціал-демократії і який полягає в тому, що ми не доросли до соціалізму,

¹ К. Маркс. „Злидні філософії“, стор. 116. „Космос“.

² Ленін. Твори, т. XXVII, вид. 3, стор. 398.

що у нас немає, як висловлюється всяке „учене“ добродійство з - поміж них, об'єктивних економічних передумов для соціалізму“¹.

Ленін указує, що діалектика революційної боротьби пролетаріату може за різних умов виявлятися в різних формах. Він пише: „Коли для створення соціалізму потрібний певний рівень культури (хоч ніхто не може сказати, який є цей певний рівень культури), то чому нам не можна почати перше з завоювання революційним шляхом передумов для цього певного рівня, а потім уже, на основі робітничо - селянської влади й радянського ладу, рушити наздоганяти інші народи“. „Для створення соціалізму, — пише Ленін, — потрібна цивілізованість. Дуже добре. Ну, а чому ми не могли перше створити такі передумови цивілізованости у себе, як вигнання поміщиків та російських капіталістів, а потім уже почати рух до соціалізму? В яких книжках прочитали ви, що такі відміни звичайного історичного ладу неприпустимі або неможливі?“².

Теорія Плеханова в своїх основах є не що інше, як „знаменита“ теорія Кавтського „про стан продуктивних сил“, що їх розвиткові фатально підлягає розвиток історії і їх не можна „насилувати“.

При цьому з продуктивних сил виключається найголовніша частина — революційна робітнича кляса — і вони зводяться до голої техніки. Ця теорія пориває з марксизмом, бо з неї не можна послідовно зрозуміти клясову структуру суспільства, значення клясової боротьби та довести цю боротьбу до визнання диктатури пролетаріату.

Історія довела, що кляси та клясова боротьба в теоретичних побудовах Плеханова випали не випадково. Опортунізм у політиці має свої відповідні методологічні позиції. Провадити клясову боротьбу, протиставити себе іншим клясам, що досі панували, і перемагати, пролетаріат міг тоді, коли він повністю з'ясував собі ролі клясової боротьби в історії, з'ясував свою історичну ролі в цій боротьбі. Це допомогло йому зайняти цілком певні, принципові, на високій політичній основі, послідовні позиції.

IV

Марксизм цілком суперечить формально - логічному розумінню абстрактних законів, „логічним (не матеріальним) стрибкам через кілька конкретних стадій“, як казав Ленін. Для діалектичного матеріалізму кожна наукова, теоретична абстракція відбиває певну об'єктивну реальність, що охоплює всю сукупність даних конкретних подій.

Для Бухаріна „соціологія є найбільш абстрактна наука із сучасних наук. Теорія розвитку суспільства є теорія розвитку абстрактного суспільства, і цілком справедливо, що їй немає, властиво кажучи, діла до відносин між суспільством. Вона аналізує, що таке суспільство взагалі і які є закони розвитку цього суспільства взагалі“³.

Маркс та Ленін ніколи не розглядали суспільства „взагалі“. Основне у Маркса Ленін вбачає у тому, що він кинув розмови про „ поступ“ взагалі, „суспільство“ взагалі, чим займалася буржуазна наука, і дав конкретну аналізу соціально - економічної формації — капіталізму.

Суспільство тут розглядається як живий організм, в його функціонуванні та розвитку, в його зв'язку та переході з однієї форми до іншої, а не в тому, що йому немає діла до інших суспільств. В економіці капіталістичного суспільства Маркс вбачає ключ до розуміння античного, феодалного та інших суспільств, не в сенсі отожднення, як це роблять буржуазні вчені, що вважають капіталістичні відносини за вічні категорії,

¹ Ленін. Твори, т. XXVII, стор. 389.

² Там же, стор. 400.

³ Бухарін. „Теорія історичного матеріалізму“.

а в тому розумінні, що вища форма дає можливість дослідити нижчу і встановити її розвиток.

Марксизм не відкидає ознаки, характеристичні для всіх епох, як от розподіл взагалі, виробництво взагалі; але це „такі абстракції, що мають зміст і забезпечують нас від повторення“ (Маркс).

Поза тим не треба забувати й особливості, щоб задля загальних засад не забувати суттєві різниці та не потопити їх у загальнолюдських законах.

Маркс завжди боровся проти того, щоб закони, властиві певній історичній добі, перетворювати на універсальні. В листі до редакції „Отечественных записок“ він писав про свого критика: „Йому конче треба зробити з мого нарису походження капіталізму в Західній Європі історично-філософську теорію загального ходу розвинення, теорію, що їй мають фатально підлягати всі народи, в яких би історичних умовах вони не перебували“. Кожну наукову абстракцію треба завжди брати в конкретній історичній особливості, в конкретних формах прояву, бо „поступ“ взагалі та загальнолюдські закони нічого не здатні з'ясувати“.

Чого вони варті, добре довів Ленін, пишучи про струвіянську критику народників.

Та особливо яскраво поставив це Ленін у праці „Детская болезнь „левизны“ в коммунизме“. „Єдність інтернаціональної тактики комуністичного робітничого руху всіх країн,— каже він тут,— вимагає не скасування розмаїтості, не знищення національних різниць (це абсурдна химера для даного моменту), а такого застосування *основних* принципів комунізму (радянська влада й диктатура пролетаріату), *яке б належно відміняло* ці принципи в *деталях*, пристосовуючи їх до національних та національно-державних відмінностей. Дослідити, вивчити, відшукати, вгадати, вловити національно-осібне, національне-специфічне в *конкретних підходах* кожної країни до розв'язання єдиного інтернаціонального завдання“... (стор. 84).

Абстракції відіграють певну ролу в марксистському дослідженні. Але при цьому треба завжди вміло підходити до розуміння та користування цими абстракціями, щоб замість абстракцій, що є відбиттям об'єктивної реальності, дійсних відносин, абстракцій, що мають зміст, не збитись на формально-ідеалістичне тлумачення категорій та абстракцій.

Абстракція має схопити те загальне, що доконечно виділяється, що фіксує дійсні загальні моменти. Маркс боровся проти пустих абстракцій, проти гри в категорії. В листі до Анненкова він писав: „Прудон не помітив, що економічні категорії—це лиш абстракції реальних відносин, що вони є істинами остільки, оскільки існують ці відносини... Тим то, замість розглядати політично-економічні категорії, як абстракції реальних, дочасних, суспільних, історичних відносин, добродій Прудон наслідком містичного переставлення, бачить у реальних відносинах тільки виявлення цих абстрактних... А власне, ці абстракції (за Прудоном—*Ш.*) від початку світу перебували в дрімотному стані в лоні бога отця... Категорії так само маловічні, як і відносини, що їх вони виявляють“¹.

В розумінні абстрактних категорій треба рішуче повести боротьбу з ідеалістичним тлумаченням цих останніх та їх механістичним перетворенням із законів конкретного проявлення на універсальні закони. Маркс сміявся з пустих ідеалістичних викрутасів. Про німецько-професорську методу він казав словами Гете, що в них „словами диспути ведуться і з слів системи удаються“. Марксо-ленінська теорія завжди конкретно вивчає історію та природу.

Істина завжди конкретна. Виходячи з цього марксистського твер-

---

¹ К. Маркс Лист до Анненкова.

дження, треба категорії історичного матеріалізму завжди брати в конкретній особливості, де вони найбагатше виявляються.

„Найбагатше є завжди найбільш конкретне і суб'єктивне, і те, що повертає себе в найпростішу глибину, є найпотужніше, найбільш переважне“. До цього місця з Гегеля Ленін робить у своїх конспектах таку примітку: „Богаче всего самое конкретное и самое субъективное“¹.

Конкретність у вивченні наближає нас до реальності, до людської практики. А практика,— писав Маркс в одному з листів до Енгельса,— „важливіша за всяку теорію“.

„Практика вища за теоретичне пізнання, — писав Ленін, — бо вона не тільки має гідність загальности, ба й безпосередньої дійсности“².

Коли ми кажемо про практику, то не в махівсько-богданівському розумінні „практики“, як „комплексу переживань“, а як про практику людського суспільства, практику клясової боротьби, взаємодіяння з реальним об'єктивним світом, яка дає можливість у процесі пізнання світу творити абстракції, що мають зміст, абстракції наукові, що дають наукову картину світу. Це досягається тільки конкретністю у вивченні, бо „конкретне є тому конкретним, що воно є сполучення багатьох зумовлень, отже, єдність в різноманітності“³.

Один з дебординців на Україні, який теж протягав буржуазно-ідеалістичні погляди, т. Юринець, доводив, що якраз революційна практика заважала Марксові та Енгельсові систематично викласти основи історичного матеріалізму. Характеристична річ, що всі ревізіоністи обов'язково виступають з претенсією доробляти те, чого ніби не зробили Маркс та Енгельс, і в цьому „дороблюванні“ протягають звичайні ідеалістично-буржуазні або вульгарно-механістичні погляди. Ось що пише т. Юринець: „Маркс і Енгельс були не тільки великі теоретики, що геніяльно збагнули й проаналізували до останніх підстав механізм та тенденцію капіталізму; вони були й великі політики-практики. Ця подвійна роля та брак, особливо за перших часів їхньої діяльності, людей, що могли б узяти частину тягара праці на себе, завзяті напади і буржуазних ідеологів, і різних утопічних або дрібнобуржуазних шкіл соціалізму, що на них треба було відповідати і від оборони переходити до наступу,— це все не давало змоги поглиблювати в систематичнім викладі основи філософії історії“⁴.

Т. Юринець затирає єдність теорії і революційної практики. Він затирає те, що якраз сила марксизму в тому й полягає, що його теорія базується на багатстві практики революційної клясової боротьби. Вся революційно-практична діяльність, вся практика революційної боротьби пролетаріату в творах Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна узагальнюється теоретично, і саме тому теорія марксизму здатна служити зброєю клясової боротьби революційного пролетаріату, здатна вказувати йому шлях, давати певність перемоги. Т. Юринець визнавав би Маркса та Енгельса за теоретиків, коли б вони працювали над „чистою“ теорією, теорією, що не зв'язана з практикою пролетаріату. Недаремно він уважав, що філософія — це є „словотворчість“, і підносив цю „словотворчість“ як одне з найважливіших завдань нашого часу. Розуміння теорії та практики у меншовикуватих ідеалістів нічого спільного з марксизмом-ленінізмом не має.

Сила більшовізму в тому й полягає,— писав Ленін,— що „посталий на цій гранітній теоретичній базі більшовізм відбув п'ятнадцятилітню

¹ IX Ленінський збірник.

² „Конспект науки логіки“, IX зб.

³ К. Маркс. Вступ „До Критики політичної економії“.

⁴ Юринець. „Філософсько-соціологічні нариси“, 1930, стор. 6.

(1903—1917) практичну історію, яка щодо багатства досвіду не має собі рівної в світі“¹.

Теорія марксизму - лєнінізму була б непридатна для класової боротьби пролетаріату, коли б вона не розвивалася в діалектичній єдності з практикою революції і на базі всього багатства історії, всього багатства революційної зміни світу, революційної діяльності найпередовішої класи — пролетаріату.

V

Опортуністи всяких відтінків намагаються позбавити марксизм його підвалини, його основних вихідних позицій. Вони під різними соусами намагаються довести, що філософські основи марксизму, діалектичний матеріалізм, не розроблені засновниками наукового соціалізму. На цій підставі були вже нераз спроби „доповнити“ і обґрунтувати марксизм новою філософською системою, звичайно, якоюсь з наймодніших за даного часу буржуазних філософій, або тих, що їх високо почитує буржуазія. При цьому робиться це таким чином, що механічно відривають економічні, історичні та політичні погляди Маркса й Енгельса від філософських; виголошується, що філософські погляди їх не розроблені (що вони, мовляв, не написали „Великої логіки“), і вишукується філософської симбіози для нового обґрунтування марксизму.

Плєханов, який як філософ стояв на голову вище за інших теоретиків II Інтернаціоналу, сам припускав можливість обґрунтування марксизму Кантом. 1914 року він практично заходився доповнювати марксизм автором „Критики чистого розуму“. Кавтський навіть за кращих років розквіту своєї ортодоксальності, коли він виступав критиком Бернштайна (гріхи молодости!), писав до Плєханова, що коли б Бернштайн полиняв тільки в цьому, тобто в ревізії тільки філософських основ марксизму, то це було б іще півбіди. Він допускав уже тоді симбіозу марксизму з якоюсь іншою філософською системою. Уже тоді в ревізії методологічних основ марксизму було зворушливе єднання обох друзів. Відступившись від методологічних основ марксизму, Кавтський мусів котитись далі.

Старий Кавтський довів до кінця те, що думав колись молодий. Це зайвий доказ того, що немає двох Кавтських, між якими лежить китайська стіна. У виступах молодого Кавтського треба вже шукати зарідки майбутнього ренегата. В своєму останньому творі „Матеріалістичне розуміння історії“, що підсумовує більше як півстоліття літературно-теоретичної діяльності, Кавтський знову повертається до цього питання і доходить такого висновку: „Матеріалістичне розуміння історії не зв'язане з якоюсь матеріалістичною філософією. Воно може суміститися з кожним світоглядом, який користує з методи діалектичного матеріалізму або, принаймні, не стоїть у непримиренній суперечності з ним. При цьому не важить, чи називає він себе матеріалізмом, чи бореться з механістичним матеріалізмом, чи воліє він називатися реалізмом, чи монізмом, позитивізмом, або сенсуалізмом, емпіріомонізмом або емпіріокритицизмом“ (т. I, ст. 82).

Отака є плутанина вихідних засад у Кавтського. Такий є підсумок п'ятидесяти років „на службі марксизму“ (?), як він сам про себе каже. З таких засад він пускається в далекий шлях дослідження, збагачуючи опортуністичну премудрість ще одним ренегатським твором.

Ця фальсифікація філософських основ марксизму наочно потверджує висновок Леніна про методологічні основи політичних помилок. Така є історія Кавтського, Плєханова та ін., що йшли цими самими шляхами.

Ленін остаточно й до кінця довів усю неможливість, весь фалш „нового“ обґрунтування соціалізму. Він довів, що марксизм є цілий світогляд, єдиний

¹ Ленін. „Дитяча хвороба „лівизни“ в комунізмі“, стор. 10.

і неподільний. Він показав, що філософія марксизму є діалектичний матеріалізм, що історичний матеріалізм є конкретизація, продовження та поширення діалектичного матеріалізму на пізнання людського суспільства, що марксизм з його методологією та всіма висновками є одна цілість, що його не можна ковтати частками, а треба прийняти цілком послідовно. Ленін повів рішучу боротьбу проти спрощення, вульгаризації матеріалістичної діалектики, проти спроб замінити „хитру“ (революційну) діалектику на „просту“ (і спокійну) еволюцію¹.

Одну із спроб подібного спрощення маємо в знаменитому „постуляті рівноваги“ Бухаріна, що на ньому він побудував увесь свій історичний матеріалізм і всі свої теоретичні досліді, що в ньому він убачає матеріалізацію містичної гегелівської діалектики, не пророблену, за його думкою, ні Марксом, ні Енгельсом, ні Леніном. Боротьба на два фронти проти ідеалістичної та механістичної ревізії марксо-ленінської діалектики застосування та розроблення матеріалістичної діалектики у Маркса, Енгельса, Леніна й Сталіна — ось найкраща відповідь на всякі розмови про нерозробленість теорії матеріалістичної діалектики марксизму. Вивчення всього багатства цих зразків та дальша творча робота — ось найкраща відповідь усім цим „академічним“ наскокам.

Матеріалістичне розуміння історії, або історичний матеріалізм, являє собою послідовне поширення діалектичного матеріалізму на царину суспільних явищ. Тільки в цьому розумінні й можна з'ясувати те, яким чином марксизм науку про суспільство, як науку про загальні закони розвитку суспільно-економічних формацій, поставив на науковий ґрунт.

В цьому розумінні хаос та сваволя, що панували в науках про суспільство, змінилися на послідовну, науково обґрунтовану теорію.

„Поглибивши й розвивши філософський матеріалізм, — пише Ленін, — Маркс довів його до кінця, до краю, поширив його пізнання природи на пізнання людського суспільства. Як найбільший здобуток наукової думки став Марксів історичний матеріалізм“. Історичний матеріалізм уперше дав можливість вивчати закономірність у розвитку суспільства, процес його народження та переходу з однієї форми в іншу, вищу.

Історичний матеріалізм відноситься до діалектичного матеріалізму як частина до цілого. Діалектичний матеріалізм вивчає закони розвитку природи, суспільства й мислення. Історичний матеріалізм вивчає закони розвитку суспільства. Отже, він є частина діалектичного матеріалізму, конкретизованого на вивчання суспільства. Історичний матеріалізм, як наука про загальні закони розвитку соціально-економічних формацій, відображає історичний розвиток у його специфічності та конкретності.

Оскільки історичний матеріалізм є поширення діалектичного матеріалізму на суспільство, є частина його, остільки він є методологія особливих наук про суспільство (політична економія, історія, наука про право, історія літератури і т. д.).

Історичний матеріалізм дає зброю для вивчення всієї закономірності історії, всього багатства діалектики розвитку суспільства, від способу добування засобів життя до визначених ним політичних, юридичних та ідеологічних надбудов, до вивчення єдності бази та надбудови.

VI

В дослідженні закономірності суспільного розвитку треба рішуче боротись з механістичними зведеннями. Таке зведення веде до абстрактного розуміння історичного матеріалізму, до зведення усіх конкретних форм руху до абстрактних схем, до цілковитого ігнорування якісної особливості закономірностей суспільства, форм руху суспільного розвитку.

¹ Ленін. „Марксизм і ревізіонізм“ стор. 52.

Французькі матеріалісти теж визнавали рух матерії. Але тим вони й були механістами, що всі якісні форми руху вони зводили до механістичного співвідношення загального та особливого. Проявлення закономірності в розвитку завжди в конкретній формі — такий є шлях марксістського дослідження.

Механісти намагаються знаходити закони, які здалися б на всі випадки життя. Вони не розуміють усього ланцюга закономірності, від механіки до соціального включно.

Один із таких законів, що під нього вони намагаються підвести всю історію людства, є закон боротьби за існування, перенесений на суспільство закон тваринного світу.

Ми маємо це у меншовикуватих ідеалістів, а також у механістів. За намагання все з'ясувати законом боротьби за існування ще Маркс у листі до Кугельмана піддав критиці Лянге. Маркс назвав це методою „бундючного, високохмарного невігластва й ліности думки, що видають себе за ученість“.

В „Діалектиці природи“ Енгельс теж висміває беззмістовні фрази про боротьбу за існування, які нічого неспроможні з'ясувати. „Тварина, — пише він, — щонайвище, доходить до збирання, людина продукує; вона продукує такі життєві засоби, в найширшому розумінні цього слова, яких природа без неї не спродукувала б. Цим унеможливлене будь-яке перенесення, без дальших слів, життєвих законів тваринних громад на людську. Продукція скоро доходить того, що так звана struggle for existence точиться вже не довкола чистих засобів існування, а довкола засобів насолоди й розвинення. Уже тут — при суспільно-продукованих засобах розвинення — категорій з тваринного царства цілком непридатні. Нарешті, за капіталістичного способу продукції вона досягає такої височини, що суспільство не може спожити продукованих засобів життя, насолоди й розвитку, бо найбільшій масі продуцентів штучно й насильно зажадено доступ до цих засобів; що, таким чином, кожні 10 років рівновагу відстановлює криза шляхом знищення не тільки продукованих засобів життя, насолоди й розвитку, ба й великої частини самих продуктивних сил; що, таким чином, так звана боротьба за існування набирає такої форми, яка має захистити продуковані буржуазним, капіталістичним суспільством продукти й продуктивні сили від розкладового, руїнного діяння цього капіталістичного суспільного ладу, віднявши провід над суспільною продукцією і розподілом від нездатної вже до цього панівної капіталістичної класи та передавши його масі продуцентів — а це є соціалістична революція. Уже розуміння історії, як ряду класових боїв, далеко змістовніше й глибше, ніж просте зведення її до заледве відмінних одна від одної фаз боротьби за існування“.

Маркс називав Дарвінову теорію боротьби за існування „природно-науковою підпорою історичної класової боротьби“. Але у нього ми не маємо отожднення боротьби за існування з класовою боротьбою; він не вихолощує багатство та якісну різність історії людства від тваринних суспільств.

У боротьбі з Богдановим Ленін указував, що немає нічого легше, як наліпити біологічні ярлики на соціальні явища.

„Немає нічого легше, — писав він, — як наліпити „енергетичний“ або „біолого-соціальний“ ярлик на такі явища, як кризи, революції, боротьба класів та ін. Але нема й нічого більш непотрібного, схоластичного, мертвого, як це заняття“.

З цієї теорії робиться й відповідні висновки. Ми бачимо, що Енгельс, з'ясовуючи значення боротьби в історії людства, доходить до обґрунтування знищення капіталізму та соціалістичної революції. Прибічники ж універсального закону боротьби за існування затушковують суперечності

капіталізму і подають клясову боротьбу в ньому, як невинну боротьбу людини з людиною, а не як боротьбу пригнічених з експлуаторською клясою. Ця теорія складає дитирамб капіталістам, як сильнішим з людського суспільства, які виходять, завдяки особистим здібностям, переможцями в боротьбі за існування. З другого боку, ця реакційна теорія є не що інше, як мальтузіанство та обгрунтування неможливості соціальної рівності в комуністичному суспільстві.

Подібну реакційну теорію, що ніби буржуазія завдяки особистим розумовим здібностям дійшла свого панування та добробуту, розвиває П. Демчук, який взагалі виступає як махровий ідеаліст, бо для нього основною рушійною силою історії є розум, *ratio*.

„*Ratio*, розум французької революції, — пише П. Демчук, — дав основу, право й можливість капіталістичного суспільства. Зараз цей самий логос з незламною залізною закономірністю вічно нового, хоч і завжди постійного процесу зміни, заперечує капіталістичну форму людського суспільства“¹.

Так розуміє Демчук закони розвитку суспільства і, зокрема, чому має загинути капіталістичний лад. Виходячи з таких ідеалістичних засад, він дійшов висновку, що „замолоду буржуазія напружено працює над розвитком мускулатури мислення. Мозолями цього мислення вона досягла свого колосального добробуту й панування“².

Отже, Марксову теорію походження капіталізму Демчук заперечує і з'ясовує його чисто по-ідеалістичному, по-реакційному. Справжня історія походження капіталізму для Демчука не має рації. Вчення Маркса, Енгельса та Леніна треба усунути, бо воно „гасне“ перед високо „науковими“ поглядами підспівувача та епігона буржуазно-реакційної філософії Демчука. Його теорія підводить також базу під твердження соціал-фашистів, що капіталізм — чудесна річ, що перед ним ще лежать десятиріччя розквіту й існування. Погані, мовляв, тільки окремі капіталісти, а не капіталістична система. Треба тільки, щоб вони керувалися законами розуму, і все виправиться. Чим же Демчук не дозрів до ролі одного з „лікарів“ капіталізму, що допомагатиме йому виробити нову раціональну систему філософії, щоб капіталісти покинули свою дурість і взяли кінець-кінцем до діла згідно з законами розуму?

Демчук — чужий марксизмові, хоч він сотні разів маскується його термінологією. Він заперечує вчення Маркса, Енгельса та Леніна про матеріалістичне розуміння історії. Він і віддаленого розуміння не має про клясову боротьбу, про справжню матеріальну основу діалектики історичного розвитку.

Яскравий приклад зведення суспільства до механізму ми знов таки маємо у Бухаріна. Про суспільство він говорить, як про „розміщення“, „розподілення“ на „трудоному полі“ ніби частин часового механізму. Або візьмімо у нього порівняння суспільства з сонячною системою. Таке отожднення губить специфічну якісну відмінність суспільних законів. Все зводиться до фізичних просторових відносин.

Цілковите заперечення марксизму, зведення його до однієї з відмін буржуазної соціології, намагання замасковано довести, що марксизм не сягнув далше буржуазної науки, маємо також у меншовика Оранського. Кажучи, що коли б Кант був живий, він міг би насміхатися не тільки з правників, що не порозумілися між собою щодо предмету своїх студій, а також і з соціологів, які досі не знають, що таке суспільство, Оранський мовчки погоджується, що й марксисте теж не знають, що таке суспільство. На потвердження він подає слова ідеаліста-кантіянця Зіммеля,

¹ П. Демчук. „Розклад сучасної буржуазної філософії, ДВОУ, „Пролетар“, стор. 224, 1931 р.

² Там же.

що „така вже вдача людського розуму будувати тривкі будівлі на хиткій і недосить оформленій у поняттях підвалині. Фізичні й хемічні дослідження ніяк не втрачають своєї означеності та науковості через ту туманність і проблематичність, що сповивають для нас поняття матерії, як не перестає психологія бути точною наукою, дарма що „суть душі“ досі становить собою проблему“¹.

Лишаючи на боці „проблематичність“ матерії та інші перла, цілком послідовні для агностика - кантіянця Зіммеля, скажемо тільки, що подібними цитатами ніяк не годиться підтримувати свої думки людині, яка бажає писати „марксівську соціологію“. Марксизм тим і відрізняється від буржуазної науки, що він покинув ідеалістичні розумування і став на шлях опрацювання фактів. У цьому власне й є той твердий ґрунт, що касує собою агностицизм, критицизм та інші хитроші ідеалізму.

Ленін глузував з метафізика - хеміка, який, не знаючи ще хемічного процесу, вигдує вже теорію про те, що є за сила хемічне споріднення, або психолога, який розуміє над тим, що таке душа, не знаючи ще психічних процесів. Те саме і з суспільством. Марксизм покинув метафізичні побудування, взявся до конкретної аналізи соціально - економічних формаций. Марксизм знає, що таке суспільство, і має цілком ясну методу дослідження.

В листі до Анненкова на питання, що таке суспільство (байдуже, яку форму воно має), Маркс відповідає: витвір взаємодіяння людей; але цей витвір люди не вільно собі обирають, а він відповідає щоразу певному ступеневі розвитку продуктивних сил.

„В суспільному витворенні свого життя люди входять у певні неминучі, незалежні від їхньої волі відносини, продукційні відносини, що відповідають певному ступеневі в розвіненні продуктивних сил. Сукупність цих продукційних відносин творить економічну структуру суспільства, реальну базу, що на ній підноситься юридична й політична надбудова і їй відповідають певні суспільні форми свідомості...“

„Не свідомість людей зумовлює їхнє буття, а навпаки, їхнє буття зумовлює їхню свідомість“. Так писав Маркс у знаменитій передмові „До критики політичної економії“. Виходячи з цих засад, для кожного марксиста ясно, що є незалежне від нашої свідомості і що має бути об'єктом наукового пізнання, наукового вивчення суспільства. Основний факт в існуванні суспільства є об'єднання людей для продукування засобів праці, засобів життя та продовження людського роду.

Дехто вбачав, що у продовженні людського роду, статевому союзу, Енгельс додав новий момент і відступився від своїх та Марксових попередніх тверджень. Але так можуть розуміти тільки метафізики, що не розглядають суспільства в розвитку. Енгельс ясно показав, що на відповідному етапі розвитку суспільства, на низькому ступені розвитку продуктивних сил, коли люди жили малими громадами, статевий союз сходився з продукційним. Але з розвитком продуктивних сил, розподілу праці, виникненням приватної власності, розпадом суспільства на класи, розпався й первісний рід, статевий трудовий союз, і замінився місцевим союзом. Відтоді родові та родинні відносини цілком є підлеглі законам власності.

Виходячи з тих засад, що продукція та обмін є основа всякого суспільного ладу, наше дослідження має бути спрямоване не на те, що, а як, яким чином, якими засобами продукується. Марксистові ясно, що, „подібно до того, як Дарвін відкрив закон розвитку органічної природи, так Маркс відкрив закон розвитку людської історії“.

¹ Оранський. „Основні питання марксистської соціології“. ДВОУ, 1930, стор. 5.

Тільки завдяки Марксові вчення про суспільство стало наукою.

Оранський щосили намагається довести, що історичний матеріалізм не є метода. Насамперед, що є метода? — допитує він сам себе, і відповідає, що її „можна розуміти, як учення про технічні методи дослідження. В такому разі до складу її належатимуть питання такого порядку: індукція та дедукція, порівняльно-статистична й порівняльно-історична метода тощо“. Тут одразу видно, що таке уявлення про методологію цілком не марксістське.

Це подібне до того, як Бухарін до діалектики додавав історичність, на що йому Ленін зауважив, що діалектика включає історичність і тому її не можна додавати до діалектики.

Наша метода дослідження — діалектично-матеріалістична; остільки вона вже включає в себе індукцію та дедукцію, аналіз і синтез, конкретне й абстрактне, історичність і т. д. і т. д. І не в порівняльній системі справа, а в конкретній аналізі за принципами матеріалістичної діалектики конкретних соціально-економічних формацій. За Оранським легко збитися на типологію суспільства. Ми вивчаємо процес розвитку суспільної формації, і оскільки історичний матеріалізм відображає рух самої реальності, остільки він є наука.

Ставши наукою про соціальний розвиток суспільно-економічних формацій, він є методологією суспільних наук. Марксизм не протиставить методу й науку. Для марксизму метода не має виключно лиш „пізнавальну“ вартість. Метода має пізнавальну вартість тому, що вона є наука про об'єктивну дійсність. Ленін, розглядаючи історичний матеріалізм як науку, як найкращий здобуток наукової думки, розглядає історичний матеріалізм як методу.

Історичний матеріалізм є послідовне поширення діалектичного матеріалізму на царину суспільних явищ; вивчаючи розвиток людського суспільства, він установлює, що цей розвиток відбувається як природно-історичний процес. Щоб не перетворити історичний матеріалізм на суму афоризмів, треба підкреслити й виходити із значення історичного матеріалізму, як методи суспільних наук, подібно до того, як діалектичний матеріалізм є методологія наук і заразом сам є наукою. Методу не можна відірвати від науки, бо „метода, таким чином, є не зовнішня форма, а душа й поняття змісту“ (Ленін).

Заперечення значення історичного матеріалізму, як методи, характеризує перехід від історичного матеріалізму Маркса — Леніна до звичайної буржуазної соціології. Цю соціологію, засновану позитивістом Контом, ніяк не можна погодити з методологічною наукою. Для позитивіста наука — сама собі філософія. Відомо, як Маркс казав про вбогість Конта супроти Гегеля. Але Оранський намагається відстановити його честь нарівні з Марксом. Оранський зводить марксизм до однієї з відмін буржуазних наук. За ним виходить, що марксизм — це рідний брат буржуазної соціології позитивіста Конта, бо „певну спорідненість, — пише він, — між марксизмом та контизмом заперечувати немає чого“. Цей свій висновок він засновує на тому, що „й марксизм і контизм постали на основі англо-французької соціально-політичної філософії кінця XVIII й початку XIX ст.“. Така характеристика не відповідає дійсності і як небо від землі далека від характеристики Енгельса та Леніна, який розглядає марксизм як законного наступника трьох джерел, як „законного наступника того найліпшого, що створило людство у XIX ст. в німецькій філософії, англійській політичній економії та французькому соціалізмі“¹.

Оранський викинув з історичної генези марксизму всю клясичну німецьку філософію і не розуміє різниці між марксизмом, як синтезою всієї

¹ *Ленін. Збірник „Маркс, Енгельс і марксизм“.*

науки до Маркса та розвитку її в боротьбі з різними епігонськими вченнями. Як пряме продовження з цього виступає знамените розуміння в Оранського методи і пряме заперечення значення історичного матеріалізму як методи.

Після Марксового оброблення всього попереднього розвитку науки буржуазна наука про суспільство вже не могла дати чогось позитивного, крім жалюгідного епігонства та відвертої апологетики капіталізму.

Соціологія виникла й розвивалася, як буржуазна наука про суспільство „взагалі“, зовсім не приймаючи до уваги й не розуміючи, що таке соціально-економічна формація, не ставши на шлях матеріалізму, бо позитивізм не ставить, і не може ставити основне питання про відношення мислення до буття, а звідси — суспільної свідомості до суспільного буття. Незалежно від наміру різних напрямів буржуазної соціології вони стоять на ідеалістичному шляху. Якраз для буржуазної соціології є характеристичний брак єдиної послідовної лінії, а наявність великої кількості різних шкіл: біологічні, психологічні суб'єктивісти і багато ін. Звідси ота знаменита кількість тлумачень, що так здивувала Оранського.

Історичний матеріалізм не є „одна з течій“, а цілком протилежна буржуазним ученням наука про закони матеріалістичного розуміння історії, наука про загальні закони розвитку соціально-економічних формацій. І коли в буржуазному таборі панують плутанина та нелад, марксистки знають об'єкт та методу дослідження суспільства. При цьому метода ця дає належні результати і вірно з'ясовує суспільні події. Це довело розгортання революційного руху пролетаріату та успіхи соціалістичного будівництва країни Рад.

В боротьбі за матеріалістичне розуміння історії треба також рішуче боротися з так званими австромарксистами, теж буржуазними теоретиками, але такими, які найтонше фальсифікують марксизм. Відомий Макс Адлер у книзі „Енгельс як мислитель“ намагається довести, що Маркс та Енгельс були позитивістами у філософії, що проблема відношення мислення до буття перед ними взагалі не ставала, і що вони були не чим іншим, як позитивістами новітньої науки. Не вважаючи на всю фарисейську хвалу, Адлер ставить такі „величини“, як Мах та Авенаріус, вище за Енгельса. Енгельса він називає наївним реалістом. І це тому, що Енгельс стояв на теорії відбиття, теорії, яка вважає, що наші знання наближаються до адекватних відображень реальної дійсності, на теорії, яка заперечує агностицизм, абсолютний релятивізм, і вважає, що з відносних істин нашого пізнання складається абсолютна істина. Ці теоретичні засади Енгельса блискуче розвивав далі Ленін у боротьбі з ідеалістичними ревізіями марксизму. Характеристична річ, що Аксельрод — учениця Плеханова, його послідовниця — кинула Леніну те саме обвинувачення, що Адлер Енгельсові, а саме, в наївному реалізмі.

Адлер ставив собі цілком ясне завдання підробити Маркса та Енгельса під Кантів агностицизм. Фальсифікував він з усіх своїх сил, а там, де було занадто наочним і трудним зфальсифікувати, він просто відкидав погляди Енгельса як ненаукові. Доводить же цей „хитрий“ Адлер те, що матеріалістична діалектика Маркса та Енгельса мала деяке значення (?) тому, що в свій час вони проглядили й не роздивилися вищих супроти них наукових поглядів Канта.

Зробивши Маркса та Енгельса позитивістами, Адлер доводить, що їх матеріалізм не має в собі нічого, крім однієї назви, і що взагалі вони ніякої субстанції не визнавали. Він підсовує Енгельсові погляд махістів, кажучи, ніби він визнавав самі лиш кількісні відношення та функціональні залежності, що за ними немає ніякої матерії. Боротьбу Енгельса з вульгарними матеріалістами Адлер оголошує боротьбою з матеріалізмом взагалі. Він зов ім забуває, що Енгельс дорікав Фоєрбахові тим, що той змішував матеріалізм взагалі з вульгарним матеріалізмом мандрівних крамарів.

Для повного охоплення й урозуміння історичного процесу в цілому та щоразово форми його вияву, соціальні категорії мають відобразити єдність загального і особіного, перерви в непереривному, на різних етапах розвитку. Історичний процес та його з'ясування має відбивати не довільно взяті величини, як то робилося з вивченням історії раніше — старі часи, середньовіччя, нова історія і т. д.—а має встановлювати загальні закони (успільно-економічних формацій). Тут мається говорити про загальні риси „поступових епох економічного формування суспільства, про спосіб виробництва, як то: азійський, феодалний, античний, капіталістичний і т. д.“¹.

Революційна перебудова суспільства, заміна однієї форми суспільства на іншу базується на матеріяльно назрілих умовах. Тільки в такому разі стає зрозумілим факт творення історії людства. „Завдяки тому простому фактові,— пише Маркс,— що кожне дальше покоління знаходить продуктивні сили, здобуті переднішими поколіннями, і ці продуктивні сили стають йому сировим матеріалом для нового продукування,— завдяки цьому фактові виникає зв'язок людської історії, твориться історія людства“. Вивчати треба щоразу конкретні зв'язки та переходи історії людства, не обмежуючись загальними означеннями.

Є означення, характеристичні, спільні для всіх ступенів продукції — загальні умови всякої продукції. Але, фіксуючи нашу увагу на цих загальних моментах, оперуючи виключно цими абстракціями, ми не можемо зрозуміти ніякого „реально-історичного ступеня продукції“. Для того, щоб зрозуміти якусь добу, треба її розглядати завжди в її специфічності, що тільки їй властива. В означеннях, що мають силу для продукції взагалі, не можна забувати ріжниць; бо коли „істотні ріжниця,— пише Маркс,— забувають заради єдності, яка походить уже з того, що суб'єкт людства та об'єкт природи ті самі“, то з цієї премудрости буржуазні економісти доводять „вічність і гармонію сучасних соціальних відносин“.

З того, що капітал є знаряддя продукції, вперед об'єктивізована праця, буржуазні вчені доводять, що капітал є вічна, природна категорія. Але цього вони досягають тим, що відкидають усю специфічність, що обертає знаряддя продукції на капітал. Ми можемо, знаючи економіку вищого типу, зрозуміти нижчі, встановити з того, чим вони відрізняються, їх розвиток, походження суспільних формацій, походження видів тварин і т. д. В розвиненому завжди ясніше виступає те, що було ступенями до нього, бо „якраз ріжниця між ними і тим загальним та спільним є те, що спричинює собою їх розвиток“ (Маркс).

А знайти закони розвитку суспільства означає поставити вивчення суспільства на науковий ґрунт. Це означає знайти причину, що обумовлює собою цей розвиток. Людське суспільство — це організація, що її першим завданням є продукція засобів продукції, існування та продовження людського роду. В процесі цього продукування люди не можуть жити по-одиноці, як думають буржуазні вчені, маюючи Робінзонади, а мусять об'єднатися з іншими людьми. Той особливий спосіб, що ним люди продукують, не залежить від їхньої волі. Продукційні відносини, що залежать від стану продуктивних сил, становлять реальну базу, що на ній виникають відповідні надбудови.

Взаємодіяння бази й надбудови є один з основних моментів великого історичного процесу. Остаточне з'ясування цього має особливе значення ще тому, що противники марксизму намагаються довести, ніби для марксиста надбудова не грає ніякої ролі. Соціал-фашисти теж ігнорують ролю

¹ К. Маркс. Передмова до „Критики політичної економії“.

надбудови (не тому безумовно, що відмовляються використати апарат буржуазної держави, щоб придушити робітничий рух) і чекають, що революція відбудеться — якщо вона взагалі має коли-будь за їхньою теорією відбутися — коли самі собою назріють економічні умови. Енгельс довів таким людям, що вони в марксизмі нічого не зрозуміли, або навмисне його перекручують. Коли надбудова визначається базою, то це ще не значить, що вона не має зворотного впливу. Для чого б ми боролися за диктатуру пролетаріату, коли б ми надбудові не надавали ніякого значення? — запитує Енгельс. Очевидно, що вона теж стає економічною силою. За наших часів це знають уже не тільки марксисты. Переможне соціалістичне будівництво в нашій країні змусило упевнитися цього навіть американських сенаторів.

Історичний процес відбувається, як процес взаємодіяння на базі економіки. В тому й сила марксизму, що він може указати, чим в остаточному визначається весь процес розвитку, указати на економічну кінечність, простежити розвиток суспільства, як закон руху продуктивних сил, довести, як суспільне буття визначає суспільну свідомість, а не навпаки, показати разом із тим процес революційної перебудови світу, процес активного впливу людини на розвиток історії і як ця активність своєю чергою є доконечна.

„Довівши“ (?), що Маркс та Енгельс не мають нічого спільного з матеріалізмом, М. Адлер перекручує їх в основному пункті про відношення буття до мислення. Раз вони були позитивістами і не ставили основного питання про відношення буття до мислення, то вони не ставили також і питання про відношення суспільної свідомості до суспільного буття. Із спритністю досвідченого фальсифікатора М. Адлер на свій лад переробляє Маркса. Суспільство перш за все, „філософує“ він, складається з людей. У відносинах між людьми завжди вбачається психічна основа. А звідси висновок: у відносинах між людьми основою є психічне, тобто духовне; основою об'єднання людей є суспільна свідомість.

Звідки ж узятися ця свідомість? Це Адлер вирішує в душі Канта. Вона існувала а ргіогі. Люди не тому є суспільні тварини, що живуть у суспільстві, а вони живуть у суспільстві тому, що вони є суспільні тварини, ще перед усяким досвідом. З цієї свідомості, як готового, — доводить він, — вони вступають у суспільне життя.

Цікаво відзначити, що в своєму грубому творі „Матеріалістичне розуміння історії“ Кавтський теж стоїть на цьому ідеалістичному шляху і шукає коріння людської історії в людській природі, в численних здібностях, інстинктах і т. ін. Він ігнорує дійсну історію людства, яка ці самі здібності та інстинкти кінець-кінцем може пояснити матеріальними умовами суспільного життя. Історія за Кавтським є мішанина духовних і матеріальних моментів. Він дав не що інше, як своє видання теорії чинників, своє видання нової еклектичної каші.

ІХ

Науковий комунізм, заснований на засадах матеріалістичного розуміння історії, який уперше дав можливість ученню про суспільство стати на науковий ґрунт, установлює, що суспільство розвивається до комунізму з доконечністю природно-історичного процесу. Щоб зробитись наукою, комунізм повинен був стати на твердий ґрунт, виходити з самої реальності. Цього досягли два знамениті Марксові відкриття: відкриття закону матеріалістичного розуміння історії та закону надвартості, що є таємницею капіталістичного суспільства. Маркс розкрив таємницю капіталізму, відкрив форму експлуатації в ньому — а звідси природу експлуатації людини людиною взагалі.

Відтоді пролетаріят покинув надію на визволення від усіх бід за допомогою тієї чи іншої утопії. Соціалізм є неминучий наслідок боротьби двох історичних класів: буржуазії та пролетаріату. Завдання соціалізму не в тому, щоб зфантазувати нове суспільство, а щоб простежити історично-економічний процес, що його наслідком постали ці класи з їх взаємною боротьбою, і знайти в самій дійсності засоби знищення класів. Не розум людський має їх витворити, а їх треба було відкрити в матеріальних явищах продукції.

Ставши на науковий ґрунт, соціалізм перестав бути вираженням абстрактної істини та справедливості, геніяльного розуму і т. д., а став наукою. Утопісти не розглядали своє учення як плід суспільного розвитку, а як безпричинну випадковість. З'явився ж геній з доброю системою, „збором законів“, тисячу років тому — і людство врятувалося б від стількох страждань, стількох століть нужди й злиднів. Вистачає тільки зробити відкриття, „щоб воно власною силою скорило весь світ“¹.

Утопісти не розуміли історичної ролі пролетаріату. Він б в для них пригніченою масою, та й годі. Його, на думку утопістів, треба було визволити, а не сам він був головною революційною силою і своїм власним визвольником. Великі утопісти не могли стати вище за свою епоху. Робітничий рух був тоді в самому зародку, незрілий. Пролетаріят ще не став класом для себе. Незрілому пролетарському рухові відповідали незрілі теорії. Енгельс насміхався з літературних крамарів, а la Дюрінг, які „самозадоволено перетрушують ці смішні фантазії і милуються на тверезість свого способу мислення супроти таких „шаленств“ („Анти-Дюрінг“). Він аналізує історичне значення великих утопістів і „радніший постаратися знайти під химерним покровом зародки геніяльних ідей, скрізь розкидані в теоріях великих утопістів, але непомітних сліпим філістерам“.

Пролетаріят за тих часів ще не виділився із загальної маси забитих людей, ще не був здатний до самостійної політичної дії.

Геніяльні ідеї утопістів були ще тільки догадками. „Утопісти, як ми бачили, — писав Енгельс, — були утопістами тому, що вони не могли бути нічим іншим у добі, коли капіталістична продукція була ще так слабо розвинена. Вони мусіли конструювати елементи нового суспільства із своєї голови, бо ці елементи не вирисовувались їм ще ясно для всіх у лоні самого старого суспільства; накреслюючи плян нової будови, вони мусіли були обмежитись зверненням до розуму, бо ще не могли апелювати до сучасної історії“².

Утопісти не могли стати вище за свій час, свою епоху, за умови, що в них пробували. Вони увійшли в історію як великі люди, що шукали шляхів для виходу людства з лабетів експлуатації та злиднів.

Соціалізм став наукою за інших історичних умов. Він остаточно відкинув конструювання та фантазії, а заснувався на наявному економічному матеріалі; він досліджував закономірність суспільного розвитку, класової боротьби і знайшов засоби зміни в самому суспільстві. Він відкрив революційну історичну роль пролетаріату.

Придумати можна було всякі фантазії; відкрити можна тільки те, що вже існує в дійсності. Треба було довести, що сама економічна дійсність створює умови для майбутнього суспільного порядку і сама дає можливість усунути все зло, революційно перебудувати суспільство. Соціалізм убачає здійснення своїх ідеалів, як історичну доконечність. В цю доконечність включається боротьба класів та партій, і чим більше вони її усвідомлюють, тим більше мають шансів на перемогу, а усвідомлення цієї доконечності — це власне й є усвідомлення теорії Маркса й Леніна.

¹ Ф. Енгельс. „Анти-Дюрінг“, стор. 243.

² Там же, стор. 251.

Чим більше пролетарів усвідомлює ідею класової боротьби й диктатури пролетаріату, тим більше наближається повалення капіталістичного ладу.

Матеріалістичне розуміння історії створило можливість наукового передбачення. Чужий всякому утопізмові та соціальному відунству, науковий комунізм уперше має можливість передбачати хід суспільних подій.

У Маркса немає й краплі утопізму, каже Ленін, в тому розумінні, щоб він зфантазував „нове“ суспільство. Він вивчає історичний процес, народження нового із старого, на фактичному досвіді ма. ового пролетарського руху. З усім інакше ставився до наукового комунізму Бернштайн. Він доводив, що всякий „ізм“ не може бути наукою, бо наука має за свою основу досвід, будує свою будівлю на нагромадженому досвіді, а соціалізм стосується до майбутнього і його „найхарактеристичніша риса не може бути науково встановлена“. Звідси висновок, що й Марксове вчення теж не вільне від певної дози утопізму. Бернштайн навіть робить Енгельсові докір, що той несправедливо ставився до утопістів. В дальших своїх доказах Бернштайн намагається довести, що соціалізм — це доктрина майстерності і тому з цього погляду теж не може бути наукою.

Така операція з марксизмом потрібна йому для того, щоб позбавити марксизм його революційного жала, об'явити утопією науку організації революції, науку прискорення падіння капіталізму. В той час, коли утопісти діяли навмання, науковий комунізм, розглядаючи розвиток, як доконечний процес, науково передбачає напрям суспільного розвитку. Капіталізм автоматично не впаде; його треба революційно повалити. Діяти в цьому напрямі означає найменшу витрату сил, прискорення падіння капіталізму, порятунок суспільства від загибелі, з лабет капіталізму, що загниває. Наукове передбачення не означає точного знання про те, як конкретно складається та чи інша подія, що буде приводом до виступу і т. д., а передбачення загального напрямку історичних подій — революції, війни, кризи і т. п.

Проблема наукового передбачення заснована на тому, що Марксова „теорія застосувала до соціальної науки той об'єктивний, загальнонауковий критерій повторності, що можливість його застосування заперечували суб'єктивісти“¹.

На цій основі і встановлюється вивчення тенденцій розвитку, закономірності передбачення, як піде суспільний процес розвитку.

Якраз у цьому механісти попали в полон до буржуазної філософії, під оброблення Рюккерта. Рюккертові треба було в боротьбі з марксизмом довести, що суспільству не властиві закони розвитку. Це настановлення Рюккерта підхопив Вар'яш. Він виставляє таке твердження: „Механіка предуставляє постійність визначальних умов, здатність механічних явищ до обернення, *періодичність* механічних процесів. А в суспільстві немає періодичності і здатності подій до обернення. Суспільні процеси не повторюються. Повторність суспільних процесів не означає, однак, заперечення властивої їм закономірності“².

Вар'яш намагається врятувати закономірність. Але який уже порятунок, коли відкинути загальнонауковий критерій повторності! Раз що суспільні явища не повторюються, ґрунт для наукового вивчення вибито з-під ніг, і ніякої закономірності в розвитку суспільства бути не може. В цьому Вар'яш став в один лад із суб'єктивістами, буржуазним ідеалістом Рюккертом та ін. Вар'яш чув, що історія не повторюється, але погано це зрозумів. Безумовно, що коли брати деталі суспільного розвитку, то вони неповторні. Необов'язково буде, що народиться вдруге така сама

¹ Ленін. „Економическое содержание народничества“, стор. 73.

² „Вестник Коммунистической Академии“, № 35 - 36, стор. 261.

красуня Клеопатра і буде владикою Єгипту. Коли ж справа іде про закономірність розвитку буржуазної чи пролетарської революції, то тут ми можемо точно її встановити, прослідивши та глибше вивчивши дійсність за допомогою революційної методи матеріалістичної діалектики. На цьому ґрунтується те, що Ленін казав про міжнародне значення Жовтневої революції. „Розуміючи під міжнародним значенням міжнародню значимість або історичну неминучість повторення в міжнародньому масштабі того, що було в нас, випадає визнати таке значення деяким основним рисам нашої революції“¹.

На основі наукового передбачення пролетаріят вирізняється своєю організованістю та перемогами, опертими на точних засадах науки. Цим керується революційна дія кляси, що виступає найголовнішим чинником історичного прогресу і не сліпо чекає, що капіталізм сам загине, а революційному бореться. В історичному процесі, в його конечності людина не є простою іграшкою в руках фатальної долі, а є основний творець історії, основна творча її сила.

Вона сама є справжнім чинником історичного прогресу; „з усіх знарядь продукції найважливішим лишається революційна кляса“ (Маркс).

З'ясування ролі революційної людини, як чинника історичного прогресу, має величезне значення в боротьбі з опортунізмом, має актуальне політичне значення. Це дасть можливість побороти всякі теорії стихійности, які „рішуче опираються проти того, щоб надати стихійному рухові свідомого плянового характеру, проти того, щоб партія йшла поперед робітничої кляси, щоб партія підносила маси до рівня свідомости“².

Всякі хвостистські теорії є логічна основа опортунізму, що паралізує революційну силу пролетаріату. З теорії стихійности, як указує т. Сталін, прямим висновком було те ренегатське твердження, що „Інтернаціонал є знаряддя миру“, що пролетаріят має чекати на такий розвиток продуктивних сил, аж поки доктор Кавтський скаже, що ми вже доросли до соціалізму. Такий висновок паралізує революційну боротьбу пролетаріату окремих країн і намагається звести цю боротьбу до настанови: „твоя побольше сапоги, тебе и первому итти“. Ролю партії, кляси, зводиться на ніщо, бо що можна зробити з таким об'єктивним „чинником“, як „стан продуктивних сил“. А звідси на мільйон ладів фальсифікування марксизму і ганебне ставлення соціал-демократії до революції, до організації, до того, щоб марксизм, як наука, був діалектично поєднаний з умілістю повстання.

Люди сами творять свою історію; але досі вони творили її несвідомо, і чим більше люди усвідомлюватимуть собі конечність в історичному розвитку, тим більше вони будуть ставати господарями своїх суспільних відносин, тим свідоміше будуть вони творити свою історію. Людство не є пасивне знаряддя. Протягом історії ми бачимо, що люди ставлять собі мету; але ця мета породжується об'єктивним світом, її з нього взято. Ми робимо свою історію сами, але робимо її при дуже певних умовах та передумовах. Люди не вільно обирають собі продукційні відносини, бо вони є продукт усієї попередньої історії. Гувши обумовленою, сама діяльність людини є історична доконечність. „Тим то людство завжди ставить собі тільки такі завдання, які воно може розв'язати; бо коли придивитися докладніше, то завжди виявляється, що саме завдання виникає тільки там, де матеріальні умови його розв'язання вже існують, або принаймні перебувають у процесі свого творення“³.

Ленінське завдання перетворення війни імперіалістичної на громадянську було підготовлене розвитком останньої стадії капіталізму — імпе-

¹ Ленін. Твори XVII, стор. 115 — 124.

² Сталін. „Питання ленінізму“, стор. 15.

³ К. Маркс. Передмова до „Критики політичної економії“.

ріалізму. Тобто матеріальні умови знищення капіталізму та утворення соціалістичного суспільства були в наявності; потрібна була тільки рішуча революційна дія — вмілість творити революцію. Кавтськіянське: „Інтернаціонал є знаряддя миру“ та знаменита теорія продуктивних сил були зниженням, зрадою марксизму; Ленінове твердження відбивало об'єктивну дійсність та назрілі для розв'язання завдання.

ІХ

Надто важливим є розуміння історичного процесу як доконечности та розуміння свободи волі в діяльності людини. Належне розуміння цього допомагає краще з'ясувати ролю революційної боротьби класи, партії тощо. Ще більшої важливості набирає воно тому, що в трактуванні цього питання марксизм викривляли різні ревізіоністи. Були намагання вважати за ересь та відступ від марксизму, коли хто заговорить про свободу волі. Проводилося це таким чином, що свободу волі оголошувалося несумісною з поняттям доконечности в розвитку історії.

Таким способом відкидалося справжнє марксівське розуміння цього питання і, як висновок з нього, революційну боротьбу, ролю партії і т. ін.

Меншовицьке трактування випадковості повертає нас до споглядального матеріалізму. Воно було основою меншовицької пасивности вичікування, поки назріють усі шанси перемоги.

Воно означало Плеханівське: „Не треба було братися до зброї“. Меншовицькій „безпомилковій“ бездіяльності Ленін протиставив революційний фронт пролетаріату, рішучу революційну дію, повну перемогу.

Плеханівському твердженню, що об'єктивно-історична конечність має здійснитись сама собою, Ленін протиставив ролю партії, як керівника революційної боротьби за здійснення цієї конечности. „Новоівскріці,— писав Ленін,— *знижують* матеріалістичне розуміння історії, ігнорують дієву, керівну й направну ролю, *що її можуть і повинні відігравати в історії партії*, які усвідомили матеріальні умови повороту і стали на чолі передових клас“¹.

Усе передокреслює історія. Все до найменших дрібниць. Усе здійсниться само собою, і ніякої свободи волі в революційній боротьбі бути не може. Це — скочування до чистого фаталізму та ідеалізму, що проти нього нібито малося повести боротьбу. Крайности сходяться; в даному разі це правило дістало повне підтвердження. Це все осягалось вульгаризацією марксизму, нерозумінням, що свобода волі сама виступає як конечність. Цікаво, що іще Спіноза цілком вірно розв'язав це питання. В „Політичному трактаті“ він пише: „отже, свобода не знищує конечність діяти, а покладає її“. Те саме маємо в Гегеля. У виписах, зроблених Леніном, є таке місце з Гегеля: „розумне поняття свободи містить осеред себе конечність, як зняту“².

Те, що людина невилітна, глибоко корениться в соціально-економічних умовах людського суспільства. Коли зникне товарово-капіталістичне суспільство, коли засоби продукції стануть суспільною власністю, людство підкорить собі умови життя, які доти мали над ним владу, поставить їх під свій контроль. *Людство стане владарем природи і тим більшою мірою, чим більше воно стане „господарем своїх власних відносин“.*

Тоді люди будуть цілком свідомо творити свою історію, творити так, що в ході її будуть дедалі в більшій і вищій мірі виконуватися бажані для людства результати... „Це буде стрибок,— пише Енгельс,— з царства конечности в царство свободи“. Такі умови настали вже в СРСР.

¹ Ленін Твори, т. VII, стор. 324.

² ІХ Ленінський збірник.

Марксі́вське розуміння свободи означає усвідомлення її доконечности. Свобода не в тому, що я можу зробити, що мені забажається, а що можна вчинити свобідно, із знанням справи, те, що потрібне для досягнення бажаного результату. В такому розумінні свободи є сила революційної партії, в цьому її можливість виступати керівником, вести вперед до перемоги. Комуністична партія — єдина, що стоїть на ґрунті матеріалістичного розуміння історії — дістає перемогу тому, що розуміє закономірність об'єктивного історичного розвитку. Звідси наша найбільша свобода волі, поступ уперед. Наша партія — єдина, яка з історичного погляду знає, що вона робить і тому робить, що вона хоче.

Знаючи, що є конечне, ми можемо знати напрямок нашої роботи. Конечність не є щось протинне до свободи волі. Там, де немає конечности, не може бути науки, знання справи, тобто й свободи волі. Конечність, таким чином, є запорука свободи волі. В правдивому марксі́вському розумінні конечности в історії — вся таємниця сили нашої партії та соціалістичного будівництва, що ним вона керує; досягнення цього будівництва — найвеличезніший прояв свободи волі, якої ще ніколи не бачив світ.

Не розуміючи внутрішньої доконечности в розвитку речей, механісти зовсім не розуміють випадковости в історичному розвитку. Випадковість вони розглядають, як суб'єктивну категорію, що її протиставляється причиновому розвитку. Вони тлумачать її, як незнання причин або всього ряду причин. Випадковість, як форму проявлення конечности, як об'єктивну, причиново обумовлену категорію, вони не розуміють: вони просто відкидають випадковість, бо для них це непримиренні протилежності. „Ми знаємо, — писав Енгельс, — що конечність складається з сутих випадковостей, а ці гадані випадковості являють собою форму, що за нею криється конечність“¹.

Ці випадковості не є продукт тільки нашого розуму; вони існують у дійсному житті, їх не можна відкидати, а треба вивчити, бо вирішення цього питання не може полягати „в безмістовному механічному детермінізмі, який на словах заперечує випадковість у загальному, щоб на практиці признати в кожному окремому випадку“².

„Рух, як конечний, — писав Енгельс Блохові, — прокладає собі дорогу через сезкрайню норму випадковости“. Випадковість не можна просто відкидати, а треба вивчати її ролі в історії. „Творити світову історію було б, звичайно, дуже зручно, коли б боротьбу вчинялося тільки при непомилно-сприятливих шансах. З другого боку, історія мала б вельми містичний характер, коли б випадковості не відігравали жодної ролі“ (Маркс).

Для механістів все є зарані визначене. Вони скочуються до фаталізму, до містики, бо тільки метафізики можуть думати, що в революційній боротьбі, де беруть участь мільйони, немає ніяких випадковостей. Це означає однакове виправдання революційної боротьби пролетаріату, як і всіх підлостей реакції, усіх персональних помилок. А раз усе є однаково правомірне, то як довести, яка лінія найвірніша? Де критерій вірности генеральної лінії партії?

Звідси видно, що невірне розуміння проблеми випадковости може привести її до містифікації історії, до божої волі; і взагалі, відкидаючи випадковість, як об'єктивну категорію, ми цим самим відкидаємо можливість наукового її вивчання. Випадковість виступає реальним моментом як доконечний продукт класової боротьби.

¹ Ф. Енгельс. „Людвіг Фієрбах“, стор. 61, 64 — 65.

² Ф. Енгельс. „Диалектика природи“, вид. 4, ст. 138.

Пролетарська наука є наука дії. Марксизм не знає відриву науки від практики, а розглядає їх у діалектичній єдності. Теорія узагальнює досвід революційного руху, соціалістичного будівництва. Тільки в такому зв'язку вона є дійсна теорія, бо „теорія стає безпредметною, коли її не зв'язують з революційною практикою, так само як і практика стає сліпою, коли вона не освітлює собі шлях революційною теорією“¹.

Наша партія має такі величезні перемоги тому, що вона завжди керувалася Леніновими вказівками: бути передовою партією, керівником мас, передовим борцем можна тільки тоді, коли партія керується передовою теорією, бо без революційної теорії не може бути й революційної практики. Але теорія не замінює нам практику; ми не тільки „споглядаємо“, але й боремось. „Зброя критики,— писав Маркс,— не може замінити критику зброєю; матеріальну силу треба ломити матеріальною силою, але й теорія стає матеріальною силою, коли опановує маси“².

Матеріалістичне розуміння історії є та передова теорія, що про неї писали Маркс та Ленін; тільки засвоївши, розроблюючи цю теорію, практично проводячи її в життя, ми матимемо в цьому запоруку нашої перемоги.

Марксизм — це теорія дії, знаряддя для зміни світу, як писав Маркс у тезах про Фюєрбаха. Марксизм з'ясовує світ для того, щоб його змінити.

Діалектичний матеріалізм є разом світогляд і метода марксизму. Було б цілком невірно відірвати методу від світогляду. Такі розмови ведуть часто тому, що хочуть довести, ніби марксизм у зв'язку з новими науковими даними мусить міняти свій світогляд. Ленін у своєму „Матеріалізмі та емпіріокритицизмі“, розглядаючи крах буржуазного світогляду в зв'язку з „кризою“ природознавства, довів, що марксизм чудесно перетравлює нові наукові дані, не змінюючи своєї суті, матеріалістично-діалектичного світогляду. Розвиток наук якраз у своїх нових досягненнях щоразу потверджує вірність діалектичного матеріалізму. Марксо-ленінська діалектика засвоює дедалі нові наукові досягнення, сама при цьому вдосконалюючись і розвиваючись.

Вивчення історичної закономірності має величезне значення для розроблення матеріалістичної діалектики. Для її розроблення, учив Ленін, треба мати „певний погляд на історію та політику“. Н. Карев разом з усією школою меншовикуватих ідеалістів на словах більше всіх розпиналися за розроблення діалектики, а фактично не розуміли цього завдання, бо нехтували розробленням сучасних проблем історії та політики. І взагалі Карев не розуміє, що таке є розвиток та дальше розроблення діалектики. Він твердить, що метода діалектичного матеріалізму залишається без ніякої зміни в дослідженні всіх соціально-економічних формацій. Матеріалістична діалектика не є чимось застиглим. Вона конкретизується, збагачується в зв'язку з новими матеріалами, що їх опрацьовує. Тому й указує тов. Сталін на цілком протилежне, ніж каревське твердження.

Про Ленінову методу тов. Сталін каже: „Те, що дано в методі Леніновій, маємо вже в науці Марксовій, яка є, як каже Маркс, критичною і революційною щодо своєї суті“. Саме цим критичним та революційним духом перейнята з початку й до кінця Ленінова метода. Але було б невірно думати, що Ленінова метода є звичайне відновлення того, що дав Маркс. На ділі Ленінова метода — це є не тільки відновлення, але й конкретизація та дальше розвинення критичної революційної Марксової

¹ Сталін. „Питання ленінізму“, стор. 14.

² К. Маркс. „Вступ до критики Гегелевої філософії права“.

методи та його матеріялістичної діалектики“¹. Оце ігнорувало й не розуміло деборінське філософське керівництво.

Удосконалюючи і розроблюючи методу діалектичного матеріялізму, за його допомогою ми розроблятимемо нові проблеми, які відобразать свій час, стан науки даного періоду, господарські та політичні обставини даної доби й даного народу.

Марксівська метода дослідження, коли вона повнотою стає на службу суспільства, показує необмежені перспективи творчости для найвідважніших екскурсів у царину недослідженого. Такі її можливості виявилися вже практично у нас, в країні соціалізму. Зараз на Заході буржуазна наука обмежена і гальмується у своєму розвитку буржуазним світоглядом. Буржуазний світогляд у добі загнивання й відмирання капіталізму та загострення всіх його суперечностей став остаточно поперек шляху дальшого розвитку науки. Зараз у таборі буржуазії кричать, що треба закути нового Прометея — науку.

XIII

З кожним новим етапом революції з марксо-ленінської аналізи капіталізму, з марксо-ленінського теоретичного арсеналу, за марксо-ленінською діалектично-матеріялістичною методою дослідження з її безмежними перспективами гартувалася бойова зброя пролетаріату для урозуміння нових обставин, для обґрунтування нових завдань.

Брати з Марксового арсеналу, розроблювати марксизм за нових умов класової боротьби означало збагатити марксизм, розвивати його далі і піднести його на вищий ступінь. Маркс не дав наперед вичерпної відповіді на весь майбутній розвиток історії. Він дав класичну аналізу своєї доби, розробив стратегію і тактику пролетаріату своєї епохи. Залишатись марксистом, як відзначає тов. Сталін, означає творчо його продовжити за нових умов класової боротьби пролетаріату. „Ми зовсім не дивимось на Марксову теорію,— писав Ленін,— як на щось викинене й незаймане: ми певні, навпаки, що вона поклала тільки загальні керівні засади, тільки наріжні камені тієї науки, що її соціялісти мають двигати в усіх напрямках, коли не хочуть відставати від життя“².

Теоретики II Інтернаціоналу не тільки не розвивали марксизм, а згидили його, заялозили, утворили теоретичний застій в усіх партіях II Інтернаціоналу.

В боротьбі з опортунізмом II Інтернаціоналу, що заліг в історії ганебним періодом, Ленін, скористувавшись з Марксового арсеналу, порушив теоретичний застій, утворений у II Інтернаціоналі. Ленін, як найвидатніший, найпослідовніший марксист, цілком, у повній мірі спирався на принципи вчення Маркса та Енгельса. Але Ленін не просто виконавець та коментатор марксизму. Він є одночасно продовжник цього вчення, що розвивав його за нових умов класової боротьби, в добі імперіялізму та соціялістичних революцій. В опрацюванні проблем останнього етапу в розвої капіталізму та пролетарських революцій Ленін створив новий етап, новий ступінь у розвитку марксизму.

Маркс та Енгельс працювали в добі домонополістичного капіталізму; Ленін працював у добі його загнивання, коли можна було ще глибше проникнути в механізм капіталістичного суспільства. Цілу низку проблем, що ставали по-новому, він опрацював з нового погляду, нового досвіду революційної практики, для озброєння пролетаріату в його революційній боротьбі.

¹ Сталін. „Питання ленінізму“.

² Ленінський збірник, III, стор. 15.

Ленін розроблював після Маркса та Енгельса, за нових умов клясової боротьби, основні питання теорії і тактики пролетарської революції, теорії й тактики диктатури пролетаріату. Ленін дав клясичну аналізу доби імперіялізму, опрацював закон нерівномірности економічного й політичного його розвитку, виявив ролю цього закону, як основного чинника в розкладі імперіялізму, та можливість прорвати фронт імперіялізму там, де ланцюг його найслабший. Звідси можливість перемоги пролетарської революції навіть в окремо взятій країні. Ленін виявив радянську владу як державну форму диктатури пролетаріату, опрацював форми та засоби будівництва соціалізму в одній країні з капіталістичним оточенням. Далі йде в нього розроблення ролі та гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній і пролетарській революції, розроблення національного та колоніяльного питання, роля партії нового типу, що стала на чолі передової революційної кляси, вмільсть організувати революцію, проблема спільників пролетаріату, резервів пролетарської революції. Та й в усіх інших питаннях Ленін збагатив скарбницю марксизму, підніс його на вищий ступінь. Тому ленінізм є марксизм епохи імперіялізму та пролетарських революцій.

XIV

Диктатура пролетаріату, соціалістичне будівництво створили всі умови для розвитку марксизму-ленінізму. За часів соціалістичного будівництва кожен день приносить нові й нові завдання, і треба повнотою поставити на службу цим новим завданням Марксову та Ленінову методу, поставити марксо-ленінзм на службу дослідження проблем переходової доби. Треба підпорядкувати наукову роботу всіх галузей методологічному керівництву марксизму. Це буде найкраща гарантія досягнення найбільших результатів і зробить нас ще сильнішими в нашому рухові вперед, до нових перемог.

Історичний матеріалізм має бути в центрі розроблення проблем переходової доби. Ми успішно за чотири роки закінчуємо першу п'ятирічку і приступаємо до побудови в другій п'ятирічці безклясового соціалістичного суспільства. Ціла низка історичних досягнень, які у практиці будівництва соціалізму дістали вже перемогу, чекає на своє узагальнення та творче теоретичне опрацювання. В усіх цих питаннях ми маємо зліквідувати відставання теорії від практики. До того ж, наше відставання використовував ворог. Своїми теоріями та теорійками він намагався завоювати фронт науки. Соціяльний еквівалент усіх клясово ворожих нам теорій, як теорій інтервенції та реставрації капіталізму, від ідеологів меншовізму аж до ідеологів промпартії, доведено остаточно.

На конференції аграрників-марксистів тов. Сталін указував на такий стан теоретичного фронту, намічав бойові завдання дальшої роботи, дав ясну й повну оцінку теоріям наших ворогів та псевдомарксистів. Перетворення в життя цих постанов — означало йти вперед, означало поставити невичерпну зброю марксизму-ленінізму на службу соціалізму. Після виступу тов. Сталіна на конференції аграрників-марксистів, виступу, що поклав основу нового етапу в теоретичній роботі нашого Союзу, почалася дискусія також на філософському фронті. Філософське керівництво, деборінська школа, стоявши на невірних позиціях, не могло зрозуміти всіх нових завдань. Дискусія виявила всі помилкові, антиленінські позиції деборінщини і намітила позитивні завдання роботи.

У деборінців історичний матеріалізм був на останньому місці. Проблеми історичного матеріалізму взагалі не розроблювалось. Ми тут мали таке становище, що деборінці відвернулися від завдань, підношуваних ходом нашої революції. Меншовикувати ідеалісти носилися з діалектикою — звичайно, гегеліянською, ідеалістичною — як з універсальною „від-

мичкою", а не підійшли серйозно, конкретно до нашої дійсності. Замість цього вони бавилися різними логічними побудовами, грою в поняття й діалектичні категорії.

Стоявши на таких позиціях, вони не могли бути на варті генеральної лінії партії. Тому ми й бачили, що коли троцькісти виставляли буржуазну теорію про неможливість побудувати соціалізм в одній країні, нападали на партію, коли ревізувалося ленінське вчення про нерівномірність розвитку капіталізму, коли розповсюджувалися наклепи про націонал-демократичну обмеженість нашої революції, коли ревізувалося ленінське вчення про спільників пролетаріату, про селянство, коли, з другого боку, спотворювалося вчення Леніна про диктатуру пролетаріату, про революцію, деборінці не знайшлися ні на що інше, як тільки відмовчуватись, а деякі з них просто як троцькісти боролися з партією. Правих вони ніби „критикували“; тільки це була теж абстрактна, неконкретна критика з відсутністю класово-політичної аналізи, беззуба критика меншовиків.

Партія розтрощила троцькістів, розбила правих. Вона пішла до нових і нових перемог. В жорстоких класових боях билася партія за високі темпи індустріалізації, за суцільну колективізацію, за ліквідацію останньої капіталістичної класи — куркульства.

Ціла низка питань стає в нас тепер по-новому і вимагає свого розв'язання.

Епоха імперіялізму і пролетарських революцій дає нові форми суперечностей капіталізму, нові форми зв'язку, нові форми боротьби протилежностей, нові закономірності. Перемога соціалістичного будівництва підносить нові проблеми. Питання історичної можливості та історичної кінченості, стихії і пляну, об'єктивних і суб'єктивних моментів вимагають дальшого розроблення, опрацювання закономірностей нашого розвитку — розвитку країни, що завершила побудову підвалин соціалістичної економіки, що вступила в період соціалізму. Питання реконструкції технічної та соціальної, зростання пролетарської культури, класові зрушення, — все це вимагає свого опрацювання.

На основі успішного завершення першої п'ятирічки за чотири роки XVII партконференція намітила плян великих робіт, що має своїм завданням побудувати безкласове суспільство, побудувати за другу п'ятирічку в нашій країні соціалістичне суспільство. В опрацюванні другої п'ятирічки теоретичний фронт має зайняти одне з видатних місць. Теоретичний фронт має бути на рівні тих величезних історичних завдань, що їх поставила XVII партконференція.

„Маркс, — писав Ленін, — не фантазує „нове“ суспільство“. Та коли ми вступили в етап соціалізму, то ми маємо теоретично оброблювати наш досвід і зробити власністю світового пролетаріату. Ми живемо в час, коли продуктивними силами соціалізму, які стали не тільки керівними, ба й переважними в нашій країні; ми керуємо згідно із знанням їх природи, знанням їх законів. Анархія замінилася в нас, на продукцію за пляном. Ми переживаємо перший етап того стану, що його домислював Енгельс після перемоги пролетаріату. „Життєві умови, що в них живе людство, умови, що досі над ним панували, стануть під гласць і контроль людей; вони вперше зробляться дійсними і свідомими велителями природи, і власне в тій мірі, в якій вони зробляться господарями своїх власних суспільних відносин. Закони їх власних суспільних діянь, які досі протистояли людям як чужі, владні над ними закони природи, дістануть тоді цілком свідомого застосування від них і, значить, підкоряться їх пануванню. Суспільний лад, який досі являвся людям ніби як наданий згори природою та історією, буде тоді їх власною і вільною справою. Об'єктивні зовнішні сили, що панували над історією, підуть під контроль людини. І лиш тоді люди почнуть зовсім свідомо сами творити свою історію;

лиш тоді урухомлювані від них суспільні причини матимуть у значній і дедалі більшій мірі бажані наслідки. І це буде стрибок людства з царства конечности в царство свободи¹.

Ленін сміявся з тих, хто думав, що цей стрибок означає коротенький момент. Справа йдеться про історичний стрибок, про цілий переходовий період революційного перетворення капіталістичного суспільства на соціалістичне. Це — період великої класової боротьби, міжнародніх та класових воєн. Це — процес соціалістичного усупільнення, щоразового поширення фронту наступу соціалізму, процес ліквідації клас. У цій боротьбі партія якнайрішучіше стоїть за генеральну лінію. Практика довела, що на наші внутрішні опозиції беруть ставку контрреволюційні організації і що самі вони, не вдмовляючись від своїх позицій, стають передовими загонами буржуазної контрреволюції, як це сталося з троцькізмом. Ця ставка береться і на „лівих“ і на правих, залежно від того, з чією допомогою легше в даний момент завдати удар диктатурі пролетаріату.

Всі величезні завдання, що стоять перед нами в царині розроблення історичного матеріалізму, будуть успішно виконані тільки наслідком великої праці над гігантськими проблемами нашого часу.

Розроблюючи ці проблеми, треба рішуче боротися на два фронти. Головною небезпекою в даний момент є механістичний матеріалізм; потрібна рішуча критика його із справжніх марксо-ленінських позицій, чого не спромоглася дати деборінська школа; так саме потрібне розгромлення меншовицько-ідеалістичної ревізії деборінщини.

Запорукою успіху може бути тільки діалектична єдність теорії та практики. Теоретичне дослідження має бути одним з основних фронтів соціалістичного будівництва і, як усі його фронти, стояти твердо на генеральній лінії партії.

---

¹ Ф. Енгельс. „Анти - Дюрінг“.

Т. СТЕПОВИЙ

ТЕОРІЯ СТИХІЙНОСТИ РОЗИ ЛЮКСЕМБУРГ

Партійність — основна риса марксизму - лєнінізму. „Матеріалізм, — писав Ленін у своїй праці „Економічний зміст народництва“, — містить у собі, так би мовити, партійність, зобов'язує в усякій оцінці подій безпосередньо й одверто ставати на погляд певної суспільної групи“.

Партійність і в теорії, і в практиці відрізняє справжнього комуніста від тих обивателів, що тільки прикриваються високим ім'ям комунізму, по-опортуністичному розуміють єдність теорії та практики і проявляють гнилий лібералізм до антикомуністичних учинків та до контрабанди ворожих марксизмові - лєнінізові ідей.

В добі соціалістичного будівництва, велетенського перероблення під проводом пролетаріату дрібного господаря на колгоспника, а далі на соціалістичного працівника, в добі перероблення пролетаріатом самого себе, партія гостро бореться за чистоту марксо - лєнінської теорії, за виховання партійно - витриманих кадрів, виховання не з самих тільки книжок — бо книжкове знання комунізму не застерігає проти відриву теорії від практики, „цієї найогиднішої риси буржуазного суспільства“ (Ленін), а на основі практики нашого соціалістичного будівництва і на основі вивчення історії боротьби нашої партії за соціалізм. „Виховання справжнього більшовика можливе лиш в нерозривному зв'язку з активною боротьбою проти класового ворога і проти опортунізму, з активною участю в будівництві соціалізму на фабриці, біля станка, в колгоспі, з активною участю в ударництві і соцзмаганні“.

Величезне значення в більшовицькому вихованні членів партії має вивчення історії ВКП(б). Немає кращої пропаганди більшовізму, як пропаганда історії нашої партії в її боротьбі за соціалізм з усіма ворогами зовні і всередині робітничого руху.

Лише на цій основі можливе виховання справді більшовицької непримиренності й принциповості — цих основних якостей кожного більшовика.

„Виняткове значення з цього погляду — для виховання молодих членів партії — має лист т. Сталіна до редакції журналу „Пролетарская революция“. Підносячи питання вивчення історії нашої партії на величезну наукову й політичну височінь, лист тов. Сталіна дає зразок більшовицької принциповості і непримиренності. Його треба покласти в основу всього вивчення і наукового розроблення історії нашої партії“¹.

Лист т. Сталіна загострює увагу партії на боротьбі проти фалшування історії партії, проти контрабанди контрреволюційного троцькізму, проти гнилого лібералізму в питаннях, що є аксіомами марксизму - лєнінізму.

¹ „Правда“ від 2 березня 1932 р.

Один з конкретних проявів єдності теорії й практики в марксизмі-ленінізмі—єдність суб'єктивних і об'єктивних елементів революційної діяльності пролетаріату, нерозривний зв'язок між усвідомленням завдань пролетаріату, як мо ильника капіталістичного ладу, та здійсненням цих завдань у революційній боротьбі.

Розрив між цими сторонами революційної діяльності і плазування перед об'єктивним ходом подій, перед стихійністю характеризує всі анти-ленінські теорії від одвертого ревізіонізму Бернштайна та прикритого революційною фразою центрризму Кавт'юкого до „лівого“, заличкованого машкарою архиреволюційних слів капітулянтства контрреволюціонера Троцького. Для правоопортуністичних і „лівацьких“ ухилів теж є характерний цей розрив між теорією і практикою, між політикою та економікою, суб'єктом і об'єктом. У ленінізмі політика й економіка суб'єкт і об'єкт, теорія й практика, це не два самостійні чинники. Вони існують у діалектичній єдності. Політика не відбиває пасивно відносини між людьми у процесі продукції; вона відіграє керівну роль відносно економіки, що є її базою.

Ленін у брошурі „Ще раз про профспілки“ писав: „Політика є сконцентрований вираз економіки,—повторив я у своїй промові,—бо раніш уже чув цей безглуздий, в устах марксиста зовсім неприпустимий закид проти мого „політичного“ підходу: *політика не може мати першенства над економікою* (підкресленням моє,—С.). Міркувати інакше—значить забувати азбуку марксизму“.

Ленін (як раніше, у боротьбі з прудоністами, бакуністами та іншими заперечниками ролі політичної боротьби Маркс) довів у своїй революційній роботі керівну роль політичної організації в робітничому рухові. Він підкреслював значення політичної боротьби для повалення царизму, для повалення капіталізму, для будівництва соціалізму. Ленін зазначав, що обмеження боротьби робітничої кляси виключно на економічні питання веде до тред-юнійоністської політики, до боротьби за копійку на карбованець у межах капіталістичного способу продукції. Усвідомити й здійснити своє завдання як могильника капіталу пролетар може, тільки підносячись над обмеженістю досвіду окремого акту клясової боротьби на даному підприємстві і охопивши цілий цей досвід в усій його сукупності з погляду клясових завдань пролетаріату як кляси „для себе“. Це означає, що він неминучо мусить стати до політичної боротьби із старим ладом, до боротьби за владу, за диктатуру.

Боротьба проти революційної інтелігенції, проти вождів, проти „стариків“ вела „економістів“ до плазування перед стихією, до дрібничкування, до панування над ними буржуазної ідеології. Вона каструвала мужність робітничого руху. Ленін влучно зазначає, що у терористів та економістів є „спільний корінь—а саме... схилення перед стихійністю“.

Про значення політичної боротьби Ленін писав у своїй знаменитій праці „Що робити?“. „Головна помилка „нового напрямку“ в російській соціал-демократії,—писав він,—полягає в схиленні перед стихійністю, в нерозумінні того, що стихійність маси вимагає від нас, соціал-демократів, сили свідомости. Що дужче стихійне піднесення мас, тим ширший стає рух, тим ще незрівняно швидше наростає вимога на силу свідомости і в теоретичній, і в політичній, і в організаційній роботі соціал-демократії. Ленін підкреслював, що треба не просто вести боротьбу за поліпшення економічного стану пролетаріату, але викривати й боротися проти всіх проявів клясового гноблення, боротися за знищення експлуататорів.

У цій же праці він писав: „За бучною фразою: „надати *самій* економічній боротьбі політичного характеру“, що звучить „страшенно“ глибокодумно й революційно, ховається по суті традиційне намагання *принизити* соціал-демократичну політику до тред-юньйоністської... Справді, нічого іншого, крім боротьби за економічні реформи; немає у фразі: „надати *самій* економічній боротьбі політичного характеру“.

І далі: „Чому російський робітник мало ще виявляє свою революційну активність з приводу звірячого поводження поліції з народом, з приводу цькування сектантів, биття селян, з приводу безчинств цензури, мордування солдатів, цькування найневинніших культурних заходів і т. ін. ?

... Ми повинні обвинувати себе, свою власну відсталість від руху мас, що ми не зуміли ще zorganizувати досить широких, яскравих, швидких викривань усіх цих паскудств. Нехай лишень ми це зробимо. (а ми це повинні зробити і можемо зробити),— і найсіріший робітник зрозуміє *або відчує*, що і з студента й сектанта, мужика й письменника знущується і над ним безчинствує та сама темна сила, що так гнобить і душить його на кожному кроці його життя; а відчувши це, він захоче, нестримно захоче й сам відгукнутися; він зуміє тоді — сьогодні влаштувати котячий концерт цензорам, завтра продемонструвати перед будинком губернатора, що придушив селянський бунт, позавтра провчити тих жандармів у рясі, що роблять роботу святої інквізиції, і т. д. . . . Закликати не в загальному, а в конкретному розумінні цього слова можна тільки на місці дії, закликати може тільки той, хто сам і зразу йде. А наша справа, справа соціал-демократичних публіцистів,— заглиблювати, поширювати й збільшувати політичні плямування та політичну агітацію“.

Ставку на стихійність Ленін викривав як ставку на самоплив, як споглядання, характеристичне для дрібнобуржуазних реформістів. Ленін доводить потребу організувати стихію. Розглядаючи розвиток стихійного робітничого руху, Ленін зазначає, що „стихійний елемент являє собою по суті не що інше, як *зародкову форму* свідомості“. Цю свідомість треба було розвивати, що й робила політична партія пролетаріату під керівництвом своїх ілеологів.

„Історія всіх країн,— пише Ленін у „Що робити?“,— свідчить, що своїми власними силами робітнича кляса спроможна виробити тільки свідомість тред-юньйоністську, тобто переконання, що треба об'єднуватися в спілки, провадити боротьбу із власниками, домагатися від уряду видання тих чи інших потрібних робітникам законів тощо. Наука ж соціалізму виросла з тих філософських, історичних, економічних теорій, що їх розроблювали освічені представники заможних кляс, інтелігенція. Засновники сучасного наукового соціалізму, Маркс і Енгельс, і самі належали своїм соціальним станом до буржуазної інтелігенції. Так саме і в Росії теоретичне вчення соціал-демократії виникло цілком незалежно від стихійного зростання робітничого руху, виникло як природний і неминучий наслідок розвинення мислі революційно-соціалістичної інтелігенції“.

„Тільки найвульгарніше нерозуміння марксизму (або розуміння його в дусі „струвізму“),— пише Ленін далі (т. IV, стор. 164),— могло породити погляд, що виникнення масового, стихійного робітничого руху *звільняє* нас від обов'язку створити таку ж, як була у землевольців, створити незрівняно кращу організацію революціонерів. Навпаки, цей рух саме *покладає* на нас цей обов'язок, бо *стихійна* боротьба пролетаріату і не стане справжньою „класовою боротьбою“ доти, поки ця боротьба не буде під керуванням міцної організації революціонерів“.

Кажучи 1905 року про повстання на „Потьомкіні“, Ленін відзначає ваду в роботі соціал-демократії, що її треба подолати (а не радіти з неї, як робила Роза)—той факт, що повстання, яке стихійно росте, *наздоганяє* нашу свідому, пляномірну роботу коло його підготовки. Так само в 1917 році

він ставиться до недоїмиток організації революційного руху в лютому. „Справа в тому,— каже він (т. XX, стор. 78),— що пролетаріят є недосить свідомий і недосить zorganizований. Це треба визнати: матеріальна сила в руках пролетаріату, а буржуазія показала себе свідомою і підготованою. Це — потворний факт, але його треба щиро й прямо признати і заявити народові: не взяли владу тому, що незорганізовані й несвідомі“.

Виступаючи перед Жовтнем проти недооцінки Зінов'євим та Каменєвим революційного настрою мас, Ленін писав, згадуючи про липневі дні (т. XXI, стор. 345):

„Тоді у більшості свідомих робітників питання про останній рішучий бій не виникало зовсім; немає жодної колегії із партійних колегій взагалі, яка б це питання ставила. А у малосвідомої і дуже широкої маси не було ні зосереджености, ні рішучости відчаю, а було, власне, *стихийне збудження* з наївною надією просто „виступом“, просто демонстрацією „вплинути“ на Керенських та буржуазію.

Для повстання *потрібне не це*, а свідомо, тверда й незламна *рішучість свідомих* битися до кінця; *це — з одного боку*. А з *другого боку*, потрібен зосереджено-відчайний *настрій широких мас*, які почувають, що півзаходами нічого зараз порятувати не можна, що „вплинути“ ніяк не вплинеш, що голодні „рознесуть усе, розтrophать усе навіть по-анархічному“, якщо більшовики не зуміють *керувати* ними в рішучому бої“. У повстанні Ленін вимагає найвищої революційної організованости в сполученні з найвищим революційним піднесенням, коли в таборі ворогів найбільша розгубленість, а в таборі спільників революційного пролетаріату найбільше стихійне піднесення, коли вороги не можуть по-старому правити, а маси не хочуть далі по-старому жити, коли пролетаріят проявляє чудеса організованости й дисциплінованости. Ленін обстоював *підготову* повстання. „Недосить,— писав він (т. X, стор. 51),— угруповань відносно політичних гасел. Конче потрібні ще угруповання щодо збройного повстання. *Хто проти нього, хто не готується до нього, того треба нещадно викинути геть з числа побірників революції, викинути до ворогів і до зрадників та боягузів*, бо наближається день, коли сила подій і обставини боротьби примусять нас поділяти ворогів і друзів за ознакою ставлення до повстання“.

Така є рішуча, глибоко діалектична постанова питання у Леніна щодо стихійности і організованости повстання.

Ленін визнавав стихійність як основу в революції. Ленін у полеміці з Мартиновим підкреслював, що революцію не можна призначити; але він не схилявся перед стихією, не ставав у позу будійського філософа, а кликав до організації революційного руху, кликав до повстання, обстоюючи можливість і конечну потребу *призначити* повстання. „Капіталізм не може упасти інакше,— писав він (т. XVI, стор. 233),— як через революцію, що підіймає в ході боротьби всю робітничу масу. Стихийний вибух при наростанні революції є неминучий. Жодна революція без цього не була й бути не може“.

Стихийність для Леніна є ознака глибини руху в масах, міцности його коріння, його доконечности. Але треба рішуче підкреслити, що Ленін, визнаючи стихійний рух, як основу, що на ній виростає організованість, весь час натискав на потребу організування мас, нераз всіяв у свідомість ролі організованости як керівного принципу. „Пролетаріят,— писав він у „Крок вперед, два кроки назад“,— не має іншої зброї в боротьбі за владу, крім організації... Пролетаріят може стати і неминучо стане непереможною силою лиш завдяки тому, що ідейне об'єднання його принципами марсизму закріплюється матеріальною єдністю організації, яка згуртовує мільйони трудящих в армію робітничої кляси“ (т. VI, стор. 328). Треба „тілити соціалістичні ідеї та політичну самосвідомість у маси пролетаріату

і зорганізувати революційну партію, нерозривно зв'язану із стихійним робітничим рухом" (т. IV, стор. 57).

Цьому діалектичному відношенню між свідомим і стихійним у робітничому рухові цілком суперечило трактування політичної боротьби в Р. Люксембург, що її погляди сучасні соціал-фашисти, ренегати комунізму і контрреволюційні троцькісти, намагаються протягти в ідеологію пролетаріату, чим самим знецінюючи те *революційне*, що робить ім'я Рози дорогим кожному революціонерові цим самим зводячи всю діяльність Рози до люксембургіянства, тобто до того, що вона протиставила марксизмові-ленінізму, що вело її та її сторонників у полон буржуазної теорії. Роза не була б революціонеркою, коли б вона послідовно трималася своїх теоретичних настанов, і її непослідовність є теж повчальний приклад того, що тільки повна відмова від невірних настанов і проведення в життя генеральної лінії партії є запорукою справжнього революційного шляху, що ним іде Комінтерн під проводом своїх досвідчених провідників на чолі з т. Сталіном.

Соціал-фашисти, кажучи про „специфічність“ ленінізму, як „продукту російських умов“, намагаються протиставити йому люксембургіянство, як „європейську форму комунізму“. Контрабандисти троцькізму малюють люксембургіянство як міст до ленінізму, як ленінізм в умовах тодішньої історичної доби в Німеччині. Цій нахабній концепції партія дала рішучу відсіч.

Відмова від люксембургіянства і, зокрема, від трактування стихійности та свідомости в Р. Люксембург є для нас доконечна передумова поювання ворожих впливів. Без ліквідації люксембургіянства як теорії, що протиставиться ленінізму, неможлива перемога революції на Заході. Без ліквідації люксембургіянства неможлива й ліквідація впливів троцькізму. К. Радек у листі до редакції „Правди“ від 9 грудня 1931 року значущо вказує, що „оцінка основ будівництва партії, яка 1904 року привела Р. Люксембург до підтримки меншовиків, збігалася в основному з відомою брошурою Троцького „Наші політичні завдання“. *І саме непозбуття до кінця цих помилок люксембургіянства було основною ідеологічною причиною, що привела мене до підтримки троцькістської опозиції*“ (підкреслення моє.— С.).

У пленум Комінтерну спеціально зазначив з цього приводу: „Що ближче ці діячі (комуністи-люксембургіянці) стоять до ленінізму, тим небезпечніші погляди їх у тій частині, в якій, будвши помилковими, ці погляди не сходяться з ленінізмом“.

Ці помилки є повчальними для виховання революційної ідеології— тому погляди Р. Люксембург в організаційних питаннях заслуговували на ту критику, що їй піддав їх у свій час Ленін. „Роза Люксембург,— писав Ленін,— помилялась у питанні про незалежність Польщі, помилялась в 1903 році в оцінці меншовізму, помилялась в теорії нагромадження капіталу, помилялась, захищаючи в 1914 році з Плехановим, Вандервельде, Кавтським та ін. об'єднання більшовиків і меншовиків, помилялась в своїх писаннях у в'язниці 1918 року (при чому сама ж після виходу з в'язниці в кінці 1918 року і на початку 1919 року виправила більшість своїх помилок); але, не зважаючи на ці її помилки, вона була й лишилася орлом, і не тільки пам'ять про неї буде завжди цінною для комуністів усього світу, але й біографія та повна збірка її творів будуть найкориснішою наукою для виховання багатьох поколінь комуністів усього світу“. Тому дуже повчальним буде розібратися в настановах люксембургіянства у питанні про стихійне й свідоме, щоб, критикуючи ці невірні твердження, виразніше підкреслити організаційні принципи нашої партії, що без них вона не досягла б тих перемог, які ми зараз маємо.

Роза заперечувала керівну роль партії в революції. Так, кажучи про страйки перед 1905 роком, вона підкреслювала, як позитивну рису, те, що вони не мали достатнього керівництва. Вона як справжній революціонер, відчуваючи силу революції, в ній знаходила джерело своєї власної сили. Але в цьому захопленні вона переходила до заперечення організації цієї стихії.

Борючись проти реформізму, проти парламентаризму, проти врізування революційної дії, проти спроби звести на манівці революційний рух, вона в той же час указувала на консервативну роль керівних установ. За приклад їй був при цьому буржуазний парламентаризм, який,—казала вона,—виродився з тих часів коли на кін історії, як самостійна сила, виступив пролетаріят. Консервативність ватажків часів „мирної“ парламентської діяльності розтоплювалась, на її думку, від подиху революційної стихії, коли маси натискали на них, коли вулиця силою добувалась на засідання і вносила радикаль·і зміни в порядок дня.

Слушно підкреслюючи роль непарламентських виступів пролетаріату, Р. Люксембург створює ілюзію про спроможність „вулиці“ самостійно і без допомоги, або навіть проти дії керівництва справитися з реакцією. Таким чином, боротьба за дійсне революційне керівництво стихією у неї підмінювалась обпісуванням стихії і переходила у хвостизм відносно стихії. Вона заперечувала більшовицьке твердження про керівництво повстанням, заперечувала можливість призначити точний термін повстання. Вмілість повстання, так блискучо розвинена лєнінізмом на базі досвіду революційного руху, була їй чужа, бо вона заперечувала саму можливість організувати повстання, призначити його терміни і вважала його непідготованість та раптовість за ознаку сили, а не слабости революційного руху.

В брошурі „Загальний страйк і німецька соціал-демократія“ (жовтень 1906 р.) вона, критикуючи і тих, хто „хотів би, в недалекому майбутньому, постановою Центрального Комітету партії призначити масовий страйк на якийсь певний день“, і тих, хто забороняє „пропаганду масового страйку“, писала: „Обидва напрями виходять з того спільного для них, чисто анархічного уявлення, ніби масовий страйк... є технічне знаряддя боротьби, що його зас осування можна „ухвалити“ чи „заборонити“, коли забажається, залежно від розуміння й совісти кожного. На їх погляд, це якийсь складаний ніж, що його „про всякий випадок“ можна тримати наготові зложеним і можна, коли забажається, відкрити й пустити в діло“. Наука революції у Рози є в тому, що „масовий страйк не можна штучно „робити“, що його не можна вільно „ухвалювати“ або „пропагувати“, а що він є історичне явище, яке в певний момент з історичною доконечністю виникає з суспільних відносин“ (стор. 8)... „Треба виходити не з суб'єктивного розгляду масового страйку, не з погляду бажаности, а з об'єктивного вивчення масового страйку під поглядом історичної конечности“ (стор. 8).

Розуміння історичної конечности у Рози цілком фаталістичне, означає лише стихійну дію революції і виключає вплив на неї організованої пляномірної дії партії. „Коли б хтонебудь,—пише вона далі—намірився зробити з масового страйку взагалі, як форми пролетарської діяльности, предмет правильної агітації, коли б він намірився роз'їжджати з цією „ідеєю“, щоб поволі схилити до неї роб тежиків, то це було б так саме некорисне, таке саме безрезультатне й нікчемне заняття, як коли б хтонебудь хотів зробити предметом агітації ідею революції або барикадної боротьби“ (стор. 9).

Це звеличування стихійности страйку й революції цілковито проти-лежне тезі Лєніна про потребу організувати повстання. Роза зазначає, що приводи до страйку 1896 року були цілком випадкові, навіть другорядні

що він вибухнув стихійно, що казанський березневий страйк 1902 року ніби „виник від випадкових, чисто економічних часткових моментів“, що страйк у Ростові 1902 року виник з приводу питання про зарплату в майстернях владикавказької залізниці“, що страйковий рух 1903 року не виходив з якогось центру, не відбувався за якимсь наперед визначеним пляном, а складався з окремих місць, виникаючи скрізь з різних приводів, прибираючи різних форм“. Роза підкреслює, що ці страйки, як і масові страйки 1905 р., не були організовані так, як рух 1896 року, що був „результатом многорічної агітації, коли за весь час страйку соціал-демократичні агітатори стояли на чолі руху, керуючи ним і користуючись ним для безупинної революційної агітації“.

Вона підкреслює, що ці страйки, а також масові страйки 1905 року, набирають інші форми. „Цей рух скрізь починався відозвами соціал-демократичних організацій; революційні соціал-демократи... скрізь виразно виставляли причини й цілі загального страйку“. „Але,— продовжує вона,— і тут не може бути навіть мови про наперед визначений плян або організовану дію, бо відозви ледве встигали за стихійними виступами мас, керівники ледве встигали формулювати гасла пролетарських мас, які їх випередили“ (стор. 19).

І вона вважає це за характеристичну, нормальну ознаку всякого справжнього революційного руху, в якому стихія випереджає керівництво, вважає це за позитивну рису революційного руху; і замість картати, як це робив Ленін, незрілість організаційних форм, натискати на потребу більшої організованості, більшої сили свідомості, що їх вимагає посилення стихійних виступів, Роза робить із зла добро. Вона іронізує з ідеї організації руху:

„Є прихильники „упорядкованої й дисциплінованої“ боротьби за певним пляном і схемою, є знавці, що здалеку завжди краще бачать, „як треба було б зробити“. За їх теорією, розпад могутнього політичного виступу, що виявився у загальному страйку в січні 1905 року, на безконечну кількість економічних боїв був, звичайно, „великою помилкою“, яка „зне-сила“ цей виступ і позбавила його глибокого внутрішнього змісту.

Російську соціал-демократію, яка, хоч і бере участь у революції, а проте, її не „робить“, якій доводиться самій вивчати закони революції в мірі її розвитку, теж трохи вибив у перший момент з позиції ніби безрезультатний вплив першого бурхливого натиску загального страйку. А тим часом історія, зробивши цю „велику помилку“, зробила таким чином, не зважаючи на резонерство своїх непроханих учителів, неминучу, як і незчисленну у своїх наслідках велетенську революційну роботу“ (стор. 21).

Така настанова проти організованого руху, звичайно, була ворожою позиції угодовців і реформістів, що думали—на манір Кавтського—провести революцію парламентським способом, у білих рукавичках, а у виступах революційних мас на вулиці бачили тиск на пролетаріят (він зводився у них до робітничої аристократії: профбюрократії та партійних функціонерів) некваліфікованої і деклясованої „вулиці“. Кавтський з презирством ставився до виступів вулиці, як до бунтарсько-анархічного руху і малював мирну боротьбу, де робітники голосують, завоювавши більшість у парламенті, а буржуазія мирно відступає цій більшості заводи, фабрики й землю. Виступаючи ще 1906 року проти такого розуміння революції, Роза, разом з брудною водою, випліскувала й дитину. Вона протиставила стихію пляномірному керівництву, розглядала стихійне й свідоме як дві сторони, які у неї зливалися в одну стихійну цілість, замість боротися, як це робив Ленін, за єдність революційного керівництва і революційної стихії, єдність, що в ній стихійний революційний рух грає ролю основи, а свідоме керівництво—ролю проводу. Це отожднення стихії і свідомості проводиться у Розі дуже чітко. Воно

цілком суперечить тезі Леніна, яка казала про зародки свідомости у стихійному рухові, про потребу більшої свідомости для великого революційного руху¹.

„Події,— писала Роза 1906 року в цій же брошурі,— найменше питатимуть про те, чи дістав рух благословення від керівників профспілок, чи ні; якщо вони стоятимуть осторонь руху, або навіть спробують сперечатися з ним, то це приведе лиш до того, що події підуть повз них і що в цій економічній та політичній боротьбі маси битимуться без них“ (стор. 68).

Таке нехтування питанням керівництва масовою боротьбою на тій підставі, що, мовляв, і без них стихія настільки є сильна, що перемаже, привело Розу до нехтування найвищою формою революційної боротьби — збройним повстанням, до протиставлення його масовому страйкові, який вона малювала, як стихійний протест, до заперечення організаційної ролі партії, до зведення партії на знаряддя агітації й пропаганди, яке підштовхує на виступ масу, що сама себе організовує і сама собі дає лад, стихійно і всупереч усім плянам. Роза бореться проти „переоцінки й невірною визначення ролі організації у класовій боротьбі“; ця переоцінка, на її думку, доповнюється „недооцінкою організованости пролетарської маси та її політичної зрілості“. І вона зазначає навіть, що в масовому страйку та революційних виступах брали найбільшу участь не найбільше зорганізовані (запевне не друкарі), а ті, хто організований найгірше за всіх, або зовсім неорганізований: шахтарі, текстильники, може навіть сільсько-господарські робітники“ (стор. 8). Факти тут були проти Рози. Ленін, вивчаючи склад пролетаріату в революційних виступах 1905 року, зазначав, що керівним загоном у цій боротьбі були *металісти*. Про це свідчить також і досвід революції 1917 року. Кадровий пролетаріят склав основний кістяк Червоної гвардії та поповнень нашої партії.

Проте, невірно було б твердити, що Роза заперечувала всяку активну ролю партії. Але вона не досить виразно визначала ті шляхи, якими треба йти, не вказувала конкретно, як і що треба в даний момент робити. Це — активність, що не має виходу до конкретної дії, бо не вказує на звено, що за нього треба вхопитися.

„Соціал-демократія,— пише вона в тій же брошурі,— не сміє, згорнувши руки, фаталістично ждати „революційної ситуації“. Вона не може і не зможе розраховувати на те, щоб цей стихійний народний рух упав з неба. Вона повинна, навпаки, і тут, як завжди, йти поперед подій, старатися їх посилити“.

Тут усе гаразд, але далі йде невірне накреслення способів досягти це.

„Досягти ж цього вона може не тим, що у слухний або неслухний момент ні з того, ні з сього дасть „гасло“ масового страйку, а перш за все шляхом вияснення в найширших пролетарських верствах неминучости настання цього революційного періоду...“

І тут роля партії, як агітатора й пропагандиста, виступає на перший плян.

¹ При отоженні стихійного і свідомого було у Рози також і протиставлення їх в дусі теорії рівноваги. Так, у 1899 році, розглядаючи кінцеву мету і рух до неї, вона пише: „Русійну пружину соціалістичного розвитку становить від самого початку проблема органічного злиття практичної повсякденної роботи з ідеалами майбутнього, руху з соціалістичною кінцевою метою. Наслідком розвою буржуазного суспільства та зростання робітничої класи відношення між обома цими елементами пробуває весь час у перемінному стані і його треба періодично знову приводити до рівноваги. Ненереривна низка конкретних розв'язань цієї проблеми становить, власне кажучи, суть розвитку соціалізму взагалі і соціал-демократії зокрема. Остаточне вирішення відносин між кінцевою метою і рухом, між соціалістичним майбутнім і буржуазною сучасністю настане лише тоді, коли кінцева мета цілком покриється рухом, тобто коли соціалістичне майбутнє стане сучасністю; але тоді завершується і соціал-демократичний розвиток. В Німеччині ми шойно, шляхом гарячих дискусій, відбили на деякий час спробу порушити рівновагу між кінцевою метою і рухом за рахунок єдності. У Франції об'єднання крайніх елементів тепер відновило рівновагу по всій лінії“ (Р. Люксембург — „Проти реформізму“. Гиз, 1930 р., стор. 22).

Роза досить виразно стояла на цьому погляді від самого початку і до кінця. Ще в промовах на ганноверському *партайтагові*, відповідаючи на закид, що вона „каже нісенітницю (*Schwärme*) на користь насильницьких метод“, вона каже: „ні у своїх висновках, ані в своїх статтях проти Бернштайна у „*Leipziger Volkszeitung*“ я не дала жодного приводу для цього. Я стою як раз на протилежному погляді. Я кажу, що єдина метода насильства, яка приведе нас до перемоги,— це соціалістична освіта робітничої класи в її повсякденній боротьбі (R. Lux. Ges. Werke. B. III. S. 191). Така настанова не могла не вести до помилок, які й виявилися, коли справа прийшла до здійснення теорії на практиці.

III

Це обмеження ролі партії цілком протилежне твердженню Маркса-Леніна про потребу керувати самим рухом, давати гасло якраз у зручний момент, бо повстання— це вмільсть.

В знаменитій переджовтневій статті „Марксизм і повстання“ Ленін пише:

„Жодний марксист не зречеться того, що саме Маркс найвиразнішим, точним і безперечним способом висловлювався з приводу цього, назвавши повстання власне вмільстю, сказавши, що до повстання треба ставитися, як до вмільости, що треба *завоювати* перший успіх і від успіху йти до успіху, не припиняючи *наступ* на ворога, користаючись з його розгублености тощо.

Повстання, щоб бути успішним, повинне ґрунтуватися не на змові, не на партії, а на революційній класі. Це поперше. Повстання мусить спиратися на революційне піднесення народу. Це подруге. Повстання мусить спиратися на такий *перелімний пункт* в історії зростаючої революції, коли активність передових рядів народу найбільша, коли найсильніші є хитання в рядах ворогів і серед *кволих, половинчастих, нерішучих друзів революції*. Це потретє. Ось цими трьома умовами постави питання відрізняється *марксизм* від *блянкізму*“.

Такі ж конкретні вказівки давав Ленін мюнхенським комуністам, запитуючи їх, що вони зробили для заповладження диктатури пролетаріату. Беручи найгостріший етап розвитку революції— повстання, він доводить не тільки можливість, але й konieczність давати конкретне гасло, вибираючи момент, а не просто взагалі вести агітацію й пропаганду, як це виходило в Рози.

У жовтні Ленін підкреслював, що такий момент якраз настав, що раніш було рано, пізніш буде пізно. Тут вибрано момент, коли панівні класи не могли правити по-старому, а пригноблені не хотіли жити по-старому. Конкретні гасла, які давала партія в різні етапи революції, свідчать про конкретність і дієвість керівництва.

Невміння дати конкретне гасло приводить до фактичної пасивности; невірне гасло зводить революцію на манівці. Тому керувати революцією треба, не тільки знаючи її рушійні сили, але й забезпечивши за пролетаріатом ініціативу й керівництво в окремих боях,— словом, треба ставитись до повстання, як до вмільости.

Ми вже казали, що Ленін, всупереч меншовикам, говорив про можливість призначити повстання і що він, визначаючи стихійну основу революції, наполягав на потребі організувати повстання. Всупереч цій діалектичній поставі, у Рози ми маємо погляд на революцію, як на чисто стихійний, фатальний процес. У Троцького маємо схилення перед стихійністю в поєднанні з архілівою фразою про призначення революції. Він то відверто визнає 1905 року *повстання* за цілковито стихійний процес, то 1923 року

говорить про *революцію*, як процес цілковито організований, еkleктично плуваючи революцію з повстанням.

„Комуністичній партії,— пише він у статті: „Чи можна революцію підготувати на термін“ (т. XII, стор. 375),— зовсім немає чого робити з великим ліберальним законом про те, що революції відбуваються а не робляться, отже, що їх не можна призначати на термін. З погляду спостерігача це вірно, з погляду керівника— це загальник і тривіальність“.

У Троцького еkleктичним способом поєднується погляд на революцію як на стихійний процес з поглядом на неї як на одноактне повстання, що його можна призначати на термін. Роза щодо цього була послідовнішою, хоч і вона не могла дійти діалектичного вирішення питання стихійности й свідомости, залишаючись на метафізичному, односторонньому погляді на революцію як на чисто стихійний процес. Розі, як це свідчить боротьба спартаківців у січні 1919 року, не бракувало революційного запалу і активності, але бракувало конкретности гасел, які вказували б те звено, що за нього треба було вхопитися. Роза героїчно загинула в боротьбі з контрреволюцією, але вона своїм закликком: „діяти, діяти, не розмовляти“, не радитися, не йти на компроміс— давала надто загальне, не конкретне, не дійсне керівництво.

Це гасло вона давала за тиждень перед смертю, в передовій „Що роблять ватажки?“

„Діяти. Діяти. Мужньо, рішуче, послідовно— ось святий обов'язок революційних уповноважених і всіх чесних провідників соціалістичної партії. Обеззброювати контрреволюцію, озброювати маси, захоплювати всі сильні позиції. Треба діяти швидко. Резолюція не жде. Її година в історії світу дорівнює місяцям, її день— рокам. Хай органи революції глибоко усвідомлять свій високий обов'язок. Заклик до нової демонстрації є відповідь на те, що „Гаазе й товариші торгуються“ і не вміють вести маси, які рвуться вперед. 700.000 пролетарів, які палають бойовим запалом і повні революційною енергією, що б'є через край, блукають вулицями Берліну, не знаючи, куди йти, а революційні органи печуть „угоду“ з Ебертом та Шейдеманом“¹.

Порівняйте з цим аналогічні вказівки Леніна (вересень 1917 року):

„Прочитавши цю декларацію (на „Демократичній нараді“.— С.), закликавши *рішати*, а не говорити, *діяти*, а не писати резолюції, ми повинні всю нашу фракцію *двинути* на заводи і в касарні; там її місце, там нерв життя, там джерело рятунку революції, там рушій Демократичної наради.

Там повинні ми в гарячих, пекучих промовах з'ясувати нашу програму і ставити питання так: або *повне* прийняття її нарадою, або повстання. Середина немає. Чекати не можна. Революція гине.

Ставлячи питання так, зосередивши всю фракцію на заводах і в касарнях, *ми вірно врахуємо момент для початку повстання*.

А щоб поставитись до повстання по-марксистському, тобто як до вмілости, ми в той же час, не гаючи ні хвилини, повинні зорганізувати *штаб* повстанських загонів, розподілити сили, зрушити вірні полки на найважливіші пункти, оточити Александринку, зайняти Петропавлівку, заарештувати генеральний штаб і уряд, послати до юнкерів і дикої дивізії такі загони, що здатні загинути, але не дати ворогові рушити до центрів міста; ми повинні мобілізувати озброєних робітників, закликати їх до залеклого останнього бою, зайняти зразу телефон і телеграф, помістити *наш штаб* повстання біля центральної телефонної станції, зв'язати з ним телефоном усі заводи, всі полки, всі пункти збройної боротьби і т. д.“

З цього порівняння читач бачить, що аналогічне становище викликає

¹ „Роте Фане“ від 7 січня 1919.

аналогічний заклик до дії. І там, і тут — заклик до рішучих дій; але в Розі це заклик взагалі, у Ільча — заклик до конкретної дії.

Ми бачимо, таким чином, що давня невірна позиція Розі в питанні про стихійне й свідоме в революції (хоч вона й виправила більшість своїх помилок, вийшовши з в'язниці) позначилася й на революційних виступах „спартаківців“ і, між іншим, тому власне вийшло, що в рішучий момент пролетаріят не мав потрібного керівництва, про що Роза згадує у статті від 9 січня 1919 року „Наука кризи“:

„Берлінські робітничі маси не мають боездатного, діездатного, організаційного центру, що зумів би керувати й використати наявну енергію мас.

„Революційні уповноважені, центральний комітет незалежної партії в Берліні виявили себе нездатними до цього завдання... Де ж рада робітничих депутатів, покликана грати ролю революційного органа пролетаріату?

„Ради робітничих депутатів немає, вона не збирається, вона існує як привид. Або, вірніше, вона виступає на кін в образі виконкому... щоб у момент революційної кризи зрадити справу революції“...¹.

Роза кличе до перевиборів — ніби повторюючи ту помилку, яку в свій час зробила Паризька комуна, оголосивши вибори, замість зразу йти на Версаль.

„Прийшов час, — пише вона, — переобрати ради робітничих і солдатських депутатів, захопити виконком, піднісши гасло: „Геть Еберта та його прибічників“. Прийшов час підвести підсумок надбаному за останні місяці в радах робітничих і солдатських депутатів досвідові, вибрати такі ради робітничих і солдатських депутатів, які б відповідали поглядам і змаганням мас. Словом, прийшов час завдати удару Ебертові - Шайдеманові в перводжерелах революції, в радах робітничих і солдатських депутатів. Тоді, і лиш тоді берлінські маси і маси всієї Німеччини матимуть в постаті рад робітничих і солдатських депутатів революційні органи, які дадуть їм і справжніх провідників в усі рішучі моменти, і справжні центри дії, боротьби й перемоги“.

Роза виправила після виходу з в'язниці більшість помилок із своєї давнішої критики більшовиків за те, що вони розігнали установчі збори, скасували волю друку тощо; вона висловилася в „Роте Фане“ і за скасування волі друку, і проти конституанти.

Борючись з шейдеманівцями, Роза писала, що „національні збори без попередньої диктатури в соціалістичному розумінні слова закінчатся видачею революції панівним класам“.

Вона критикує Гаазе та інших за те, що „вони хочуть спочатку диктатури і трохи соціалізму, а потім, щоб пролетар склав владу і віддав до рук парламенту основну справу революції“².

Але вплив її погляду на революцію, як стихійний „низовий“ процес, відбивається й тут. „Спартак“, приймаючи її програму революційної дії, надто загаюється розірвати з „незалежними“ і, борючись проти скликання установчих зборів у грудні 1918 р. (в серпні 1918 р. Роза ще критикувала більшовиків за те, що вони не призначили нових виборів після розгону установчих зборів), проти шейдеманівців, формулюючи завдання з'їзду рад у дусі пролетарської диктатури, за вказівкою Розі ставить питання про перевибори рад, коли з'ясувалося, що „більшість з'їзду, керована ватажками обох с.-д. партій, нездібна і зовсім не хоче зробити ради знярядям влади пролетаріату“³.

¹ „Роте Фане“, 9 січня 1919 р.

² „Роте Фане“, 29 листопада 1918 р.

³ „Роте Фане“, 18 грудня 1918 р.

В аналогічному випадку Ленін кликав до повстання, партія зняла на деякий час навіть гасло: „Вся влада радам“ (після I з'їзду рад). Роза кличе до перевиборів. І тут не можна не добачати впливу її вересневої позиції, висловленої в брошурі про російську революцію.

Роза всі надії покладає на маси, які, „прямуючи до певної мети, повні рішучості, хочуть укріпити революційну волю з'їзду, скерувати його на шлях соціалістичної класової боротьби, перетворити його з хаотичного наслідку Листопадової революції в гостру зброю дальшого розвитку соціалістичної революції¹.

А коли з'їзд виявив, що ради добровільно передають владу контрреволюції, Роза, підводячи підсумки, знов усю надію кладе на революційну стихію, замість конкретно взятися її організувати.

„Взявши позицію, що різко суперечить настроям і становищу мас, з'їзд рад тільки сприяв цим зростанню їх свідомості й зрілості. Короткий період його нарад довів пролетаріатові, як і солдатській масі, що боротьба на життя й смерть з контрреволюційним урядом неминуча. Небезпечні для справи революції тільки неясність, половинчатість, покрови й туман. Ясність, викриття — це олія, що підливається у вогонь революції.

„З'їзд рад протягом небагатьох днів зробив таку ґрунтовну, вичерпну роботу, так рішуче скинув усі покрови, що приховували ядро контрреволюції, що сесія його повинна була розбудити свідомість пролетарських мас, подібно до того, як порох висаджує шахту. В той час, коли закінчили нараду делегати з'їзду, слово належить радам робітничих і солдатських депутатів по всій Німеччині, належить робітничим масам. Вони заговорять і будуть діяти. Перемога уряду Еберта буде — як і всі перемоги контрреволюції — „Пірровою перемогою“.

І коли ці надії не виправдалися, бо маси не могли піднятися проти зрадників без організування їх революційної волі, організування, що його досягли більшовики 1917 року, — а перевибирати ради було вже запізно, — Роза й після перемоги контрреволюції, у своїй передсмертній статті „Порядок панує в Берліні“, дає знову докази того, що її погляди, висловлені ще 1906 року, вона зберегла і в 1919 р. Надія лиш на стихійний масовий рух має і тут свої сліди.

„Характеристична ознака недавнього епізоду, — пише вона, — це подвійний характер кризи, суперечність між сильною, рішучою, агресивною поведінкою берлінських мас та нерішучістю, полохливістю, половинчатістю берлінських ватажків.

„Ватажки зрадили. Але ватажки знову мусять бути створені масами і з мас. Маси грають рішучу роль на цьому полі, де постане остаточна перемога революції. Маси були на височині, завдяки масам ця „поразка“ рівносильна тим історичним поразкам, що становлять собою силу й гордість міжнародного соціалізму. Ось чому з цієї поразки буйно розквітає перемога“².

Ця незламна віра в революцію є найхарактеристичніша риса Рсзи-революціонера. Але такою ж характеристичною для неї рисою є вперте заперечення марксо-ленінської вмлості повстання, яка цілком відкидає тезу про самопливність революції. Роза в цій статті пише про вирішальну роль мас, забуваючи про керівну роль партії. А це приводило до фаталізму.

„Чи можна було сподіватися, за тих обставин, що склалися, остаточної перемоги революційного пролетаріату, скинення Еберта, Шайдемана і встановлення соціалістичної диктатури? Звичайно, ні, коли взяти на увагу моменти, що грали вирішальну роль. Слабим місцем революції є в даний

¹ „Роте Фане“, 18 грудня 1918 р.

² „Роте Фане“, 14 січня 1919 р.

момент політична незрілість солдатської маси, що дозволяє офіцерству використовувати її для ворожих народіві контрреволюційних цілей. Це є достатній доказ на користь того, що в цій сутичці довга перемога революції була неможлива.

З другого боку, ця незрілість солдатів є лиш симптом загальної незрілості німецької революції“.

І далі характеристична думка, де стверджується, ніби в революції перевагу ініціативи мають, як правило, вороги революції.

„Революція не робиться довільно, в чистому полі, згідно з дотепно виробленим „стратегіями“ пляном. Ініціатива належить її ворогам і, як загальне правило, вона належить їм більше, ніж самій революції“.

Революцію характеризується як фатальний закон: „Тут ми стоїмо перед лицем одного з найвеличніших історичних законів революції, що розбиває всі мудрування й пророкування маленьких „революціонерів“ на штиб партії незалежних, які шукають у кожній боротьбі привід для відступу. Як тільки ясно визначиться основна проблема революції,— а в даному разі це є скинення уряду Еберта - Шайдемана, як першої перешкоди на шляху до перемоги соціалізму,— так і постає в усій своїй актуальності ця основна проблема, і кожний епізод боротьби з *фатальною силою закона природи* розгортається в усьому своєму обсягові, хоч би революція й не була готова до його *розв'язання, хоч би становище не назріло*“ (підкреслення моє — С.).

І далі Роза розгортає аргументацію про те, що шлях до соціалізму де через поразки.

Коли Маркс і Ленін говорили про Паризьку комуну, вони підкресливали, що її поразка дала велику науку пролетаріатові, як треба надалі братись до діла, щоб не повторити попередніх помилок. Ця думка у Розі абсолютизується в тезу про неминучість поразок, які ведуть нас все таки до остаточної перемоги.

„Революції досі приносили нам самі лиш поразки; але ці неминучі поразки помножують запоруку майбутньої перемоги. Звичайно, при одній умові. Тут важить, при яких умовах ми зазнали поразки: чи тому, що бурхлива бойова енергія мас розбилася через *недостатню зрілість історичних передумов*, чи тому, що революційний виступ паралізувала власна половинчатість, нерішучість, внутрішня слабкість“.

І Роза підкреслює, що в Січні поразка сталася не з першої, а з другої причини. Але від цього роля *організування* революції не зменшується, а якраз збільшується, бо „зрілість передумов“ — це наявн сть об'єктивних передумов революції, що для їх здійснення якраз не вистачає *керівного* принципу — революційної дії.

У Розі і спартаківців ми маємо вплив невірної теорії стихійности на тактику — вплив, що виявився у помилках спартаківців в організації революції протягом листопада — січня 1919 року. Про це свідчать усі настанови, які ми маємо в Розі у виступах її після виходу із в'язниці — настанови, де весь час підкреслюються стихійність, де стихійність змальовується *як норму*.

Виступаючи з промовою на установчих зборах союзу Спартак (29 — 31 грудня 1918 року), Роза каже:

„Треба втілити в маси свідомість того, що ради робітничих і солдатських депутатів мають бути підоймою, яка рухає державну машину; треба захопити до своїх рук владу, щоб повернути цю машину на колію соціалістичної перебудови (замість зформулювання потреби зламати буржуазну машину і збудувати свою. — С.). Від цього розуміння незрівняно далекі навіть маси, зорганізовані в ради робітничих і солдатських депутатів, за винятком, звичайно, окремих незначних пролетарських меншостей, які ясно собі усвідомлюють свої завдання.“

„Але це не дефект, а нормальний стан і, стаючи при владі, маса вчиться цю владу використовувати. Іншим шляхом навчитися не можна. Пролетарі виховуються на практиці. Не дарма говориться: спочатку було діло; і діло конче потрібне, щоб ради робітничих і солдатських депутатів відчули своє покликання та навчилися бути єдиною суспільною владою в державі“¹.

Це вірно, що маси вчаться на досвіді. Але досвід цей концентрується в революційній теорії, що становить собою „досвід робітничого руху всіх країн, узятий в його загальному вигляді“ (Сталін). І досвід цей говорить, що треба допомогти масам навчитися використовувати владу, себто треба організувати повстання. Це все знала Роза, але теорія стихійности вела її до хибних організаційних заходів, до невірних гасел (перевибори рад після того, як ясна стала їх нездатність узяти владу), або до загальних чисел („діяти, діяти“), без указівок на конкретні форми цієї дії.

IV

Що ця тактика не випадкова, це видно з того, що теорія стихійности Р. Люксембург має свій початок ще з часів брошури про „Загальний страйк і німецьку соціал-демократію“ (жовтень 1906 року). Це видно з розуміння організаційного питання в партії, що його Роза розгорнула в боротьбі з більшовізмом зараз же після розколу російської с.-д. на більшовиків та меншовиків. Це видно, нарешті, з її поглядів на революцію Жовтневу, що їх вона розвинула в брошурі „Російська революція“. І коли Роза сама виправила більшість цих помилок, то вплив їх ще залишився в тактиці спартаківців-люксембургіянців, ще довго давався знати тактиці окремих секцій Комінтерну.

Після того, як Ленін написав брошуру „Крок вперед, два кроки назад“, де викрив позицію меншовиків як реформістів, меншовики підняли шалений гвалт проти Леніна. Вони замовили Розі статтю, яка з'явилася в „Іскри“ (№ 69 за 10 липня 1904 р.), як також стаття в „Neue Zeit“ (№ 42—43), де вона проти ленінського більшовицького принципу партійної організації борилася меншовізм.

Ми вже знаємо, що обмеженість ролі організації виникає у Рози з трактування революції як тільки стихійного процесу. Це виявилось у виступах Рози з приводу російської революції 1905 року, у протиставленні загального страйку збройному повстанню.

„Долю сучасної російської революції,— писала вона,— вирішає не питання про кількість огневої зброї, що її мають у своїй боротьбі робітники, а той лише факт, що повалення абсолютизму стало історичною доконечністю, завдяки могутньому зростанню боротьби пролетаріату, що виріс на ґрунті капіталізму, вигодуваний самим царизмом“².

З такої теорії стихійности виходило й примиренство до організаційних питань:

„Єдиним засобом боротьби з опортунізмом,— писала Роза, відриваючи організаційні питання від їх основи,— є не параграф статуту, а революційна самодіяльність“³.

„Соціал-демократичний рух,— писала вона далі,— є масовий рух підводне каміння, що йому загрожує, породжується не людськими вигадками, а суспільними умовами; отже не можна заздалегідь попереджати можливість опортуністичних хитань. Тільки самий рух може перемогти їх— звичайно, за допомогою зброї, що її дає марксизм, після того, як

¹ „Програмна промова“, стор. 24—25, підкреслення моє.— С.

² „Z doby rewolucyjnej“, Варшава, 1906, стор. 26.

³ „Neue Zeit“, 1903—1904, кн. II, стор. 534—535.

вони набрали на практиці виразної форми. Розглядуваний під цим поглядом опортунізм є продукт самого робітничого руху, неминучий момент його історичного розвитку“.

Не дивно, що при таких поглядах на революційний рух і на революцію Роза виступала проти організаційних принципів більшовізму“.

У своїй статті „Організаційне питання російської соціал-демократії“, з приводу Ленінової статті „Крок вперед, два кроки назад“, Роза розвиває свою думку про стихійність іще далі, доводячи її до захисту стихійності і в самій партії. Критикуючи більшовізм, вона ніби виходить із своєрідностей революційного руху в Росії; на її думку, цьому рухові доводиться утворювати організацію, „так би мовити, подібно господу богам“, з нічого, „в порожньому просторі, без тих політичних зерен, які звичайно підготовлює буржуазне суспільство“.

Звідси, на її думку, ленінський централізм, який „складається, поперше, з різкого виділення й відокремлення організацій керівних і діяльних революціонерів з неорганізованого, але активно-революційного оточення і, подруге, із суворої дисциплінованості та прямого, ршучого й виразного втручання центральних установ в усі прояви життя масових організацій партії“.

Організаційний принцип більшовиків Роза вбачає у з'єднанні найгострішого організаційного централізму із соціал-демократичним рухом. Критикуючи організаційні принципи більшовізму, вона зауважує, що „соціал-демократичний рух є єдиний в історії класового суспільства, розрахований усіма своїми сторонами і загальним своїм ходом на організацію і безпосередню самодіяльність мас“. Звідси вона виводить інший тип організації, ніж блянкістсько-якобінська. Діяльність соціал-демократії виходить з елементів класової боротьби. Вірна своїй теорії стихійності, Роза зазначає, що пролетаріят тільки „в боротьбі вперше усвідомлює завдання цієї боротьби“. Відносини стихії і свідомості вона розглядає, як „тільки різні сторони того самого процесу“. Не досліджуючи ближче відношення цих сторін, вона зближує їх аж до отожднення: централізм таким чином перетворюється в самоцентралізм, дисципліна в самодисципліну.

Соціал-демократичний централізм не може бути нічим іншим, як „владним вираженням відносно окремих груп і осіб об'єднаної волі свідомого авангарду робітників, що борються“.

Це так званий „самоцентралізм“ („Selbstzentralismus“) керівної верстви пролетаріату, „панування його більшості в межах його власної партійної організації“. Роза підкреслює, що лиш пролетаріят „може виховати себе для нової дисципліни і вільної самодисципліни соціал-демократії“. Замість чіткого розуміння централізму, що його маємо в Леніна, вона визначає централізм як тенденцію, що все більше переходить в дійсність у мірі розвитку й політичного виховання робітничих мас в процесі їх боротьби. Стихійність тактики підкреслюється у неї на кожному кроці. „Найбільші і найкорисніші повороти тактики за останні десять років,— пише вона,— не вигадав якийнебудь керівник руху, не кажучи вже про керівні організації, але всякий раз вони були самовільним продуктом руху, що розгортається“. Вона знову й знову підкреслює, що в масовому рухові „дло завжди йде попереду, а ініціатива і свідоме керівництво соціал-делократичних організацій відіграло крайньо незначну роль“.

Цю ваду у Розі знову й знову змальовується як норму, а не як ознаку кваліфікації руху. Бойова тактика соціал-демократії у чвоїх головних рисах взагалі не „винаходиться“. Вона є, на її думку, наслідок чисто стихійної класової боротьби.

„І тут несвідоме йде перед свідомим, логіка об'єктивного історичного процесу йде перед суб'єктивною логікою її носів. Роль соціал-делократичних установ при цьому має в значній мірі консервативний характер.“

Заборонні організаційні заходи, на думку Рози, „значно посилити консерватизм“ партії.

Нападаючи на партію, троцькісти брали зброю з цього меншовицького арсеналу. Троцькісти, як і Роза, вимагали волі діяння для окремих організацій, „бо воля діяння дає можливість цілком використати засоби розвинення боротьби, розвинення ініціативи“. І Роза теж напала на Леніна, як троцькісти напали на партію, на її демократичний централізм; на думку Рози, цей централізм „звужує, а не розвиває, зашнуровує (Schuhriegelung), а не об'єднує рух“.

Проти організаційних пунктів статуту вона підносить „дух політичної рухливості, об'єднаний із суворим ставленням до принципової сталості руху та його єдності“. „Тоді сама практика потрібним способом виправить нерівності першого - ліпшого, хоч і невдало складеного організаційного статуту“. Цей організаційний хвостизм посилюється ще її аналізою коріння опортунізму, що його вона шукає в самому робітничому рухові, визнаючи його за продукт робітничого руху, а не за наслідок впливу на пролетаріят ворожих, чужих класових елементів. Недооцінюючи роль організаційних заходів у боротьбі з опортунізмом, Роза зазначає, що „параграфами можна підкорити собі життя лише невеликих сект і приватних товариств; історичні рухи завжди вміли пробиватися крізь найхитріші перепони“. Цим вона ставала на об'єктивістичну позицію. Правда, у своїй особистій діяльності Роза боролася з опортунізмом Бернштайна й Ке, але в цій боротьбі її теорія стихійності була спільником тих ворогів, що проти них вона боролася. Іменем масового руху, який вона дуже цінувала, який вона відчувала як справжня революціонерка, Роза приймала цей масовий рух цілком, з усіма вадами, приймала як закон, і ті його сторони, що були ознакою його незрілості, замість боротися проти них і цим організувати цей рух, вести його вперед. Ленінську теорію стихійності і свідомості вона вважала за „відгомін того самого суб'єктивізму, який уже вчинив не один жарт з російською соціал-демократичною думкою“, і кваліфікувала її, як „боязке намагання опікою всевідущого і всевладного ЦК попередити невірні кроки робітничого руху, який так багато обіцяє і так життєрадісно розвивається“. Навіть помилки масового руху Роза вважає за досягнення, стихію вважає за керівника, а не тільки основу революції.

„Єдиний суб'єкт, що до нього тепер перейшла роль вершителя долі, є масове „Я“ робітничої класи, що вперто вимагає для себе по всій лінії права самому робити помилки і самому вчитися історичної діалектики“, по „помилки, що їх робить дійсний робітничий рух, історично незмірно блідніші й цінніші за непогрішимість найкращого „Центрального комітету“. Ця меншовицька позиція в організаційних питаннях, що її Роза обстоювала на сторінках „Іскри“, виникала з її переконання в тому, що організаційні принципи більшовізму несумісні із „справжньою широкою діяльністю мас“. Тоді ж таки, в листі до Потресова 7 серпня 1904 р. з приводу з'їзду, що його малося скликати, Роза писала: „Сумно б було, коли б твердість і непохитність у практиці вимагала невідмінного поєднання з ленінською вузьколюбістю в теоретичних поглядах і не могла б ніяк поєднатися з широтою і гнучкістю мас“¹.

Цей наклеп на Леніна у дружньому листуванні з Потресовим характеризує тодішню позицію Рози, яка хоч і змінилася на початку 1906 року і привела Розу до бльоку з більшовиками проти меншовиків, але в основному лишилася старою, бо цей блок не означав відмову Рози і керованої нею польської с.-д. партії від невірної позиції в національному й селянському питаннях, від негативного ставлення польських соціал-демократів до робітничих депутатів, від меншовицького трактування організа-

¹ Збірка „Соціал-демократичний рух у Росії“. ГИЗ, 1928, стор. 135.

ційних питань, питань збройного повстання. За роки реакції Роза в боротьбі Леніна з ліквідаторами зайняла примиренську позицію і перед війною, на Брюссельській нараді, скликаній М. С. Бюро II Інтернаціоналу, прийшла навіть до бльоку з ліквідаторами проти більшовиків. Все це робить її позиції в цих питаннях напівменшовицькими і споріднює їх з позиціями Парвуса й Троцького.

Така позиція від самого початку викликала тверду відсіч Леніна.

На статтю Рози „Про організаційне питання в російській соціал-демократії“, що з'явилася в „Neue Zeit“ поряд із статтею в № 69 „Іскри“ Ленін написав і передав до „Neue Zeit“ відповідь, що її, одначе, редакція (на чолі її стояв Кавтський) не пропустила. Статтю надруковано вперше лише в XV Ленінському збірнику.

Ленін підкреслює меншовицький шаблон статті Рози. „Вона,— пише Ленін,— скаржиться на шаблон і апелює при цьому до діалектики, а якраз стаття шановної товаришки має винятково вигаданий шаблон і якраз її стаття суперечить азбуці діалектики. Ця азбука твердить, що ніякої абстрактної істини немає, що істина завжди конкретна. Тов. Роза Люксембург велично ігнорує конкретні факти нашої партійної боротьби і великодушно відається деклямаціям про питання, які неможливо серйозно обговорювати“. Ленін зазначає, що Роза говорить про опортунізм взагалі, не розглядаючи конкретних його проявів у Росії.

З приводу її погордливого ставлення до параграфів статуту Ленін зазначає: „Я ніколи не кавав такої нісенітничі — ніби статут партії є зброя „сама по собі“. Ленін згадує, що у „Крок вперед, два кроки назад“ він дав конкретну аналізу II з'їзду, а „прибічники меншовиків (включаючи й тов. Люксембург) боязко ухиляються від цієї аналізи“. Ленін підкреслює, що якраз на конкретних проблемах виявився весь реформізм і опортунізм антиіскрівців та „болота“.

„Протягом усього часу цієї боротьби... в десятках питань, на десятках голосувань іскрівці боролися проти антиіскрівців і „болота“, яке тим рішучіше ставало на бік антиіскрівців, чим конкретніше було обговорюване питання, чим позитивніше воно визначало основний сенс соціал-демократичної роботи, чим реальніше змагалось перевести в життя слушні пляни старої „Іскри“. Ленін зазначає, що після з'їзду меншовики пішли проти більшості, а Плеханов виступив у № 52 „Іскри“ із статтею „Що не робити“ в антитезу до Ленинової „Що робити?“, проголошуючи, що „боротьба з ревізіонізмом не означає неодмінно боротьбу з ревізіоністами“ і що „треба піти на поступки, щоб уникнути розколу“. У світлі фактів боротьби меншовиків проти більшості Ленін доводить, що всі вихватки проти централізму, всякі заяви про ультраімперіялізм, про нечність повільної централізації і т. д. практично й конкретно є глузуванням з нашого з'їзду, а теорія їхня „є пряма вульгаризація марксизму, викривлення справжньої діалектики Маркса“.

Ця характеристика цілком стосується до люксембургіянства, як воно виявилося в боротьбі з ленінізмом у питаннях організаційному, пролетарської революції, аграрному, національному, теорії імперіялізму тощо.

Теорія стихійності, що від неї Роза сама відмовлялась у процесі боротьби є конгрреволюцією в січні 1918 року, (хоч вона поклала певний відбиток і на її тодішню боротьбу), особливо яскраво виявилася в її брошурі про „Російську революцію“, що стоїть у щільному зв'язку з її попередніми висловлюваннями.

Нагадаємо основні твердження цієї брошури щодо організування революційної стихії.

У брошурі Розі про Жовтневу революцію в питанні про стихійне і свідоме нас насамперед цікавить її погляд на проблему диктатури й демократії.

Вже згадувалося, що в цій брошурі Роза критикує більшовиків за те, що вони, розігнавши установчі збори, не призначили нових виборів.

Згадуючи про аргумент на користь розгону цих зборів — а саме, що вони не відбивали настрої мас — Роза зауважує:

„Установчі збори обрано далеко до рішучого поворотного пункту — до жовтневого перевороту, тому склад їх відбивав картину перебореного минулого, а не нового перевороту. Отже, сам собою виникав висновок: скасувати застарілі, мертвонароджені установчі збори і негайно декретувати нові вибори до нових установчих зборів“.

Роза, як ми вже згадували, після виходу з в'язниці агітувала проти конституанти в Німеччині, за владу рад; але сліди попередньої позиції позначилися в її гаслі *перевиборів* рад, коли ради добровільно передали владу буржуазії. Ця фетишизація демократичного шляху впливає із зведення диктатури пролетаріату до найширшої демократії, подібно до того, як Роза зводила дисципліну до самодисципліни, централізм до самоцентралізму.

Роза обвинувачувала Леніна за те, що він ніби протиставив диктатуру й демократію. Ленін якраз діалектично розглядав диктатуру, як справжню демократію для експлуатованої від капіталу більшості, але чітко загострював жало диктатури проти експлуататорів. Отже, обвинувачення Розі йде мимо цілі. Мало того: воно, як парф'янська стріла або бумеранг, обертається на того, хто його кинув. Справді, завдання диктатури пролетаріату, як ми вже бачили, Роза малювала недосить чітко. Замість гасла Леніна: зламати буржуазну державу і збудувати пролетарську, Роза в „Програмній промові“, як ми вже зазначили, говорила про потребу „повернути машину на колію соціалістичної перебудови“. Раніше, виступаючи у своїй брошурі за демократичні свободи — зокрема за свободу друку, вона після виходу з в'язниці вітає захоплення „Форвертса“ робітництвом і з'ясовує на сторінках „Роте Фане“, як буржуазія розуміє свободу: „Роте Фане“ позбавлена була паперу в той час, як буржуазні газети папір одержували. Однак, після захоплення буржуазних газет, їм дозволено було виходити в світ і далі, „під контролем ради робітничих і солдатських депутатів“. Отже, й тут сліди попереднього ставлення Розі до демократичних „свобід“ позначилися у недостатній виразності гасел.

Роза мала досить революційного запалу. Досить прочитати її піднесені ереміяди з „Програми Спартака“, щоб переконатись цього. Але й тут завдання диктатури визначалося надто загально, без тієї конкретизації, яку ми маємо в Леніна.

„Озброєння всього трудового народу повнотою політичної влади в ім'я завдань революції, — писала вона в „Програмі Спартака“, — це власне й є *диктатура пролетаріату*, себто справжня демократія“.

„Демократія не там, де найманий раб сидить поруч з капіталістом і сільський робітник поруч з поміщиком, де є брехлива рівність і трактується в парламенті життєві питання. Вона там, де багатомільйонна пролетарська маса *захоплює у свої мозолясті руки всю владу в державі, щоб спустити, подібно до бога Тора, свій молот на голову панівних клас*: демократія там, де немає ошукання народу“.

Навіть у цих революційно-надхненних і високо-піднесених висловах немає конкретного визначення, як треба „захопити владу до своїх рук“. І коли Роза каже тут, що „насилъству, яке творить контрреволюція, треба протиставити революційне насилъство пролетаріату“, то вона не дає по-

-яснень, як це зробити, а коли дає, то у неї прохоплюються настанови з брошури, що її вона написала у в'язниці, де ленінізм трактується як продукт своєрідних труднощів революції в Росії.

Роза була за диктатуру; це безперечно. Але в критиці Леніна вона затуплювала лезо диктатури і зводила її до такої широкої демократії, де, противно до трактування Леніна, гарантії від використання її колишніми панівними класами були недостатні, а без цих гарантій немає справжньої демократії, яка власне є диктатура пролетаріату.

„Ми не обожуємо формальну демократію,— пише вона у своїй брошурі.— Це означає тільки: ми завжди відрізняємо соціальне коріння від політичної форми буржуазної демократії, ми викриваємо завжди гірке зерно соціальної нерівності й несвободи під солодкою оболонкою формальної рівності й свободи,— не для того, щоб її відкинути, а для того, щоб спонукати пролетаріат не задовольнятися оболонкою, а завоювати політичну владу, щоб наповнити її новим соціалістичним змістом. Історичним завданням пролетаріату після того, як він досягне влади, є те, щоб створити замість буржуазної демократії демократію соціалістичну, а не відкинути всяку демократію. Але соціалістична демократія починається не в благодатній країні, коли створено основу соціалістичного господарства, як готовий різдвяний подарунок доброму народові, який тим часом вірно підтримує жменьку соціалістичних диктаторів. Соціалістична демократія починається разом з поваленням класового панування і будівництвом соціалізму. Вона є не що інше, як диктатура пролетаріату. Авжеж: диктатура! Але ця диктатура є в певному перетворенні демократії, а не в її знищенні, в енергійному, рішучому втручанні в завойовані права й господарські відносини буржуазного суспільства, що без нього неможливо здійснити соціалістичний переворот“.

Замість чіткого визначення диктатури, як насильства над експлуататорами, насильства, що одне лиш забезпечує широку участь трудящих у політичному житті, Роза говорить тут про диктатуру як соціалістичну демократію, яка завойовується масами в процесі боротьби за соціалізм. Її позиція в питанні про стихійне і свідоме позначилася й тут. Керівництво масами вона малює як „жменьку соціалістичних диктаторів“, що їм вона протиставить „нагід“. Обвинувачуючи Леніна в протиставленні диктатури й демократії, вона сама скотилася до такого протиставлення диктатури вождів— диктатури в буржуазному розумінні— диктатурі мас, яка власне й є соціалістична демократія. Протипоставивши в меншовицький спосіб маси та більшовицьких провідників, Роза пророкує:

„З придушенням політичного життя в усій країні повинне щораз більше послаблятися життя в радах. Без загальних виборів, без необмеженої свободи преси й зборів, без вільного змагання поглядів, життя в кожній відкритій установі завмирає, перетворюється в позірне життя, де дієвим елементом залишається лиш бюрократія. Цього закону ніхто не уникне. Відкрите життя всюди завмирає; декілька десятків партійних керівників, що керують і диригують з невичерпною енергією і безмежним ідеалізмом; між ними веде перед десяток видатних голів, а обранців від робітництва скликається час від часу на збори, щоб плескати в долоні, виявляючи свою згоду з промовами керівників, і одноставно ухвалювати запропоновані резолюції. Отже, в основі хазяїнування цієї кліки— звичайно, диктатура, але не диктатура пролетаріату, а диктатура жменьки політиків, тобто диктатура в буржуазному розумінні, в розумінні панування якобінців“. „Єдина цьому протилежність: ідеалізм і соціальна активність мас, необмежена політична свобода. Це— непереможний об'єктивний закон, якого не може уникнути жодна партія“.

Як схожа ця карикатура на ради з аналогічними наклепами троцькістів проти партії. Троцькісти в боротьбі з партією повторювали на вищій

основі ті самі зади, які твердила в вересні 1918 року Роза, розвиваючи думки, які ще в 1904 році, у боротьбі з Леніном, вона висловлювала з приводу організаційного питання в російській соціал-демократії. Стихію масового руху, його „самоорганізацію“, „самодисципліну“, „самоцентралізм“, „самосвідомість“ протиставиться організаційному керівництву. В 1918 році вона переказує ті самі ідеї, що висловлювала в 1904 році, ідеї, що залишили свій слід і в її революційній діяльності 1919 року.

„Соціалістична суспільна система,— писала вона,— мусить і може бути лиш історичним продуктом, що родився з власної школи досвіду... В пр лєсі живої історії. Історія, так само, як і органічна природа, що її останнім вислідом вона є, має гарну звичку давати разом з дійсною суспільною потребою також і засіб для цієї потреби разом із завданням також вирішення. Коли це так, то з цього ясно, що з самої своєї природи соціалізм не можна октроювати, завести наказами. Він має передумовою низку насильницьких заходів—проти власности і т. д. Негативне повалення можна декретувати, будівництво, позитивне—ні. Нова країна. Тисячі проблем. Тільки досвід може виправляти й відкрити нові шляхи. Лиш необмежено бурхливе життя розпадається на тисячі нових форм, імпровізацій, дістає творчу силу, само виправляє всі помилкові заходи. Відкрите життя у державі з обмеженою свободою є таке недостатнє, нікчемне, схематичне й неплідне через те, що воно замикає собі відкиненням демократії живі джерела всякого духовного багатства й поступу“.

До цих тирад, де абстрактні настановлення змішані з плазуванням перед стихією, цілковито можна застосувати слова Леніна з приводу статті Рози про організаційне питання 1904 року: „Це є пряма вульгаризація марксизму і перекручення справжньої діалектики Маркса“. Не конкретна аналіза, а абстрактно-механічне протиставлення провідів і мас характеризує всі висловлювання Рози з цього приводу.

Без спроби конкретної аналізи, виходячи з невірних загальних настанов (і в аграрному, і в національному, і в організаційному питанні, і в теорії імперіялізму), Роза каже, що „єдиний шлях до відродження є сама школа відкритого життя, необмежена, найширша демократія, відверта думка“. Але вона не бере під розгляд ті передумови, що забезпечують демократію *для трудящих*, а не формальну демократію взагалі, і цим лє воду на млин тих наклепників і ренегатів типу Кавтського, що проти них Ленін писав свою знамениту брошуру: „Пролетарська революція і ренегат Кавтський“. А там, де вона намагається підійти конкретніше до проблем диктатури й демократії, у неї виходить один конфуз.

Так, наприклад, вона твердить про радянське виборче право :

„Ясно, що подібне виборче право може діяти лише в такому суспільстві, яке може економічно забезпечити достагне культурне життя всім, що хочуть працювати... На ділі, воно робить безправними широкі й дедалі зростаючі верстви дрібної буржуазії та пролетаріату, що їм економічний організм не забезпечує ніяких засобів для задоволення потреби в роботі... Це виборче право означає загальне відняття права широким верствам суспільства, ставить їх політично поза межі суспільства; в той же час воно неспроможне у своїх межах економічно забезпечити їм певне місце. Це відношення права не є конкретний захід для конкретної мети, а загальне правило, дійсне на довгий час, і є не доконечність диктатури, а нежиттєва імпровізація“.

Роза договорюється до того, що виборче право позбавляє прав тих, хто наслідком умов громадянської війни не міг працювати на виробництві, хто, взятий до Червоної армії, був одірваний від економічно-продуктивної праці. Так формально трактувати гасло „не трудящий—не їсть“ можна, тільки перекрутивши дійсну політику радянської влади, перекрутивши шляхом метафізичного, схоластичного тлумачення радянської конституції

її сенс і, таким чином, перетворивши її в що завгодно, затерти її принципіву й суттєву революційну силу, цілком спрямовану проти експлуаторів, проти тих, хто живе з чужої праці. Нема чого й доводити, що обговорювана конституція не позбавляла виборчих прав тих, хто тимчасово відірвався від економічно-продуктивної праці для того, щоб боронити пролетарську революцію, бути її політичним провідником на селі тощо. Такий потворно дикий висновок Рози свідчить лиш про ту безмірну безодню, яка утворилася в неї між загальними засалами та конкретною їх реалізацією, про той відрив загального від одиничного, що такий є характеристичний для всіх, хто перетворює марксизм на абстрактну мертву схему, що з неї немає виходу до конкретного життя. Практика відкидає невірну теорію, а коли побірники цієї останньої не відмовляються від невірної теорії, практика мстить на них тим, що примушує їх або стати на бік реакції, як це було з усіма ренегатами марксизму, або бути непослідовними і на практиці свою теорію відкидати, як це було з Розою. Але це означає, що й практична діяльність побірника невірної теорії стає недосить чіткою, як це власне було з Розою.

VI

Аксіомою марксизму-ленінізму є нерозривна єдність теорії та практики. У буржуазних ідеологів теорія зазіпнюється, плен ається у хвості, споглядає практику, так би мовити, ззаду. Теорія в буржуазного ідеолога з'являється, подібно до гвардії Наполеона, після бою, коли все вже закінчене: сова Мінірви у них літає лиш уночі. У партії пролетаріату теорія не є революційною теорією, що освітлює шлях до практики саме тому, що вона не абстрактна; вона дає суть конкретного ходу подій, оперує конкретним матеріалом, на ньому буде свої висновки і тим самим забезпечує себе від застенілости й схоластичности пустопорожніх, не науко-их абстракцій. Про цей нерозривний зв'язок революційної теорії з революційною практикою стисло й чітко написано у т. Сталіна:

„Теорія є досвід робітничого руху всіх країн, узятий в цілому. Звичайно, теорія стає безпредметною, коли її не зв'яують з революційною практикою, так само, як і практика стає сліпою, коли вона не освітлює собі шлях революційною теорією. Але теорія може перетворитися на величезну силу робітничого руху, коли вона складається в нерозривному зв'язку з революційною практикою, бо вона, і тільки вона може надати рухові впевнености, сили орієнтації та розуміння внутрішнього зв'язку подій, бо вона, і тільки вона може допомогти практиці зрозуміти не тільки те, як і куди ідуть кляси нині, але й те, як і куди повинні вони йти в ближчому майбутньому. Не хто інший, як Ленін, говорив і десятки разів повторював відоме твердження про те, що *„без революційної теорії не може бути й революційного руху“*¹.

Ленін більше, ніж хто інший, зрозумів важливе значення теорії — надто для такої партії, як наша, беручи до уваги ту роль передового борця міжнародного пролетаріату, що її випадає їй виконувати, і беручи до уваги ту складність внутрішніх і міжнародних умов, що оточує її. Передбачаючи цю особливу роль нашої партії ще 1902 року, він уважав за потрібне вже тоді нагадати, що *„роль передового борця може виконати тільки партія, що нею керує передова теорія“*².

Революційна теорія відіграє керівну роль відносно революційної практики, яка лежить в її основі — так само, як політика, що в її основі лежить економіка, керує економікою. Сову Мінірви пролетаріат привчає

¹ Твори т., V, стор. 135.

² Твори т., VIII, стор. 166.

вилітати не вночі, а зранку. Констатуючи деякий розрив між практичними успіхами й розвитком теоретичної думки, що становить собою наслідок буржуазних впливів на теоретичному фронті, т. Сталін на конференції аграрників-марксистів підкреслює: „Треба, щоб теоретична робота не тільки встала за практичною, а й випереджала її, озброюючи наших практиків у їхній боротьбі за перемогу соціалізму“.

У ренегатів марксизму, у соціал-фашистів, Марксова теорія є тільки прикриттям їх реакційної діяльності, золотим покривцем, що ним вони прикривають свої антимарксистські погляди й учинки. Одним з таких перевертень і підроблень під марксизм є теорія стихійності.

„Теорія „стихійності“, — каже т. Сталін, — є теорія опортунізму, теорія схилання перед стихійністю робітничого руху, теорія фактичного заперечування провідної ролі авангарду робітничої класи, партії робітничої класи.

„Теорія схилання перед стихійністю рішуче протистоїть революційному характерові робітничого руху. Вона проти того, щоб цей рух спрямувався по лінії боротьби проти основ капіталізму; вона за те, щоб рух ішов виключно по лінії „можливих“, „прийнятних“ для капіталізму вимог; вона цілком за „лінію найменшого опору“. Теорія стихійності — це ідеологія тред-юньйонізму.

„Теорія схилання перед стихійністю рішуче проти того, щоб надати стихійному рухові свідомого, плянового характеру; вона проти того, щоб партія йшла попереду робітничої класи, щоб партія підносила маси до рівня свідомості, щоб партія вела за собою рух; вона за те, щоб свідомі елементи руху не перешкоджали рухові йти своїм шляхом, вона за те, щоб партія тільки прислухалась до стихійного руху і пленталася за ним. Теорія стихійності є теорія недооцінки ролі свідомого елементу в рухові, ідеологія „хвостизму“, логічна основа всякого опортунізму“.

Це цілком стосується і до теорії стихійності і Розі Люксембург. Як ми бачили, 1906 року, Роза вже обґрунтувала цю теорію в брошурі „Загальний страйк і німецька соціал-демократія“. В 1918 р., стоячи на тих самих позиціях, вона, в брошурі про Жовтневу революцію, співає стихійності дитирамби. Вийшовши з в'язниці вона сама виправила більшість своїх помилок, але, як ми бачили, вплив цієї теорії стихійності позначився у неї на характері керівництва революційною боротьбою пролетаріату. Для Розі стихія може навіть реакціонерів зробити революційними.

„Живий флюїд народнього настрою постійно оповиває органи представництва, проймає їх, направляє їх. Інакше як би це було можливе, що в кожному буржуазному парламенті... засохлі мумії по-юнацькому молодіють і всякі обивателі раптом знаходять у своїх грудях революційні тони, коли навкруги шумує на фабриках, заводах і на вулиці“.

„Якраз революція, — писала вона, — утворить своїм горінням те тонке, вібруюче, вразливе політичне повітря, в якому хвилі народнього настрою, живчик народнього життя моментально чудесним образом впливають на органи представництва. Якраз із цього беруть силу відомі ефектні сцени початкової стадії кожної революції, коли старі, реакційні або дуже проірковані за часів старого режиму, вибрані за обмеженим виборчим правом депутати парламенту стають раптом героїчними керівниками перевороту, штурму і наступу“. Зіставляючи ці дитирамби з оцінкою керівництва, як консервативного принципу, а стихії як революційного — оцінкою, що її Роза дала ще 1906 року — ми бачимо, якою невід'ємною рисою люксембургіянства є недооцінка ролі свідомого елементу, ідеологія „хвостизму“, що є чудовою ширмою для пасивності, е обеззброєнням пролетарського руху, не даючи конкретної директиви для революційної дії, відриваючи теорію від практики, коли без їх єдності немає марксизму.

„Економісти“, меншовики, соціал-фашисти і троцькісти, люксембургіянці, правоухильники і „ліві“ при всіх своїх особливостях у тій чи іншій формі проповідують теорію „стихійности“, самопливу, пасивности, споглядальности, яка не має нічого спільного з активним світоглядом марксизму-ленінізму. Стосовно до Розі це видається на перший погляд дивним, коли взяти на увагу її революційну боротьбу, але це так.

VII

Не тільки буржуазні реформісти, що не знають Маркса, але й такий „знавець“ марксизму, як, наприклад, один із кращих друзів Маркса, Кугельман, не здатний був розуміти суть марксизму — нерозривність зв'язку між теорією і практикою, не добачав зв'язку між загальними засадами та перекладенням їх у дійсність в повсякденному житті, між усвідомленням завдань та боротьбою за їх здійснення.

Маркс у тезах про Фюербаха підкреслював корінне зло його філософії: споглядальне ставлення до об'єкту, розгляд світу не як об'єкту предметної діяльності людини. У цих тезах він формулює знамените гасло: „філософи досі пояснювали світ, а справа полягає в тому, щоб його змінити“. Це гасло нездатні були зрозуміти — через свою клясову обмеженість — ті „марксист“, що про них Маркс сказав: „Я знаю лише одне, що я не марксист“.

Кугельман радив Марксові покинути керівну роботу в Інтернаціоналі і цілком присвятити себе закінченню II і III тому „Капіталу“. Він, розриваючи теорію і практику, казав, що Марксові треба просвітляти свідомість робітників, узятись до пропаганди, а робітники тоді самі, десь у далекому майбутньому, звільнять себе з капіталістичної неволі. Він казав, що треба спочатку дати пролетаріатові ідейну зброю.

В листі до Маркса з приводу Паризької комуни, він писав: „Пролетаріят, на мою думку, значно більше потребує вияснення своєї свідомости, ніж збройної боротьби.“ Маркс, після довгої розмови з Кугельманом, порвав з ним назавжди, і Кугельман, який високо ставив Марксів „Капітал“ вважав Маркса за генія, що відкрив „анатомію й фізіологію“ суспільного процесу, все таки не зрозумів, що Маркс був не об'єктивіст, а революціонер.

Другий приклад — Кавтський, що в нього, за словами Леніна, цитати з Маркса ніби розкладені по полицках в його голові, цей всезнайко і філістер, за характеристикою Маркса. Він теж не міг зрозуміти єдності теорії і практики в марксизмі, що вимагає активної діяльності революційної класи для зміни світу. Ленін далеко ще раніше до того, коли з Кавтським повели боротьбу ліві в німецькій соціал-демократії і, зокрема, Роза Люксембург, заплямував Кавтського за його каучукові фрази, за те, що Кавтський каструє марксизм. Усі контрабандисти контрреволюційного троцькізму у своїх наклепах на Леніна і висуванні на перше місце в боротьбі з центризмом Розі, не зможуть затерти той факт, що між Кавтським і Розою, не зважаючи на всю її революційну боротьбу проти центрризму, *в питанні про керівну волю партії* є спорідненість, що її не знищує навіть те діаметрально-протилежне ставлення Кавтського й Р. Люксембург до „вулиць“, яке ми вже раніш розібрали на своєму місці. Ця єдність між Кавтським і Розою, при всій діаметральній їх протилежності в іншому, виникає з немарксистського тлумачення проблеми свідомости і стихійности.

Кавтський, презирливо виступаючи проти „вулиць“, ставлячись до революційної маси, як до банди неорганізованих, декласованих елементів, робив ставку на мирне парламентське „вростання в соціалізм“. Але разом

із тим він є прихильник тонко замаскованої теорії стихійності. Вихолощуючи живу душу марксизму, беручи з нього лиш те, що могла прийняти буржуазія, цей лакей буржуазії, жонглюючи „матеріалістичним“ розумінням історії, намагається у своєму творі „Матеріалістичне розуміння історії“ довести, що особа, власне кажучи, грає ролю тільки показчика стихійного процесу, який з кожного провідника робить сліпу зброю своєї стихійної закономірності. Кавтський виступає з „доповненням“ відомої думки Енгельса про те, що історія складається „в наслідок багатьох різноскеровано діючих змагань та їх різноманітних впливів на світ“. „Все це є справедливе,— „доповнює“ Кавтський Енгельса (при чому завжди так „доповнює“, що твори Кавтського справедливо можна було б назвати „Анти-Маркс“, „Анти-Енгельс“, „Анти-Ленін“, але потребує певного доповнення... Коли б історія була тільки продуктом взаємно перехрещених і взаємно протидіючих цілей, то наслідком її міг би бути лиш хаос. Енгельс забув тут указати на те, що люди, при всіх їх індивідуальних *особливостях*, мають, проте, однакову організацію, отже, при однакових умовах і діянні однакових подразників та однакових стимулів, реагують на них однаковим способом і діють у згоді“ (стор. 694).

Це рівняння на загаль безкласової його аналізи особливо яскраво проголошується у Кавтського в його нігілістичному трактуванні ролі керівництва і запопадливому підкреслюванні потреби єдності всупереч Леніновій формулі: перед тим, як об'єднуватись, треба розмежуватись.

Так кажучи про революцію 1918 року, він твердить:

„Про німецьку революцію 1918 року сказано, що вона тому не досягла всього, що тоді можна було досягти пролетаріатові, що пролетаріатові не вистачало дієвої волі. Цей погляд ґрунтовно невірний. Потрібної волі було тоді *досить*, ця воля була непереборна в тих випадках, коли народні маси були однастайні. Всі стовпи старого ладу... втекли або передали себе в розпорядження революції. Ніде не було навіть спроби опору. Воля революційної частини німецького народу перемогла. *Але так було лиш доти, поки ця воля лишалася єдиною. На жаль, війна*, що кінець-кінцем довела революційну волю німецького пролетаріату до крайнього напруження, одночасно з тим *глибоко розламала його ряди*. Страждання війни в найсильніший спосіб *заострили вольові змагання* пролетаріату. Але історична ситуація склалася так, що весь *фанатизм, усе обурення* окремих фракцій у середині пролетаріату впали на пролетарську більшість, щоб згвалтувати її. Між комуністами і соціал-демократами більшості були незалежні, „марксистський центр“, що був не знаряддям об'єднання *ворожих братів заради об'єднання дії*, але сам був у середині розламаний, оскільки одна його частина більше схилилася до комуністів, а друга до соціал-демократів“ (стор. 726).

Що кавтськіянський центр завжди грав ролю монаха Горанфльо, який назвав вутку коропом і з'їзв у піст, це, всім відомо. Кавтський під найреволюційнішими гаслами умів зрадити революцію. Всі його обвинувачення проти розламників мають на меті довести замасковану теорію стихійності, яка проголошується в підкреслених місцях цієї „аналізи“. Вона проголошується і в його трактуванні ролі особи в партії та пролетарських мас у революційному рухові. „Немає нічого більш помилкового, як думати, що керівник спроможен досягти тим більших наслідків, що більше він випинається над рівнем своїх сторонників — інак кажучи, що далі вони відступають від нього“, — каже він у цій же праці (стор. 697). „Найбільшою силою в суспільстві є не низьке й підле, як думав Гете, а звичайне“, — кидає він афоризм в іншому місці (стор. 705). Ще в своїй праці „Шлях до влади“ Кавтський просто і недвозначно стає на погляд абсолютної, сутої стихійності революції, що характеризує також і меншовиків та Розу.

„Ми знаємо,— писав він там,— що наші цілі можна осягти тільки шляхом революції, але ми знаємо також, що як ми не можемо зробити революцію, так і наші противники не в силі їй перешкодити. Тому нам зовсім не приходить на думку затівати революцію або підготовлювати її“. Цей висновок характеристичний для Кавтського: виправдувати свою пасивність, свою відмову від організації повстання теорією стихійности. Ще в 1893 році Кавтський у праці „Суспільний переворот“ писав: „Ми не маємо ніяких підстав припускати, щоб збройне повстання, бої на барикадах і подібні військові епізоди могли ще тепер відігравати рішучу роль“... „Ми нічого не чекаємо від збройного повстання народів і ні в якому разі не допустимо провокування його“.

Меншовики теж ставилися негативно до можливості організації повстання. Мартов на лондонському з'їзді теж заявляв: „Партія може брати участь у повстанні, кликати маси до повстання, визначати своє ставлення до повстання, але готувати повстання вона не може“. Теорію стихійности повстання у Троцького, що її він розвивав 1905 року, ми вже згадували. Отже, в цьому питанні погляди Рози змикаються з поглядами меншовиків, троцькістів і кавтськихянців.

Третій приклад — Плеханов. Він був засновником соціал-демократії в Росії, але й він нездібний був зрозуміти основного в марксизмі — матеріялістичної діалектики і головного — диктатури пролетаріату, діалектичного з'єднання теорії і практики в марксизмі. Характеризуючи погляди Плеханова на революцію 1905 року, Ленін писав: „Намагання шукати в дповіді на конкретні питання в простому логічному розвиненні загальної істини про основний характер революції — це значить знижувати марксизм і глузувати з діалектичного матеріялізму. Про таких людей, що виводять, наприклад, провідну роль „буржуазії“ в революції або потребу підтримки лібералів соціялістами із загальної істини про характер цієї революції, Маркс повторив би, напевно, цитату з Гайне, що її він уже одного разу наводив: „я посіяв драконів, а жнива дали мені бліх“. Плеханов абстрактно-схоластичними розумуваннями перетворив діалектику на софістику і з допомогою цієї софістики доводив спільність інтересів пролетаріату та буржуазії в зовнішній політиці тощо. У Плеханова, як і в меншовиків, не було і не могло бути виходу з абстрактних мертвих схем, що в них меншовики перетворили марксизм, не було виходу до революційної практики; тому меншовики терпіли крах, особливо коли пробували конкретизувати ці схеми; вони пленталися в хвості подій, гальмували революційний рух, а не керували революційним рухом.

У передмові до листів Маркса Кугельманові Ленін критикує Плеханова, протиставлячи йому Маркса, який застерігав паризьких комунарів від дочасного виступу, але коли вони виступили, привітав „штурмувальників неба“ і давав революційну критику їхніх помилок, спонукаючи їх на послідовну революційну дію. А Плеханов після поразки московського грудневого повстання 1905 року кинув свою відому фразу: „не треба було братися до зброї“. Розглядаючи Марксову позицію в революційній боротьбі, маючи на увазі Плеханова, Ленін писав:

„Ось чого слід було би повчитися в Маркса російським інтелігентським марксистам, розслабленим скепсисом, отупілим педантством, схильним до покірних промов, заскоро перевертомлюваним революцією, охочим до мрій, до розмов про свято, про похорон революції, до заміни її консервативною прозою. Їм слід би було повчитися від теоретика-провідника пролетарів віри в революцію, уміння закликати робітництво до обстоювання до кінця своїх безпосередніх революційних завдань, твердості духу, що не допускає малодушого скигління після минутих невдач революції. Педанти марксизму думають, що це все етична балаканина, романтика, брак реалізму. Ні, панове! Це — сполучення революційної

теорії з революційною політикою, це сполучення, що без нього марксизм стає брентанізмом, струвізмом, зомбартизмом. Марксова доктрина зв'язала в одну нерозривну цілість теорію і практику класової боротьби, і той не марксист, хто теорію, що тверезо констатує об'єктивне становище, спотворює для виправдання сущого, доходячи до намагання якнайшвидше принатуритись до кожного тимчасового підупаду революції, покинути мерщій „революційні ілюзії“ і взятися до „реального“ дрібничкування. Маркс за наймирніших, здавалось би, „ідилічних“ (за його виразом), „безутішно-болотяних“ (за висловом редакції „Neue Zeit“) часів умів дізнавати близькість революції і підносити пролетаріят до свідомости своїх передових революційних завдань. Наші російські інтелігенти по-філістерському спрощують Маркса, в найреволюційніші часи вчать пролетаріят політики пасивности, покірного посування „за течією“, не-смислової підтримки найнестійкіших елементів якоїсь модної ліберальної партії“.

Роза вірила в революцію, в її сили, і тому вона була революціонеркою і загинула в боротьбі за революцію. Але для цього вона мусіла виступити проти своєї теорії стихійности, розірвати свою практику із своєю теорією. Тому вона й лишилася орлом, як назвав її Ленін. Але орлом вона була всупереч своїй теорії стихійности, яка тягла цього орла спуститися до курей, що ніколи не підіймалися на висоти революційного ентузіазму. Ставши на шлях з'єднання своєї практики з марксо-ленінською теорією і розриву з своєю власною теорією; в даному разі вона прийшла до виправлення більшости своїх помилок. Послідовно і до кінця бути революціонером вона могла, тільки відкинувши свої міркування, висловлені у брошурі, що її вона написала у в'язниці. Слушна позиція в революційній боротьбі вимагала від неї озброєння єдино-революційною теорією марксизму-ленінізму. І наслідком впливу хибної теорії стихійности на практику революційної боротьби, наслідком недостатнього озброєння марксизмом-ленінізмом була недостатня конкретність. Ми бачили, що для Рози характеристична є ставка на стихійний хід революції, як на процес, що не залежить від керівництва, процес, що йде без керівництва революційної теорії марксизму-ленінізму, що з нею Роза в істотних питаннях не згоджувалась, створюючи свою теорію в організаційному, аграрному, національному питанні, в питаннях імперіалізму тощо. І не зважаючи на всю різницю між теорією стихійности Рози та об'єктивізмом Кавтського, що проти нього вона боролася, всупереч своїй теорії стихійности, обидва ці погляди—і теорія стихійности Рози і об'єктивізм Кавтського—мають спільну основу. Теорія стихійности сама є логічна основа всякого опортунізму. Соціяльна основа опортунізму відома. Ця ж соціяльна основа лежить і під теорією стихійности. Ця соціяльна основа перекинувшись діалектики, які характеризують теорію стихійности, є класово-ворожа пролетаріатові: це та основа, що на ній вирости всі вороги революційного світогляду й дії, що на ній росте капіталізм і буржуазна ідеологія. Це—дрібнобуржуазна основа, що створює споглядальне ставлення до життя поруч з індивідуалістичним активізмом. Точніше, основою люксембургіянства є міська дрібна буржуазія—та ж, що і для троцькізму. Ця спорідненість бази дає й спорідненість надбудови—теорії люксембургіянства і троцькізму. І в організаційному питанні, і в селянському, і в низці інших троцькізм і люксембургіянство споріднені, дарма що Роза виступала у своїй брошурі „Російська революція“ не тільки проти Леніна, але й проти Троцького. Ми знаємо, як троцькізм розумів Жовтень і як він трактував революцію—як стихію, що над нею витає дух Троцького. Ми вже згадували Радекові слова про те, що основною ідеологічною причиною, що привела його до підтримки троцькізму, було „непозбуття до кінця помилок люксембургіянства“. Він же зазначає, що оцінка рушійних сил

російської революції у Розі змикалася з теорією перманентної революції Троцького, а оцінка основ будівництва партії, яка 1904 р. привела Розу до підтримки меншовиків, збігалася в основному з відомою брошурою Троцького „Наші політичні завдання“¹.

Троцькістська теорія неможливості побудування соціалізму в одній країні міститься в словах, що ними Роза закінчує свою брошуру: „В Росії проблему можна тільки поставити, але її не можна розв'язати в Росії“.

Характеристика ленінізму, як наслідку спецфічних російських умов, криється в її аналізі Жовтневої революції.

„Все, що діється в Росії“, вона пояснює, як наслідок „відмови німецького пролетаріату і окупації Росії німецьким імперіалізмом“. Вона вітає Леніна за його вірність інтернаціональному соціалізму, але тут же зазначає: „небезпечно починається там, де із злиднів роблять чесноту, де тактику, вимушену фатальними умовами, фіксується в усіх її частинах теоретично і рекомендується інтернаціональному пролетаріатові, як зразок соціалістичної тактики. Цим робиться погану послугу інтернаціональному соціалізму, що в його ім'я ведеться боротьбу, коли все, що виникло із злиднів (von Not und Zwang) і труднощів у Росії, подається, як нове відкриття“ тощо. Звідси недалеко до теорії, яка ленінський шлях пролетарської революції вважає за неприйнятний для Заходу.

Нерозривність теорії і практики, як постулат марксизму, примушувала відступників від марксизму або цілком поривати з ним і, роблячи реакційне діло, замінити його лібералізмом, буржуазною теорією (Бернштайн), або прикривати, якщо це було вигідно, реакційне діло машкарою революційних фраз (Кавтський, Троцьки і), або робити революційне діло всупереч невірній теорії (Р. Люксембург), тобто ставати на шлях відкидання своєї теорії і заміни її єдино вірною теорією марксизму-ленінізму.

Контрабандисти контрреволюційного троцькізму змальовують люксембургіянство, як етап до більшовізму, як більшовізм в історичних умовах Німеччини. Вони твердять, що Роза раніше за Леніна помітила централізм Кавтського і почала з ним боротися ще тоді, коли нібито Ленін до Кавтського ставився по-примиренському. Цей наклеп на Леніна іде в парі з „захистом“ Розі від соціал-фашистів, які, вважаючи революційні виступи Розі за випадкові, оцінюють Розу, як „свою“. Цей „захист“ веде до того, що в Розі затирається її помилки, виправдується їх історичними обставинами, оцінюється, як етап до більшовізму: помилки зводяться до випадку. Цей „історизм“, цей „захист“ тільки шкодить Розі, бо затирає її помилки, захищає якраз те, що протиставило її позицію позиції Маркса-Леніна, і цим шкодить справі збереження того, що наближало Розу до ленінізму і робило її ім'я дорогим революціонерів.

Тільки послідовна, що йде до кінця, критика й боротьба проти люксембургіянства, як проти антимарксистської теорії, тільки радикальне звільнення її революційної боротьби від тих помилок, що її супроводили, являють собою належне ставлення до Розі, бо таке ставлення дає можливість дійсно побачити історичну роль Розі на весь її зріст. Тільки цей справжній історизм, що освітлює її помилки прожектором історичного матеріалізму, з погляду справжньої єдності теорії і практики, не принижує, а освітлює її роль в усій її складній діалектиці. Навпаки, затирання помилок Розі та виправдання їх історичними умовами ллє воду на млин соціал-фашизму, бо веде до віддання Розі в руки соціал-фашистів, які виставляють її помилки як підставу для зачислення її в свій табір.

Псевдоісторизмом є апологетика Розі й захист її помилок. Справжній історизм викриває помилки, щоб зберегти революційну спрямованість Розі.

¹ Лист до „Правди“ 12 грудня 1931 р.

Псевдоісторизмом є об'єктивізм в історії, плазування перед фактом. Справжній історизм вивчає історію, щоб з неї мати науку того, як треба об'єднувати революційну практику з революційною теорією, що виходить тоді, коли революційна практика з нею не об'єднується, як тоді реакційна теорія замість того, щоб бути керівником розвитку, стає його гальмом.

Ми вже подавали Ленінову характеристику Розі, як орла, що йому траплялось спускатися нижче курей. Ця характеристика б'є тих, хто просто причисляє Розу до табору соціал-фашизму; а це роблять соціал-фашисти всіх барв, стараючись затерти революційні виступи Розі. Вона б'є тих контрабандистів контрреволюційного троцькізму, які, затираючи помилки Розі, визначають люксембургіянство, як етап до більшовізму, як міст до більшовізму, як струмок, що вливається в більшовицьку ріку, тощо. Ленінська характеристика вказує, що відлучало Розу від марксизму-ленінізму і об'єднувало її з ревізіоністами, вказує на ту революційну спрямованість („орел“), яка з'єднувала Розу з більшовізмом. На цьому живому прикладі розриву теорії люксембургіянства з практикою Розі Люксембург ми пересвідчуємося ще раз того, що марксизм-ленінізм могутній якраз нерозривною єдністю теорії й практики, єдністю, що в ній практика є основа, а теорія — провідне звено. Розрив із своєю теорією надзвичайно характеристичний для Розі, як для революціонера, подібно як для централізму характеристичний є розрив з революційною практикою поруч із намаганням одягти машкару революційності в теорії.

Цей розрив теорії і практики не може тривати довго. Він мусить привести або до відкинення революційної теорії і створення теорії ревізіоністської, здібнішої для такої ж практики (як це було з Бернштайном, Кавтським і К^о), або до відкинення геть теорії, що суперечить практиці, і озброєння революційною теорією, що керує революційною практикою.

Ми повинні боротися на два фронти — як проти віддання всієї Розі цілком, разом з її революційною стороною, соціал-фашистам, так і проти затирання її помилок контрабандистами троцькізму, які намагаються чи то ленінізм малювати, як відміну (російську) люксембургіянства, чи то люксембургіянство, як німецьку відміну ленінізму. І в цій боротьбі, викривши гострим критичним ножем і відкинувши все невірне у Розі, ми повинні попередити можливість впливів цих невірних поглядів на розвиток революційної боротьби, бо ці впливи можуть тільки затримувати її. Ми повинні забезпечити від засмічування марксизм-ленінізм — цю єдину революційну теорію, що вже привела нас до перемоги над капіталізмом в одній країні і тепер веде до перемоги над капіталізмом у всесвітньому масштабі.

НОТАТКИ ПРО ПЛЕХАНОВА

Історичний № 3 журналу „Под знаменем марксизма“ за 1922 рік, де вперше вміщено статтю Леніна „О значении воинствующего материализма“, поруч з цим великим історичним документом войовничого матеріалізму містить у собі наче мимохідь кинуте зауваження Р. Ковнатора про те, що „давно вже настав час „помирити“ робітничу клясу з її першим пророком Плехановим, і тільки зла насмішка історії привела до того, що Г. В. помер чужим і ворожим робітничій клясі та її партії“ (стор. 129).

Історія зло насміялася з самого журналу. „Журнал не зумів здійснити основні вказівки Леніна, що їх він дав у статті „О значении воинствующего материализма“, не став бойовим органом марксизму - ленінізму... Журнал „Под знаменем марксизма“ виходив з цілковито невірною настановлення, що впливає з нерозуміння ленінського етапу, як нового ступеня в розвитку філософії марксизму“¹.

Історія зло насміялася передусім саме з цього номера журналу, що його редакція вже тут, уже в цьому номері устами Ковнатора намагається пояснити опортунізм Плеханова „злою насмішкою історії“. Редакція вміщує однією рукою історичний заповіт Леніна, а другою рукою намагається тут же „помирити“ робітничу клясу, з „першим її пророком Плехановим“, намагається примирити з нею Плеханова меншовика - оборонця, Плеханова соціал-шовініста, того Плеханова, який писав, що „хід розвитку всякого даного суспільства, поділеного на кляси, визначається ходом розвитку цих кляс та їх взаємовідносинами, тобто, поперше, їх взаємною боротьбою, щодо внутрішнього ладу в суспільстві і, подруге, їх більше чи менше дружним співробітництвом там, де мовиться про захист країни від зовнішніх нападів“².

Гасло „відстановлення“ і „примирення“ Плеханова з робітничою клясою не випадкове для журналу. Редакція журналу „Под знаменем марксизма“ згрупувала навколо себе однодумців у цьому питанні і це гасло стало для неї в даному питанні платформою всієї діяльності протягом близько десяти років.

„Примирювали“ і „відстановлювали“ Плеханова на сторінках журналу „Под знаменем марксизма“ і Троцький, і Деборін, і Аксельрод, і ціла плеяда меншовиків та меншовикуватих ідеалістів. Суть цього походу полягала в тому, щоб підмінити Леніна Плехановим, щоб фальсифікацією історичних фактів перевернути справжній зміст науки марксизму - ленінізму.

Позицію редакції журналу „Под знаменем марксизма“ у цьому питанні в розгорненому вигляді накреслено в № 5—6 за 1922 р., присвяченому Плеханову. Цей номер відкривають „Беглые заметки“ Троцького

¹ З постанови ЦК ВКП від 25 січня 1931 р.

² „История русской общественной мысли“, стор. 11.

де говориться про те, що „наш обов'язок відстановити для молодого покоління духовну постать Плеханова на весь зріст“, в противність „тим, хто зібрав по смерті Плеханова все найбільш помілкове, що він сказав“... „Великий Плеханов, справжній,— кінчає Троцький,— цілком і неподільно належить нам (стор. 9—10).

Історія знає, що Плеханов не „цілком і неподільно належить нам“ . Опортунізм Плеханова належить цілком і неподільно меншовикам, його соціал-шовінізм цілком і неподільно належить соціал-фашизмові. Троцький же скидає з рахівниці історії опортунізм Плеханова.

Коли Троцький намагається свою оцінку Плеханова затушкувати деякою критикою, то Деборін, Аксельрод, Ваганян та інші в цьому ж номері журналу виступають з безсоромно-відвертою апологетикою меншовізму Плеханова, навіть з прямими нападками на більшовізм, на Комінтерн. Деборін у своїй замітці „Вместо статьи“ (10—12 стор.) виступає відвертим апологетом Плеханова — „засновника російського марксизму“, стверджуючи й доводячи, що „плеханівський напрям є єдино-витриманий і одноцільний в усій світовій літературі марксизму“, що журнал дасть величезну користь молодому поколінню російських марксистів, коли він стисло додержуватиме принципів марксизму, як вони висвітлені і науково обґрунтовані в творах Плеханова“.

Цими перевертеними твердженнями, репрезентованими з усією рельєфністю у Деборіна, журнал не обмежується. Він скеровує вістря своєї зброї проти більшовізму ще й у формі прямих нападок на Комінтерн, вміщуючи листа Л. Аксельрод та Л. Дейча, не тільки без будь-яких застережень, ба навіть супроводячи цей лист таким недвозначним редакційним заголовком: „Г. В. Плеханов ніколи не переставав бути марксистом“. Лист цей має для нас величезний інтерес як документ, який у яскравій формі визначає позиції групи, що склалась навколо журналу. Тому ми подаємо його повнотою. Л. Аксельрод та Л. Дейч пишуть: „У № 110 (1519) „Известий ВЦІК“, а також і в інших органах преси вміщено відозву Виконкома Комінтерну „До робітників усіх країн“, де, між іншим, у першому абзаці надруковано: „Ще покійний Плеханов, коли він був марксистом“ і т. д. Підкреслені нами слова ми вважаємо за невірні й образливі як для пам'яті засновника марксистської течії в Росії, так і особисто для нас, його друзів та однодумців. Ми тим більше вважаємо за доконечне енергійно протестувати проти цієї інсинуації, що її кинула ціла установа, до того ж у відозві її „До робітників усіх країн“. Ці останні, не знаючи точно поглядів покійного Плеханова і покладаючись на заяву такого авторитетного органу, яким є Виконком Комінтерну, безперечно повірять, що засновник марксизму в Росії далі зрадив його, що є, звичайно абсолютна неправда. Ми, близькі Плеханову люди, знаючи, які були його погляди до самої його смерті, стверджуємо, що він аж до гробу був вірний поглядам засновників наукового соціалізму, що їх він засвоїв за молодих літ і незмінно проповідував протягом майже 40 років“¹.

Цей виступ є виступом проти більшовізму, проти Леніна, що писав у „Дитячій хоробі лівізни в комунізмі“: „... в 1900—1903 р.р., коли Плеханов був марксистом і революціонером“. І це цілком вірно. Але оцю саме Ленінову оцінку Плеханова Л. Аксельрод і Л. Дейч уважають за інсинуацію, обвинувачуючи в цій інсинуації також і Комінтерн.

Правдива, дійсна оцінка Плеханова, це не оцінка з погляду симпатії чи антипатії до „особи“. Такий міщанський погляд нічого спільного не має з більшовізмом і такий погляд заплямував Ленін. Інтереси класової боротьби, партійности теорії і практики є найвищий принцип більшо-

¹ „Под знаменем марксизма“ № 5—6, 1922 р., стор. 155.

візму. Ці принципи більшовізму і лежать в основі всебічної, конкретної оцінки Плеханова від Леніна.

Ми підкреслюємо конкретність, всебічність Ленінової оцінки історично взятого Плеханова протилежно тим „теоретикам“, що намагаються під прапором позитивних висловлень Леніна про Плеханова протягти не тільки антимарксівські теорії в царині філософії, але й меншовізм у царині політики, в царині стратегії й тактики класової боротьби пролетаріату. Такі „теоретики“ користуються, між іншим, способами, що їх суть є в тому, щоб відірвати живу дійсність, боротьбу сьогоднішнього дня від живої історичної дійсності, від викування ленінізму, забути цю дійсність і розглядати Плеханова „як такого“, „як особу“. Вони хочуть „захистити“ його й „примирити“ з робітничою класою, а позиції його змалювати як випадкові дрібні епізоди і під прикриттям всієї цієї мережчатої димової завіси провести опортунізм, оголосивши Плеханова „першим пророком робітничої класи“, протилежно Леніну — справжньому вождеві, справжньому теоретикові і керівникові переможного ходу пролетарської революції.

Як же дійсно стоять справи щодо оцінки позицій Плеханова більшовізмом, Леніном? Цю оцінку можна правдиво визначити тільки в нерозривному зв'язку з усім історичним ходом класової боротьби і викування більшовізму Леніном, з усіма стратегічними й тактичними плянами Леніна. Оцінка ця стосується не тільки до тактичного опортунізму Плеханова, не тільки до його опортунізму в питанні політичної боротьби, але також стосується і до його поглядів у царині теорії, при тому тут ідеться не про окремі „випадкові“ помилки, а про помилки, що мають свою цілком означену логіку. Теорія завжди була партійною. Це блискучо довів Ленін — і не тільки довів, а й геніяльно застосував теорію в класовій боротьбі, розвинув і підніс її на вищий ступінь.

Ленінова тактика боротьби за більшовицьку партію, за більшовицьку теорію рельєфно малює портрет історичного Плеханова протягом усієї історії більшовізму. Ленінова оцінка Плеханова є повна й всебічна у такому вигляді, як її дав Ленін у живій дійсній боротьбі.

Для прикладу досить узяти один з найтяжчих етапів в історії нашої партії, епоху реакції після революції 1905 р. Плеханов, як відомо, при самому початку розколу в партії, з другого з'їзду, перейшов на бік меншовиків. Ленін у боротьбі проти меншовиків на основі генеральної лінії більшовізму „сходився“, зокрема, з Богдановим. „Влітку і восени 1904 р.— пише Ленін у листі до Горького від 25 лютого 1908 р.¹— ми остаточно зійшлися з Богдановим, як більшовики, і зав'язали той мовчазний, з мовчазним усуненням філософії як нейтральної царини, бльок, який проіснував увесь час революції і дав нам змогу спільно провести в революцію ту тактику революційної соціал-демократії (більшовізму), яка, на мое глибоке переконання, була єдино вірною“.

Як бачимо, Ленін *тактично*, в інтересах проведення в революцію тактики революційного більшовізму, на час усуває „філософію, як нейтральну царину“. Ні в якій мірі це, звичайно, не значить, що філософія взагалі є нейтральна царина більшовізму. Основним завданням для Леніна є проведення в революцію тактики більшовізму. „Бійка“ з богданівщиною на цьому етапі підпорядкована цьому основному завданню.

В тому ж листі до Горького Ленін каже: „Працювати коло філософії під революційну гарячку доводилося мало. У тюрмі на початку 1906 р. Богданов написав одну річ,— здається III видання „Емпіріомонізму“. Влітку 1906 року він мені презентував її і я засів уважно за неї. Прочитавши, озлів і розшаленів незвичайно: мені ще ясніше стало, що він іде архиневірним шляхом, не марксівським. Я написав йому тоді „освідчення“

¹ Ленінський збірник, I, стор. 99.

коханні“, письмечко з філософії розміром на три зшитки... Тепер вийшли „Очерки філософії марксизма“. Я прочитав усі статті, крім статті Суворова (її читаю), і на кожній статті просто шалів з обурення. Ні, це не марксизм!.. Ні, це вже занадто. Звичайно, ми, рядові марксистки, люди в філософії не начитані; але для чого так уже нас зневажати, що подібну річ нам подавати, як філософію марксизму. Я себе скоріше дам четвертувати, ніж згоджуся брати участь в органі чи колегії, яка подібні речі проповідує“.

Це місце Ленінового листа з усією наочністю показує, що Ленін не тільки непричетний до оцінки філософії взагалі, як неутральної царини; цей лист показує також, що „неутральність“ тактична — в розумінні того, як провести „бійку“, являє собою більшовицьку, активну партійність. Філософська основа марксизму не знімається, не „неутралізується“ у вульгарному розумінні цього слова, її не викидається; а „неутралізується“ вона тільки в тому розумінні, що питання про „бійку“ в царині філософії підпорядковується основному питанню, відкладається на деякий час з тим, щоб провести цю бійку без перешкоди виконанню основного завдання — проведенню тактики революційної соціал-демократії. Було б глибоко помилковим ставити цю справу так, що, мовляв, тактика Леніна являє собою відрив філософії від політики, від боротьби за більшовізм. Документи, та й не тільки документи, а вся Ленінова тактика промовляють зовсім інше, свідчать про те, що власне в основі Ленінової тактики лежить глибокий зв'язок філософії і політики. Ленін пильнує як ока більшовицьку пресу, більшовицьку партію від найменшої спроби перекрутити філософські основи марксизму. Філософська основа марксизму для Леніна є кровний інтерес більшовізму, і Ленін каже про те, що він скорше дасть себе четвертувати, ніж згодиться брати участь в органі чи колегії, яка проповідує ідеалізм. Але zarazом Ленін уважав, що справа проведення в робітничій партії тактики революційної соціал-демократії є основним зеном, і перешкоджати їй заради філософських суперечок було б непростимим недоумством.

„Мою думку, — каже Ленін, — я вважаю за конечне сказати вам зовсім прямо. Певну бійку між більшовиками в питанні про філософію я вважаю тепер за абсолютно неминучу. Але розколюватись заради цього було б, як на мене, нерозумно. Ми зав'язали бльок для проведення в робітничій партії певної тактики. Ми цю тактику вели і провадимо досі без незгод; єдина незгода була про бойкот III Думи, але вона, поперше, ніколи не загострювалась між нами навіть до нагяку на розкол; подруге, вона не відповідала незгоді матеріялістів і махістів, бо, наприклад, махіст Базаров був, як і я, проти бойкоту і написав про це (великий фейлетон у часописі „Пролетарий“). Заваджати справі проведення в робітничій партії тактики революційної соціал-демократії заради суперечок про матеріялізм чи махізм, було б, на мою думку, непростимим недоумством. Ми маємо побитися за філософію так, щоб „Пролетарі“ і більшовики, як фракція партії, не були б цим зачеплені. І це цілком можлива річ“¹.

Ми подали тут один з блискучих зразків Ленінової тактики, тактики живої революційної боротьби, з детальним обліком розміщення сил, чіткою цілеспрямованістю, ясною більшовицькою програмою дії в теорії й тактиці політичної боротьби.

На цьому лиш тлі буде зрозумілим весь справжній зміст і значення Ленінової оцінки Плеханова в листі до Горького від 13 лютого 1908 р.², де він каже: „Плеханов шкодить цій філософії (філософії марксизму. — О. Б.), пов'язуючи тут боротьбу з фракційною боротьбою; алеж теперіш-

¹ Лист до Горького від 25 лютого 1908 р., Ленінський збірник, I, стор. 101 — 102.

² Ленінський збірник, I, стор. 97.

нього Плеханова жоден російський соціал - демократ не повинен змішувати з старим Плехановим“, тобто з тим Плехановим, що не був ні більшовиком, ані меншовиком, а засновником соціал - демократії. „Меншовики, — каже Ленін, — проголошують „великим“ Плеханова за діяльність його не протягом тих 20 - ти років (1873 — 1903 рр.), коли він лишався вірним собі, коли він не був ні меншовиком, ні більшовиком, а засновником соціал - демократії, — а саме протягом тих п'яти років (1904 — 1908 р.р.), коли, за визнанням самих же меншовиків, він „пурхав“, тобто не тримався послідовної більшовицької лінії“.

Ленін „сходився“ для проведення певної тактики з Богдановим і з іншими проти меншовиків на чолі з Мартовим, Масловим, Мартиновим, Даном, Потресовим, Плехановим та ін., що об'єднувались навколо часопису „Голос соціал - демократа“. Це належить до тієї епохи, коли розгорілася боротьба проти ліквідаторів, коли більшовики під проводом Леніна зосредили вогонь проти ліквідаторів усіх відтінків. У цьому питанні в меншовиків теж цілком визначилася позиція, назовні яскраво виявлена в ліквідаторському виступі Потресова. І от на цей час, „як „підмога“ більшовикам, наспів партійний меншовик Плеханов, „наспів“ з війною проти ліквідаторів“¹. Інак кажучи, серед меншовиків у питанні про ставлення до ліквідаторства визначилися незгоди, наспівав розкол. Плеханов „вітає“ розмежування більшовиків з відзовистами, ультиматистами та богобудівниками і заявляє: „ми, меншовики, повинні відмежуватися від ліквідаторів“.

В ці трудні для партії часи Ленін неухильно проводить більшовицьку тактику об'єднання навколо партії революційної соціал - демократії, використовуючи суперечності, які неминучо наростали в середині табору меншовиків.

Виступ Плеханова проти ліквідатора Потресова, „пурхання“ Плеханова“ Ленін використовує для проведення тактики революційної соціал - демократії. „Звичайно, ми, більшовики, — каже Ленін², — що провели вже у себе *генеральну межу*, з усієї душі приєднуємось до цієї вимоги генерального межування в середині меншовицької фракції. Ми нетерплячо чекатимем цього генерального межування у меншовиків. Ми подивимось, де пройде в них генеральна межа. Ми подивимось, чи буде це справді *генеральна межа*“. Ленін викриває дійсну суть плеханівської межі, викриваючи її меншовицький характер.

„Плеханов проводить *поки що* дві межі, — каже Ленін там же, — що з них *жодна* ще не заслуговує назви генеральної. Перша межа рішучо віддаляє Плеханова від Потресова, друга нерішучо віддаляє його від „фракційних дипломатів“, людей - іграшкоробів та природжених опортуністів“.

Меншовики виявили себе сплутаними меншовицьким „мотузочком“; вони його не подужали, вони, як виявилось, були в полоні цього „мотузочка“. Більшовицькі „Осипи“ уже провели „генеральну межу“, — каже Ленін³, — і показали двері більшовицькому дрібнобуржуазному „мотузочкові“, який скиглить тепер, що його „виставили“ і „усунули“... „Меншовицький „Осип“ виявив себе *оплутаним* меншовицьким „мотузочком“. Не він його підібрав, а мотузочок підібрав його. Не він подужав мотузочок, а мотузочок його“.

У цій складній і трудній обстанові Ленін уважає за безумовний обов'язок усіх більшовиків докласти всіх зусиль для зближення з такими соціал - демократами, що здатні повстати проти ліквідаторів і довести

¹ Ленін. „Нотатки публіциста“, т. XVI, вид. III, стор. 323.

² „Викриті ліквідатори“, т. XIV, вид. III, стор. 133.

³ Там же, стор. 135.

боротьбу з ними до кінця. Оцінка Плеханова Леніном, оцінка всебічна, не кастрована, встає на весь зріст тільки на тлі всієї живої дійсності класової боротьби, тільки взята історично, в зв'язку всіх висловлювань Леніна про Плеханова.

Меншовицьке ставлення до Плеханова Ленін характеризував як лакейське ставлення. Більшовицьке ставлення—ставлення партії з ясною політичною цілеспрямованістю, яка підпорядковує основним інтересам тактики й стратегії всі інші питання. Ленін, укладаючи „союз“ у політичній боротьбі, ніколи не сходив з принципіальних позицій більшовізму, укладав такий союз в інтересах пролетарської революції, диктатури пролетаріату—а ці інтереси були його найвищим принципом. Історія потвердила слушність Ленінової тактики. Але, укладаючи союз, Ленін не замовчував, а викривав позиції свого союзника, не поступаючись перед ним ні на крок ні в просторі, ні в часі, коли це стосувалося до кровних інтересів більшовізму.

Вітаючи виступ Плеханова проти ліквідаторів, Ленін zarazом підкреслює, що ми ніколи Плеханова за більшовика не вважали і не вважатимем.

„Ваше („голосівців“.—*О. Б.*) ставлення до Плеханова,— каже Ленін¹,— якраз відповідає „формулі“ цих людей (догідливих лакеїв.—*О. Б.*): „або в зуби, або ручку пожалуйте“... „Щодо нас, то ми маємо право сказати, що за час „пурханья“ Плеханов ніколи не був більшовиком. Ми його за більшовика не вважаємо і ніколи не вважатимем. Але його, як і всякого меншовика, здатного повстати проти групи незалежників-легалістів і до кінця довести боротьбу з ними, ми вважаємо за *партійно:о* меншовика. Ми вважаємо за безумовний обов'язок усіх більшовиків за теперішніх скрутних часів, коли на черзі дня стоїть боротьба за марксизм у теорії і за партію в практиці робітничого руху, докласти всіх зусиль для зближення з такими соціал-демократами“.

Тут Ленін дає прекрасний портрет історичного Плеханова. Ленін називає тут Плеханова *партійним* меншовиком, відрізняючи його цим від ліквідаторів. У цьому справжня суть Плеханова після 1903 р.; а до цього часу протягом 20 років Плеханов „лишався вірним собі, був ні меншовиком, ні більшовиком, а засновником соціал-демократії“. В цьому його суть, в цьому його історична заслуга.

Дійсна історична заслуга Плеханова в тому, що він був засновником російської соціал-демократії, засновником групи „Визволення праці“, відбивши в собі певний етап розвитку соціал-демократії не тільки російської, але й міжнародньої. Це тим більше треба підкреслити, що за наших часів виступають глибоко-помилкові спроби відлучити Плеханова від історії і розтягти його на дві частини—одна частина ортодоксальна, належна до періоду перед 1903 р, а друга частина—меншовицька, належна до періоду після 1903 року. При цьому ігнорується справжню суть Ленінової оцінки Плеханова, яка є в тому, що Плеханов був *ні більшовиком, ні меншовиком, а засновником соціал-демократії*.

Виникають також глибоко-помилкові спроби представити Плеханова „засновником марксизму“, протягаючи, власне, під терміном „засновник“ плеханівську „ортодоксію“, протягаючи по суті „плеханівський етап“ у розвитку марксизму.

Роля Плеханова в історії російської соціал-демократії справді колосальна; не хто інший як Плеханов, перший для російського революційного руху, зформулював на Паризькому міжнародньому конгресі 1889 року, що „революційний рух у Росії може здобути перемогу тільки як революційний рух робітництва. Іншого виходу в нас немає і бути не може“. Не тільки в цьому заслуги Плеханова. Перші кроки революційного робітни-

¹ („Заметки публ.“, т. XVI, вид III, стор. 337—338).

чого руху в Росії нерозривно зв'язані з іменем Плеханова. Плеханов є засновник російської соціал-демократії. І все таки Плеханов був ні більшовиком, ні меншовиком. В цьому основний зміст не тільки Плеханова, але й усього соціал-демократичного руху того періоду, відмінно від Леніна, який з перших же кроків своєї діяльності виступає як засновник більшовізму, як єдиний твердо-послідовний продовжник справи Маркса в теорії й практиці революційного робітничого руху.

Прекрасну аналізу цього періоду дає Ленін, зокрема, у статті „Марксизм і ревізіонізм“, де поруч з оцінкою основних етапів розвитку Ленін відзначає позитивну роль Плеханова у боротьбі проти ревізіонізму в деяких питаннях, пов'язаних із *філософією* марксизму. Щоб уникнути прикрих непорозумінь, які дуже часто повторюються у нас тепер саме в даному зв'язку, ми підкреслюємо: *в деяких питаннях, пов'язаних з філософією марксизму.*

Ленін аналізуючи становище, що утворилося на час 90-х років у філософії, дає таку картину: а) ревізіонізм ішов у хвості буржуазної професорської науки; б) ревізіонізм тягнувся за неокантіанством; в) ревізіоністи „белькотили“, що матеріалізм давно „спростовано“; г) Гегеля упосліджувано як „мертвого пса“, проповідуючи ідеалізм тисячекратно дрібніший, тривіальний, г) ревізіоністи заміняли „хитру“ діалектику „простою“ і спокійною еволюцією і, нарешті, є) ревізіоністи намагалися зробити релігію „приватною справою“ відносно партії передової кляси.

„Яке клясове значення мали подібні „поправки“ до Маркса, — каже Ленін¹, — про це не випадає говорити, справа ясна сама собою. Ми відзначимо лиш, що єдиним марксистом міжнародної соціал-демократії, який дав критику тих неймовірних тривіальностей, що їх наговорили тут ревізіоністи, з погляду послідовного діалектичного матеріалізму, був Плеханов. Це тим більше треба підкреслити, що за нашого часу чиниться глибоко-помилкові спроби провести старий і реакційний філософський мотлох під прапором критики тактичного опортунізму Плеханова“.

Перше обмеження, що його Ленін робить у зв'язку з позитивною характеристикою ролі Плеханова, — обмеження його ролі цариною філософії. Це тим більше впадає в око, що в дальшому переході до царини політичної економії Ленін різко касує позитивне значення Плеханова.

Друге обмеження, що його треба відзначити — це те, що Ленін підкреслює лиш *деякі*, правда, надзвичайно суттєві питання в царині філософії, що проти них повстав Плеханов, при чому повстав з погляду діалектичного матеріалізму.

Знов таки уникаючи непорозуміння, треба з'ясувати, в чому саме полягає послідовність Плеханова, бо за прикриттям цієї Ленінової оцінки нині дехто намагається протягти плеханівські погляди в царині філософії і його тактичний опортунізм, протилежно до того, як свого часу робилося спроби під прапором критики тактичного опортунізму Плеханова провести старий і реакційний філософський мотлох. Як Ленін свого часу рішучо повстав проти протягання під прапором критики Плеханова реакційного філософського мотлоху, так і за наших часів треба з усією рішучістю повстати проти протягання помилкових поглядів Плеханова у царині філософії та його тактичного опортунізму під прапором тієї позитивної ролі в оцінці Леніна, що її відіграв Плеханов в історії розвитку російської соціал-демократії.

В чому ж у царині філософії був послідовний Плеханов, критикуючи ревізіонізм, за дійсним змістом Ленінової характеристики?

¹ Твори, т. XI, ч. I, стор. 56.

Поперше, послідовність Плеханова з погляду діалектичного матеріалізму була в тому, що він виступив за матеріалізм проти неокантианства, проти ідеалістичної філософії.

Подруге, Плеханов виступив проти заміни у ревізіоністів „хитрої“ діалектики „спокійною“ еволюцією, а в зв'язку із цим виступив також проти упослідження Гегеля, як „мертвого пса“.

Нарешті, послідовність Плеханова полягає в тому, що він, виступив проти спроби ревізіоністів зробити релігію „приватною справою“ відносно партії передової класи.

Тільки в цьому, в даному випадку, полягає зміст Ленінової оцінки послідовності Плеханова. Поширене ж її тлумачення приведе до виправдання тактичного опортунізму Плеханова, що стоїть в нерозривному зв'язку з його поглядами в царині теорії.

* * *

Книжка Плеханова „Основные вопросы марксизма“, написана 1908 року, являє собою сконцентрований документ його філософських поглядів. Тим цікавіший цей документ, що по суті він скерований проти більшовізму.

Спонукою до написання цієї книжки було, як відомо, те, що Ленін для проведення тактики революційної соціал-демократії „зійшося“ з Богдановим та іншими, які стояли в царині філософії на позиціях ідеалізму. Саме цю обставину меншовики намагалися використати, ставлячи справу так, що філософією більшовізму є філософія махізму. Старався в цьому, між іншим, також і Деборін, який на сторінках часопису („Голос социал-демократа“ (№ 4—5 за 1908 рік) шельмує більшовиків, як „махообразных махистов“, дарма що меншовики чудово знали позиції Леніна, позиції більшовізму в питаннях філософії. Доказом цьому були неодноразові виступи Леніна в боротьбі з самими ж меншовиками.

У такій обстановці й виступив Плеханов із своєю книжкою „Основные вопросы марксизма“, давши в ній логіку своїх філософських поглядів.

Звернімо тут увагу на основні засади невірних поглядів Плеханова в царині філософії.

Характерним для всякого меншовізму, в тому числі й для плеханівського, є відрив теорії від практики. У Плеханова він виявився в заміні діалектики софістикою, виявився у тому, що загальне спрямування його „діалектики“ зверталось на питання мистецтва, на питання психології й ін., а не на питання класової боротьби, питання диктатури пролетаріату.

Вихідною в царині філософії для Плеханова є філософія Фюєрбаха. Під впливом Фюєрбахової філософії, через Чернишевського, склалися й оформилися філософські погляди Плеханова, що увібрали в себе обмеженість філософії Фюєрбаха — його споглядальність. Плеханов виходить з помилкової оцінки ролі філософії у витворенні філософських поглядів Маркса-Енгельса, стверджуючи, що Фюєрбах був „безпосереднім філософським попередником Маркса“ і в значній мірі виробив „філософську основу того, що можна назвати світоглядом Маркса-Енгельса“¹.

Вплив Фюєрбаха на формування поглядів Маркса-Енгельса безперечний; але стверджувати, що Фюєрбах у значній мірі виробив філософську основу того, що можна назвати світоглядом Маркса-Енгельса — це цілком невірно. В цьому питанні треба провести чітку лінію боротьби на два фронти, як з недооцінкою ролі Фюєрбаха у витворенні поглядів Маркса-Енгельса, так і з теоріями, що перетворюють науку Маркса-Енгельса на фюєрбахіанство, а самих Маркса й Енгельса — на „чистих“ фюєрбахіанців.

¹ Плеханов. „Основные вопросы марксизма“, стор. 14.

У своїй роботі „Три джерела і три складові частини марксизму“ Ленін каже, що головним здобутком німецької філософії, що являє собою одне з джерел марксизму, є *діалектика* — наука про розвиток. „Але Маркс, — каже Ленін, — не спинився на матеріалізмі XVIII ст., а посунув філософію вперед. Він збагатив її надбанням німецької класичної філософії, надто Гегелівської системи, яка своєю чергою привела до матеріалізму Фоєрбаха“.

Визначивши невірно роллю Фоєрбаха в розвитку філософських поглядів Маркса - Енгельса, Плеханов далі послідовно розвиває свої філософські погляди залежно від цієї основної своєї тези, іноді навіть підчищаючи та пригладжуючи Фоєрбаха. Так, наприклад, у питанні про антропологізм Фоєрбаха Плеханов намагається довести, що тут ми маємо справу *тільки* „з методологічним засобом, що його значення обумовлювалось обставинами часу й місця, тобто звичками мислі тогочасних учених і просто освічених німців, а зовсім не якоюсь особливістю світогляду“¹.

У розв'язанні проблеми буття й мислення Плеханов іде за Фоєрбахом, стверджуючи, що „це його розв'язання проблеми приймали також Маркс і Енгельс“, що, „вивчаючи його, ми в той же час вивчатимем філософську сторону марксизму“². Таке настановлення приводить Плеханова до того, що він приймає в корінному питанні марксизму про відношення мислення до буття фоєрбахівський натуралістично - споглядальний погляд. Це потверджується всім дальшим ходом міркувань Плеханова³. У визначенні суті суб'єкта Плеханов виражає його, слідом за Фоєрбахом, натуралістично: ...„мое тіло, — каже Плеханов⁴, — як ціле, власне й є мое „я“, моя істинна суть“.

Правда, цю свою *основу* тезу Плеханов намагається в дальших міркуваннях⁵) виправити шостою тезою Маркса про Фоєрбаха, де говориться, що суть людини є сукупність усіх суспільних відносин. Однак, це виправлення у Плеханова є лиш зовнішнє і має характер доважка, не більше; основний же зміст суті суб'єкта не виходить за межі фоєрбахівського натуралістичного розуміння суб'єкта чи „тіла“.

Це тим більше дається Плеханову, що він не виходить за межі встановлення метафізичних відносин між суб'єктом і об'єктом. Плеханов яскраво підкреслює це в твердженні, що Марксове вирішення питання в царині історичної практики суспільної людини виконане на основі і „за допомогою виробленого Фоєрбахом правдивого поняття про єдність суб'єкта й об'єкта“ — це з одного боку; а з другого боку, також стверджується вірність „поправки“ Маркса у вигляді практики суспільної людини. Плеханов не викрив глибини Марксової постави питання про революційну практику людини. Ця постава питання ґрунтовно змінює саму суть питання про єдність суб'єкта й об'єкта та про суть самого суб'єкта, протилежно до того, як це питання розв'язане у Фоєрбаха.

Хоча Плеханов і говорить про *єдність* суб'єкта й об'єкта, але ця єдність у нього не діалектична, а формально - натуралістична, як відповідність психічного і фізіологічного⁶. В основі невірного розуміння відносин суб'єкта до об'єкта у Плеханова лежить Спінозове учення про атрибути мислення й протягlosti, що у Спінози вони пробувають у відповідності.

Логіка міркувань Плеханова така: Фоєрбах значною мірою виробив основу світогляду Маркса - Енгельса; а оскільки „гуманізм Фоєрбахів:

¹ Плеханов. „Основные вопросы марксизма“, стор. 16.

² Там же, стор. 16.

³ Там же, стор. 16 — 35.

⁴ Там же, стор. 17.

⁵ Там же, стор. 30.

⁶ Там же, стор. 23.

сам виявляється не чим іншим, як спінонізмом, звільненим від його теологічного доважка“, то „саме на погляд цього спінонізму, звільненого Фюербахом від його теологічного доважка, перейшли Маркс і Енгельс, коли порвали з ідеалізмом“¹. „Значить,— каже далі Плеханов,— спінонізм Маркса й Енгельса, це власне й був новітній матеріалізм“.

Проблема суб'єкта-об'єкта у Плеханова в основі своїй має теорію відповідности, рельєфно розгорнену Плехановим у теорії пізнання. Вона лежить в основі психо-фізичного паралелізму Плеханова— що більше: відношення мислення до буття у Плеханова вичерпується питанням відносин суб'єкта-об'єкта. Цим у суті справи стаючи обома ногами на позиції Фюербаха, Плеханов знімає основне питання про відношення до буття, спрощує його і тим самим відчиняє двері ідеалізму. Отожнюючи суб'єкт, „я“ з духом, з мисленням, а буття з об'єктом, Плеханов подає руку ідеалістичній філософії, що в ній ідея тожності суб'єкта й ідеї займає істотне місце. Для діалектичного матеріалізму суб'єкт, конкретна людина не становить собою тожності з ідеєю, духом, мисленням, бо в самій конкретній людині, людині певної класи, установлюється певні матеріальні відносини між буттям і мисленням. Отожнювання питання про суб'єкт-об'єкт з питанням про буття й мислення веде також до немарксовського розуміння самого об'єкта, тобто матеріального світу, що перетворюється таким шляхом тільки в пасивний об'єкт споглядання, а в об'єкт активного впливу суб'єкта, але обмежується тим, що це є в суті лиш об'єкт, то цим питання з погляду діалектичного матеріалізму не розв'язується, бо об'єкт zarazом є активний, є суб'єкт дії.

Фюербахівські позиції Плеханова в цьому питанні потверджуються таким ще фактом: в іншому місці він каже про те, що Маркс перегнув у критиці Фюербаха, в питанні про практику як критерій істини. Цим він показав, що сам стоїть на фюербахівських позиціях розуміння практики як чуттєвого досвіду, а не як революційно-критичної діяльності.

Таким чином, основну проблему філософії, про відношення мислення до буття, навіть у загальній поставі Плеханов розв'язав невірно. Плеханов підмінює питання про відношення буття до мислення питанням про відносини суб'єкта й об'єкта, роблячи з цього питання, як і взагалі з теорії пізнання, основне питання марксизму, виходячи в його розв'язанні з фюербахівських позицій. Плеханов далі, слідом за Фюербахом, розв'язує питання про суб'єкт-об'єкт натуралістично, споглядально. В цьому питанні його не рятує „геніяльна поправка“ Маркса: як ми вже зазначили, вона має у Плеханова зовнішній характер якогось придатка. Теорія пізнання Плеханова (а не Маркса, як стверджує Плеханов) виходить по прямій лінії від гносеології Фюербаха... „Треба визнати,— каже Плеханов²,— що Марксова гносеологія якнайпряміше походить від гносеології Фюербаха, або, коли хочете, вона власне й є Фюербахова гносеологія, тільки послаблена зробленою до неї Марксом поправкою (про активну роль суб'єкта.— О. Б.).

Питанням про суб'єкт-об'єкт не вичерпується теорія пізнання у Плеханова. Ми уже вказали на те, що теорія пізнання у Плеханова є одна з центральних проблем; цій проблемі він віддає велику увагу, але основні питання теорії пізнання розв'язує невірно. Ми тут обмежимось лиш загальною вказівкою на розвинену Плехановим, зокрема в статтях проти К. Шмідта та Струве, „теорію гієрогліфів“, що згідно з нею почуття і уявлення людини являють собою не копії дійсних речей і процесів природи, не образи їх, а умовні знаки, символи, гієрогліфи

¹ Плеханов. „Основные вопросы марксизма“, стор. 19.

² Там же, стор. 21.

ї т. ін.¹. Ідеалістичну суть цієї теорії викрив Ленін, давши натомість теорію відбиття. Спроба Плеханова звести справу лиш до „помилки у термінології“, з підкресленням умовностей всякої термінології, не рятує його, бо суть справи лежить у невірному розумінні Плеханова в питанні про відношення суб'єкта до об'єкта, у питанні про теорію пізнання взагалі.

В основі цього питання лежить теорія відповідності Плеханова, побудована на його спінозизмі, на його психо-фізичному паралелізмі, що набрав у нього стислого формулювання в відомому його твердженні, що „камінь мислить“. Розмову Енгельса з Плехановим з цього питання, виходячи з загальних поглядів Енгельса, треба розуміти тільки в розумінні можливості перетворення матерії на високоорганізовану, а звідси й можливості для „камня мислити“, бо мислення є властивість високоорганізованої матерії. Плеханов же трактує Енгельса в дусі спінозизму. Ці свої позиції Плеханов не тільки формулює в книзі „Основные вопросы марксизма“ (щоправда, в дещо затушкованій формі), але також — логіка цього вимагає! — виступає при цьому на захист неолімаркізму, що ґрунтується в суті на віталізмі.

„В сучасному природознавстві, — каже Плеханов², — досить швидко шириться, переважно серед неолімаркістів, учення про так звану *живу матерію*, тобто про те, що матерія взагалі, а надто всяка *організована матерія*, має в певній мірі *чутливість*. Це вчення, що його розглядають деякі, як пряму протилежність матеріалізму, насправді являє собою, при належному його розумінні, тільки переклад на мову сучасного природознавства матеріалістичного вчення Фюєрбаха про єдність буття й мислення, суб'єкта й об'єкта. Можна з певністю стверджувати, що Маркс і Енгельс, які зосвоїли це вчення, поставилися б до зазначеного, — *покищо*, правда, *дуже зле розробленого напрямку* в природознавстві, з якнайвищим інтересом“.

Тут яскраво випинаються позиції паралелізму, позиції відповідності Плеханова, покладені ним в основу теорії пізнання.

Для того ж знов, щоб закінчити загальну характеристику Плеханова в питанні теорії пізнання, звернімо ще увагу на його вирішення питання про досвід, що його він трактує суб'єктивістично. Таке розуміння досвіду в Плеханова цілком виходить з його загального розуміння теорії пізнання.

Такі є в загальних рисах погляди Плеханова в питаннях теорії пізнання.

Багато місця у своїй книжці „Основные вопросы марксизма“ Плеханов віддає питанню про ролі географічного оточення в суспільному розвитку. У розв'язі цього питання Плеханов стає на погляд буржуазних теорій, роблячи по суті з географічного оточення основу суспільного розвитку. Плеханов дає таку схему впливу географічного оточення: на перших етапах суспільного розвитку географічне оточення є вирішальний чинник, а згодом, з розвитком продуктивних сил, вплив географічного оточення зменшується. Погляд діалектичного матеріалізму Маркса-Леніна не має нічого спільного з таким поглядом. Географічне оточення: ні на яких ступенях розвитку суспільства не є основою. Воно є лиш однією з умов, воно тільки в певній конкретній формі обумовлює розвиток суспільного процесу. В той час, як формально Плеханов іноді уживає навіть вірної термінології в цьому питанні, по суті він робить з географічного оточення основний чинник розвитку продуктивних сил. Ми не можемо згодитися з механістичною теорією Плеханова про те, що на перших етапах розвитку людського суспільства географічне оточення є „вирішальний чинник“, а на дальших етапах вплив географічного ото-

¹ Ленін. „Матеріалізм і емпіріокритицизм“.

² Плеханов. „Основные вопросы марксизма“, стор. 34 — 35.

чення кількісно меншає. Цей кількісний погляд нічого спільного не має з марксизмом. Географічне оточення на всіх етапах розвитку людського суспільства перебуває в певному конкретному, і кількісному і якісному відношенні (як умова, а не як основа) до розвитку.

Виклад своєї книги Плеханов закінчує схемою відносин „бази“ й „надбудови“, подаючи свою відому „п'ятичленку“ (там же, стор. 60).

Клясичне формулювання теорії історичного матеріалізму, як відомо, дав Маркс у передмові до „Критики політичної економії“, де він розгорнув всебічну аналізу відносин між „реальною основою“ (продукційними відносинами), правовою і політичною надбудовою та формами суспільної свідомости. Схема Плеханова,— суто механістична і дає перевернене уявлення про ці відносини. Плеханов з „п'ятичленки“ утворює логічний ланцюг, де окремі ланки послідовно виходять одна з одної, причому з'єднальною ланкою є „психіка суспільної людини“, що з неї непосредно виводиться „різні ідеології“, а саму психіку виводиться з двох паралельних коренів, частково непосредно з економіки, а частково з соціально-політичного ладу. Плеханов це не раз підкреслює, розвиваючи в цих рамках думку, що „всі ідеології мають один спільний корінь — психологію даної епохи“¹.

Як ми вже зазначили, Маркс розвиває свою теорію, викриваючи конкретні всебічні відносини між продуктивними силами, продукційними відносинами, правовою і політичною надбудовами та формами суспільної свідомости. Маркс викриває глибокі матеріальні *діалектичні* процеси, підкреслюючи роль продукційних відносин, що їх сукупність утворює економічну структуру суспільства, *реальну основу*, яка пробуває в діалектичних відносинах з надбудовами і формами суспільної свідомости.

Побудувавши свою „п'ятичленку“ в метафізичний логічний ланцюг, Плеханов не міг установити глибоких діалектичних процесів суспільного розвитку. Він ставить з'єднальною ланкою своєї „п'ятичленки“ психіку і через неї непосредно й намагається пояснити всі форми суспільної свідомости. В „п'ятичленці“ Плеханова теорія відповідности повторюється двічі: з одного боку, між економікою та психікою, а з другого, між психікою та ідеологіями.

Зробивши побіжний, при тому неповний огляд помилок Плеханова в царині філософії, не трудно помітити, що ці помилки не випадкові, що вони мають певну логіку і що тактичний опортунізм Плеханова, його політичні погляди, не стоять у випадковому відношенні до його логіки.

Ленін не раз давав оцінку діалектиці Плеханова, вказуючи на те, що Плеханов бере діалектику як суму прикладів, що Плеханов замінює діалектику софістикою, що Плеханов невірно розуміє суть діалектики: „...роздвоєння єдиного і пізнання суперечних частин його... На цей бік діалектики звичаєм (наприклад, у Плеханова) звертають не досить уваги: тожність протилежностей беруть, як суму *прикладів*: „наприклад, зерно“; „наприклад, первісний комунізм“². Ленін також зазначає (зокрема, в зв'язку із книжкою „Основные вопросы марксизма“), що Плеханов, власне, про діалектику, як філософську науку, нічого не написав³.

Ленінова оцінка Плеханова, як філософа, як діалектика, стоїть у щільному зв'язку з критикою політичної тактики Плеханова. У щільному зв'язку із цим Ленін і звертає увагу на те, що Плеханов, власне, про діалектику нічого не написав, що діалектика у Плеханова сходить на суму прикладів, що він замінює діалектику софістикою в конкретних питаннях політичної боротьби.

¹ Плеханов. „Основные вопросы марксизма“, стор. 70.

² Ленін. „До питання про діалектику“.

³ Ленінський збірник, XII, I вид., стор. 223 — 225.

Зокрема, і в зв'язку з тактикою „Іскри“ (меншовицьке гасло: „Революційне самоврядування народів“) Ленін писав: чи може діалектика заплутаного стихійного процесу виправдати плутанину в логіці свідомих соціал-демократів? Чи не значить це підмінити діалектику в Марксовому розумінні діалектикою в розумінні Плеханова¹?

Плеханов не поставив проблему діалектики як теорії пізнання, не звернув уваги на цю „сторону“ справи. „Діалектика власне й є теорія пізнання Гегеля і марксизму: ось на яку „сторону“ справи (це не „сторона“, а *суть* справи) не звернув уваги Плеханов, не говорячи вже про інших марксистів“, — каже Ленін у своїх нарисах „До питання про діалектику“.

Цілком очевидно, що Ленін шук, у дакій поставі питання, підкреслює деяке споріднення Плеханова з Кантом, а в зв'язку із Кантом також з формальними напрямками метафізики логіки, в протилежність Гегелю і марксизмові, що для них діалектика власне й є теорія пізнання.

Книжка Плеханова „Основныя вопросы марксизма“, як і інші його філософські роботи, є чудовим документ, який потверджує той факт, що матеріалістична дивація починалася у Плеханова в розв'язі основних питань марксизму блискучою фразою. Цей документ у стислому вигляді демонструє логіку помилки Плеханова.

Логіка помилок Плеханова в царині філософії зв'язана з його політичним опортунізмом. Це бачимо. На це вказує Ленін, підкреслюючи, що Плеханов критикує ідеалізм (кантіанство й агностицизм взагалі) більше з вульгарно-матеріалістичною, ніж з діалектико-матеріалістичного погляду². Це виявляється у Плеханова, зокрема, в критиці кантіанства, як зазначає Ленін. Це робить мірою стосується до критики метафізичної логіки у Плеханова, а в зв'язку з критикою старої логіки надто рельєфно означається погляд Плеханова в царині „власне діалектики, як філософської науки“.

У передмові до книжки Енгельса „Л. Фюрбах“, Плеханов дає критику так званої „звичайної логіки“, тобто логіки метафізичної. Критика ця ні в якій мірі не може нас задовольнити з погляду марксизму-ленізму. Плеханов критикує вульгарного матеріалізму. Коротко можна зформулювати позиції Плеханова відносно старої логіки його ж таки словами про те, що, коли йдеться про окремі предмети, то в судженні про них ми повинні керуватися „основними законами мислення“ метафізичної логіки (там же, стор. 100). У цій царині панує формула „так — так“, „ні — ні“. Формула ж „так — ні“, „ні — так“ панує в царині руху. „А коли це так, то значить, — каже Енгельс, — ми мусимо віддавати належну дань „основним законам формальної логіки“ (там же, стор. 106). Вона, таким чином, у Плеханова входить у матеріалістичну діалектику, як складова її частина.

Це — невірно. Не вірно вже через те, поперше, що Плеханов кваліфікує діалектичну логіку тільки як логіку руху, а не *розвитку*, не *саморозвинення* через свою абстрактність. Спинившись тільки на рухові як суті діалектики, він і протиріччя про уміє тільки як зовнішні протиріччя, — інак кажучи, в цьому стані іде шляхом вульгарного матеріалізму, шляхом механізму. Звідси він мусів зробити і робить той логічний висновок, що ми повинні *або* визнати основні закони формальної логіки і заперечувати рух, *або* навпаки — визнати рух і заперечувати ці закони“. Арамішевський також у Плеханова те, що він „формальну“ логіку кваліфікує тільки як логіку спокою. Кінцеві висновки схоплено,

¹ Ленін. Твори, т. X, стор. 37.

² Ленінські твори, т. IV, стор. 197.

правда, вірно, але обмежитись тільки цим у характеристиці старої логіки — це значить підійти вульгарно, навіть більше; бо обмеження діалектичної логіки тільки рухом означає в суті перетворення її на метафізичну логіку. Це значить попасти їй у полон.

Факти свідчать зовсім про інше. Адже ми знаємо з історії філософії, що не тільки механісти XVII і XVIII ст. ст., але також і сучасні механісти в основу своєї філософії поклали рух; і при цьому їх логікою є ніяка інша логіка, як тільки логіка стара, логіка метафізична. Одним словом, ми чудово знаємо, що логіка метафізична відіграла й відіграє зараз функцію логіки руху. Ми лишаємо осторонь питання про послідовність старої логіки, як логіки руху. Це ясно само собою. Послідовна *тільки* матеріялістична логіка, що є логіка *саморозвинення* і логіка суперечного саморозвинення.

Стара логіка є непослідовна не тільки як логіка розвинення. Вона, більше того, є непослідовна в однаковій мірі і як логіка спокою. Значить, твердження Плеханова про те, що стара логіка входить як елемент у нову логіку, абсолютно невірне. У Плеханова виходить, що в одній кишені, для повсякденного життя, ми повинні тримати „формальну“ логіку, а для кабінетного життя філософа, що усвідомлює рух, у другій кишені тримати діалектику. Ця кухонна логіка приводить Плеханова до неймовірної плутанини у вульгаризаторських прикладах з Венерою та відьмою¹; з бородою і „пушком“², з зерном, з Кротіловою і Геракловою рікою³ та ін.

Плеханов, заплутавшись у цих протиріччях, мусить удаватися до паралогізмів, тобто, просто кажучи, до софістики. В кінці книжки „Основные вопросы марксизма“, на прикладі відношення власності до людської природи, він намагається спростувати стару логіку. У цьому місці в нього виходить клясичний гістерон-протерон, тобто виходить спростування „формальної“ логіки на основі самої „формальної“ логіки: для доказу хибної старої логіки він тягне не що інше, як цю саму логіку.

Факт цей настільки характеристичний, що ми його подаємо повнотою.

„Соціалісти-утопісти,— каже Плеханов (там же, стор. 108—109),— стояли на абстрактному погляді людської природи і судили про суспільні явища за формулою: „так—так“, „ні—ні“: Власність *або* відповідає людській природі, *або* не відповідає їй; моногамічна родина *або* відповідає, *або* не відповідає цій природі, і т. д. і т. п. Оскільки природу людини припускали *незмінною*, то соціалісти мали право чекати, що між багатьма *можливими* системами суспільного ладу є така, що відповідає названій природі більше, *ніж інші*. Звідси прагнення знайти найкращу, тобто найбільш відповідну людській природі систему... У Маркса вже немає апеляції до людської природи; він не знає таких суспільних установ, які *або* відповідають, *або* не відповідають їй“.

У чому вбачає помилку утопістів Плеханов? Він бачить її в тому, що утопісти вважали природу людини за незмінну. Звідси Плеханов міркує: їхнім принципом була формула „так—так“ і „ні—ні“, а тому вони й не знайшли слушного розв'язу питання. Що утопісти вважали природу людини за незмінну, це безперечно. Що вони не володіли діалектикою—це всім відома річ. Але припустім на одну хвилину, що вони вважали природу людини за *мінливу*. Чи знайшли б вони слушну відповідь у розв'язі питання про відношення людської природи до власності? Певне, що ні. В тому, що дерево росте, має історію свого розвитку, не слід шукати відповіді на те, чому в капіталістичних країнах

¹ Ленінський збірник, IX, I вид., стор. 101.

² Там же, стор. 103.

³ Там же, стор. 104.

ліс належить капіталістам. Шляхом „стрибка“ Плеханов хоче довести, що й Маркс знайшов у даному разі відповідь на поставлене питання тому, що він відмовився від формули „так — так“, „ні — ні“.

Справа ж стоїть зовсім інакше. Маркс для вирішення поставленого питання не відкинув цю формулу. Маркс дав точну відповідь на це питання, стверджуючи „відповідність“ продукційних відносин певного ступеня до розвитку матеріальних продуктивних сил¹. Але Маркс знайшов розв'яз питання не в мінливості „природи людини“, а у „відповідності“ і в протиріччях між продуктивними силами та продукційними відносинами. Тим часом Плеханов, отожднюючи „природу людини“ з продуктивними силами, розглядаючи продуктивні сили натуралістично, потягся у хвості за метафізичною логікою.

Матеріалістична діалектика є всеосяжна логіка. Певна сталість у розвитку не виключається матеріалістичною діалектикою. Що більше: єдине вірне вирішення цього питання дає матеріалістична діалектика. Суперечка про те, „включається“ чи не включається стара логіка в нову, утрачає всякий зміст, перетворюється на схоластичну суперечку. Дати конкретну відповідь: „так — так, ні — ні“ на конкретні питання класової боротьби, це *обов'язок* діалектики. Вся суть полягає в тому, що цю відповідь дається як відповідь, що впливає з процесу розвитку суперечностей, полягає в тому, що суть діалектики є „роздвоєння єдиного та пізнання суперечливих його частин (Ленін).

Діалектика Плеханова, як ми вже зазначили, зв'язана з його політичними поглядами. Це можна ілюструвати на цілому ряді фактів, починаючи з оцінки ним характеру революції 1905 — 1907 року і кінчаючи його соціал-патріотичними поглядами.

В даному зв'язку нам досить указати на кінцеву частину книги „Основные вопросы марксизма“, де він якнайчіткіше підводить меншовицький фундамент під свою діалектику. „Якою ж має бути роля новаторів у тій добі, — каже Плеханов, — коли „стрибок“ *ще неможливий*? Очевидно, лишається сприяти „поступовим змінам“ — тобто, інак кажучи, вони повинні домагатися *реформ*“. Більше того, його твір „Основные вопросы марксизма“ *навіть не згадує* дійсно головного в марксизмі — класової боротьби й диктатури пролетаріату.

Так застосовує Плеханов діалектику в добі пролетарських революцій та готування другої революції.

* * *

Спроба „примирити“ Плеханова з робітничою класою, представити Плеханова „засновником“ марксизму, теоретиком більшовізму — неспроможна спроба.

Ми тут не маємо змоги спинятися на всіх помилкових твердженнях Плеханова. Сказаного цілком досить, щоб викрити логіку його помилок і встановити, що ця „логіка“ не випадкова відносно його політичних поглядів. Цього досить і для того, щоб викрити спроби під прапором деякої позитивної ролі філософських праць Плеханова і, в зв'язку з цим, позитивних висловлювань Леніна про нього, протягати опортунізм, підмінювати марксо-ленінську матеріалістичну діалектику „діалектикою“ Плеханова.

Тільки взявши на увагу все сказане, можна викрити дійсний зміст указівок Леніна на те, що „*не можна* стати свідомим, *справжнім* комуністом без того, щоб не вивчати, саме *вивчати* все написане Плехановим з філософії, бо це — найкраще в усій міжнародній літературі марксизму“. В зв'язку із цим Ленін рекомендував, щоб „поперше, видання творів Плеханова, що тепер виходить, виділило всі статті з філософії в окремий том

¹ К. Маркс. Передмова „До політичної економії“.

або окремі томи, з найдокладнішим показником тощо, бо це має ввійти в серію обов'язкових підручників комунізму. Подруге, робітничій державі слід вимагати від професорів філософії, що вони знали виклад марксистської філософії у Плеханова і вміли передати учням це знання"¹.

Ми вже звертали на початку увагу на те, що роль Плеханова в історії російської соціал-демократії — величезна. Величезна також роль праць Плеханова, *скерованих* на захист ортодоксального марксизму, *скерованих* проти народників, проти неокантіанства, проти Богданова. В цьому його велика історична заслуга. Але разом навіть його найкращі праці не витримані в дусі послідовного діалектичного матеріалізму. Він був послідовним з погляду революційного марксизму в царині філософії тільки в тому, що виступав проти філософії народників, проти гасла ревізіоністів „назад до Канта“, проти махізму.

Ленін каже про те, що Плеханов був єдиний марксист, який виступив з працями, *скерованими* на захист марксизму. Таке становище в міжнародній літературі збереглося на момент виступу Леніна з брошурою „Ще раз про профспілки“, *скерованою* проти Троцького і Бухаріна і написаною в один з найтяжчих етапів пролетарської революції, напередодні Кронштадського повстання. Ленін у цій брошурі блискучо навчає діалектики Троцького й Бухаріна (з висловом Леніна, „популярне пояснення того, що таке еклектизм“). Ле ін указує на те, що вони повинні повчитися

філософії. Ленін також указує там, що треба взагалі комуністам працювати над філософією марксизму, щоб не перекручувати політику класової боротьби. В цьому розумінні він і посилається на Плеханова. Ленін указує на підручники філософії, при тому *найкращі*, але ні в якому разі не ортодоксальні. Це цілком очевидно з усієї попередньої Ленінової оцінки праць Плеханова з філософії. Дійсно найкращі, бо в міжнародній літературі з філософії марксизму панувала на той час реакційна ревізіоністська література Бернштайна, Кавтського, махістів і т. ін. Природно, що єдина література, яку міг рекомендувати Ленін як *найкращу*, це були книжки Плеханова з філософії марксизму. В цьому розумінні Ленін вимагав вивчення Плеханова, у цьому розумінні вимагав знання його праць від професорів філософії, богошукачів і т. п.

Інше розуміння неминучо приведе до перекидання філософії марксизму - лєнінізму, до нерозуміння лєнінського етапу в розвитку філософії марксизму, до підміни Леніна Плехановим.

---

¹ *Лє-ін.* „Ще раз про профспілки“, т. XXVI, стор. 135.

КРИТИКА РОЗУМІННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ У ПЛЕХАНОВА ¹

Під керівництвом партії на чолі з лєнінським ЦК реконструктивний період дав нечувані досягнення в боротьбі за соціалізм. Ми уже вступили в період соціалізму, завершили побудову підвалини соціалістичної економіки. На всіх фронтах іде розгорнений наступ соціалізму проти залишків капіталізму, за остаточне знищення клас, за побудову безкласового суспільства уже в другій п'ятирічці. Досягнення наші здобуті в боротьбі з ухилами від генеральної лінії. Розгромлено головну небезпеку — правий ухил та його механістичну методологію. Розбито трюцькізм, що вже яскраво виявив під лівою фразою свою праву суть, цілком зрісися з контрреволюційним соціал-фашизмом. Розбито шкідницькі організації кондратьєвщини, чаяновщини, „Промпарт.ї“, з їх теоріями і теоріями про поновлення капіталізму. Завдано смертельного удару ідеології шкідництва та інтервенціонізму російських меншовиків і II Інтернаціоналу. Проте класова боротьба ще далеко не закінчена, вона ще дуже загострена, зокрема — на теоретичному фронті.

І тут у нас є чималі огріхи, є відставання теорії від практики, як про це зазначив т. Сталін на конференції аграрників-марксистів. Агентура класового ворога і тут робить своє контрреволюційне діло. Згадаймо рубінщину в політекономії, меншовикуватий ідеалізм деборінців у філософії; за останній час ми знову маємо своєрідне оживлення трюцькізму, який протягає свою контрабанду в питаннях історії партії. Словом, боротьба за чистоту марксизму-лєнінізму, як бойової зброї пролетаріату, має надзвичайно актуальне значення. „Без революційної теорії не може бути й революційного руху“, — казав Лєнін. Це добре засвоїла партія Лєніна і насамперед її провідник т. Сталін, який своїм листом до редакції журналу „Пролетарская революция“ підносить боротьбу з класово-ворожими силами в теорії на вищій ступінь.

Ворог застосовує різних форм, різних способів і метод у класовій боротьбі. Для історії не новина, наприклад, такий спосіб, коли панівні класи, або їх свідомі чи несвідомі сторонники, використовують у своїх інтересах імення деяких громадських діячів. Ховаючись за їхню в певній мірі корисну діяльність, вони повертають справу в такий спосіб, що слабу в дійсності сторону, помилки, перекирення виставляють як зразок, чим хочуть того чи не хочуть, тягнуть класову боротьбу в бік із вірного шляху.

Ось таке співвідношення склалося між минулим філософським керівництвом, деборінцями та постаттю Плєханова. Сприймавши від II Інтернаціоналу його найгірший рис — відірвав теорії від практики, деборінська група намагалася використати заслуги Плєханова в історії російського

¹ Розділ із праці „Питання теорії історичного матеріалізму“, що її автор розробляє разом з т. Степовим. *Ред.*

робітничого руху, скористатися з його філософських творів; щоб виправдати свою позицію меншовикуватого ідеалізму.

Ось через що критика збочень Плеханова набуває надзвичайно актуального значення. „Не можна бути соціалістом, не можна бути революціонером с-д., не беручи в мірі сил участі у розробленні та застосуванні цієї теорії (марксизму), а за наших днів — у нещадній боротьбі проти нівечення її у Плеханова, Кавтського й К^о (т. XVIII, с. 187—188)“. Такий заповіт дав т. Ленін з приводу критики Плеханова ще в 1915 році. Таке завдання впливає з розмови т. Сталіна з партосередком ІЧП з приводу деборінського філософського керівництва в 1930 р.

Треба гідєрто сказати, що здійснення цього ми розпочали лиш недавно, і тільки но розпочали.

Вступ. До питання: Ленін і Плеханов

Ленін і Плеханов — це дві історичні фігури в розвитку теорії марксизму у Росії, а також щодо участі в безпосередньому революційному робітничому рухові. Залізна послідовність, тєрдокамінна витриманість і діалектичність у теорії, в стратегії й тактиці класової боротьбі — ось що характеризує Леніна, як самостійного, одноцільного теоретика й практика, як продовжувача марксизму. Найлютіші вороги з правого флангу буржуазії та їх соціал-фашистські лакеї не відмовляють цього Ленінові, і через це якнайрішучіше, цілком відкидають ленінізм.

Недарма, наприклад, такий старий вовк II Інтернаціоналу, як Кавтський, недавно зробив заяву: „Якщо Ленінова правда, то все мое життя було даремним“.

А яку оцінку дається Плеханову? Тут є найрізноманітніші оцінки. Скорочено розгляньмо їх.

Перша позиція. Соціал-фашисти вкупі з II Інтернаціоналом вважають Плеханова за свого. Дехто з наших „ультра-революційних“ критиків у боротьбі з меншовикуватим ідеалізмом безумовно з ними згідні.

Проти такої спрощено-лівацької позиції цілковитого відкидання Плеханова іноді заперечують так: Ленін дуже добре характеризував Плеханова, вказуючи, що філософські твори його є „найкращі в усій міжнародній літературі марксизму“. Ленін вважав Плеханова за послідовного діалектичного матеріяліста, кажучи: „Ми лиш зазначимо, що єдиним марксистом у міжнародній соціал-демократії, який дав критику того неймовірного паскудства, що його наговорили тут ревізіоністи, з погляду послідовного діалектичного матеріялізму, був Плеханов“ (стор. 56). Але сказати так, пославшись на Леніна, це далеко не досить.

Друга позиція. Дехто з деборінської групи, становлячись у позу самозакоханого Нарціса (Карєв), безапеляційно заявляв, що, мовляв, ми вам (II Інтернаціоналові) Плеханова не віддамо.

Проти такого цілковитого прийняття Плеханова також треба заперечувати, з Леніновими цитатами в руках. Проте в який спосіб? Дехто говорить, що, наприклад, у своїй передмові до книжки Кавтського, в 1906 році, критикуючи оцінку російської революції 1905 року у Плеханова, Ленін писав: „Хіба це не явна насмішка над діалектичним матеріялізмом Маркса?“ (т. VIII, стор. 82). Або в творі „Держава й революція“ Ленін казав: „Для Маркса революційна діалектика ніколи не була тією пустою модною фразою, брязкальцем, якою зробив її Плеханов, Кавтський та ін.“ (Д. Біб., ст. 137). „Сумної слави російський ренегат марксизму“ — говорив Ленін про Плеханова там же (стор. 66). „Буржуа — чи слід, щоб я даного буржуа Плеханова тепер визнавав за соціал-демократа?“ — запитував Ленін, і відповідав: „Ні, не слід“¹. Проте, тільки так сказати не можна.

¹ З листа до Кікнадзи, 1916 р.

Третя позиція. Існує „два“ Плеханови: Плеханов до 1903 р.— ортодоксальний марксист, і Плеханов після 1903 року— ренегат марксизму. Сторонники такої позиції посилюються відповідно на позитивні й негативні вислови Леніна про Плеханова з приводу його творів. Дійсно, є різниця в розумінні марксизму Плехановим до 1903 р. і в останні роки. Проте, під хронологічним розмежуванням тут, власне кажучи, намагаються провести думку, що Плеханов у своїх теоретичних роботах: „Моністичний погляд“, „Критика наших критиків“, передмова до „Комуністичного маніфесту“ тощо, є ортодоксальний марксист, і що зрада марксизму у Плеханова почалася в галузі практики, політики, в зв'язку з наближенням революції 1905 р. та ученням його, зв'язаним із революцією.

До того ж, питання про „двох“ Плеханових у хронологічному сенсі переплітається з четвертою позицією такого змісту: Плеханов у теорії є ортодоксальний марксист, але на практиці, в політиці— опортуніст. Це позиція меншовикуватого ідеалізму в особі Деборіна.

Ми не ставимо собі завдання спеціально критикувати меншовикуватий ідеалізм деборінців; ми тільки хочемо навести таку думку Деборіна, який заперечував Леніна як теоретика, заперечував ленінський етап у філософії, намагаючись спертися на Плеханова:

„Я зовсім не соромлюся оголосити, що в нас є непогодження з Плехановим і в вузько-філософській сфері. Але ми повинні пам'ятати, що ми стоїмо на плечах Плеханова. Ще Гайне казав про тих критиків Гегеля, які вибралися на плечі цього велетня і хвалилися, що бачать трохи далі, ніж сам Гегель. Вибравшись на плечі велетнєві, і карлик може бачити трохи далі. Саме тому, що ми вчилися і вчимося на творах Плеханова, ми можемо виправити ту чи іншу його помилку“.¹

Вони спиралися на Плеханова, а не на справжнього велетня, ортодоксального продовжника марксизму— Леніна.

Плеханов, мовляв, відомий, як засновник марксизму в Росії, який перший, ще в 1889 р., на Міжнародньому соціалістичному конгресі проголосив і доводив, що „революційний рух у Росії запанує тільки як робітничий рух, або ніколи не запанує“. Відомі заслуги Плеханова в історії російського робітничого руху, в боротьбі проти суб'єктивної соціології народників, проти теорії чинників, у боротьбі за моністичний матеріалістичний погляд на історію. Що більше: Плеханов, мовляв, має заслуги і в боротьбі з міжнароднім ревізіонізмом Бернштайна й К^о. Плеханов 1900—1903 рр. вимагав виключити Бернштайна з партії.

Але поруч із цим, кажемо ми, Плеханов не менш відомий, як опортуніст у політиці, як меншовик, як ренегат марксизму, як зрадник революції, як соціал-шовініст. Звідси постає питання: опортунізм Плеханова в тактиці, у політиці, чи має своє коріння в його теорії історичного матеріалізму? Інак кажучи, та меншовицька, опортуністична, протилежна до ленінської лінія, яку провадив Плеханов у політиці і яка потім була просто буржуазною, чи має зв'язок з якоюсь лінією збочень, відходу від марксизму в розв'язанні Плехановим проблем історичного матеріалізму?

Деборінці рукою свого ватажка писали, що „Плеханов— це насамперед теоретик, а Ленін— насамперед практик, політик, провідник“ („Ленін як мислитель“). Інак кажучи, вони визнають, що провідця російської переможної революції, засновник і керівник Третього, Комуністичного Інтернаціоналу і міжнародньої пролетарської революції, що вчитель і керівник будівництва соціалізму в одній шостій частині світу може бути лиш практиком, діягою, може бути не теоретиком.

Звідси мимоволі постає питання, яке свідчить про всю безглуздість такого настановлення. Навіщо ж тоді потрібні теоретики, коли самі прак-

¹ З газети „Читатель и писатель“, № 23 1928 р.

тики без теорії можуть змінювати світ по - новому? Розрив теорії і практики принципово для діалектичного матеріалізму неприпустимий.

Крім того, виходить, що третя й четверта позиція стають обґрунтуванням для дебординців у тому напрямі, що, мовляв, Плеханов є ортодоксальний марксист-теоретик. В такому разі Ленінові вони залишають лиш практику, продовження справи Плеханова - теоретика.

Всі ці чотири позиції невірні; їм властиве одне принципове методологічне перекручення — брати окрему сторону діяльності Плеханова за окремих відтинок часу, брати, в зв'язку із цим, окрему цитату з Леніна і, відриваючи її від конкретних історичних умов, узагальнювати це окреме безпосередньо до цілого — до всеосяжної характеристики.

Ось через віщо ми говорили, що в такий спосіб можна доводити і те, і друге, і третє, залежно від бажання. Але ця метода не має нічого спільного з матеріалістичною діалектикою.

Методологічне перекручення є в тому, що розглядають Плеханова не як цілу фігуру, а по частках, однобічно, не бачачи Плеханова всього, як він є, з усіма його позитивними й негативними сторонами; розглядають Плеханова не історично, а в застиглому стані. Ось через віщо при такому розгляді можна знаходити тільки шматочок правди, штучно узагальнюючи її, але не всю правду в цілому, як вона є.

Насправді є один Плеханов, як ціла фігура. Його теорія має зв'язок з його практикою. Плеханов не є застиглий, але в своїй історичній діяльності живий; є еволюція Плеханова.

А ті, хто намагається застосувати до нього мудре Соломонове вирішення — розрубати Плеханова на дві частини — ортодоксального теоретика, полерше, і опортуніста, зрадника в практиці класової боротьби, по-друге, забувають, що це ж смертельна операція для Плеханова як теоретика і як практика, бо що це за теорія, коли вона не служить для практики, і що це за практик - політичний діяч без теорії?

* * *

Якщо відкинути окремі хитання і простежити головну принципову лінію розвитку в розумінні Плехановим марксизму, то вона насправді є така. Починаючи з перших соціал-демократичних творів 1885 р., як „Соціалізм і політична боротьба“ тощо, і приблизно до 1903 р., коли Плеханов виступає проти ревізіоністів, кантіянців, махістів, ця лінія йде догори, це — висхідна лінія. Потім, після 1903 р. і до 1914 та подальших років, ця лінія йде наниз; тут Плеханов виступає як оборонець, як соціал-шовініст, виступає за примирення у класовій боротьбі; для обґрунтування марксизму відверто притягає Канта. Словом, у цей час Плеханов виступає, за думкою Леніна, як буржуа. Вся ця лінія еволюції Плеханова найяскравіше виявляється в питанні класової боротьби.

Ленін у листі до Горького в 1905 р. писав: „Теперішнього Плеханова жоден російський соціал-демократ не повинен змішувати із давнішим Плехановим“.¹ І потім, 1910 р., Ленін говорив: „меншовики проголошують „великим“ Плеханова не протягом тих 20 років (1883 — 1903), коли він залишався вірним собі, коли він не був ні меншовиком, ні більшовиком, а був фундатором соціал-демократії, а протягом саме тих п'яти років, коли, як визнають самі ж меншовики, він „пурхав“, тобто не дотримував послідовної меншовицької лінії. Виходить, що „велич“ полягала в тому, щоб не падати цілком у болото меншовизму“ (т. XI, ч. II, стор. 88).

Цю лінію розвитку Плеханова після 1903 року, коли вона йде наниз, не можна розуміти спрощено, як пряму. І тут є зигзаги. Відомо, що

¹ І Ленінський збірник, стор. 97.

Плеханов досить рішуче вкупі з Леніном виступав у боротьбі проти ліквідаторів, за підпільну партійну організацію. Проте, це ні в якому разі не змінює його основної меншовицької лінії. „Щодо нас, то ми маємо право сказати, що за час „пурхань“ Плеханов ніколи не був більшовиком. Ми його за більшовика не вважали і ніколи не вважатимем“. Так писав Ленін (т. XI, ч. II, стор. 92).

Беручи за межу 1903 рік, буде цілком помилково протиставити „двох“ Плеханових. Прихильники такої думки не бачать, що навіть за кращих днів, у точці найвищого зльоту, Плеханов мав збочення в теорії історичного матеріалізму — в таких, наприклад, кардинальних питаннях, як продуктивні сили, в розумінні соціально-економічної формації, в теорії класової боротьби і, зокрема, в таких вирішальних питаннях марксизму, які збройне повстання, диктатура пролетаріату, в теорії бази й надбудови і т. д. Треба до цього додати: обмежене розуміння у Плеханова „душ“ марксизму — матеріялістичної діалектики і, зокрема, нерозуміння основного закону діалектики, її „ядра“ (Ленін) — єдності протилежностей; цілу низку інших перекичень у теорії пізнання: учення про гієрогліфи (його Ленін критикує у „Матеріялізмі та емпіріокритицизмі“), агностичне вчення про те, що „ми тільки віримо в атом“, кантіянське вчення, „що простір і час є форми свідомости“, а не форми буття матерії, як це каже Енгельс, агностицизм у розумінні філософії французьких матеріялістів. Пригадаймо новий матеріял (опублікований у журналі „Под Знаменем Марксизма“ № 4 - 5) про те, що в неоголошеній частині своєї статті „Про економічний чинник“ Плеханов писав у 1897 — 1898 роках про можливість сполучення „економічної й філософсько-історичної теорії“ Маркса з філософією неокантіянців, а потім 1915 р. у своїх статтях про війну вже й відверто став на позицію еkleктичного з'єднання філософії Канта з марксизмом. Якщо розглянути все-це в органічному зв'язку, то буде цілком ясно, що в цих питаннях Плеханов ніколи не зговяв на дійсно ортодоксальних позиціях марксизму. Отже, Плеханова меншовика, ренегата на практиці, в політиці, з Плехановим-теоретиком органічно, як єдину цілу фігуру, поєднують ті дуже важливі принципи збочення від марксизму, які були у нього в теорії ще за його найкращих часів, і які, не даючи себе дуже знати в одному історичному етапі, *переросли* аж у зрадництво марксизму, в перехід на буржуазні позиції в інших історичних обставинах класової боротьби.

* * *

Нам можуть сказати: а як же бути з тими позитивними думками Леніна про Плеханова — про його філософські твори, як „найкраще в усій міжнародній літературі марксизму“, про те, що Плеханов дав критику ревізіонізму „з погляду послідовного діалектичного матеріалізму“, про те, що Плеханов (чит. Ленін, Твори, т. XVI, ст. 12) „був марксистом і революціонером“ в 1900 — 1903 роках?

Якийсь меншовикуватий талмудист від марксизму справді може вихопити хоч би оці три цитати з Леніна і носитися з ними як з догмами, заявляючи, що більше нічого в нї слухати не бажає. Ну й нехай собі! Для того він і талмудист.

А нам, маркістам-ленінцям, треба обов'язково і завжди пам'ятати, що кожне висловлення, зокрема Леніна, не треба розуміти метафізично, поза всяким часом і поза всякими обставинами, що в них його висловлено. Істина завжди конкретна.

Розгляньмо, наприклад, думку Леніна: „Не можна стати свідомим, дійсним комуністом без того, щоб не вивчати, власне *вивчати* все, що написав Плеханов з філософії, бо це найкраще з усієї міжнародньої літератури марксизму“. „Робітничій державі, на мою думку, треба вивчати від

професорів, щоб вони знали виклад марксистської філософії Плеханова і вміли передати учням це знання" (т. XVIII, ч. I, стор. 55—56.)

Поперше, треба мати на увазі, що Ленін каже тут лиш про суто філософські твори Плеханова. Відомо, що Ленін ніколи не давав позитивної оцінки Плеханову щодо вміння знаходити матеріялістичну діалектику в конкретних історичних обставинах.

Це останнє завдання не просто одна з галузей марксизму; ні, це вирішальне звено для виконання головного гасла Маркса: „Філософи поясняли так чи інакше світ; але річ у тім, щоб його змінити“.

Так от, саме в цій царині Ленін не раз каже, що Плеханов підмінює матеріялістичну діалектику на софістику, як у розумінні революції 1905 року, так і імперіялістичної війни. Наприклад, Ленін так каже про брошуру Плеханова „О войне“: „Міркування його — цілковита підміна діалектики софістикою“ (т. XIII, стор. 37).

Відкиньте уміння викривати матеріялістичну діалектику в конкретних історичних обставинах; що ж тоді залишається від діалектичного матеріялізму? Він матиме тоді характер не войовничодійовий, а формально-пропагандистський, шкільний. Недаремно у своїй оцінці другого проекту програми с.-д. партії, складеного Плехановим, Ленін у 1902 р. писав:

„Способом формулювання найважливішого відділу, що стосується до характеристики капіталізму, цей проект дає не програму пролетаріату, що бореться проти вельми реальних виявів вельми виразного капіталізму, а програму економічного підручника, присвяченого капіталізму взагалі“.¹ Не програма боротьби пролетаріату, де висвітлено бойові завдання класи, партії — словом, не партійна програма, а шкільний підручник. Ось як Ленін характеризує в даному разі проект Плеханова.

Немає нічого дивного в тому, що Ленін вимагав *філософські* твори Плеханова викладати в наших школах, бо це дійсно, проти попівшини, проти ідеалізму, величезний крок уперед щодо підготовки свідомих комуністів. Це все ж таки найкраще з того, що дав II Інтернаціонал, коли не брати більшовицьке-ленінське крило.

Якщо ми пригадаємо політичне лице теоретиків II Інтернаціоналу, відвертий ревізіонізм Бернштайна, спочатку трошечки прихований, а потім теж, відвертий ревізіонізм Кавтського, пригадаємо інших, що були з ними — зрозуміла річ, що в таких історичних умовах Плеханов усе ж таки боровся проти відвертого опортунізму II Інтернаціоналу, і його філософські твори є безумовно найкращі.

Проте, це не значить, що Ленін не бачив помилок Плеханова, зовсім не виступав з критикою його. Ні в якому разі. Відома, наприклад, Ленінова критика гієрогліфічної теорії пізнання у Плеханова; відома, що Ленін уважав за хибне примиренське ставлення Плеханова до Струве і вживав заходів впливу на Плеханова; відома Ленінова критика неглибокого розуміння діалектики у Плеханова: „Діалектика власне й є теорія пізнання (Гегеля) марксизму: ось на яку „сторону“ справи (це не „сторона“ справи, а суть справи) не звернув увагу Плеханов, не кажучи вже про інших марксистів“.²

Але ж у конкретних історичних умовах класової боротьби і відвертого виступу ревізіонізму саме сюди — проти ревізіонізму — треба було в першу чергу скерувати головний огонь боротьби. Ленін так і робив: в частині боротьби проти відвертого ревізіонізму II Інтернаціоналу він в основному схвалював Плеханова.

Знову кажемо: не можна відірвано від часу тлумачити це вищенаве-

¹ II Ленінський збірник.

² XII збірник, 2 вид., стор. 325.

дене позитивне висловлення Леніна. Безумовно, з усієї відверто ревізійно-ністської літератури II Інтернаціоналу філософські твори Плеханова є найкращі; ось через що вивчення їх є дійсно крок уперед.

Але Ленін не раз ще до зазначеного висловлення критикував збочення Плеханова, що їх ми раніше вже відзначали. Перефразовуючи висловлення Леніна, треба сказати: не можна стати свідомим, *дійсним* комуністом без того, щоб не вивчати — власне *вивчати* — все, що написав *Ленін* з філософії, бо це найкраще з усієї міжнародної літератури марксизму. Робітничій державі слід вимагати від професорів філософії, щоб вони знали виклад марксистської філософії *Леніна* і вміли передати учням це знання. Крім того, слід додати, що в той же час треба, за *Леніном*, критикувати всі збочення Плеханова. Це буде не тільки крок уперед, що дає вивчення філософії Плеханова; це буде піднесення філософії на вищий ленінський ступінь. Наша партія і держава так це й переводять у життя.

Візьмімо друге позитивне висловлення Леніна: „Ми зазначимо лиш, — писав Ленін, — що єдиним марксистом у міжнародній соціал-демократії, який дав критику того неймовірного паскудства, що його наговорили тут ревізійністи, був Плеханов. Це тим більше треба рішуче підкреслити, що в наш час чиниться глибоко помилкової спроби прогести старий і реакційний філософський мотлох під прапором критики тактичного опортунізму Плеханова“ (т. XI, стор. 56).

Тут Ленін рішуче виступає проти махістів, які намагаються використати філософські збочення Плеханова для підтримки свого „філософського мотлоху“. Ленін тим самим рішуче відмежовує Плеханова від махістів, зазначаючи, що від опортунізму, від зради марксизму в питаннях політики, тактики не можна робити безпосередній висновок про філософську діяльність Плеханова.

Проте, це ні в якому разі не значить, що між опортунізмом у політиці, в практиці, з одного боку, та філософськими творами Плеханова, з другого, немає жодного зв'язку. В іншому місці, приблизно за той же період часу, Ленін писав, що Плеханов „заради дрібних фракційних інтересів дійшов до захисту теоретичного ревізійнізму“ (т. XII, II ч., ст. 286). Це вже свідчить про зв'язок між політикою і теорією марксизму, про взаємодію між партійною меншовицькою політикою Плеханова та партійністю його філософії.

Тільки еkleктик проблему філософії Плеханова та його політики намагається розв'язати в такий спосіб: політичному опортунізмові Плеханова, його зрадництву супроти робітничої класи безпосередньо, автоматично відповідає зрадництво у філософії марксизму. Або навпаки: між політичним опортунізмом Плеханова та його філософією немає нічого спільного, немає зв'язків: Плеханов, мовляв, опортуніст, зрадник у політиці і ортодокс у філософії.

Ленін розв'язує це питання діалектично. Він, поперше, знаходить спільність між опортунізмом у політиці і філософією Плеханова. Заразом Ленін бачить і своєрідність цієї взаємодії. Нагриклал, від зради марксизму в конкретних питаннях політики не можна механістично робити висновок про зраду і в філософії марксизму. Отже, треба бачити цю своєрідність розвитку в кожній конкретній поставі.

Повертаючись до того самого висловлення Леніна, ми підкреслюємо, що воно стосується лиш до однієї сторони творів Плеханова, тобто до боротьби проти філософського ревізійнізму II Інтернаціоналу. В цій сфері Плеханов дійсно виступав порівняно послідовніше. Називаючи Плеханова марксистом і революціонером в 1900—1903 р. (т. XVII, стор. 126), Ленін знову, таки підходив з діалектичною, а не позаісторичною міркою: до 1903 року збочення Плеханова ще не *переросли* в антимарксистське перекручення, у зрадництво.

Конкретизуючи свої оцінки Плеханова, як філософа, Ленін пізніше, в 1914 р. зазначав:

„Плеханов критикує кантіанство (і агностицизм взагалі) більше з вульгарно-матеріалістичного, ніж з діалектично-матеріалістичного погляду, оскільки він лиш а ліміне відкидає їх міркування, а не виправляє (як Гетель виправляв Канта) ці міркування, поглиблюючи, узагальнюючи їх, показуючи зв'язок і переходи всіх і всіляких понять“. Такі є принципові хиби у Плеханова і навіть у тих його творах, які Ленін уважав за найкращі. Значить, не слід так догматично, однобічно, вириваючи з конкретних умов, розглядати позитивні оцінки, дані Леніном.

До речі, треба сказати, що, при певній зручності в орудуванні цитатами, леборінські талмудисти від марксизму можуть доводити, що й Ленін уважав Плеханова за послідовного марксиста в теорії і за опортуніста лиш на практиці—в політиці, тактиці. Візьмімо хоч би таке місце з Леніна (т. VIII, стор. 85):

„Теоретичні роботи цього останнього (Плеханова.—Н.), переважно критика народників і опортуністів, залишаються сталим здобутком с.-д. всієї Росії... Але як політичний провідник російських с.-д. буржуазній російській революції, як тактик, Плеханов виявив себе нижче всякої критики. Він проявив у цій дільниці такий опортунізм, який пошкодив російським с.-д. робітникам стократно більше, ніж опортунізм Бернштейна—німецьким“.

Бачите, виходить, що теоретичні роботи Плеханова—„сталий здобуток с.-д. всієї Росії“, а ось як „політичний провідник“, як „тактик“, Плеханов виявив себе опортуністом стократно гіршим за Бернштейна. Здається, що тут у Леніна є все, щоб у оцінці Плеханова визнати наявність ортодоксальності в теорії і опортунізму на практиці. Але це тільки здається.

Розгляньмо, де тут „секрет“. Поперше, треба зазначити, що позитивна характеристика Леніна стосується не до всього Плеханова як теоретика, а лиш до деяких сторін його творів—до критики народництва та ревізйонізму II Інтернаціоналу. Це дуже важлива обставина.

Подруге, якщо сумлінно використовувати цитати, то треба продовжити цитування, бо Ленін каже далі: „Що цей тактичний опортунізм Плеханова є цілковите заперечення основ марксистської методи, найкраще доводить обізнання з ходом міркувань Картського у подаваній читачеві статті“ (стор. 85). Виходить, що тактичний опортунізм Плеханова—його практику в революції 1905 р.—Ленін не відриває від теорії Плеханова, а пояснює цілковитим запереченням основ марксистської діалектики. Не застосування марксизму, як методології, до розуміння певних конкретних історичних обставин, зокрема, до історичних подій революції 1905 р., а використання чужих, ворожих, механістичних або ідеалістичних концепцій—ось у чому дуже важлива принципово антимарксистська позиція Плеханова.

З погляду загальних основ марксизму, на певному етапі свого розвитку Плеханов порівняно непогано (хоча теж з помилками, із збоченнями) критикував ревізйоністське нізечення марксизму від Бернштейна, за що Ленін і схвалює Плеханова в порівнянні з іншими представниками II Інтернаціоналу. Але скоро лиш доводиться підходити до конкретних питань російської історичної дійсності, Плеханов пасує, а потім і зовсім переходить на буржуазні позиції.

Дивіться, як, за прикладом Маркса, Ленін учить нас застосовувати марксистську методологію. Розглядаючи висловлення Маркса з приводу англо-американського робітничого руху, Ленін писав: „З наукового погля-

¹ :Х Ленінський збірник, II вид.; стор. 179.

ду ми спостерігаємо тут зразок матеріалістичної діалектики, уміння вино-
ити на першій плян і підкреслювати різні точки, різні сторони питання.
в застосуванні до конкретних особливостей тих чи інших політичних і
економічних умов“ (т. VIII, ст. 331). Матеріалістична діалектика — в умінні
знаходити основне, не забувати різних сторін питання, бачити конкретні
особливості, і все це — в конкретних політичних і економічних історич-
них обставинах. Підкреслюємо, цього перш за все бракує Плеханову, і в
цьому насамперед уся суть відходу Плеханова від марксизму.

До такої думки приходиш, пророблюючи Плеханова. Ще Ленін про-
анкету Плеханова до чужоземних соціалістів з приводу оцінки резолюції
1905 року зовсім чітко писав: „Це — фалш, поперше, в тому розумінні,
що перед нами зразок метафізики, що проти неї Плеханов любить пишню-
деклямувати, не уміючи вигнати її з своїх власних конкретних історичних
міркувань“ (т. VIII, стор. 81).

Ось вам загальна оцінка Плеханова як теоретика пишної деклямація —
взагалі, проти метафізики — взагалі. В конкретно-історичних питаннях
Плеханов сам дає зразки метафізики. Хто односторонньо розглядає Плеханова,
ні як не може пов'язати позитивні й негативні думки Леніна щодо П е-
ханова, ні як не може пов'язати теорію й практику у Плеханова, — той по-
винен знати, що теоретик-марксист у повноцінному розумінні цього сло-
ва — лиш той, хто, як показав Ленін на прикладі Маркса, уміє знаходити
матеріалістичну діалектику в конкретних історичних, політичних та еко-
номічних умовах.

Горе-теоретики деборінського типу, принижуючи ролі Леніна, на-
ивно запитують: де, мовляв, теоретичні твори його, ігноруючи дійсну на-
явність таких: „Матеріалізм та емпірокритицизм“; записки з філософії в IX
і XII збірниках „імперіалізм, як остання стадія капіталізму“ тощо. А го-
ловне, як мені овиковаті талмудисти, вони не розуміють, що все життя
Леніна, вся його діяльність як проводиря, як стратега революції — це є
блискучі зразки матеріалістичної діалектики. Нехай краще скажуть, де
немає у Леніна майстерного вміння володіти марксистською методою.

Ті ж самі мені овиковаті талмудисти від марксизму, щоб затерти так-
тичний опортунізм, мені овізм Плеханова, намагаються відвести нас від
політичної діяльності Плеханова, зосереджуючи увагу на суто теорети-
чних творах його. Хіба вся багаторічна політична діяльність Плеханова з
усіма його великими й малими хитаннями, що закінчилися нарешті цілком
витим падінням до буржуазної позиції — хіба ж уся ця практика не має
жодних зв'язків з його теорією? Заперечувати цей зв'язок — значить за-
перечувати всупереч Марксові й Ленінові, що вміння знаходити матерія-
лістичну діалектику в конкретних економічних і політичних умовах не є
основне завдання марксизму для того, щоб „змінювати світ“ (Маркс).
Інакше кажучи, це значить визнати, що марксизм має споглядальний, не
практично-дієвий характер. Це є зрада марксизму, вихолощування револю-
ційного, партійного змісту марксизму-ленінізму.

Справжій марксист не той, хто може по-шкільному розказати про
діалектику Маркса, а той, хто вміє знаходити матеріалістичну діалектику
в конкретних науках, у конкретних історичних умовах, хто використовує
її не тільки для пізнання, а для активної зміни світу, для класової бо-
ротьби.

У Плеханова тут є розрив. Деклямуючи про діалектичний матеріалізм
як філософію дії, в конкретних питаннях він скочується на позиції спо-
глядального матеріалізму. Він не зазначає, що носієм матеріяльних проце-
сів суспільства є класи, є авангарди їх — партії. Плеханов переважно вив-
чає процеси заднім числом, стоячи обіч історії і тим самим проявляє об'єк-
тивізм. „Не треба було братися до зброї“, — казав Плеханов, оглядаючи
„задню“ історію, після поразки революційного збройного повстання в 1905 р.

Дієва роля кляси, партійність філософії — ось що вирішає войовничий характер ортодоксального марксизму.

Історик, інженер, кооператор, слесарь,
Колхозник, агроном, учений, тракторист,
Профессия бойца — вот сердце всех профессий* (Безыменский).

Геніяльність Леніна, який в нових історичних умовах — доби імперіалізму — підніс марксизм на вищий ступінь, який своїм ученням відкрив нову, ленінську добу в філософії; є якраз у тому, що вся філософія з усіма її глибинами і, зокрема, зосередження уваги на „ядрі“ діалектики, на законі єдності протилежностей; боротьба з філософією і тактикою ревізюнізму, з його відміною — центризмом, з лівими в II Інтернаціоналі, з кантіанством, з махістами; теорія історичного матеріалізму, теорія класової боротьби — все це, вся теорія у Леніна поставлена на службу практиці, конкретному завданню сьогодишнього дня, як одному з ступенів у боротьбі за комунізм, поставлена на службу пролетарській революції і диктатури пролетаріату. Цілком послідовно цю лінію продовжує і т. Сталін. Не для втіхи дозвольного розуму існує теорія. Теорія є узагальнений досвід і потрібна в своїй кінцевій меті для того, щоб змінювати світ.

Плеханов не тільки не вмів знаходити матеріалістичну діалектику в конкретних історичних умовах, але він не зрозумів усіх глибин діалектики. А ця остання жорстоко мстить за себе. В конкретних питаннях, у багатьох проблемах історичного матеріалізму Плеханов стає на позицію споглядального матеріалізму, на позицію схематизму, відриву від конкретної дійсності, шукає істину, як казав Ленін, не в конкретних історичних обставинах, але застосовує інакшу методу: шукати відповіді на конкретні питання в простому логічному розвиненні загальної істини. Це є „знижування марксизму і цілковитий глум з діалектичного матеріалізму“ (Ленін, т. III, стор. 10). Все це живить і оживлює методологію сучасного меншовикуватого ідеалізму.

Плеханов виявляє також механістичну методологію і безпосередньо застосовує теорію рівноваги. Недарма, шукаючи собі підтримки, Бухарін бере Плеханова у свої спільники, коли в „Теорії істор. матеріалізму“, навівши цитату з Плеханова, каже: „Звертаємо увагу тих читачів, які будуть незадоволені з теорії рівноваги, на цю термінологію“.

З погляду класової боротьби і механіцизм і меншовикуватий ідеалізм мають одне коріння: це — дрібна буржуазія, що її ідеології в певній мірі піддається і відстала частина робітничої кляси. Шукаючи собі порятунку від руйнації, від перспективи її в умовах капіталізму, дрібнобуржуазний ідеолог не проти того, щоб поговорити взагалі, „пишно продеклямувати“, як казав Ленін про Плеханова, про матеріалізм і навіть діалектику. Проте, як тільки партія пролетаріату ставить перед ним завдання — замість охів і ахів, замість тріскучо деклямувати, взятися до діла, до активної дії, до конкретної класової боротьби проти капіталізму, за пролетарську революцію, за диктатуру пролетаріату — тоді власне й виявляється вся подвійна класова суть дрібнобуржуазного ідеолога. Він залишається на „нейтральних“ позиціях, на позиціях пасивного споглядання, або переходить на бік панівної кляси — буржуазії.

Треба розрізняти ідеологів і масу. Практика класової боротьби свідчить, що в умовах диктатури пролетаріату дрібна буржуазія — середнє селянство — йде за пролетаріатом, за його партією, а її ідеологи рішуче повертають до великої буржуазії, до капіталізму, стаючи навіть передовим загоном контрреволюції. Блискучі приклади цього дають друзі небіжчика Плеханова, „російські“ меншовики, вкупі з Троцьким і з усім соціал-фашизмом II Інтернаціоналу. Еволюція Плеханова не становить винятку з цього.

I. Продуктивні сили.

На протязі багатьох століть до другої половини XIX віку найкращі уми людства намагалися викрити ту пружину, що рухає людське суспільство. І, можна сказати, скільки було голів, стільки й відповідей: бог, абсолютна ідея, розум, різні чинники і т. д.—бо всі ці спроби, кінець-кінцем, виходили не з дійсного реального життя, а з людської голови; із свого розуму.

Тільки Марксові „пощастило“ викрити цю „таємницю“. Довго, уперто й глибоко вивчаючи економічне життя, історію людської думки, а головне — клясову боротьбу, не з метафізичних розумувань, а цілком науково Маркс прийшов до такого висновку: „В суспільному творенні свого життя люди входять у певні неминучі, від їхньої волі незалежні відносини, — продукційні відносини, які відповідають певному ступеневі розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих відносин продукції творить економічну структуру суспільства, реальну основу, що на ній підноситься правна й політична надбудова“. Отже, реальною основою суспільства є економічна структура — сукупність продукційних відносин, які відповідають певному ступеневі розвитку матеріальних продуктивних сил.

Мрії, думки, поривання, досвід боротьби пролетаріату, — все це знайшло свій відбиток, своє теоретичне перероблення в науці Маркса. Але й марксизм, своєю чергою, знайшов у пролетаріаті свою дієву силу. І поки буржуазні ідеологи, вражені непереможною думкою Маркса про те, що капіталістичне суспільство, перебуваючи в своєму антагоністичному розвитку, неминучо йде до загибелі, були „в роздумі“, краща, передова частина людства, що відбивала ідеологію нової революційної кляси — пролетаріату, почала пропаганду марксизму в робітничих масах.

У нас така почесна історична роль припала Г. В. Плеханову і, небагато пізніше в часі (а щодо значення, далі побачимо) — Ленінові. Пролетаріат Росії тоді вже розпускав свої велетенські революційні крила, щоб піднести догори свою революційну здатність, щоб виконувати свою історичну роль; але йому дуже бракувало такої зброї, як теорія марксизму, бо вона „дає рухові певність, силу орієнтування і розуміння внутрішнього зв'язку подій“.¹

Взагалі чимало різних теорій гуляло тоді по Росії: наприклад, суб'єктивна соціологія народників типу Михайловського, Кареева, які вчили, що інтелігенція є сіл'я землі, що „кращі люди“, герої, своїм розумом посувають уперед історію людства. Чимало розповсюджена була так звана теорія „чинників“: — її головна думка зводилася до того, що на розвиток суспільства мають вплив різні „чинники“ суспільного життя: релігія, економіка, мораль, держава тощо. Словом, тут усе мало вплив, і кожен плавав в еkleктичній мішанині впливів.

Користуючись легальними можливостями, автори цих теорій чимало засмічували голови читачів і перешкоджали справжньому озброєнню пролетаріату. Треба було довести, що теорія „чинників“ не дає ключа для розуміння процесу розвитку суспільства, що не розум людини, не суб'єкт-герой є рушійна сила, що, навпаки, ці останні самі виростають на певній матеріальній базі, яка й визначає процес розвитку суспільства. Словом, насамперед треба було боротися за моністичний погляд, за матеріалістичне розуміння історії.

І в цій боротьбі велику роль відіграє відомий твір Плеханова „Допитання про розвиток моністичного погляду на історію“, уперше надрукований в 1894 році, можна сказати, на світанку російського марксизму.

¹ Сталін. „Промова на з'їзді аграрників - марксистів“.

Особливо тоді це було вже велике діло в боротьбі за марксизм; але й зараз цей твір має певне позитивне значення.

Проте, в цій книзі Плеханов зробив чимало помилок, збочень від марксизму.

За Марксом, на основі продуктивних сил виникають продукційні відносини, що їх сукупність утворює економічну структуру суспільства. Протириччя між продуктивними силами, як змістом, і продукційними відносинами, як формою, в прояві класової боротьби, є рушійна сила історії класового суспільства. Зрозуміло, яке дуже важливе місце в ученні марксизму посідають продуктивні сили. А звідси можна сказати, що збочення у цій точці до певної міри ведуть до збочень у розумінні марксизму і в інших питаннях, що з цим пов'язані.

Плеханов цілком вірно не раз говорить про важливу роль продуктивних сил; але погляньмо, як він розуміє самий зміст їх і як розуміють його Маркс — Ленін — Сталін.

За Марксом, продуктивні сили складаються: з живої робочої сили, предмету праці і знарядь праці; усі ці складові елементи творять єдність і перебувають між собою у взаємодійні, в діалектичному зв'язку.

Як же розуміє продуктивні сили Плеханов? Цікаво, що ні в „Мон. погляді“, ані в „Основних питаннях“ він ніде прямо не перелічує всі три складові елементи продуктивних сил.

В „Мон. погляд“, наприклад, Плеханов писав: „Знаряддя праці становлять тільки частину засобів, потрібних для продукції. Ось чому точніше буде сказати не про розвиток *знарядь праці*, а взагалі про розвиток *засобів продукції*, продуктивних сил; хоч зогсім безперечно є те, що найважливіша роль в цьому розвитку належить, або принаймні, належала досі (до появи важливих *хемічних* гіробництв) якраз *знаряддям праці*“.¹

Звідси видно, що Плеханов отожднює засоби продукції і продуктивні сили. Третій складовий елемент — жива робоча сила — у нього випадає.

І це не випадково, бо, продовжуючи свою думку, Плеханов зазначає: „В історичному процесі розвитку продуктивних сил здатність людини *робити знаряддя*“ доводиться розглядати насамперед, як *величину постійну*, а довокільшні, „зовнішні“ умови вживання в діло цієї здатности, як *величину, що постійно змінюється*“².

Отже, виходить, що здатність людини вироблювати знаряддя продукції, тобто жива робоча сила, є незмінна величина, а значить процес розвитку суспільства залежить від змінних величин, тобто від предмету праці, який безпосередньо дає географічне оточення, та від знарядь праці — тобто, в цілому, від засобів продукції. Інак кажучи, продуктивні сили Плеханов розуміє лиш як засоби продукції.

Твердження Плеханова про незмінність такої величини продуктивних сил, як жива робоча сила, суперечить марксизмові. В першому томі „Капіталу“ (стор. 148) Маркс каже: „Діючи через цей рух на зовнішню природу і змінюючи її, вона (людина — Н.) одночасно змінює свою власну природу. Вона розвиває в цій останній здатності, що дримають, і підкоряє гру цих сил своїй власній владі“. В маніфесті Генеральної ради про Комуну, написаному Марксом, говориться: „Вона (робітнича класа) знає, що для її звільнення та для досягнення вищих форм суспільного життя... треба пройти цілий ряд історичних процесів, які повинні цілком змінити і обставини і природу людей“. В „Злиднях філософії“ Маркс писав: „Добродій Прудон не знає, що вся історія є не що інше, як безнастанна зміна людської природи“. Отже, Маркс увесь час проводив думку про змінність людської природи.

¹ Підкреслення автора. ДВУ 1927 р., стор. 112.

² Підкреслення автора.

Плеханов, безумовно, це знає, а тому не всюди витримує свою думку про незмінність людської природи. Навіть на другій же сторінці після сказаної цитати в „Мон. погляді“, він сам наводить перше зазначене вище висловлення Маркса. Але не для того, щоб зробити відповідні висновки про головну роллю живої сили; навпаки, він намагається звести на ніщо саму думку Маркса. Він каже: „Але кожного даного часу міра цієї здатності (вироблювати знаряддя) визначається мірою вже досягнутого розвитку продуктивних сил“ (стор. 118).

Оскільки і в даному разі під продуктивними силами Плеханов розуміє засоби продукції, виходить, що здатність людини робити знаряддя продукції є лиш наслідок, що виникає з умов застосування засобів продукції. Таким чином, тут є тільки механістичний зв'язок: продуктивні сили — вони ж засоби продукції — причина зміни людської природи. Плеханов не зважає, що й сама можливість удосконалювати знаряддя праці „визначається мірою“ розвинення людиною своїх здатностей вироблювати знаряддя праці. Словом, Плеханов не підкреслює головної ролі живої робочої сили в діалектичній єдності продуктивних сил у цілому.

І це не випадково. Не засвоївши діалектики в цьому питанні, Плеханов або плутає, кажучи про незмінність людської природи, або, визнаючи її змінність, розуміє її механістично.

У своїй статті „Дещо про історію“, яка вийшла пізніше за „Мон. погляд“, він каже: „Матер ялісти - діалектики кажуть, що „властивості“ історичної людини, її звички й прагнення, її погляди та ідеали, її симпатії та антипатії змінюються разом із ходом суспільного розвитку, який обумовлюється причинами, що лежать не в самій людині, а поза нею“.¹

Виходить, тут простий механістичний зв'язок: сила, що перебуває поза людською природою, є причина. Зміна людської природи є наслідок. Жива робоча сила — не активна, вона змертвлена, Це, власне, теорія автоматичного розвитку продуктивних сил.

В дійсності справа має зовсім інший характер. Маркс, говорячи про мертві засоби продукції, зазначає: „Жива праця повинна охопити ці речі, воскресити їх з мертвих, перетворити їх з тільки можливих на дійсні і дієві споживні вартості“.²

За Марксом виходить, що без активної оживляючої ролі живої робочої сили немає продуктивних сил, бо самі засоби продукції — це тільки речі. Щоб запалити їх полум'ям праці, щоб воскресити їх, людина повинна мати певні здатності, які вона розвиває в собі у процесі праці, змінюючи свою природу.

Засоби праці — є речі; як дійсні й дієві продуктивні сили, вони є лише в стані можливості. Щоб перетворити їх у дійсність, потрібна активна жива робоча сила з певним розвитком своїх здатностей, для певних засобів праці.

„Найбільшою продуктивною силою є сама революційна робітничая кляса“, - каже Маркс („Злидні філософії“). „Перша продуктивна сила всього людства є робітник, працівник“ — каже Ленін (т. XVI, стор. 214). „Робітники - селяни, це головні продуктивні сили радянського господарства“ — каже Ленін в іншому місці (т. XVIII, ч. I, стор. 139).

Найкращий послідовник Леніна, тов. Сталін, рішуче боровся проти змертвлення ролі живої робочої сили в розумінні продуктивних сил. Критикуючи теорію II Інтернаціоналу, теорію схилення перед стихійністю, він казав: „Я маю на увазі звulьгаризовану лідерами II Інтернаціоналу так звану теорію „продуктивних сил“, яка все виправдує, всіх примирює і констатує факти та пояснює їх після того, коли вони вже

¹ Підкреслення автора, т. XIII, стор. 228.

² „Капітал, т. I, стор. 154.

всім набридли, а констатуючи, на цьому заспокоюється. Маркс казав, що матеріалістична теорія не може обмежуватись поясненням світу, що вона повинна ще змінити його.“ І далі, розглядаючи питання ставлення партії II Інтернаціоналу до імперіалістичної війни, тов. Сталін показує, як для виправдання свого зрадництва соціал-фашисти II Інтернаціоналу застосовують свою теорію „рівня продуктивних сил“. „Все було так, — іронізує т. Сталін, — як воно повинне було бути. Поперше, тому, що Інтернаціонал є „знаряддя миру“, а не війни; подруге, тому, що в умовах того „рівня продуктивних сил“, який був тоді, нічого іншого не можна було робити. Винні „продуктивні сили“. Це нам точно вяснює „теорія продуктивних сил“ Кавтського. А хто не вірить у цю теорію, той не марксист. Роля партій? Значення їх у рухові? Але що може робити партія з таким вирішальним чинником, як „рівень продуктивних сил“? (Сталін. „Питання ленінізму. ДВУ, стор. 15).

Так думають лідери II Інтернаціоналу.

„Заветы юности храня,
Я с Марксом все таки согласен:
Социализм для нас прекрасен,
Но он придет и без меня.
Так пользуйся же каждым часом,
Своих противников губя“.

(Безыменский)

Поліцай - соціалісти: Кавтський, Зеверінг і К^о чекають, коли сам собою прийде соціалізм; а покищо вони кидають ув'язниці, розстрілюють найкращу частину робітничої класи — комуністів Німеччини, які по-справжньому борються за соціалізм, підготовлюючи пролетарську революцію і диктатуру пролетаріату.

Вирішальним чинником розвитку, за теорією соціал-фашистів, є „продуктивні сили“, що з них витравлена жива робоча сила; вони мертвлені, і разом вони фатально визначають розвиток. Роля класи, партії зводиться на ніщо. Ці останні становлять тільки пасивний вислід „продуктивних сил“. Це, власне, теорія автоматичного розвитку, звідки витравлено класову боротьбу. Але зворотний бік цієї теорії автоматичного розвитку — фашистська і соціал-фашистська боротьба проти активного революційного діяння робітничої класи та її комуністичної партії.

Теорія самопливу правого опортунізму з її знеціненням активної самодіяльності класи, партії, з її запереченням боротьби та підміною її спокійною еволюцією, спокійним вростанням куркуля в соціалізм, — отже, з її запереченням ролі класової боротьби в перехідному періоді, у своїй основі також, як учення Плеханова, змикається з соціал-фашистською теорією автоматичного розвитку „продуктивних сил“.

Проти цих опортуністичних і соціал-фашистських теорій розвитку продуктивних сил тов. Сталін рішуче підносить ролю живої робочої сили, ролю революційної класи, її авангарда — партії. Так, на конференції господарників щодо здійснення наших господарських завдань він говорив: „Реальність нашого виробничого пляну, це мільйони трудящих, що творять нове життя. Реальність нашої програми, це живі люди. Це ми з вами, наша воля до праці, наша готовість працювати по-новому, наша рішучість виконати плян“. Не тільки засоби продукції, не сама тільки техніка — тобто машини. Живі люди, революційна класа, її партія, їх воля до праці, готовість і вміння працювати, ось що веде перед у продуктивності праці, у здійсненні господарських завдань. Широке розгортання соціалістичного змагання, ударництва — це конкретна реалізація волі до праці, готовости працювати по-новому.

Тут може постати питання: чи вірне таке висування ролі суб'єктивної діяльності? А як же бути з гаслом т. Сталіна: „Техніка в реконст-

руктивній добі вирішає все?". Ніякого протиставлення техніки та ролі живої робочої сили тут не може бути. Тов. Сталін, як діалектик, цілком вірно спостеріг те нове і якісно цілком відмінне становище, що його має техніка в наших умовах. Треба зрозуміти, що справа тут ідеться не про техніку взагалі, а про *оволодіння* технікою, тобто про вміння працювати. Справа ідеться про техніку в реконструктивній добі — в руках революційної робітничої кляси та її партії. Інак кажучи, про техніку в умовах соціалізму, що будується революційною клясою. Техніка — в руках мільйонів трудящих, в руках революційної робітничої кляси, в руках партії; воля до праці, готовість і вміння працювати по-новому — в таких умовах техніка вирішає все, вирішає перемогу соціалізму над капіталізмом.

Отже, Маркс — Ленін — Сталін увесь час підкреслюють дієву, активну роль живої робочої сили; і треба сказати, що в діалектичній єдності, у взаємодійні продуктивних сил живу робочу силу вони вважають за головне. В чому ж методологічне коріння помилок Плеханова?

Воно, без сумніву, фюрбахівського типу. Фюрбахові бракувало історизму в розумінні розвитку суспільства, він виходив з абстрактного індивіда. Маркс, критикуючи його в своїх тезах, писав: „Суть людини — це зовсім не абстракт, властивий поодинокому індивідові. У своїй дійсності це є цілокупність суспільних відносин“.¹ Виходить, що змінюються суспільні відносини, змінюється й людина. Плеханов, ухиляючись до Фюрбаха, цього не зазначив. А звідси й випадіння з продуктивних сил активної дієвої ролі живої робочої сили. Плеханову бракувало діалектики.

Не дарма активно-дієвий, войовничий діалектичний матеріалізм Маркса — Енгельса Плеханов отожднює із споглядальним матеріалізмом Спінози — Фюрбаха. „І саме на погляд цього спінозизму, звільненого Фюрбахом від його теологічного придатку, перейшли Маркс і Енгельс, коли розірвали з ідеалізмом“. Виходить, що спінозизм Маркса — Енгельса власне й був новітнім матеріалізмом. Так каже Плеханов в „Основних питаннях марксизму“ (вид. 1922 р., стор. 20).

Тут може виникнути таке питання: чи правда, що Плеханов недооцінював дієвий бік філософії марксизму? Аджеж він сам не раз нагадував, хоч би в тому самому „Мон. погляді“: „Діалектичний матеріалізм є філософія дії“. Але тут з ним трапляється історія, яка характеризує методу Плеханова. Він говорить про дієвий бік філософії марксизму взагалі, але тільки не переходить до конкретного питання, в даному разі до змісту продуктивних сил, тут конкретизації немає, а виходить розрив між загальним твердженням та конкретним його переломленням.

Таку хибну методологію Плеханова — власне кажучи, метафізичну — Ленін відзначив іще в 1906 р., коли, критикуючи запитання Плеханова в анкеті до політичних діячів про погляд їх на революцію 1905 р., Ленін писав: „Перед нами зразок метафізики, що проти неї Плеханов любить деклямувати, не вміючи вигнати її з своїх власних конкретно-історичних міркувань“ (т. VIII, ст. 81.) Виходить, що, деклямуючи проти метафізики взагалі, Плеханов лишає її своєю методологією при розгляді конкретно-історичних обставин.

Зовсім інше — справжнє діалектичне розв'язання цієї проблеми знаходимо у Маркса — Леніна — Сталіна. За ними, є діалектичне взаємодіяння між природою і людиною, при чому людина виступає активно, вона змінює світ. А звідси в продуктивних силах — діалектика; в процесі розвитку — активне взаємодіяння засобів продукції і живої робочої сили. За Плехановим, метафізична односторонність, або фюрбахіанство, чи то яскрава механістична методологія.

¹ Л. Фюрбах. ДВУ, 1926 р., стор. 51.

Оскільки Плеханов недооцінює роль живої робочої сили, зводить її до пасивного стану, порушується діалектична єдність трьох складових елементів продуктивних сил. Наслідком недооцінки одного з елементів утворюється невірна оцінка інших.

І справді, в „Основних питаннях“ Плеханов спромігся не дати тлумачення основного питання марксизму — продуктивних сил та взаємодіяння їх елементів. Дуже мало він каже навіть про роль знарядь праці. В „Мон. погляді“ він дуже коротко зауважує про незмінність живої робочої сили і теж мало залишає уваги знаряддям праці. Але і там, і тут він дуже багато приділяє уваги і місця географічному оточенню. В „Основних питаннях“ Плеханов наводить цитату з Маркса, з передмови до „Критики політичної економії“: „У суспільному творенні свого життя люди входять у певні намінучі, від їхньої волі незалежні відносини — в продукційні відносини, що відповідають певному ступеневі розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих продукційних відносин творить економічну структуру суспільства, реальну основу, що на ній підноситься правна й політична надбудова“. Після цього Плеханов несподівано робить такий висновок: „Цією відповіддю Маркса все питання про розвиток економії зводиться, виходить, до того, якими причинами обумовлюється розвиток продуктивних сил, що пробувають у розпорядженні суспільства. А в цій своїй останній формі воно вирішається *насамперед вказівками на властивості географічного оточення*“. Так намагається аргументувати Плеханов. Але Маркс тут аж ніяк не згадує про географічне оточення, і воно ні за якою логікою з цього твердження Маркса не впливає. З цієї цитати Маркса ясно видно, що за першу вихідну точку аналізу при вивченні суспільства треба брати не географічне оточення, а продукційні відносини на основі певного розвитку продуктивних сил. Плеханов же, як кажуть, за волосся притягає Маркса, щоб довести „насамперед“ роль географічного оточення. На ділі він іде „дальше“ за Маркса — в бік від марксизму.

На стор. 41 „Основних питань“ Плеханов знов учиняє такий „фортель“. „Отже, властивості *географічного* оточення обумовлюють собою розвиток продуктивних сил, — каже він: — розвиток же продуктивних сил обумовлює собою розвиток економічних, а слідом за ними і всіх інших суспільних відносин. Маркс пояснює це, — аргументує Плеханов, — такими словами: „Залежно від характеру продуктивних сил змінюються і суспільні відносини виробників між собою, змінюються умови їх сукупної діяльності та їх участь в усьому ході продукції.“ Справді ж Маркс тут зовсім не „пояснює“, що „*властивості географічного оточення обумовлюють собою розвиток продуктивних сил*“.

За вихідну Маркс бере продукційні відносини, як форму прояву продуктивних сил. І вже сам Плеханов підставляє „географічне оточення“, навіть без тієї „спритності“, що її він, як каже Ленін, виявляє в інших місцях.

На стор. 42 Плеханов каже: „Ми знаємо, що розвиток продуктивних сил... визначається *властивостями географічного оточення*“. Подібно до цього на стор. 47. В „Мон. погляді“ він каже: „Властивості суспільної людини визначаються в кожній даний час ступенем розвитку продуктивних сил, бо від ступеня розвитку цих сил залежить весь лад суспільного об'єднання. Отже, цей лад визначається кінець - кінцем властивостями *географічного оточення*“ (стор. 197).

Тим характеристичнішим є той факт, що ось таке місце географічному оточенню Плеханов надає для всіх ступенів розвитку суспільства; він узагальнює це як всеосяжний принцип.

Плеханов, безперечно, перебував під дуже великим впливом твору

Мечнікова „Цивілізація та великі історичні ріки“, бо ще в своїй статті про нього він говорив, що „ці два роди вивчення („географічний підклад світової історії“ та марксизм.—Н.) доповнюють одне одне, і під їх об'єднаним натиском потроху відкриваються найінтимніші таємниці історії“ (т. VII, стор. 29).

Виходить, начебто марксизм не враховує „географічний підклад історії“. Значить, Мечніков виправляє Маркса, а Плеханов це поєднує. А в дійсності виходить не що інше, як еkleктика.

Цю статтю Плеханов писав у 1889 р., а потім у 1894 р. в „Мон. погляді“, в „Нарисах з історії матеріалізму“ (т. VIII, стор. 152—154, 159), в 1902—1903 р. в передмові до „Комуністичного маніфесту“ (т. XI, стор. 308), в 1908 р. в „Основних питаннях“ і, нарешті, у своїй передмові до „Мон. погляду“ в 1917 уперто продовжує своє тлумачення географічного оточення.

Все це свідчить, що перебільшення ролі географічного оточення у Плеханова не випадкове, що тут є певна лінія розуміння марксизму у Плеханова. Все це, без сумніву, дає підставу вважати, що у Плеханова є ухил від марксизму в бік географічного матеріалізму, інак кажучи, в бік натуралізму.

Марксизм не відкидає ролю географічного оточення, бо воно дає людині чи то засоби існування, чи то матеріал для продукування знарядь праці, дає предмет. Воно в певній мірі і при певних умовах обумовлює можливість продукування знарядь праці. Оскільки і предмет праці, і знаряддя продукції, як складові елементи, входять до продуктивних сил, зрозуміла річ, що ніяк не можна заперечувати ролю географічного оточення в історичному розвитку суспільства.

Проте, марксизм уважає, що географічне оточення не „визначає розвиток продуктивних сил“, як це каже Плеханов, а тільки впливає, причому цей вплив, залежно від розвитку продуктивних сил і продукційних відносин, дуже змінюється.

Головна хиба Плеханова є в тому, що він не позбувся метафізики: він розглядає продуктивні сили в одноманітності, в застиглому стані, не в рухові, не в розвитку.

Продуктивні сили, це не тільки єдність, але це — єдність трьох складових елементів. Плеханов „забуває“, що серед єдності продуктивних сил увесь час відбувається взаємодія, внутрішні зміни, розвиток. Навіть більше: випадіння з продуктивних сил живої робочої сили просто позбавляє Плеханова самої можливості бачити діалектику цього розвитку.

Не дарма Ленін писав, що Плеханов не зрозумів, що закон єдності, взаємопроникання протилежностей є „ядро“ діалектики. Тут лежить філософське коріння збочень Плеханова.

* * *

Справжнє вивчення реального історичного процесу приводить нас ось до яких висновків. На першому ступені розвитку суспільства — наприклад, у первісному комунізмі, коли засоби продукції були дуже примітивні, коли була дуже незначною сама здатність людини продукувати знаряддя праці, і коли, таким чином, залежність людини від безпосереднього оточення була дуже великою, тоді дійсно людина, можна сказати, була рабом безпосереднього оточення. Ось тоді географічне оточення, яке безпосередньо дає людині засоби існування (наприклад, плід на диких деревах, черепашки на берегах річок тощо), дійсно відіграло значну ролю. До краю примітивні знаряддя праці позбавляли людину можливості гаразд боротися з природою, здобувати собі засоби споживання шляхом значного верероблення предмету

праці. Словом, роля знарядь праці не була тоді значною в єдності продуктивних сил. При наявності таких умов людське суспільство могло існувати лиш там, де природа досить щедра, де вона дає такий предмет праці, який без значної витрати праці може бути продуктом споживання.

На цьому шаблі розвитку суспільства в межах єдності продуктивних сил порівняно більшу ролю відіграє наявність певного предмету праці, що його дає безпосередньо географічне оточення. Не географічне оточення „обумовлює“ розвиток продуктивних сил, як каже Плеханов, а тільки в межах єдності всіх трискладових елементів продуктивних сил безпосередній предмет праці, що його дає географічне оточення, в певній мірі збільшує свою ролю. Але робоча сила завжди є головним елементом продуктивних сил.

Проте, це не можна брати абстрактно. „Занадто послужна природа веде людину,— каже Маркс,— як дитину на шлейках. Вона не робить її власний розвиток природною konieczністю. Не тропічне підсоння з його могутньою рослиною, але помірна смуга була батьківщиною капіталу. Не абсолютна родючість ґрунту, але його диференціяція, різноманітність його природних продуктів утворює природну основу суспільного поділу праці і зміни тих природних умов, що в них доводиться вести своє господарство людині, сприяє збільшенню її власних потреб, здатностей, засобів і способів праці“.¹ Тут Маркс викладає ту думку, що процес дальшого розвитку суспільства відбувається не в умовах найбагатшої своїми дарами природи, але в умовах різноманітності природи, яка вимагає від людини більшого напруження її здатностей, що утворює доконечність удосконалювати знаряддя і способи праці. Виходить, що роля географічного оточення змінюється, тобто інакше переломлюється в змісті продуктивних сил суспільства.

І взагалі треба нагадати, що процес розвитку суспільства, поруч з утворенням інших форм руху, є також і в якісній зміні внутрішнього змісту продуктивних сил, в наслідок процесу активної взаємодії всіх його складових частин.

Візьмімо для прикладу Англію, країну найперше розвиненого капіталізму, себто вищої суспільно-економічної формації проти попередніх. Ні родючість ґрунту, ні особливі рибні багатства океану, що її оточує, ні якесь інше багатство на засоби споживання, — не це дало Англії можливість перед усіх зробити стрибок до капіталізму. Історичні умови розвитку Англії склалися так, що вона розвинула свою здатність продукувати знаряддя праці порівняно швидше за інші країни. І безумовно, що наявність другого роду природних багатств, як каже Маркс у I томі „Капіталу“ (стор. 493), „багатство на засоби праці“ (дерево, метал, вугілля і т. д.), уможливили тут розвиток продуктивних сил. Індія, наприклад, не зважаючи на всі свої „природні багатства на засоби існування“ (Маркс) і на весь свій значно більший у часі історичний розвиток супроти Англії, не змогла випередити останню через брак „багатств на засоби праці“, через брак диференціяції, різноманітності її природних умов.

Головне є в тому, що сама можливість здобувати, наприклад, метал, вугілля тощо, і використовувати їх при даних умовах визначається розвитком праці, а головне оволодінням технікою продукування цих знарядь; бо всі природні багатства і раніш існували, але лежали без використання через недостатній розвиток знарядь праці. Виходить, що при даних умовах це залежить в значній мірі від розвитку знарядь праці. Отже, порівняно більше значення розвитку знарядь праці — ось що виявляє себе в межах єдності продуктивних сил на цьому етапі розвитку суспільства. Але й тут головну ролю відіграє робоча сила.

¹ „Капітал“, т. I, стор. 494.

Все це з достатньою ясністю впливає з IV розділу I тому „Капітала“, де Маркс доводить, що переважна роля безпосередніх здатностей живої робочої сили, властива передкапіталістичним способам продукції, перетворюється на оволодіння технікою продукування знарядь праці. „Всі ті знання, розуміння й воля, які розвиває в собі самостійний селянин або ремісник, хоч би й в невеличкому масштабі — подібно до того, як дикун усю свою військову вмільсть утілює в способи своєї особистої хоробрости, — все це в мануфактурі вимагається лиш від майстерні в цілому“ (стор. 350). Отже, особиста хоробрість дикуну, розвинення знання, розуміння й волі самостійним селянином, ремісником, — ось що характеризує передкапіталістичні способи продукції і що відходить від них за капіталізму.

Яка ж є роля живої робочої сили за часів капіталізму?

„Вона (мануфактура — Н.) обертає робітника на виродка, штучно культивує в ньому одну лиш спеціальнішу здатність і придушуючи весь інший світ продукційних здатностей та обдарувань; вона утилізує робітника, як утилізується худоба в державах Ля-Пляти, де вбивають тварину лиш для того, щоб здобути її шкуру чи сало. Не тільки окремі часткові роботи розподіляється між різними індивідами, але й сам індивід поділяється, перетворюється в автоматичне знаряддя даної часткової роботи“. „Мануфактурний робітник розгортає виробничу діяльність уже тільки як додаток майстерні капіталіста“. ¹ Те саме каже Маркс, переходячи до машинового виробництва: „На фабриці мертвий механізм існує незалежно від них (робітників — Н.), і вони приєднані до нього, як живі додатки“ (стор. 319). Виходить, що капітал бере живу робочу силу тільки як додаток до знарядь продукції, до машини; але вона й тут грає головну ролю в продуктивних силах, бо лиш в „огні“ праці знаряддя продукції виступають як продуктивні сили.

* * *

Проте, зараз же слід застерегти від перебільшення ролі знарядь праці, техніки, від бухарінського розуміння цього. Справа в тому, що, начебто захопившись тим значенням, що його має техніка при капіталізмі, Бухарін, слідом за Плехановим, недооцінює ролю живої сили, не розуміє всієї діалектичної складності продуктивних сил, механістично розриває їх єдність і фактично продуктивні сили підмінює технікою. Ось що каже Бухарін у своїй „Теорії історичного матеріалізму“ (вид 1922 р., стор. 107 — 110): „При розгляді суспільства, умов його розвитку, його форм, його змісту і т. д. треба починати цей розгляд з аналізу продуктивних сил, або з технічної основи суспільства“. „Від ступеня розвитку продуктивних сил, або, що є те саме, від ступеня розвитку техніки залежить“ ... і т. д. Виходить, що тільки знаряддя праці, тільки техніка є продуктивні сили суспільства.

Характеристичні є спільність і різниця між Плехановим та Бухаріном. Спільність між ними в тому, що обидва вони не розуміють єдності особливостей трьох складових частин продуктивних сил, не бачать, що в межах їх єдності весь час відбувається взаємодія, внутрішні зміни, розвиток, який змінює саму якість продуктивних сил. Словом, обидва не зрозуміли діалектику продуктивних сил. В результаті і той, і другий, переоцінюючи інші складові елементи, недооцінюють, або, точніше кажучи, фактично виключають значення такої головної складової частини, як жива робоча сила.

Плеханов підносить свою засаду на рівень всеосяжного принципу, скочується до підміни продуктивних сил географічним оточенням — природою.

¹ „Капітал“ т. I, стор. 270.

Іноді Плеханов під продуктивними силами, як і Бухарін, розуміє техніку. Так, у своїх лекціях про „Матеріалістичне розуміння історії“, розглядаючи питання про тілесні зміни людини та техніку, він каже: „Тілесна трансформація припиняється (або стає незначною), щоб поступитися місцем її (людини—*H.*) технічній еволюції. Технічна ж еволюція, це — еволюція продуктивних сил, а еволюція продуктивних сил має вирішальний вплив на групування людей, на стан їхньої культури“ (т. XXIV, стор. 371). Виходить, що еволюція техніки власне й є еволюція продуктивних сил. А це й є, як у Бухаріна, технічний ухил.

* * *

На перших етапах свого розвитку капіталізм, хоч і знецінює ролю живої робочої сили, роблячи її рабом фабрики, додатком до машини, проте, все ж таки революціонізує техніку продукції, а цим самим і разом з цим розвиваючи продуктивні сили в цілому, за цих часів є безумовно прогресивне явище.

Але все тече, все змінюється. Через протиріччя, антагонізм, рухаючись у своєму розвитку, збільшуючи свої внутрішні ворожі сили, капіталізм тим самим готує собі своє заперечення. Про це, як про загальну „історичну тенденцію капіталістичної акумуляції“, каже Маркс у п. 7 XXIV розділу I т. „Капіталу“.

Продовжуючи теоретичне розроблення марксизму, проаналізувавши величезний матеріал, Ленін у своєму знаменитому творі „Імперіалізм як остання стадія капіталізму“ доводить, що наростання суперечностей дало „перехід кількості в якість, перехід розвиненого капіталізму до імперіалізму“, до „загниваючого капіталізму“ (т. XIII, стор. 306, 333). Розвиваючи думку про ролю монополії, Ленін каже: „Вона неминучо породжує прямування до застою і загнивання, оскільки встановлюється, хоч би на деякий час, монопольні ціни, оскільки зникають до певної міри примусові причини технічного, а значить і всякого іншого прогресу, руху вперед, оскільки є на ділі *економічна* можливість штучно затримувати технічний прогрес“ (т. XIII, стор. 314). І далі Ленін наводить до цього приклади. Виходить, що дальшому розвитку техніки, знарядь праці, є перешкоди. Капіталізм, як чародій, викликав такі чудодійні сили, що з ними він сам неспроможний упоратися.

„Суспільство, — каже Енгельс, — повинне знищити пригнічення людей їх власними засобами продукції, що до цього часу панували над ними“.¹ Але безумовно, що це запанування людини над засобами продукції відбувається на новій, вищій основі: замість осліплюючої людину анархії виробництва при капіталізмі, на базі суспільно - пляномірної організації при соціалізмі.

Щоб забезпечити дальший розвиток продуктивних сил, на авансцену історії повинен виступити, в формі пролетарської революції, „живий додаток“ машини — кляса пролетарів. Недарма Маркс говорив, що „найбільшою продуктивною силою є сама революційна робітнича кляса“. Ленін, продовжуючи Маркса, писав, що „перша продуктивна сила всього людства є робітник, працівник“ (т. XVI, стор. 214). Отже, роля такої складової частини продуктивних сил, як жива робоча сила, при даних умовах розвитку суспільства, в формі революційної робітничої кляси, має переважне значення в єдності продуктивних сил.

Цієї діалектики продуктивних сил не збагнули ні Плеханов, ані Бухарін.

¹ „Анти - Дюрінг“, ДВУ, 1929 р., стор. 279.

Тепер повернімося до питання про ролі географічного оточення і для прикладу порівняймо такі дві країни, як Сполучені штати Америки та СРСР. Природні багатства, їх різноманітність у цих обох країнах приблизно однакові. Проте, в умовах прямо-протилежних своїм характером продукційних відносин розвиток продуктивних сил відбувається тут зовсім відмінно.

Сполучені штати Америки у свій найкращий період не мали більшого зростання продуктивних сил, як на 5—7%. СРСР дає нечувані темпи — понад 20% щорічно.

У Сполучених штатах зараз є теж нечуване явище, але прямо-протилежного характеру. Це — нечувана криза, як дільниця світової кризи капіталізму, начуване скорочення продукції, нечуване безробіття.

СРСР бореться за поширення засівної площі, за найшвидший розвиток техніки. У Сполучених штатах вживають заходів для зменшення засівної площі, в офіційних органах доводять шкоду від надмірного розвитку техніки.

Отже, причина лежить не в географічному оточенні, а в тому, що засоби продукції у Сполучених штатах пробувають у руках невеличкої купки капіталістів; там панує анархія продукції, приватна власність на засоби продукції. Панування приватного інтересу капіталістів, їх гонитва за прибутком виключає всяку можливість плянувати розвиток продуктивних сил, перешкоджає використуванню багатств природи.

В СРСР, да немає приватної власності на засоби продукції, як перешкоди розвитку продуктивних сил, де засоби продукції в руках революційної робітничої кляси, яка порядком соцзмагання та ударництва розвиває нечувані темпи розвитку, де панує пляновість господарства, — в таких умовах, в умовах будівництва соціалізму дійсно використовується всі технічні можливості, всі здатності людини до максимального використання природних багатств.

Отже, географічне оточення не визначає розвиток продуктивних сил, як це виходить за Плехановим. Навпаки, характер соціально-економічної формації, що виникає на основі певного розвитку продуктивних сил, — ось що має вирішальне значення для використування багатств географічного оточення.

Техніка — ось вихідна точка аналізу суспільства, — твердить Бухарін. „Техніка в реконструктивній добі вірішає все“, каже т. Сталін. Здається, ніби т. Сталін пішов за Бухаріном. Але це не так.

Справа в тому, що твердження Бухаріна про ролі техніки є твердження на всі часи і для всіх обставин, а через те й невірне.

Тов. Сталін каже не про ролі техніки взагалі; він підкреслює потребу *оволодіння* технікою — тобто *ролю робочої сили*.

Інак кажучи, він говорить про оволодіння технікою, що перебуває в руках революційної робітничої кляси. А тому гасло т. Сталіна про техніку є цілком вірне, бо відповідає закономірності історичного розвитку країни, що буде соціалізм.

Як бачимо, Бухарін розглядає техніку абстрактно, відірвано від історичного процесу, від конкретних умов, що раз від разу змінюються. Він механістично відриває техніку від інших складових елементів продуктивних сил.

Послідовний учень Маркса — Леніна, т. Сталін розглядає ролі техніки в процесі історичного розвитку суспільства в цілому. Крім зміни цілого

(замість капіталізму — становлення соціалістичної формації), він бачить також зміну внутрішніх особливостей: робітнича кляса не додаток до машини, але керівник, організатор техніки. А звідси цілком закономірно, за керівництвом проводаря т. Сталіна, поставлено і здійснюється завдання робітничого винахідництва, підноситься роллю уларництва та соцзмагання.

Тов. Сталін бачить цілком нове місце й роллю, що її набирає жива робоча сила за диктатури пролетаріату, знає, що техніка є в руках революційної робітничої кляси, звідки й виникає його революційне гасло про техніку. Словом, учення т. Сталіна є діалектичне, а тому вірно охоплює дійсність і шляхи її розвитку. Так і тільки так учить марксизм-ленінізм.

* * *

Тепер простежмо еволюцію поглядів Плеханова та порівняймо їх з Леніновим ученням.

„Мон. погляд“ Плеханов написав у 1894 р., на світанку російського революційного руху. Але збочення географічного до матеріалізму не можна пояснювати ні молодістю революційного руху, ні порівняною молодістю самого Плеханова. Другий важливий підсумовний твір Плеханова, „Основні питання марксизму“, написано в 1908 р. Це вже добі імперіялізму, загниваючого капіталізму, доба, коли суперечності капіталізму досягають найвищого ступеня, дальшому прогресові техніки є перешкода, продуктивні сили набувають нової якості і їм уже тісно в старих формах продукційних відносин капіталізму. Стає очевидним, що вихід з такого становища — пролетарська революція — залежить від ролі революційної робітничої кляси.

Плеханов спромігся цього не помітити. В „Основних питаннях“ ця сторона питання зовсім не знайшла свого відображення. Він не тільки не виправляє своїх збочень до географічного матеріалізму, а навпаки, „забуває“ сказати про специфічну роллю техніки за часів капіталізму та її еволюцію на цьому ступені розвитку суспільства. Він знову „не помічає“ такої „дрібниці“ в продуктивних силах, як революційна робітнича кляса. Він, як і раніш, посилається на географічне оточення.

Тепер пригадайте і порівняйте з цим усю глибину аналізу відповідного Ленінового вчення. В одному з перших творів Леніна „Що таке друзі народу“, який вийшов того ж 1894 р., як і „Мон. погляд“ Плеханова, в творі „Імперіялізм як остання стадія капіталізму“ Ленін увесь час підкреслює в марксизмі діалектичний матеріалізм. Суспільно-економічна формація як живий складовий соціальний організм, закони її функціонування, розвитку, боротьба суперечностей, антагонізмів, що з природно-історичною кінечністю підготовляє перехід до нової, вищої суспільної формації — ось що червоною ниткою пронизує ці обидва твори Леніна, як цілком самостійного, незалежного від Плеханова продовжника дійсно революційного марксизму.

Розуміння діалектики дійсності на кожному етапі її розвитку, переможний рух вперед — у Леніна. Відставання від розуміння своєї доби — у Плеханова. Останній доводив моністичний погляд на історію в 1894 р., у творі „До питання про розвиток моністичного погляду на історію“, і в 1908 р., в „Основних питаннях марксизму“. Але трагедія Плеханова свідчить, що самого матеріалістичного монізму для пояснення дійсності недосить. Недооцінка діалектики, вірніше неглибоке розуміння її, жорстоко помстилося на Плеханові, і він опинився на буржуазних позиціях.

М. ЛОГВІН

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЕНІНСЬКИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ДІАЛЕКТИЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ

Вступ

Умови сучасного моменту, що по-новому ставлять питання про ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму:

1. Уперше в нашій літературі проблему ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму підніс тов. Сталін у праці „Про основи ленінізму“. Постава питання, дана від тов. Сталіна, власне й повинна бути вихідним пунктом усієї нашої роботи над ленінським етапом розвитку діалектичного матеріалізму.

2. Удруге по-партійному проблему ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму піднесено в зв'язку з філософською дискусією, в боротьбі з деборінською групою, що заперечувала ролі й значення Леніна, як філософа, і в цілому ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму.

Позиція меншовикуватого ідеалізму, як і позиція механістичного матеріалізму—тут між ними є цілковита солідарність—висловлена у відомому „клясичному“ формулюванні Деборіна: „Глеханов—насамперед теоретик, Ленін же насамперед—практик, політик, вождь“.

Наслідком філософської дискусії та постанови ЦК ВКП(б) про підсумки цієї дискусії (постанова про журнал „Под знаменем марксизма“), вірний, партійний погляд на вирішальну складову частину ленінізму, на ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму, став міцним здобутком свідомості в масі працівників теоретичного фронту та широких верств партійного й робітничого активу.

Поворот на філософському фронті йшов під прапором боротьби за ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму, і в цьому одна з величезних його заслуг, що її значення далеко виходить за межі власне філософської теорії. Боротьба за ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму перетворилася на боротьбу за *партійне, більшовицьке* розуміння ленінського етапу в розвитку всіх галузей марксистської теорії.

3. Нині питання про ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму набрало нової актуальності, нової гостроти і ставиться по-новому.

Нині завдання є в тім, щоб від загальних визнань, від загальних фраз, досить уже відомих і спопуляризованих, перейти до глибокого, докладного й систематичного розроблення питання про ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму. Ставити й розв'язувати це питання треба відповідно до нового, вищого етапу розвитку соціалістичної практики, світової революції і наукової думки.

4. Не можна як слід, по-партійному опрацьовувати ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму, не уяснивши попереду особливостей сучасного етапу класової боротьби.

Безперечно, нині маємо *новий* етап класової боротьби в середині нашої країни, як і в усьому міжнародньому революційному робітничому рухові, що по-новому ставить усі основні питання марксо-ленінської теорії.

Цей новий етап характеризується такими основними рисами (схематично викладаючи їх):

а) Збудування підвалин соціалістичної економіки в СРСР — успішно закінчується в цьому році вивернення першої п'ятирічки, названої „планом великих робіт“; вся країна готується переходити до другої п'ятирічки, п'ятирічки побудови безкласового соціалістичного суспільства. Підсумок перейденого етапу і завдання на майбутнє дані в роботах XVII партконференції. Резолюції XVII партконференції, як і вся величезна творча праця, викликана ними в найрізніших галузях, є новий, значний крок уперед в розробленні й збагаченні теоретичної спадщини Маркса — Енгельса — Леніна.

б) Масове комуністичне перероблення, перевиховання робітничої класи, колгоспного селянства й інших шарів трудящих, насамперед і головню в процесі активної участі цих шарів у соціалістичному будівництві (соцзмагання й ударництво). Величезне зростання серед робітничої класи, колгоспників та інтелігенції нового типу людини, працівника-ударника, активного, передового й свідомого будівника соціалізму.

в) Піднесення нечуваної в історії культурної революції на новий, вищий ступінь, де здійснюється гасло Леніна про втілення культури в побут, у звички широких трудових мас; масове творення нової, пролетарської культури, соціалістичної змістом, національної формою; масове готування в усіх царинах своїх пролетарських кадрів і кадрів виробничо-технічної інтелігенції; розгортання на основі знищення клас боротьби за подолання пережитків капіталізму не тільки в економіці, ба й у свідомості людей.

г) Широке здійснення технічної реконструкції всього народнього господарства (ціла технічна революція), що за другої п'ятирічки буде основним і вирішальним господарським завданням.

г) В зв'язку з технічною реконструкцією та з усіма попереду відзначеними моментами соціалістичного будівництва, незвичайно, як ніколи, зросла роль природничих і технічних наук, а разом зросла й провідна роль марксо-ленінської теорії на всіх ділянках будівництва. Марксистська реконструкція всіх наук і, насамперед, природничо-технічних стала нині черговим практичним завданням. Робота в цій галузі не може не означати нового велетенського кроку вперед у розробленні теорії матеріалістичної діалектики, у виконанні тієї програми щодо цього, яку накреслив Ленін у своїх „Філософських зшитках“¹ та в статті „Про значення вивчення матеріалізму“.

Неодмінно треба сполучити в одне ціле обидві роботи — і марксистську методологічну реконструкцію природничо-технічних та інших наук, і дальше розроблення теорії матеріалістичної діалектики.

д) Розгром усіх гатунків опортунізму й ревізіонізму у ВКП(б) — явище, яке не може не означати величезного тріумфу генеральної лінії партії, величезного тріумфу марксо-ленінської теорії. Піднесення далі, як надто актуального, завдання поглибленої критики й розвінчання всіх теоретичних, філософських коренів розбитого опортунізму та контрреволюційного троцькізму, всіх нових способів боротьби їх проти партії і ленінізму. Розгортання на вищій основі поступу марксо-ленінської теорії на цілому ідеологічному фронті в дусі вказівок тов. Сталіна.² Величезне піднесення наслідком листа тов. Сталіна боротьби на всіх ділянках теоретичного фронту з буржуазною ідеологією та її відбиттям у лавах пролетаріату.

¹ IX і XII Ленінський збірник.

² Лист до журналу „Пролетарская Революция“.

е) Даліше загострення загальної кризи капіталізму, загнивання буржуазної науки, техніки й цілої культури; суперечності цього загнивання, кризи: з одного боку, поворот значної частини видатних буржуазних учених в бік одвертого войовничого ідеалізму, релігії, середньовічних забобонів, попівщини, духовної і політичної реакції, фашизму, а з другого — поворот певної, кращої частини буржуазної інтелігенції в бік революції, в бік СРСР та соціалізму. Активізація і нове загострення боротьби проти СРСР з поміччю всіх гатунків духовної і політичної зброї імперіалістичного світу, як підготування воєнної антирадянської інтервенції. Поруч нове революційне піднесення класової боротьби пролетаріату й трудящих у метрополіях і колоніях; хутке визрівання передумов революційної кризи та прийдешньої нової перемоги пролетаріату.

Ось коротко нові моменти в класовій боротьбі, в теорії й практиці світової революції і соціалістичного будівництва, які по-новому ставлять питання про ленінський етап діалектичного матеріалізму і надають йому такого надто актуального, пекучого значення. В зв'язку з цим характеристичні є масове значення і масовий інтерес до питання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму.

5. Відзначені попереду нові моменти в класовій боротьбі є одночасно живою дійсністю, що до неї повинен повернутися обличчям філософський фронт, що на її базі треба опрацьовувати ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму.

За взірць того, як треба опрацьовувати ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму, повинні бути праці т. Сталіна. Характеристичним для праць тов. Сталіна є те, що він розроблює і збагачує ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму саме на основі розв'язання маси нових, підношуваних практикою соціалістичного будівництва і міжнародної революції політичних, економічних, технічних, тощо, питань. Він навчає марксо-ленінської діалектики на прикладах розв'язання цих конкретних теоретичних і політичних питань.

6. Ленін не раз стверджував, що марксистська теорія, через те, що вона є не мертва догма, не якась закінчене, готове, незмінне учення, а живий провід до дії, саме через те не може не відбивати в собі різкої зміни умов суспільного життя; а звідси в ній, як у живій теорії, залежно від тих чи інших суспільно-історичних умов, не можуть не виступати на передній плян різні сторони її. Про це говорив і тов. Сталін у доповіді на VII пленумі ВККІ на тему: „Соціал-демократичний ухил у нашій партії“. „Що таке марксизм?“ — запитував тов. Сталін, — і відповідав: „Марксизм є наука. Чи може зберігатися й розвиватися марксизм, як наука, коли він не збагачуватиметься новим досвідом класової боротьби пролетаріату, коли він не перетравлюватиме цей досвід з погляду марксизму, з погляду марксистської методи? Ясно, що не може“.

На сучасному етапі класової боротьби пролетаріату на переднє місце виступили, насамперед, питання тактики міжнародної революції і розгорненого наступу соціалізму цілим фронтом, або соціалістичної реконструкції народнього господарства СРСР. Звичайно, що останнє питання по суті є лиш частина — правда, вирішальна, визначальна частина загальнішого питання про стратегію й тактику міжнародної пролетарської революції.

Однак, в зв'язку з особливостями сучасного етапу соціалістичного будівництва (докорінна реконструкція країни від бази до надбудови на основі соціалізму) виступають на переднє місце і набирають актуального значення, поруч питань політики й тактики, питання економіки й питання філософії. Коли раніш у Росії, до першої революції, виступала на передній плян економічна сторона марксизму, під час революції — політика й тактика, і після революції — філософія, то в сучасній добі — і це є її

видатною особливістю — на передній плян вийшли всі сторони марксизму — і політична, і економічна, і філософська, але разом на основі переважної ролі політики й тактики марксизму. Тут ніякої суперечності немає. Тут виражається лиш своєрідність сучасного етапу класової боротьби пролетаріату — та, що ми живемо в добі пролетарської революції, яка має, особливо на даному етапі, розгорнений, многогранний характер, починаючи від економічних форм і кінчаючи найвищими, найабстрактнішими надбудовами. А за таких умов питання політики й тактики марксизму не можуть не мати першенства, не можуть не стояти на найпершому місці.

Така постава питання по суті дана вже у працях Леніна часів непу. Коли уважно переглянути всі праці Леніна, починаючи від дискусії про профспілки, то можна помітити, що Ленін, незмінно обстоюючи першенство питань тактики марксизму, разом поступово, одну за одною розгортав перед гартією проблеми з галузі теоретичної економії, культури, філософії, техніки, як практично-актуальну частину грандіозної програми побудови соціалізму.

7. Найрізніші теоретичні й практичні завдання — політичні, технічні, економічні, культурні — що їх ставить перед марксизмом - лєнінізмом наша доба, доба соціалістичної реконструкції, можна успішно й вірно розв'язати лиш на міцній, гранітній основі марксистської філософії, лиш на базі забезпечення провідної ролі й високого рівня розвитку „основи основ“ марксизму, діалектичного матеріалізму. В зв'язку із цим якраз до речі буде згадати вказівку Леніна, що вирішальною у марксизмі є його революційна діалектика, або слова тов. Сталіна про те, що Марксова діалектика дає більшовикам можливість брати найнепрístupніші фортеці в царині теорії. Саме в наш час грандіозної, докорінної перебудови всіх галузей суспільного життя надзвичайно зросла ця вирішальна роля марксо-лєнінської діалектики, що про неї говорять Ленін і Сталін.

8. Напря́м теоретичної роботи в галузі філософії Ленін дав нам у своїх „Філософських зшитках“ з діалектики, і особливо в статті „Про значення войовничого матеріалізму“, що її іноді в нашій літературі називають „філософським заповітом“ Леніна (по суті філософським заповітом Леніна є всі його праці).

В статті „Про значення войовничого матеріалізму“ тільки відповідно до нового, вищого етапу в розвитку, відповідно до доби диктатури пролетаріату зрозумовані лєнінські настановлення в філософії ті самі, що передніше були докладно розвинені й застосовані у праці „Матеріалізм і емпіріокритицизм“ та в „Філософських зшитках“ з діалектики.

Вказівки Леніна у згаданій статті „Про значення войовничого матеріалізму“ треба брати не тільки в зв'язку з усіма його аналогічними попередніми вказівками, ба й конкретно, з погляду сучасности, з погляду рівня вимог нашої доби. Глибина, багатство ідей і вказівок цієї статті, можливості для їх виконання, як ніколи, саме тепер розкриваються перед нами з усією повнотою і яскравістю.

Другий документ, що має велике принципове значення для напряму теоретичної роботи в галузі філософії, це є вказівки т. Сталіна, дані ним у розмові з бюро́м партосередку ЧП Ф і П, та постанова ЦК ВКП(б) про журнал „Под знаменем марксизма“. І вказівки т. Сталіна, і постанова ЦК ВКП(б) про журнал „Под знаменем марксизма“ є продовження і дальша конкретизація вказівок Леніна, даних у статті „Про значення войовничого матеріалізму“, відповідно до сучасних умов боротьби на теоретичному фронті.

Ось ті документи, де визначено спрямування для теоретичної роботи в галузі філософії і в центрі цієї теоретичної роботи поставлено завдання опрацювання лєнінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму. Коли ж хто, під впливом теоретичного банкрутства старого

філософського керівництва, під впливом наших власних хиб у справі опрацювання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму і теорії матеріалістичної діалектики, приходять до того висновку, що спеціальна теоретична робота в галузі філософії непотрібна, що для опрацювання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму і теорії матеріалістичної діалектики вистачає конкретної теоретичної роботи в галузі політики, економіки, історії тощо, — той просто не зрозумів суті філософської теорії та її відносин з іншими галузями теорії та з політикою. Всякі такі міркування по суті є заперечення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму і теорії матеріалістичної діалектики (а тим самим і заперечення потреби їх опрацювання), є пряме ігнорування того завдання, що його поставили перед філософським фронтом, як найважливіше його завдання, Ленін і ЦК партії (постанова про журнал „Под знаменем марксизма“). Нарешті, така постава питання є ліквідаторська щодо марксистської філософії взагалі; це є відродження механістичних настановлень Степанова, Тімірязєва та ін.

1. Постава питання про суть ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму

А. Теоретичні передумови, що з них треба виходити при опрацюванні ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму

1. Розглядати ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму в світлі марксистського учення про єдність теорії і практики, філософії і політики, в світлі цілокупного характеру марксизму, взаємопов'язаності всіх його складових частин при вирішальній ролі діалектики.

Звідси зразу ж, з порогу, відкидається як чистий недомисел всякі спроби, подібні до спроб Бухаріна, Преображенського, Зінов'єва, Деборіна та ін., змальовувати справу так, ніби Ленін, хоч і розвинув марксизм, але не в усіх галузях теорії, не в усіх його складових частинах і, насамперед, не в філософії, а переважно в галузі політики й тактики. Ці спроби применшити Леніна як теоретика і головно як філософа, обмежити його творчу роллю якоюсь однією частиною марксистської теорії так само рішуче відкидаються, як чистий абсурд і наклеп, не тільки з погляду теоретичних міркувань, а й фактами з історії філософського розвитку і діяльності Леніна.

Ще на світанку своєї політичної і теоретичної діяльності Ленін, відмінно від догматичних, книжних теоретиків — Плеханова, Кавтського та ін., рішуче виносив на передній плян, як найважливіше завдання, заповідане від Маркса й Енгельса, дальше розроблення й розвинення марксистської теорії в усіх напрямках і, в тому числі, у напрямі дальшого розроблення *теорії діалектичного матеріалізму*.¹

Ленінське розуміння марксизму, відмінно від догматичного, т. Сталін влучно назвав *творчим марксизмом*. Прекрасно, в стислій формі, основні відмінності творчого марксизму від догматичного схарактеризовані від тов. Сталіна у статті „Ленін как организатор и вождь РКП“, написаній на 50-річчя з дня народження Леніна.

З погляду єдності теорії і практики, філософії і політики, одноцільності марксистської теорії конечно впливає й друга передумова.

2. Розглядати ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму в нерозривному зв'язку з усім ленінізмом, як його найважливішу складову частину.

¹ Див. Что такое „друзья народа“, „Наша программа“ та „Некритическая критика“.

Звідси ми дістаємо широкий і міцний ґрунт для в'яснення суті й особливостей лєнінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму, для з'ясування виникнення й шляхів розвитку його. При такій умові ми дістаємо можливість використати для вірної постанови питання про лєнінський етап розвитку діалектичного матеріалізму клясичну загальну постанову питання про лєнінізм, дану від тов. Сталіна.

Звичайно, самих формальних аналогій та механічного наслідування тов. Сталіну в його загальній постанові питання про лєнінізм дуже й дуже замало для розв'язання проблеми лєнінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму в усьому її конкретному обсягу. Завдання полягає в тім, щоб, узявши за вихідний пункт постанову питання від т. Сталіна про лєнінізм взагалі і користуючись з його методи дослідження окремих питань лєнінізму, конкретно-застосувати її для загальної постанови питання про лєнінський етап розвитку діалектичного матеріалізму, як і для дослідження окремих основних питань його.

Але, як ми вже відзначили попереду, в працях т. Сталіна разом дано в загальній формі й першу клясичну постанову питання про лєнінський етап розвитку діалектичного матеріалізму. Насамперед її й треба узяти за вихідну всього нашого опрацювання проблеми лєнінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму.

3 Розглядати лєнінський етап розвитку діалектичного матеріалізму історично, у світлі всієї історії марксизму після Маркса й Енгельса, у світлі історії нашої партії, у світлі історії більшовізму. Це означає, що й сам лєнінський етап розвитку діалектичного матеріалізму треба розглядати історично, в його виникненні й розвиненні.

Звідси ми дістаємо міцну провідну нить для належного в'яснення філософської еволюції Лєніна, історичного коріння лєнінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму. Звідси перед нами яскраво виступає все інтернаціональне значення лєнінської філософії уже з перших кроків її народження, все інтернаціональне й вирішальне значення для марксистської філософії боротьби Лєніна з усіма гатунками одвертого й прихованого філософського ревізйонізму II Інтернаціоналу.

Звідси з порогу відкидаються, як абсолютно фалшиві, антипартійні, всі меншовицькі схеми філософського розвитку Лєніна і його боротьби з філософським ревізйонізмом, схеми, що їх розповсюджували свого часу деборінська група (Деборін, Луппол) та група механістів (Семковський, Аксельрод, Сараб'янов).

В зв'язку з настановленням розглядати лєнінський етап розвитку діалектичного матеріалізму історично, великого принципового значення набуває проблема вірної історичної періодизації в розвитку лєнінського етапу діалектичного матеріалізму. Врну ж історичну періодизацію розвитку лєнінського етапу діалектичного матеріалізму можна дати лише на основі вірної історичної періодизації розвитку партії, розвитку більшовізму.

Саме для такого історичного підходу до розвитку лєнінського етапу діалектичного матеріалізму величезне політичне й теоретичне значення мають указівки тов. Сталіна, дані в листі його до журналу „Пролетарская Революция“. В світлі листа т. Сталіна цілком ясно, що суть історико-філософських схем Деборіна, Лупіола, Семковського абсолютно нічим не різниться від історичних схем розвитку більшовізму Слуцького, Волосевича, Альтера та ін.

4. Розглядати лєнінський етап розвитку діалектичного матеріалізму в органічному зв'язку з першим етапом діалектичного матеріалізму, застосуванням і розвиненням від Маркса й Енгельса.

Звідси самі собою відпадають, як фалшиві, як меншовицькі, спроби розв'язувати проблему лєнінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму в залежності від філософських взаємин між Лєніном і Плехано-

вим, ставити цю проблему, як щось рівнозначне питанню про філософські взаємини між Леніном і Плехановим.

Філософія Плеханова є не тільки „ортодоксальне збереження скарбів“ (без дальшого розвитку!) філософії Маркса й Енгельса, ба й певний крок назад від неї до вульгарного, абстрактно-споглядального матеріалізму, певний ухил від справжнього ортодоксального діалектичного матеріалізму в бік філософського ревізіонізму, навіть уже за того періоду, коли Плеханов вів активну боротьбу з філософським ревізіонізмом.

Ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму, виничнувши як безпосереднє ортодоксальне продовження й розвинення філософії Маркса й Енгельса, виріс і загартувався не тільки в боротьбі з відомими гатунками одвертого й прихованого філософського ревізіонізму II Інтернаціоналу, а одночасно і в боротьбі з відступами й перекрученнями ортодоксальної марксистської філософії у Плеханова. Але питання про філософські взаємини між Леніном і Плехановим не повинно й ігнорувати.

Питання про філософські взаємини (їх обов'язково треба брати в зв'язку з партійними взаєминами), будучи похідним від основного питання про взаємини між Леніном і Марксом, конечно пов'язане з цим основним питанням; воно допомагає яскравіше й повніше уяснити ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму.

Після Маркса й Енгельса, в добі II Інтернаціоналу, було не три етапи розвитку діалектичного матеріалізму, а всього лиш два: етап Маркса й Енгельса, і етап Леніна, який не скасовує і не „доповнює“ етап Маркса й Енгельса, а є його справжнє відстановлення, як і дальший розвиток і збагачення, відповідно до розвитку всього марксизму в цілості.

Нарешті звідси, з розгляду ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму в органічному зв'язку з діалектичним матеріалізмом Маркса й Енгельса, ми дістаємо сталі передумови для належного в'яснення того нового й оригінального, що вніс Ленін у діалектичний матеріалізм. Всякі ж неплідні, схоластичні вправи при дослідженні цього нового й оригінального, всякі безглузді спроби в'яснити цей новий і оригінальний Ленінів вклад шляхом применшення, перекручення заслуг Маркса й Енгельса, як засновників діалектичного матеріалізму, мусять при такій передумові самі собою відпасти.

Тим то опрацювання ленінського етапу діалектичного матеріалізму абсолютно неможливе без одночасного докладного й глибокого опрацювання того, що дійсно дали для філософії марксизму Маркс і Енгельс, того, як далеко пішли вони в розробленні окремих проблем своєї філософії. Відповідь на це питання ми знайдемо не тільки в самих Маркса й Енгельса, а також і в їх єдино-правдивого і найглибшого коментатора — Леніна.¹

В зв'язку з цим заново на всю широчінь постає завдання глибокого розроблення всієї філософської спадщини Маркса й Енгельса, надто діалектики „Капіталу“ та нещодавно опублікованих таких геніяльних праць, як „Критика філософії права Гегеля“, „Німецька ідеологія“, „Діалектика природи“, — завдання, що його, як відомо, не спромоглася здійснити деборінська група, так само, як не спромоглася вона здійснити й розроблення багатенної філософської спадщини Леніна.

¹ Тут я маю на увазі коментування не в звичайному, академічному розумінні цього слова, а в марксистському, що за ним коментування є лич складова й підлегла частина головного завдання: критично перегворювати й далі розвивати учення Маркса. Ленін власне й був таким коментатором. Я умісне ролю коментатора учення Маркса й Енгельса пов'язав з іменням Леніна, пов'язав саме проти тих, хто міркує за такою схемою: коментування учення Маркса й Енгельса — це справа й заслуга офіційних теоретиків II Інтернаціоналу — Кавтського, Плеханова, Бауера тощо, а справа й заслуга Леніна — дальше розвинення і конкретизація цього вчення. Немає рації доводити абсурдність, з погляду марксизму, цього безглузлого міркування.

5. Опрацювання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму неодмінно повинне включити в себе також і опрацювання тієї конкретизації та розвитку цього етапу, що їх ми маємо в працях тов. Сталіна, ЦК нашої партії та Комінтерну. Ленінізм — не мертва догма, не якась закінчене, готове, незмінне учення, а живий провід до дії, що розвивається разом з розвитком практичного досвіду світової класової боротьби пролетаріату. Саме в практичній і теоретичній діяльності т. Сталіна, ЦК нашої партії та Комінтерну і виражається дальший, після смерті Леніна, розвиток ленінізму в усіх напрямках, *в усіх галузях*.

До цього пункту цілком стосуються всі ті настанови, які ми виклали в першому пункті про єдність теорії і практики, про одноцільність марксо-ленінської теорії.

6. Опрацювання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму повинне мати бойовий характер, в тому дусі, як його ставив Ленін у статті „Про значення воєнничого матеріалізму“, в дусі воєнничої більшовицької партійності, в дусі нещадної й непримиренної боротьби з усіма фальсифікаціями ленінської філософії — меншовикуватого ідеалізму, як і механістичного матеріалізму. Опрацювання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму повинне бути також критично загострене й проти сучасної буржуазної, фашистської і соціал-фашистської філософії, філософії теоретиків соціал-фашистського II Інтернаціоналу — Кавтського, Адлера, Бауера та ін.

Це й буде найпершою умовою творчого опрацювання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму та теорії матеріалістичної діалектики. (Теорія матеріалістичної діалектики не є окреме, самостійне від ленінського етапу діалектичного матеріалізму питання. Опрацювання ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму включає в себе й опрацювання теорії матеріалістичної діалектики).

Резюмуючи все сказане про теоретичні передумови, що з них треба виходити при вивчанні ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму, слід підкреслити таке загальне настановлення, що повинне проникати собою всі ці передумови.

До Ленінової філософії треба підходити так, як Ленін підходив до філософії Маркса й Енгельса, себто *діалектично*. Ленін не раз підкреслював, що заслуга Маркса й Енгельса була в тім, що вони не застигли на повторюванні, на пережовуванні вже відомих істин матеріалістичної філософії, а „*рухали вперед матеріалізм*“, „*розвивали далі теорію матеріалізму*“, всю свою увагу звернули на „серйозне теоретичне розвинення матеріалізму“. В чому ж конкретно полягало це розвинення матеріалізму?

„Застосування матеріалістичної діалектики до перероблення всієї політичної економії, від підвалин її, до історії, до природознавства, до філософії, до політики й тактики робітничої класи — ось що понад усе цікавить Маркса й Енгельса, ось що вони вносять найсутнішого і найновішого, ось у чому їх геніяльний крок уперед в історії революційної мислі“ (Ленін).

Підхід Леніна до оцінки заслуг Маркса й Енгельса, до оцінки того нового й своєрідного, що вони внесли в історію революційної мислі, треба прикласти — і це цілком справедливо — до самого Леніна, до оцінки його заслуг.

В підході Леніна до оцінки заслуг Маркса й Енгельса дається мов би ключ для вияснення того, в якому напрямі треба шукати найсутніше і найновіше, внесене Леніном, той геніяльний крок уперед, що його він учинив в історії революційної і, зокрема, філософської мислі.

В світлі цього загального настановлення відкривається ще різкіше, ще глибше вся принципова різниця між Леніном та Плехановим.

Б. Визначення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму.

1 Відома клясична праця тов. Сталіна „Про основи ленінізму“ наскрізь перейнята настановленням, що його можна було б, для ясности справи, зформулювати у вигляді таких двох моментів:

а) Ленін розвинув і сконкретизував не тільки економічну теорію, не тільки політику й тактику марксизму, ба й його філософію: *матеріалізм* (що охоплює собою також і галузь суспільного життя) і *діалектичну методу*, себто діалектичний матеріалізм у цілому.

б) Ленін розвинув діалектичний матеріалізм у зв'язку з розвиненням у нього основних питань марксизму і, насамперед, у зв'язку з розвиненням теорії і тактики пролетарської революції.

2: Історичне визначення ленінізму від т. Сталіна цілком стосується й до ленінської філософії. Що таке ленінська філософія? Ленінська філософія — складова частина ленінізму, його міцна теоретична основа. А ленінізм є марксизм доби імперіялізму і пролетарської революції. Звідси виходить, що ленінська філософія, або ленінський етап діалектичного матеріалізму є не що інше, як дальший розвиток за нової доби, доби імперіялізму і пролетарської революції, діалектичного матеріалізму, відкритого й розвиненого від Маркса й Енгельса.

Діалектичний матеріалізм у тій формі, в якій його розвинули Маркс і Енгельс, є узагальнення всього досвіду міжнародньої клясової боротьби пролетаріату передімперіялістичної, передреволюційної доби,— узагальнення, що конечно включає в себе і узагальнення всієї історії революційної думки, науки й техніки, або, за виразом Леніна, „*діалектичне* опрацювання історії людської думки, науки й техніки“. Ленінський етап діалектичного матеріалізму є далше узагальнення всього досвіду міжнародньої клясової боротьби пролетаріату, є „*діалектичне* опрацювання історії людської думки, науки й техніки“ на новому, вищому етапі розвитку, в добі імперіялізму і пролетарської революції.

В зв'язку із цим зовсім невірно було б убачати силу й оригінальність Леніна, як філософа, тільки в тому, що він з геніяльною майстерністю умів користуватись, застосовувати на практиці діалектику, або навпаки — вбачати цю силу й оригінальність тільки в тому, що Ленін теоретично опрацював діалектику. Ленін далі розвинув і сконкретизував теорію діалектичного (і історичного) матеріалізму не кабінетним шляхом, а на основі застосування його до життя, до практики, на основі застосування його до нових явищ в усіх галузях знання.

3. Відзначаючи конкретну політичну й наукову добу, що на її основі розвинувся ленінський етап діалектичного матеріалізму, слід при цьому виділити той центральний, провідний пункт ленінізму, що на основі його опрацювання, або з погляду його опрацювання власне й розвинувся ленінський етап діалектичного матеріалізму.

Тов. Сталін характеризує суть ленінізму такими словами: „Ленінізм — це теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату зокрема“. Головним питанням у ленінізмі, його вихідною, є питання про диктатуру пролетаріату. „І справді, коли ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції, а основним змістом пролетарської революції є диктатура пролетаріату, то очевидно, що головне в ленінізмі — це питання про диктатуру пролетаріату, розроблення цього питання, обґрунтування й конкретизація цього питання“ (Сталін).

Звідси треба зробити такий висновок: ленінський етап діалектичного матеріалізму розвинувся насамперед на основі застосування Марксової діалектики до опрацювання теорії і тактики пролетарської революції, теорії і тактики диктатури пролетаріату зокрема. В науці майже не було

таких галузей, що до них Ленін не застосував би Марксової діалектики, посуваючи на основі цього як саму науку, так і діалектику, як філософську науку. Але застосування діалектики до найрізніших царин і, в зв'язку з цим, теоретичне опрацювання її як філософської науки диктувалося насамперед завданнями розроблення теорії і тактики пролетарської революції взагалі, теорії і тактики диктатури пролетаріату зокрема, завданням організації, всіх чинників, що визначали успіх підготування й здійснення пролетарської революції в усьому її обсягу. Через те розвиток ленінського етапу діалектичного матеріалізму треба розглядати з погляду розроблення від Леніна теорії і тактики пролетарської революції, теорії і тактики диктатури пролетаріату зокрема.

Звичайно, це аж ніяк не означає, що треба ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму отожднювати з ленінською теорією і тактикою пролетарської революції. Між цими поняттями є певна різниця, як різниця між філософією і політикою. Ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму — це є філософська основа¹ ленінської теорії і тактики пролетарської революції. Отожднення ж ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму з ленінською теорією і тактикою пролетарської революції означає ліквідацію самого ленінського етапу діалектичного матеріалізму, означає відродження механістичних настанов у філософії, рішуче засуджених від ЦК партії.

Значення розроблення теорії і тактики пролетарської революції, теорії і тактики диктатури пролетаріату зокрема, для опрацювання теорії матеріалістичної діалектики надзвичайно яскраво виступає в низці корінних питань цієї останньої теорії. Забігаючи вперед, можна вже зразу сміливо сказати, що великий крок уперед, зроблений Леніном у дальшому роз'ясненні, конкретизації і розробленні таких питань, як питання про єдність, збіжність теорії пізнання матеріалізму, логіки й діалектики, як питання про суть діалектики², є не випадкове явище, а зумовлене насамперед розробленням теорії пролетарської революції. Відокремлення ж теорії пізнання матеріалізму від діалектики, зведення її до фюрбахівської гносеології, визнання поруч діалектичної логіки права на самостійне, хоч і обмежене, значення формальної логіки (що робить Плеханов) — це, безперечно, теоретична основа притуплення революційно-критичного вістря марксистської філософії, це теоретична база опортуністичної меншовицької тактики. Було б абсолютно незрозуміло, коли б Плеханов, бувши меншовиком, в той же час розумів основну особливість діалектики: „роздвоєння єдиного і пізнання суперечливих частин його“.

4. Ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму не є „зміна“ або „доповнення“ новими принципами „старих“ принципів діалектичного матеріалізму, зформульованих від Маркса й Енгельса. Ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму містить у собі все, що дали Маркс і Енгельс, плюс те нове й особливе, що дав Ленін до скарбниці марксистської філософії і конечно впливає з усього того, що дали Маркс і Енгельс. Все те нове й особливе, що вніс Ленін до скарбниці марксистської філософії, базується цілком і повно на принципах, що їх дали Маркс і Енгельс. Це настановлення (настановлення т. Сталіна) треба з усією силою підкреслити, щоб попередити всякі спроби витовмачувати нове й особливе, внесене Леніном у скарбницю марксистської теорії, як додавання „нових“ принципів до „старих“ принципів діалектичного матеріалізму. Так бо спроби в нашій літературі є.

¹ Діалектичний матеріалізм *Ленін* називав „найабстрактнішою і найзагальнішою філософською основою марксизму“.

² „Вкратце диалектику можно определить, как учение о единстве противоположностей, Этим будет схвачено ядро диалектики“ (*Ленін*).

Завдання дослідження ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму не може сходити до того, щоб викласти цей етап у такому широкому розумінні, що про нього ми щойно говорили. Завдання є в тому, щоб дослідити те *нове й особливе*, що вніс Ленін у скарбницю марксистської філософії. Але таке дослідження в порівнянні з дослідженням нового й своєрідного в інших питаннях ленізму (диктатура пролетаріату, селянське питання, національне питання та ін.), має свої особливості; що їх ніяк не можна ігнорувати.

5. З попереднього визначення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму стає очевидною цілковита штучність всяких спроб шукати суть цього етапу в тому, що начебто *тільки* Ленін установив єдність „діалектики, логіки й теорії пізнання“, або що Ленін „уточнив закон єдності протилежностей, як ядро діалектики“ (у Енгельса начебто закон єдності протилежностей не має місця основного закону діалектики, а „Ленін указує, що в Гегеля основним законом є саме закон єдності протилежностей“), що тільки в Леніна цей основний закон матеріалістичної діалектики характеризується без застережень і в класично-теоретичній формі, як єдиний „закон єдності протилежностей“.

Єдність або *збіжність* діалектики, логіки й теорії пізнання, як відомо; установив на ідеалістичній основі ще Гегель. На матеріалістичній основі цю істину встановили Маркс і Енгельс. Звичайно, в Маркса й Енгельса це було не звичайним перейменуванням, а великою працею, яка означала геніальний крок уперед в розвитку філософської думки. Також „уточнення“ та беззастережні характеристики основного закону діалектики в такому дусі, як це попереду змальовано, навряд чи становлять виключну заслугу Леніна проти досягнень Енгельса й Маркса. Нічого іншого, крім протиставлення Леніна Марксові й Енгельсові, ці порожні й штучні розмови про „уточнення“ й „беззастережні“ характеристики собою не становлять.

Суть ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму зовсім не в цих „установленнях“, „уточненнях“ „беззастережних“ характеристиках і т. д., а в дальшому розробленні, конкретизації і розвиненні принципів діалектичного матеріалізму, установлених Марксом і Енгельсом. Завдання дослідження ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму є в тому, щоб показати, в чому справді те збагачення, те нове слово, що його вирік Ленін у таких вирішальних питаннях теорії діалектики, як *збіжність діалектики, логіки й теорії пізнання матеріалізму*, як учення про *єдність протилежностей, як теорія відображення*.

В дужках тут до речі було б зробити таке зауваження. По суті, головною, центральною віссю всієї теорії діалектичного матеріалізму (або, що те саме, теорії матеріалістичної діалектики) є найповніше, найусебічніше, найцільніше, яке тільки знає вся історія теоретичної мислі, вирішення питання про єдність (погодженість) між мисленням і буттям—як у формі, так і змістом—питання про єдність між матеріалізмом і діалектикою. Таке роз'яснення було можливе лиш на ґрунті матеріалістичного закону єдності протилежностей. Завдання нашого пізнання—відбити дійсність якнайадекватніше, відбити—і відбити в єдності—обидва її принципи: і всезагальний принцип розвитку, і всезагальний принцип єдності світу, природи, матерії, руху і т. д. Немає іншого способу найадекватніше відбити в пізнанні, в поняттях розвиток і єдність об'єктивного світу, як тільки через універсальний і корінний закон цього світу—єдність протилежностей. „І в цьому,—писав Ленін,—суть діалектики. Цю саму суть і виражає формула: єдність, тожність протилежностей“. „В абстрактних поняттях (і в системі їх) не можна інакше виразити принцип руху, як тільки принципом тожності протилежностей“.¹ В цьому зв'язку треба брати й зна-

¹ XII Ленінський збірник.

чення та місце матеріялістичної теорії відображення: „Світ є закономірний рух матерії, і наше пізнання, будучи найвищим продуктом природи, здібне тільки відобразити цю закономірність“¹.

Найвище, марксистське розв'язання найважливішого питання всебічної єдності між мисленням і буттям, питання єдності між матеріалізмом і діалектикою, не може не означати велетенського кроку вперед у практичному й теоретичному опануванні людством природних і суспільних законів, в опануванні єдиної наукової методи пізнання й дії. Ось чому Ленін звертав таку виключну увагу на теоретичне дослідження закону єдності протилежностей і поруч на матеріялістичну теорію відображення.

6. Так саме, говорячи про нове й особливе, внесене Леніном до загальної скарбниці марксистської філософії, ніяк не можна обмежуватись тими чи іншими випадково схопленими двома-трьома точками, як це, приміром, робив Семковський та ін. Поперше, немає таких питань діалектичного матеріалізму, що їх Ленін не збагатив би. Подруге, для вияснення суті того повного й особливого, чим Ленін збагатив діалектичний матеріалізм, слід передусім відзначити головні вузлові лінії, що на них і лежить те нове й особливе.

Спробуймо стисло, в схематичній формі накреслити ці головні вузлові лінії.

1. Теорія діалектичного матеріалізму

(„Матеріялізм, як філософія“. „Діалектика, як філософська наука“)

а) Філософія і наука. Філософія і політика. Партійність філософії і науки взагалі.

б) Матеріялізм і діалектика. Теорія пізнання матеріалізму, логіка й діалектика.

в) Теорія відображення.

г) Суть діалектики, як науки про єдність протилежностей.

г) Закони й категорії діалектики, їх послідовність, зв'язок, переходи, „система, ядро“ і т. д.

д) Критерій практики в теорії пізнання.

е) Оцінка справжнього сенсу, значення й ролі Гегелевої „Логіки“. Матеріялістичне перероблення діалектики Гегеля.

є) Діалектика „Капіталу“. В пов'язанні з цим, діалектика „Імперіялізму“, „Держави й революції“, „Про продподаток“, „Про неп“ і т. д.

ж) Філософський матеріалізм і історичний матеріалізм. Філософський матеріалізм і природознавчий матеріалізм. Діалектика природи.

з) Критика ідеалізму й релігії. Атеїзм і матеріалізм.

и) Плян опрацювання теорії матеріялістичної діалектики.

2. Історія філософії взагалі і діалектичного матеріалізму зокрема

а) Історія філософії, як історія боротьби двох партій у філософії — матеріалізму та ідеалізму.

б) Періодизація історії філософії, „кола“ в філософії.

в) Оцінка окремих філософів і філософських течій.

г) Критика передмарксівського матеріалізму.

г) Джерела й генеза діалектичного матеріалізму. Філософська еволюція Маркса й Енгельса.

д) Оцінка діалектики Гегеля, як одного з джерел діалектичного матеріалізму.

¹ Ленін. Твори, т. X.

є) Критика сучасної буржуазної філософії і філософського ревізїонїзму.

е) Перїодизація історичного розвитку марксїзму та його філософії.

ж) „Матеріалїзм і емпіріокритицизм“ та „Філософські зшитки“ з діалектики (порівняльна історико-теоретична оцінка).

3. Теорія історичного матеріалїзму

а) Суть, предмет історичного матеріалїзму.

б) Ідея соціально-економічної формації.

в) Історичний матеріалїзм і „Капітал“.

г) Історичний матеріалїзм і природознавчий матеріалїзм.

ґ) Історичний матеріалїзм і теорія класової боротьби.

д) Історичний матеріалїзм і питання тактики класової боротьби пролетаріату.

е) Теорія пролетарської революції і диктатури пролетаріату. Діалектика імперіалїзму. Діалектика переходового періоду.

є) База й надбудова. Економіка, політика та ідеологія.

ж) Теорія культури і культурної революції.

з) Критика буржуазної соціології, опортунїзму і ревізїонїзму.

Звичайно, ця схема ніяк не претендує на вичерпний і доскональний характер. Це є приблизний нарис тих вузлових ліній, що за ними найкраще можна дослідити нове й особливе, внесене Ленїном у загальну скарбницю марксистської філософії. Чимало точок у цій схемі відокремлено умовно, щоб більше підкреслити різні сторони того самого питання.

* * *

В наступній статті ми зупинимося на питанні про філософську еволюцію Ленїна і, в зв'язку з цим, на порівняльній історико-теоретичній характеристиці двох геніальних праць Ленїна: „Матеріалїзм і емпіріокритицизм“ та „Філософські зшитки“ з діалектики. Ці праці в першу чергу й характеризують суть ленїнського етапу в розвитку діалектичного матеріалїзму.

ПРО ТРОЦЬКІСТСЬКУ І МЕХАНІСТСЬКУ ФАЛЬСИФІКАЦІЮ МАРКСО - ЛЕНІНСЬКОЇ ТЕОРІЇ АТЕЇЗМУ

Однією з характеристичних особливостей троцькізму є "нерозуміння партійности науки, отожднення марксизму з дарвінізмом, з теорією Павлова про февдалізм та з іншими буржуазними теоріями. „Можна було б,— каже Л. Троцький,— безперечно довести (і це дуже цікаве й важливе методологічне завдання), що марксизм відносно суспільних явищ займає ту саму позицію, що дарвінізм відносно тваринного світу, а рефлексологія— відносно психіки“¹; при цьому реакційну теорію Фрейда розглядається, як „частковий випадок“² рефлексології, як щось аналогічне марксизмові.

Потребу перебудувати науку на основі діалектичного матеріалізму Троцький заперечує: марксизм повинен обмежитися цариною суспільних наук. „Якщо біологія немислима нині поза дарвінізмом з усіма, звичайно його дальшими здобутками й поправками, якщо тепер немислима наукова психологія без теорії і методології умовних рефлексів, то такою ж мірою немислима зараз суспільна наука поза і без марксизму“³. Отож, усі можуть бути задоволені: марксистам— суспільствознавство, дарвіністам— біологія, школі Павлова та фрейдистам— психологія.

„Дарвінізм є передумова до марксизму. В широкому матеріалістичному і діалектичному розумінні марксизм є застосування дарвінізму до людського суспільства“⁴. (До природи марксизм застосувати не можна). Досить собі усвідомити цю прекрасну роль дарвінізму, щоб гарантувати себе від впливу буржуазної ідеології, „відчути, що в тебе немає внутрішніх, суб'єктивних перешкод у боротьбі за майбутнє“⁵. Звичайно, це похвалання Троцького тим, що він, марксист - дарвініст - фрейдист, гарантував себе від ухилів, не завадило йому опинитися в таборі зрадників революції.

„Марксизм відмовився від надісторичних сутностей, як фізіологія від життєвої сили або хемія— від фльогістону“⁶. Виявляється, що фізіологія і хемія лежать поза цариною, приступною марксизмові.

Проблеми релігії Л. Троцький трактує до краю поверхово й опортуністично; в нього немає певного погляду на релігію; з надзвичайною легкістю в думках він створює і знищує абсолютно різні „теорії“ релігії і атеїзму.

У своїх статтях Л. Троцький розглядає релігію, як порожню обрядовість. „Православна церква була побутовим обрядом і казенною організацією. Проникнути ж глибоко у свідомість і зв'язати свої догмати й канони

¹ Л. Троцький. Сочинення, т. XXI, стор. 265.

² Там же, стор. 260.

³ Там же, стор. 263.

⁴ Там же, стор. 333.

⁵ Л. Троцький. Сочинення, т. XXI стор. 334.

⁶ Там же, стор. 273.

із внутрішніми переживаннями народніх мас їй не пощастило. Причина тут та сама: некультурність старої Росії, в тому числі її церкви". (Як видно, Троцький гадав, що зростання культурності мало посилити вплив релігії). Оцю „бездейну обрядовість“ треба руйнувати не „самою лиш критикою“, а „новими формами побуту, новими розвагами, новою, культурнішою театральністю“, насамперед кінематографом. Певна річ: хто думає, що зв'язок мас з релігією є тільки „зв'язок вуличного роззяви“¹, той повірить, що кіно може витіснити релігію. Добрий, одначе, марксист, який пояснює цікавістю вуличного роззяви безперечний факт впливу релігії на трудящі маси.

У статті „Ленінізм і робітничі клуби“ Троцький розглядає релігію, як наслідок технічної відсталости, і пропонує знищити релігію „електрифікацією та хемізацією сільського господарства“², забуваючи про дивовижний атеїстичний вплив кіно. Троцький не розуміє, що не техніка й не кіно, а побудування соціалізму знищить коріння релігії.

У статті про ролі преси Троцький пропонує знищити релігію „октябринами“.³

У статті „Революція і завдання виховання“ Троцький згадує марксистське гасло „боротьба з релігією — боротьба за комунізм“ для того, щоб зараз же підмінити це гасло міркуванням про несполучність релігійного світогляду з усякою революцією, тобто відкидаючи той незаперечний факт, що тільки пролегарська революція непримиренно ворожа всякій релігії.⁴ Єпископ Бравн і чорносотенець Достоевський при цьому виступають, як свідки несполучности релігії з революцією.

Виходить, що релігія, містицизм можуть бути основою революційности. Ми гадали, що пуританці були революційними, *не зважаючи на релігійність*, а Троцький хоче переконати нас, що їх релігія була такою ж революційною силою, як марксизм.

У промові на з'їзді радіоаматорів Троцький знов торкається проблем релігії. „Вважається за безперечне, що наука й техніка підривають забобон, а клясовий характер суспільства і сюди вносить великі обмеження“, — наприклад, радіом передаються релігійні відправи. „При соціалістичному ладі наука й техніка в цілому будуть безперечно скеровані проти релігійних передсудів, проти забобонів, які відбивають собою безсилість людини перед людиною або природою“⁵ Л. Троцький, очевидно, не знає, що не тільки радіом, але й у самому процесі наукового дослідження фальсифікується наука в інтересах попівщини. Л. Троцький даремно обіцяє всю науку й техніку в соціалістичному суспільстві майбутнього поставити на службу атеїстичній роботі: ліквідуючи пережитки капіталізму, соціалістичне суспільство виживе всякі релігійні забобони: не буде релігії, а тому не буде й потреби в безвірницькій пропаганді.

У статті „Культура й соціалізм“ Троцький робить нове відкриття: релігія „є найвищий вираз панщинної ідеології“, а в буржуазному суспільстві соціального коріння релігія не має і тримається виключно на брехні й лицемірстві. Які є причини того, що люди вірять безглуздим релігійним байкам, Троцький не пояснює.⁶

У статті „Про культуру майбутнього“ маємо ще одну „теорію“: „людина виганяла забобон з царини ідеології, замінюючи релігію наукою, потім вигнала несвідоме з політики, замінивши монархію і станову традицію

¹ Л. Троцький. Сочинення, т. XXI, стор. 25 — 26.

² Там же, стор. 155.

³ Там же, стор. 314.

⁴ Там же, стор. 192 (та ж думка — стор. 363).

⁵ Там же, стор. 417.

⁶ Там же, стор. 444.

демократією¹. Виявляється, що в буржуазній демократії все ґрунтується на свідомості; крім того, виявляється, що антирелігійна пропаганда є характеристична особливість буржуазної революції, а пролетаріятові у царині боротьби з релігією майже не лишилося ніякої роботи. Етап боротьби за науку, як виявляється перейдено задовго перед закінченням буржуазної революції. Непогано малює „марксист“ Троцький блага буржуазної „демократії“¹

У книжці „Куди йде Англія“ ми знаходимо не менш приємні новини. „З духу християнства вирости такі національні вчення, як бюрократія тред-юньйонів, праве міністерство Макдоналда і містрес Сновден“². Виявляється, коли вірити Троцькому, що англійських бюрократів і соціал-фашистів породили не соціальні відносини капіталізму, а християнські ідеї.

Проте, на думку Троцького, марксизм дечого може повчитися від попівщини: „можна з певним правом провести аналогію між наукою про предетермінацію в революції пуританців та ролею марксизму в революції пролетаріату“.³

У своїй, сумної слави промові про Менделеева Л. Троцький запевняє, що християнству довелося „відсторонитися“, щоб очистити місце для наукового дослідження⁴. Наука механічно витісняє релігію. Про те, що релігія проникає в середину науки і не без успіху прагне підкорити буржуазну науку своєму впливові, Троцький забуває.

Усі цитовані вище статті й промови Троцького належать до п'ятирічного періоду (1923—1927), при чому, в жодній з цих робіт немає ні найменшого натяку на помилковість давніших поглядів автора. Очевидно, Л. Троцький уміє поєднувати у своїй голові найрізніші теорії. Про коріння релігії у нього є чотири теорії: звичка, відсталість, темнота й ошук, феодалізм; про відношення релігії до науки й революції він має теж, про всякий випадок, кілька теорій: релігія — ворог усякої революційності; релігія — основа революційності пуританців; наука механічно витісняє релігію; некультурність є причина слабости релігії. Ролю і значення релігії Троцький теж раціонує різно: релігія безсила, як нешкідлива звичка; релігія — основа соціал-фашизму. Словом, повне нерозуміння марксизму повна відсутність певної думки в питаннях релігії. Справжня філософська каша.

Проте вся ця плутанина має певне соціальне і філософське коріння. Подібно до всіх ідеологів дрібної буржуазії, Троцький мислить грубо механістично, часто скочуючись на суто ідеалістичні позиції. Троцький не розуміє взаємодії бази й надбудови, не розуміє взаємодії різних надбудов; він не розуміє ролі продукційних відносин у суспільстві; він не розуміє того, що наука й техніка лиш за певних соціальних умов знищують релігію; він не розуміє, що сам капіталізм з властивим йому товарним фетишизмом і пануванням ринкової стихії, з характерною для нього соціальною пригнобленістю трудящих мас, неминуче створює релігію. Не розуміючи соціального коріння релігії, Троцький намагається ідеалістично пояснити існування релігії ошуком, звичкою, культурною відсталістю і т. д. а не продукційними відносинами. Всі ці мудрування є доброю ілюстрацією до засади, що ніяке розуміння суспільних явищ неможливе без застосування діалектичного матеріалізму.

Троцький уже не виступає в нашій пресі. Проте його еклектична механо-ідеалістична методологія не загинула; вона знайшла своє застосування в працях т.т. Сараб'янова і Гур'єва, які, подібно до Троцького, вміло поєднують механіцизм з ідеалізмом. Ця теоретична близькість механі-

¹ Л. Троцький. Сочинення, т. XXI, стор. 448.

² „Куди йде Англія“, стор. 43.

³ Л. Троцький. Сочинення, т. I, стор. 45.

⁴ Там же, стор. 269.

стів і троцькістів, очевидно, є причиною того, що вони не наслідуються розкритикувати й розстрожити механо-ідеалістичну кашу в теорії атеїзму, яку заварив Троцький: механісти не можуть теоретично розбити троцькізм саме з тієї причини, що вони є механісти.

Тов. Гур'єв не тільки не боровся з троцькізмом, ба навіть підтримував його. 1925 року, коли партія боролася проти буржуазних теорій Троцького, тов. Гур'єв солідаризувався з троцькістською теорією атеїзму. В „Антирелігійній хрестоматії“ на першому місці, як провідний матеріал, він вміщує уривок з промови Троцького „Ленінізм і робітничі клюби“, де Троцький виявляє повне нерозуміння соціального коріння релігії, пропонуючи „витіснити містицизм матеріалізмом“ і технікою; при цьому Троцький пропонує знищити релігію рядом послідовних вибухів і штурмів, переходячи від лобових атак на релігію до чистого культурництва між двома атаками. („В антирелігійній боротьбі періоди прямої лобової атаки змінюються періодами бльокади, сапи, обходів“. „Самий факт участі в житті клубу... є теж один із способів визволення від релігійних забобонів“¹). Подібну карикатуру на ленінську науку про культурну революцію, як про органічну складову частину процесу соціалістичної перебудови суспільства, що неминуче приводить до загибелі релігії, тов. Гур'єв видавав за найортодоксальніший марксизм, що ним належить керуватися в роботі; він ніде не натякав на свою незгоду з Троцьким, відносячи його творчість до тих класичних матеріалів, що обізнання з ними є „обов'язкове для кожного, хто вивчає основи марксизму“². Справді, хіба може механіст вивчати основи марксизму, не вивчивши троцькістську „теорію релігії“?

„Від природно наукового подолання релігії треба перейти до її соціально-історичного подолання“³, наставляє нас тов. Гур'єв, наївно гадаючи, що „природно-наукове подолання“ можливе без „соціально-історичного“, що, значить, наука може витіснити релігію ще за капіталізму. Тов. Гур'єв, очевидно, непогано засвоїв троцькістську ідейку про механічне витиснення релігії „матеріалізмом“ та про відсутність у капіталістичному суспільстві соціального коріння релігії. У „Дарвінізмі й марксизмі“ тов. Гур'єв, щоб підсилити свій погляд посиланням на авторитет, цитує промову Троцького в Свердловському університеті, де останній доводив, що марксизм є тільки доповнення до дарвінізму. Його застосування до людства, і запевняв, що знання дарвінізму автоматично гарантує від буржуазних ідеологічних впливів. Тов. Гур'єв цілком солідаризується з цією спробою ідеолога дрібної буржуазії Троцького обмежити марксизм цариною суспільних наук і, разом з Троцьким, запевняє нас, що „дарвінізм і марксизм взаємно себе доповнюють“⁴, а їх сполучення в одній голові гарантує назавжди пролетарську ідеологію.

Троцькістсько-плеканівську недооцінку марксизму, нерозуміння партійності в природознавстві тов. Гур'єв повторює і в останніх своїх роботах, де він всіляко намагається підмалювати буржуазного вченого Дарвіна під марксизм і намагається довести, що в природознавстві марксизм ніякої нової ери створити не може. Коли вірити тов. Гур'єву, ХІХ вік був „віком матеріалістичного, атеїстичного, і zarazом діалектичного, історичного розуміння природи“⁵; „ми повинні дивитися на дарвінізм та історичний матеріалізм, як на дві самостійні (!) частини єдиного діалектико-матеріалістичного світогляду“⁶; він запевняє, що представник радикаль-

¹ „Антирелигиозная хрестоматия“, вид. 1925 р., стор. 17—20. *Л. Троцкий*. „Сочинения“, том ХХІ, стор. 153.

² „Антирелигиозная хрестоматия“, стор. 9.

³ Там же, стор. 8.

⁴ „Дарвинизм и марксизм“ вид. 2, стор. 166. *Л. Троцкий*. Сочинения, том ХХІ стор. 333.

⁵ „Дарвин как мыслитель“, стор. 7.

⁶ Там же, стор. 10.

ної буржуазії Дарвін був марксистом у біології.¹ Виходить, що пролетарська партійність не потрібна в біології, де буржуазні вчені давно вже застосовують матеріалістичну діалектику. Про ленінське гасло критичної переоцінки всіх наук тов. Гур'єв забув, повторюючи меншовицькі погляди Плеханова й Троцького. (На Плеханова, що отожднював дарвінізм з марксизмом тов. Гур'єв посилається, як на найбільш авторитетного, найортодоксальнішого марксиста.²

В питанні про соціальне коріння релігії тов. Гур'єв досі не увільнився від плутани ідеалістичних теорійок, що являють собою повторення троцькістських відкриттів; тов. Гур'єв стверджує, ніби наука вже перемогла релігію (в капіталістичному суспільстві), начебто релігія перетворилася на якийсь побутовий забобон, не має соціального коріння, в селі тримається силою традицій, у великому місті вже відмерла, а „обряди виконуються“ тільки через стародавню звичку.³ Новий варіант троцькістської утопії про знищення релігії через пропаганду нового побуту.

Троцькістську „теорію“ про відсутність у капіталістичному суспільстві соціального коріння релігії підхопив тов. Сараб'янов, який намагається нам довести, що „машина безпосередньо б'є по релігійності“⁴, що куркуль у зв'язку з вищим рівнем техніки в його господарстві є найкращий атеїст. Щоб довести цю безглузду теорію, тов. Сараб'янов посилається на те, що релігійність данського куркульства й данського селянства взагалі значно менша, ніж релігійність селянства в СРСР. Таке твердження не можна інакше розглядати, як реклямування куркульства, як явний наклеп на трудящих СРСР, які начебто через свою клясову несвідомість відстають від дрібнобуржуазного данського села.⁵

„Немає нічого дивного, що віра в бога згортається. Адже все більше число явищ, що мають у нашому житті велике значення, знаходить наукове пояснення“;⁶ це згортання релігії відбувається за капіталізму з тієї причини, що „наука й суспільне життя розвиваються з величезною швидкістю“. Безглузде твердження, що релігія згортається, слід розуміти в тому значенні, що в капіталістичному суспільстві наука „з величезною швидкістю“ витисняє релігію, бо вона краще пояснює явища природи, ніж релігія. Такий погляд є ідеалізацією капіталістичного суспільства, запереченням марксо-ленінської науки про створення коріння релігії капіталістичними продукційними відносинами.

За капіталізму, звичайно, не знищується протиріччя між наукою й релігією; розвиваючи техніку, капіталізм неминуче поширює галузь наукового дослідження, неминуче підриває віру в божеське й надприродне; але zarazом він створює і зміцнює „соціальну пригнобленість“ трудящих, яка породжує релігію; він фальсифікує науку, перетворює її на попівщину, на зброю зміцнення релігійних забобонів. Тов. Сараб'янов не може зрозуміти, що розвиток взаємовідносин науки й релігії є складний діалектичний процес, що ґрунтовна їх протилежність не виключає їх взаємодіяння і навіть взаємного проникання в умовах капіталізму.

Традиції троцькістського еклектизму наслідують тов. Сараб'янов також у брошурі „Религія — опиум“, де він запевняє, що атеїстом стає той, хто краще живе. При цьому він попереджує читача, що говоритиме про релігію взагалі, не говорячи про те, як куркулі й попи використовують релігію з контрреволюційною метою. Спосіб не новий. Троцький, а також усі

¹ „Дарвін как мыслитель“, стор. 31.

² Там же, стор. 10.

³ „Мироведение безбожника“, вид. 4, стор. 581.

⁴ „Коріння релігійності і роботи безвірника“, стор. 29.

⁵ Там же, стор. 11.

⁶ „Марксизм и религія“, стор. 15.

буржуазні атеїсти, не гірше за тов. Сараб'янова вміють відривати атеїзм від класової боротьби.

Сараб'янов і Гур'єв перебувають під явним впливом буржуазного атеїзму, у полоні в буржуазній філософії механіцизму; вони сходяться з дрібнобуржуазним ідеологом Троцьким, який навіть під час свого перебування в лавах нашої партії у філософських питаннях, зокрема в питаннях теорії атеїзму, завжди стояв на буржуазно-меншовицьких позиціях. Щоб перемогти троцькізм та інші буржуазні ідеології, ми повинні зруйнувати механістичну фальсифікацію марксо-ленінської теорії релігії.

Механо-ідеалістична плутанина, створена Троцьким, тов. Гур'євим, тов. Сараб'яновим, тим дивніша, що класики марксизму вже давно викрили соціальне коріння релігії за капіталізму, спростували ідеалістичне вчення, наче звичайне зростання культури й техніки в капіталістичному суспільстві знищує релігію. До відома т.т. Гур'єва та Сараб'янова, я нагадаю їм класичне Ленінове формулювання, що в ньому з вичерпною ясністю викладено основи справді матеріалістичної теорії атеїзму.

„Треба вміти боротися з релігією, а для цього треба по-матеріалістичному пояснювати джерело віри й релігії. Чому тримається релігія у відсталих шарах міського пролетаріату, в широких верствах півпролетаріату, а також у масі селянства? Через темноту народню,— відповідає буржуазний прогресист, радикал або буржуазний матеріаліст. Значить, геть релігію, хай живе атеїзм; поширення атеїстичних поглядів є головне наше завдання. Марксист каже: неправда. Такий погляд є поверхове, буржуазно-обмежене культурництво. Такий погляд не досить глибоко, не матеріалістично, а ідеалістично пояснює коріння релігії. В сучасних капіталістичних країнах це коріння, головним чином, соціальне. Соціальна пригнобленість трудящих мас, видима безпорадність їх перед сліпими силами капіталізму, який спричинює щодня й шохвилини в тисячу раз більше найжахніших страждань, найдиких мук рядовим трудящим людям, ніж усякі надзвичайні події, як війни, землетруси і т. д.,— ось у чому найглибший сучасний корінь релігії. „Страх створив богів“. Страх перед сліпою силою капіталізму, сліпою, бо її не можуть передбачити маси народу,— ось той корінь сучасної релігії, що його насамперед і над усе повинен мати на оці матеріаліст, коли він не хоче лишатися матеріалістом підготовчої класи. Ніяка освітня книжка не може витравити релігію з прибитих капіталістичною каторгою мас, що залежать від сліпих руїницьких сил капіталізму, поки ці маси самі не навчаться об'єднано, організовано, пляномірно, свідомо боротися проти цього коріння релігії, проти панування капіталу в усіх формах“.¹

Не можна не пошкодувати, що цих Ленінових указівок т. т. Гур'єв і Сараб'янов не поклали в основу своєї теоретичної роботи. Інші вказівки Леніна вони теж зігнорували. Ленін вважав, що природознавство може перемогти кризи, перемогти попівщину лиш при умові його перебудування на основі діалектичного матеріалізму; критичне ставлення до буржуазного природознавства і до буржуазної науки взагалі Ленін вважав за одну з найважливіших основ марксизму.² Гур'єв і Сараб'янов, наслідуючи Троцького й меншовиків, хочуть ототожнити сучасне природознавство з марксизмом (тов. Гур'єв оголошує марксистом Дарвіна; тов. Сараб'янов представником сучасного природознавства і діалектиком оголосив реакційного ідеаліста Берга).

Т. т. Сараб'янов і Гур'єв ігнорують ще одну, щонайважливішу вказівку Леніна: в класичному фрагменті про діалектику Ленін показав, що

¹ „Об отношении рабочей партии к религии“. Сочинения, т. XI, стор. 253 — 254.

² Твори, т. X, вид. I, стор. 258; т. XVII, стор. 318; т. XX, стор. 487.

механіцизм не може знищити релігію; механістична наука про розвиток заперечує ролю внутрішніх протиріч, заперечує саморух. З механістичного погляду кожен рух викликається зовнішніми причинами; джерело руху переноситься назовні; джерело всесвітнього руху повинне пробувати десь поза всесвітом, повинне мати божеські риси („бог, суб'єкт“, за висловом Леніна)¹. Не ставши на позиції діалектичного матеріалізму, ми не можемо довести до кінця теоретичний розгром попівщини.

Механісти відривають теорію атеїзму від завдань класової боротьби і соціалістичного будівництва; під виглядом опрацювання теорії атеїзму, вони протягають буржуазну контрабанду, підігривають і оживлюють старі троцькістські „теорії“.

---

¹ „К вопросу о диалектике“.

Т. ИЩЕНКО. „КРАТКИЙ ФИЛОСОФСКИЙ СЛОВАРЬ“

ОГИЗ „Московский рабочий“. 1931. Москва — Ленинград

В передмові до другого видання свого філософського словника тов. Іщенко пише: „Хотя автор формально и не принадлежал к деборинской группе и с самого начала дискуссии занял позицию последовательной и непримиримой критики ее ревизионистских ошибок, тем не менее первое издание „Краткого философского словаря“ (составленного и сданного в печать в 1929 г.) в немалой степени насыщено ошибками именно меншевиствующего идеализма. В этом сказались глубокие корни влияния деборинской группы в среде философов-специалистов“.

На жаль, ця авторова заява не відповідає дійсності: в першому виданні філософського словника тов. Іщенко стояв цілком на позиціях меншовикуватого ідеалізму і „послідовно“ його провадив через визначення і виклад усіх основних понять¹, в другому ж виданні словника, хоч він і намагався подолати в собі цей меншовикуватий ідеалізм і стати на марксо-ленінські позиції, але подолання це здебільшого залишилось тільки зовнішнім, поверховим, і в цілій низці основних проблем, у формулюванні надзвичайно важливих визначень понять філософії ми здібуємо в нього позиції меншовикуватого ідеалізму, що чергують з помилками механістично-матеріалістичного порядку, маємо низку „лівацьких“ і низку право-опортуністичних тверджень. Це могло ще статися, очевидно, й тому, що автор шукає в меншовикуватому ідеалізмі ревізійністських „помилоч“ і не бачить, не розуміє суті ревізійністської *лінії*; іде шляхом зовнішньо сильних, але в суті загальних, одноманітних декларацій, не продумавши до кінця всієї глибини, суті ленінського етапу в філософії і ленінського вирішення основних її проблем. Словник тов. Іщенка є, на жаль, у нас перший філософський словник; до того ж, друге видання його вийшло після повороту на філософському фронті і повинне було мати за своє завдання в усіх питаннях відобразити боротьбу за марксо-ленінську філософію проти всякої ворожої генеральній лінії партії ідеології. Цей словник є масовий, тобто повинен здійснювати одне з основних гасел повороту — філософію в маси. Отже, все це вимагає від нас, в мірі наших сил, ґрунтовної, непримиренної критики всіх антиленінських настанов і окремих помилок, що їх ми здібуємо в словнику.

Які збочення маємо ми у автора в розумінні¹: єдності теорії і практики, 2) ленінського етапу в розвитку філософії (і, в зв'язку з цим, у розумінні проблеми: Ленін — Плеханов), у розумінні суті ухилів від марксо-ленінської теорії та боротьби на два фронти, 3) боротьби між матеріалізмом та ідеалізмом, як двома непримиренними партіями в філософії, 4) ма-

¹ З позицій меншовикуватого ідеалізму написано й рецензію Ф. Гофмана на перше видання („Прапор марксизму“, № 3, 1930 р.).

теріалістичної діалектики як науки (та суті формальної логіки, окремих законів і категорій матеріалістичної діалектики), 5) проблем теорії природознавства, 6) проблем теорії історичного матеріалізму, 7) історії філософії в цілому і, зокрема, генези та розвитку марксо-ленінської філософії,— все це треба виявити.

1. Про єдність теорії і практики

Вияснюючи зміст поняття партійності філософії та науки, намагаючись з'ясувати цю проблему і, в зв'язку з нею, проблему критерія істини, автор, між іншим, береться її розв'язати на прикладі про те, хто має рацію — „ліві“, Бухарін, чи наша партія та її ЦК?

Він пише: „Как мы можем проверить, кто из них прав? Не только „практикой“, как это полагают некоторые, так как в таком случае нам пришлось бы сидеть сложа руки и ждать, пока история „доказала“ бы, кто прав и кто не прав. Доказать правоту борющихся сторон за осуществление одной и той же задачи можно только правильным, объективным исследованием действительности“.

Тут страшенна плутанина, метафізичне, формально-логічне розуміння зв'язку між теорією і практикою, між вивченням світу та його зміною. Дійсно; спочатку автор пише про те, що не тільки практика є критерій істини. Отже, виходить, що за критерій істини є частково практика і частково ще щось; тут ми маємо еклектичне вирішення питання. Далі автор просто *протиставить* теорію, дослідження практики, говорячи про те, що „правоту“, істину можна довести тільки правдивим, об'єктивним *дослідженням* дійсності. Зрозуміло, що при такому протиставленні саме „об'єктивне дослідження“ має бути тільки об'єктивістським, буржуазним дослідженням, що тут, з другого боку, ми маємо й той відрив теорії від практики, що є, за Леніном найогиднішою рисою буржуазного суспільства. Марксизм-ленінізм учить про те, що „практика вища за (теоретичне) пізнання“, що *тільки* практика є *джерело* теорії та *критерій* її правдивості. Але тільки справжній метафізик може гадати, що таке наше настановлення виключає можливість теоретичного передбачення. Практика є джерело, є основа теорії, а теорія — якраз тому, що вона весь час з практикою пов'язана — є керівництво для дії, „дає силу орієнтування, певність перемоги“, і, скажемо, у нас, в руках ЦК комуністичної партії вона стає тим, що веде, скеровує дальшу практику боротьби за соціалізм, виходячи з усієї попередньої практики цієї боротьби, з усієї практики революційного руху, боротьби пролетаріату; всесвітньо-історичної практики людства. І критерієм правдивості всієї теорії і практики цього керівництва є знов таки *тільки* практика. В „Економіці переходового періоду“ т. Бухарін писав: „раз реально дан распад капиталистических производственных отношений, и раз доказана теоретически невозможность их восстановления, то возникает вопрос о решении дилеммы: „гибель культуры“ или социализм...“ На це т. Ленін зробив на березі таку примітку: „Невозможность“ доказывается лишь практически. Автор не ставит *диалектически* отношения теории к практике“.¹ Ленін же говорив також про те, що саме включення критерія практики в основу теорії пізнання неминуче дає матеріалізм, а вже звідси, „якщо те, що стверджує наша практика, є єдина, остання, об'єктивна істина, то звідси впливає визнання за єдиний шлях до цієї істини шлях науки, що стоїть на матеріалістичній позиції“.²

¹ XI Ленінський збірник.

² „Матеріалізм та емпіріокритицизм“.

2. Про ленінський етап у філософії

Таке нерозуміння автором суті партійности теорії, суті єдності революційної теорії і практики дає себе знати в його плутаній, теж ревізійній по суті оцінці теоретичної діяльності т. Сталіна. Сам т. Іщенко пише про те, що т. Сталіну належить дальше розроблення проблеми єдності теорії і практики, партійности філософії, проблеми суб'єктивного та об'єктивного, можливості й дійсности" і т. д. і т. п.; але тут же наш автор пише: „не будучи спеціалістом (в узком смысле этого слова¹) в філософії, С. обогатил ее решением ряда проблем марксистско-ленинской философии...“ Що, це як не нерозуміння суті партійности філософії, суті повороту на філософському фронті? Не хто інший, як меншовикувавий ідеалізм, зводив справу теорії, справу філософії до монополії відірваних від життя „кабінетних“ учених, „кабінетних“ філософів. Це була ревізія ленінської настанови про те, що „ролю передового борця може виконати тільки партія, що її веде передова теорія“ (Ленін), що „теорія — це досвід робітничого руху, узятий в його загальному вигляді“ (Сталін). Це був характеристичний для опортуністів відрив теорії від практики. Тільки така позиція могла пов'язуватись із твердженням, що Ленін — практик, Плеханов — теоретик. Чи не треба обов'язково бути професором філософії або автором філософського словника, щоб бути марксо-ленінським філософом? Тоді ні Маркс, ні Енгельс, ні Ленін, ні Сталін не є філософи. З своєї височини філософа-„спеціаліста“, філософа „в узком смысле этого слова“ т. Іщенко прогавив основний зміст повороту: що не філософи в вузькому і найвужчому розумінні цього слова, кабінетно-деборінського гатунку, з їх схоластично-вмудреними абстракціями, а ленінський ЦК нашої партії, штаб, керівник будівництва соціалізму в нашій країні, керівник знищення капіталізму в економіці і свідомості людей, є єдиний центр, керівник марксо-ленінської практики, як і марксо-ленінської теорії, бо „без революційної теорії не може бути й революційного руху“. Про яку ж тоді теорію Маркса — Леніна — Сталіна можна було б говорити?

Ми вже казали про те, що там, де ідеться просто про декларацію ленінського етапу, без глибшої аналізи, без розгляду деталей, там автор начебто справляється. Але й тут часто впадає у вічі низка „ляпсусів“. Так (при слові „Марксизм“), автор пише: „современным высшим этапом в развитии М., впитавшим в себя все современные достижения науки и опыт современной классовой борьбы, является М. эпохи империализма и пролетарских революций — *ленинизм*“. Насправді ж, марксизм-ленінізм не „впитує“ а *критично-революційно* перероблює спадщину (культурну спадщину, досвід революційного руху тощо).

Але зовсім погані місця здибуємо у автора, коли він починає розбирати конкретні проблеми ленінського етапу. Тут то й видно, що власне суті автор часто не розуміє. Так, т. Іщенко вважає що легальний марксизм показав... „вместе с отрицательными сторонами капитализма и его положительные стороны“. Хіба ж слід тут говорити про „позитивні“ й „негативні“ сторони капіталізму? Тут справа може йтись тільки про відносно *прогресивні* й *консервативні* сторони, а це — зовсім інша річ. Далі, за автором, Ленін і Плеханов, указуючи на те, що легальний марксизм був скерований на виправдання й захист інтересів буржуазії, вели „тогда же на страницах „Искры“ беспощадную борьбу с легальными марксистами“. Жодним словом автор тут не показує різниці в позиціях Леніна і Плеханова щодо легального марксизму, а, навпаки, робить усе, щоб ототожити ті позиції; тим часом ми добре знаємо, що якраз тут, у самому

¹ Підкреслення наше. Ф. Г., Ю. В.

навіть способі критики і виявилась уся суттєва відмінність „відтинків“ марксизму Туліна від марксизму Бельтова. Але це отождолення позиції Леніна з позицією Плеханова зникається у автора з його замовчуванням, з повною відсутністю у нього аналізу теоретичної роботи Леніна 90 - х і початку 900-х років, його теоретичної боротьби з народництвом, буржуазним об'єктивізмом, кантіанським ревізіонізмом (про практичну діяльність Леніна в ці роки автор говорить). Отже не дивно, що „Що таке друзі народу“ трапляють у автора в список книжок, що дають *тільки* „наиболее блестящие образцы диалектического анализа“. Очевидно, у автора тут ідеться про „застосування“ діалектичної методи до практики боротьби з народниками і він не вважає тому цю книжку за теоретичний твір з матеріалістичної діалектики, а тільки бачить в ньому окремі „образцы“, *застосування* матеріалістичної діалектики. Але тоді й Марксів „К пітал“ є теж „прикладное сочинение“? Де ж тоді теоретичні роботи з матеріалістичної діалектики у наших класиків? Коли йти такою лінією, то вийде, що їх майже немає.

Між іншим, говорячи про ленінський етап у філософії, автор не підкреслює того факту, що Ленін загострив увагу на єдності і боротьбі протилежностей, як ядрі діалектики (хоч автор каже про це в іншому місці і в іншому зв'язку).

Про Плеханова говорить, як про одного з засновників російського марксизму; треба говорити про нього, як про засновника російської соціал-демократії. Далі так само невдало пишеться про його філософію: „Главнейший недостаток Плеханова как философа заключается в недооценке им диалектики и в отрыве диалектики от теории познания марксизма“. Як власне кажучи, розуміти тут „недооцінку“ діалектики у Плеханова (так саме й „недостаток“)? Тут треба говорити не про те, що Плеханов „недооцінював“ діалектику, а про те, що він у самому розумінні діалектики не розумів єдності революційної теорії і революційної практики, не розумів єдності протилежностей, як суті діалектики, не розумів конкретності істини, часто перекручував діалектику, скочувався до формальної логіки, метафізики, софістики, і все це було зв'язане з тим, що й до 1903 року в його політиці були свої „відтинки“, а з 1903 року він (з невеликими й недовго асами винятками) стояв у політиці на позиціях меншовизму — часто його правого крила (отже, між іншим, не зовсім вірно каже тов. Іщенко, що Плеханов з 1903 року *завжди* займає позиції правого крила цієї партії).

Часто, коли автор розбирає якусь окрему помилку Плеханова, він не схоплює суті питання. Такий приклад маємо з викладом помилки Плеханова в розумінні досвіду. Автор пише: „Плеханов в своем понимании О. скатывался к эмпириокритицизму, поскольку он соглашается с тем положением эмпириокритиков, что „О, есть только предмет исследования, а вовсе не средство познания“; но этим тезисом эмпириокритики протаскивали идеализм, так как, считая опыт только предметом познания, они под опытом понимали здесь всякие „человеческие высказывания... идеалистически“. Автор тут начебто правдиво викладає думку Леніна, але викласти її справді чітко, зроби́ти притиск там, де слід, він не зміг. З його викладу складається вражіння, ніби основна протилежність позицій тут — між правдивим розумінням досвіду, як засобу пізнання, і неправдивим, як предмету дослідження. Але Ленін уже в тому ж розділі, де він пише про помилку Плеханова в розумінні досвіду, зазначає: „Карстанъен и Аванариус считают взгляд на опыт, как на средство познания, материалистическим (это, может быть, и наиболее обычно, но все же неверно, как мы видели на примере Фихте)“, „ни определение опыта, как предмета исследования, ни определение его, как средства познания, ничего еще не решает в этом отношении“. Отже, треба підкреслити, що у Плеханова тут цілковита плутанина, яка скочує його до махістського розу-

міння досвіду, бо матеріалізм вимагає в першу чергу підкреслити існування матерії, підкреслити існування об'єктивного, від нас незалежного світу, що його ми відбиваємо, відображаємо в нашому пізнанні.

Про боротьбу на два фронти автор говорить багато разів, але ніде не дає аналізу того, як розуміти цю боротьбу в теорії, в філософії. Треба було б винести це в окремий пункт (але в словнику немає навіть такого слова, як „політика“). Автор дуже часто цілком ототожнює меншовикуватий матеріалізм з позицією Плеханова. Так, він пише: „стоя на позициях непоследовательного и оппортунистического материализма Плеханова, меньшевистствующие идеалисты...“ Тут цілком затушкується своєрідність меншовикуватого ідеалізму, як ревізії марксо-ленінської філософії за доби будівництва соціалізму, що виражає опір дрібної буржуазії в умовах диктатури пролетаріату і стоїть під впливом буржуазної теорії II Інтернаціоналу (правда, в іншому зв'язку тов. Іщенко про це говорить). Щождо нового авторового терміну „опортуністичний матеріалізм“ (Плеханова), то треба сказати, що великої ясності в розуміння філософських позицій він не вносить. Та й взагалі дивний термін!

Говорячи про *механістичний матеріалізм*, автор не підкреслює, навіть цілком замовчує те, що сучасна механістично-матеріалістична ревізія не визнає ленінського етапу в філософії, не розуміє суті партійності філософії; так само не підкреслено, що механістичний матеріалізм, як теоретична основа правого ухилу, є *головна* небезпека на сучасному етапі розвитку марксо-ленінської теорії. Щождо меншовикуватого ідеалізму, то про його ставлення до ленінського етапу в філософії тов. Іщенко пише так: „непонимание ленинского этапа в развитии философии и, в частности, ленинского учения о единстве теории и практики, партийности философии составляет центральное звено всех ошибок меньшевистствующего идеализма деборинской школы“. Хіба ж просто „непонимание“ ми тут мали? Тут було в цілому *заперечення* ленінського етапу в теорії, у філософії, а там, де заходило питання про Леніна, як філософа, ми мали перекручення основних настанов марксо-ленінської філософії.

Розглядаючи ревізіонізм, нічого не говориться про „еволюцію“ його від реформізму до соціал-шовінізму і соціал-фашизму. Так саме характеристику окремих ревізіоністів дається не чітку і політично невиразну. Так, про Бернштайна, наприклад, говориться: „... один из теоретиков марксизма 90-х годов XIX в., первый ревизионист“; далі: „в дальнейшем Б. от теоретического ревизионизма перешел к практическому оппортунизму...“ і ще далі: „именем Б. („Бернштейнианство“) и называется мелкобуржуазное оппортунистическое течение в социал-демократии, начиная с 90-х годов XIX века“. Отже, за автором виходить, що з 90-х років бернштайніанство є дрібнобуржуазна опортуністична течія, і одночасно, тоді ж Бернштайн — теоретик марксизму; далі за автором виходить, що в перші роки свого ревізіонізму в теорії Бернштайн ще був революційним марксистом на практиці. Це не так. Енгельс не раз підкреслював обмеженість Бернштайна, який до того ж значним теоретиком ніколи не був. Щождо ортодоксальності його праць, то його теоретична ревізіоністська робота була зв'язана з його опортуністичною практикою і була обґрунтуванням дальшої відвертої, широкої програми опортунізму. І Бернштайн був тут тільки більш відвертим і „передовим“ представником опортунізму II Інтернаціоналу та його „еволюції“. Так само без ніяких пояснень написано і про Кавтського: „крупнейший теоретик II Интернационала, ныне вождь мирового социал-фашизма, начавший свою теоретическую работу и много работавший под непосредственным руководством Энгельса“. І далі: „... К. окончательно отошел от марксизма, став на точку зрения канттианства“. Тут не наведено Марксових характеристик Кавтського, крім усім відомої характеристики (що її, боячись скомпромітувати „колегу“, ховав зрадник

Рязанов), де Маркс писав про молодого Кавтського, як про „філістера“, що багато працює над статистикою, але мало з цього „позискує діла“). Можна було б, тим часом, навести місця, де Маркс каже про поганого ревізюніста Льорія, що той іще „гірший, ніж маленький Кавтський, який принаймні хоч повен добрих намірів“ (так що, як бачимо, невисокої думки був Маркс про „крупнейшого теоретика“). Та й сам „теоретик“ каже про те, що, прийшовши до марксизму своїм власним шляхом, від природознавства (біології), він цілком, до кінця, не розлучався з своєрідним „біологічним“ світоглядом; а щодо кантіанства, то ще 1898 року в листі до Плеханова Кавтський писав: „Правда, я повинен відверто визнати що неокантіанство мене менш за все бентежить. Я ніколи не був сильним у філософії і, хоч цілком стою на погляді діалектичного матеріалізму, все ж уважаю, що історичну й економічну точку погляду Маркса й Енгельса можна, коли це треба, сполучити з неокантіанством“. Це не значить, що Кавтський не змінювався, що він завжди був такий закінчений соціал-фашист, як зараз (самий соціал-фашизм не завжди був). Ясно, що такий погляд був би антиісторичним. Так, у даному разі, щодо кантіанства, то в зв'язку з „еволюцією“ Кавтського (і взагалі опортунізму II Інтернаціоналу), це кантіанство просто стало відвертіше, повніше, набрало нових форм. Але в усіх цих змінах все ж треба бачити, що в цілому „кавтськіанство“ є не випадковість, а соціальний продукт протиріч II Інтернаціоналу, з'єднання вірності марксизмові на словах і підкоряння опортунізові на ділі“ (Ленін). У тов. Іщенко ж виходить, що Кавтський тільки тепер став кантіанцем.

В словнику не тільки немає достатньої боротьби проти центризму, але також зовсім оминається критику лівих у німецькій соціал-демократії (Рози Люксембург, Мерінга). Так, про Мерінга пишеться тільки як про революціонера, видатного критика ревізюнізму, невтомного пропагандиста марксизму — і годі. А де хоч би про його примиренство до кантіанства та кантіанські помилки, про механістичний матеріалізм?

3. Дві партії у філософії

Буває так, що тов. Іщенко не до кінця розуміє, що основна лінія боротьби на всіх ступенях розвитку філософії, це — боротьба двох основних філософських партій — матеріалізму з ідеалізмом, так само як не завжди до кінця розуміє т. Іщенко те, що діалектичний матеріалізм, це власне і є послідовний матеріалізм, вищий ступінь його розвитку. Ось, наприклад, бажаючи, очевидно, бути „історичним“, т. Іщенко пише про первісні якості таке: „Это деление качеств на первичные и вторичные теперь уже является устаревшим и ошибочным“. Виходить, начебто раніш цей розподіл на первинні і вторинні якості не був „застарілий“, а відповідав дійсності. Справді ж якраз він і є *ідеалістичний*, є тією частиною філософії Локка, що скочувала її матеріалістичний сенсуалізм до ідеалізму та торувала дорогу суб'єктивно-ідеалістичному напрямкові філософії Берклі. Цього на розуміє т. Іщенко, хоч сам же критикує меншовикуватий ідеалізм за переймання у Локка первинних і вторинних якостей.

Далі, при слові „врожденные идеи“ маємо таке: „Материализм отрицает всякие В. идеи и считает их результатом воздействия внешнего мира на наши чувства, результатом опыта“. Матеріалізм, виходить, не заперечує самого *факту існування* вроджених ідей, але вважає тільки, що вони — результат досвіду. Перша половина такої думки — чистий ідеалізм, а друга — просто нісенітниця типу „дерев'яного заліза“. Можливо, що у автора тут просто невдало побудована фраза, неохайне формулю-

вання. Але це ж словник, і його основне завдання — чіткість формулювання.

В окремих місцях протиставиться матеріялізмові, як пряму протилежність, не ідеалізм, а щось інше, побічне. Так, при слові „Геракліт“ автор пише: „Однако, если с нашей точки зрения носителем движения является материя, то Г. таким носителем считал огонь“. Тут питання ніяк не можна ставити таким способом, а треба було б матеріялізмові протиставити *ідеалізм* (в даному разі, очевидно, в формі вогню). Але, між іншим, ми знаємо, що вогонь Геракліта не можна протиставити матерії, бо він не є „ідея“, а є матерія — правда, ще в наївному, натурфілософському розумінні. Так саме при слові „пантеїзм“ теж протиставляться одне одному пантеїзм, натуралізм та ідеалізм (між іншим, пишеться таке: „в том случае, когда понятие бога признается более широким понятием, чем „мир“, мы имеем идеалистическое мировоззрение“). Але знов повторюємо: *протиставити* ідеалізмові можна тільки матеріялізм. Ми не кажемо вже про те, що, підходячи, наприклад, до натуралізму, ми ще повинні розібратися, чи це натуралізм матеріялістичний чи ідеалістичний.

Самий виклад окремих ідеалістичних течій у автора нечіткий, не схоплює і не виявляє відтінків даної *форми* ідеалізму, а іноді розгортається зовсім плутано. Ось, наприклад, визначення корелятивізму: „Коррелятивизм — точка зрения субъективного идеализма, растворяющая физическое в психическом, материю в мышлении. Субъект и объект неотделимы друг от друга. Всякая „вещь в себе“ отрицается, тем самым точка зрения К. и переходит в идеализм“. Тут маємо три фрази. З них перша визначає корелятивізм, як *суб'єктивний* ідеалізм, друга — як невідомо що (фраза дуже невизначена і може означати як психофізичний паралелізм, так і гілозоїзм), третя — каже про те, що корелятивізм ще не є ідеалізм, але в ідеалізм *переходить*. От і розберись!

Знов відгуки деборінщини маємо в такому твердженні (слово „раціоналізм“): „Диалектический материализм, признавая исходным пунктом познания объективный опыт, т. е. стоя на точке зрения эмпиризма, считает, что знание, приобретенное в опыте, в дальнейшем, на следующей, ступени должно быть подвергнуто рациональной переработке“. Це — вигадка; діалектичний матеріялізм не стоїть ні на позиції емпіризму, ні на позиції раціоналізму. Коли йти далі шляхом автора, то ми здібамось із славнозвісною „синтезою“. Ми розуміємо досвід зовсім інакше, ніж емпірики: для них це сума відчуттів, сприйнять або збирання фактів, для нас в основі всякого досвіду лежить предметова діяльність.

4. Матеріялістична діалектика, її закони та категорії

У автора є багато визначень матеріялістичної діалектики, але, на жаль, ми знаходимо тут не стільки підходи з різних сторін до однієї суті, скільки часто-густо визначення, які одне одному суперечать. То автор визначає матеріялістичну діалектику так: „Диалектика материалистическая — мировоззрение, теория познания и методология марксизма“, то пише: „Наукой о категориях и общих понятиях и является материалистическая Д. прежде всего“. Тут, в останньому випадку, матеріялістична діалектика виступає перед нами не як наука про загальні закони об'єктивного матеріяльного світу, а як наука про поняття в *першу чергу*. Так ставити питання не можна. Далі, ми знаємо, що Плеханов не розумів, що матеріялістична діалектика власне і є теорія пізнання марксизму, і що з цією його помилкою пов'язана низка інших помилок у теорії (його еkleктичне ставлення до формальної логіки тощо); меншовикуватий ідеалізм тут продовжував Плеханова, відокремлював і навіть протиставив теорію пізнання діалектиці. У автора ми тут не маємо ясності. Так, він

плутає, наприклад, у питанні про „гносеологію“, кажучи, що вона є момент матеріалістичної діалектики, тобто *теорії пізнання*: „В діалектичеському матеріалізмі Г. як отдельной науки не существует (чого не понимал Плеханов): она есть момент *материалистической диалектики* (см.), которая таким образом и есть „теория познания... марксизма“ (Ленин). Що тут автор розуміє під словом „гносеологія“, так і невідомо. Справа в тім, що цим терміном звичайно називали (здебільшого в кантіанській філософії, а іноді і в нас) теорію пізнання. Отже, невідомо, як це теорія пізнання може бути моментом теорії пізнання.

Далі маємо у автора таке визначення логіки: „Логика — наука об общих законах, формах и категориях мышления“. Таке визначення логіки — звужене, неправдиве, якщо розуміти логіку, як теорію пізнання, як матеріалістичну діалектику. Сам автор в іншому місці дає правдиве визначення Леніна, що логіка „*есть учение не о внешних формах мышления, а о законах развития всех материальных, природных и духовных вещей*“. Невірно також робить автор, коли подає відмінність діалектичної логіки від формальної без попереднього протиставлення діалектико-матеріалістичної логіки логіці діалектико-ідеалістичній. Інакше протиставлення діалектики формальній логіці буде однобічне, невірне, неповне. Відомо бо, що тільки матеріалістична діалектика цілком заперечує логіку формальну і спроможна ґрунтовно її „побити“, ідеалістична ж діалектика кінець-кінцем сама приходить до формальної логіки, до закону тотожності формальної логіки. За найкращий зразок цього є Гегель, який у своїй логіці геніяльно „угадав“ рух об'єктивної дійсності, але насправді це був у нього рух абсолютної ідеї, поняття; отже, перехід, розвиток до нових якостей був позірний, і фактично тут рух категорій не давав нових якостей, а весь час ми мали тотожність основи з „продуктами розвитку“, тобто той же дух, ідею. Щождо питання про взаємини між формальною логікою і діалектикою, то чіткої відповіді на нього ми у тов. Іщенко не маємо. Автор тут залишається на плеханівській позиції. Він пише: „Диалектика включает в себя формальную Л, как высшая степень мышления низшую, как превзойденный *момент*. Как покой есть частный случай движения, так и мышление согласно законам формальной логики есть частный случай мышления диалектического“. Насправді така аналогія (плеханівська) є невірна: спокій є дійсно відносний момент, частковий випадок руху, але мислення за законами формальної логіки ніяк не є частковий випадок мислення за законами логіки діалектичної; і це тому, що остання є в першу чергу логіка *конкретна, змістовна*, що відображає певну об'єктивну дійсність, її розвиток, рух *через боротьбу протилежностей*, в той час коли перша є логіка беззмістовна, формальна, логіка мертвої, пустої і тотожності, виключає будь-яке роздвоєння едигото. Тотожність у матеріалістичній діалектиці — зовсім інша тотожність, ніж у формальній логіці; вона є змістовна, вона є момент едності протилежностей і тільки вона, між іншим, і відображає спокій, як відносний момент руху, в той час коли тотожність формальної логіки не відображає правдиво об'єктивної дійсності, а є „флюс“, є „розбухання“ до велетенських розмірів однієї з сторін, рис цієї дійсності, невірної сприйнятої, перекрученої. Ось чому Енгельс залишав формальній логіці скромне місце у „хатньому вжитку“ тощо, а Ленін — в нижчих класах школи — і то, з поправками...

У формулюванні закону едності протилежностей маємо величезну плутанину: „Каждый предмет (вещь, процесс, явление и т. д.) включает в себе противоположные моменты (стороны, тенденции), раздвоение и взаимодействие *которых ведет к борьбе* внутренних противоречий...“ (підкреслення наше. Ф. Г., Ю. В.). Отже, виходить, що не єдине роздвоюється на протилежні моменти, а що існують якісь статичні моменти,

які роздвоюються; далі виходить, що це роздвоєння кожного з моментів веде до боротьби протиріч... Така постава питання в першій своїй половині є цілком незрозуміла, абсурдна, а в другій вона меншовикувато-ідеалістична, бо вчить, що „боротьба протиріч“ є щось похідне, що з'являється згодом, а не є іманентною, не є суттю руху. Так само, при слові „развитие“ автор пише про „развитие в результате борьбы внутренних противоречий“, а при слові „самодвижение“ про те, що „движение есть следствие внутренних причин“. Тут—нерозуміння того, що розвиток і рух не можна відлучити від протиріччя і протипоставити йому, як результат причині, бо, власне кажучи, рух, розвиток якраз і відбувається через роздвоєння єдиного на взаємовиключні протилежності; рух матерії здійснюється через боротьбу протилежностей, через протиріччя, що веде вперед. Такого ж порядку помилка повторюється у автора, коли він, говорячи про перехід кількості в якість, зазначає: „изменение качества данного предмета (явления, вещи и т. д.) влечет за собой и изменение его количественной стороны“. Тут знов таки якість виступає, як причина, а кількість, як наслідок, в той час коли треба говорити про те, що це є дві сторони одного процесу. Так само абсолютно невірно, спрощено розуміється найпростішу форму руху (очевидно, механічний рух): „движение тела, обусловленное внешними причинами (удар, толчок и т. д.), есть частная форма движения, именно простейшая форма движения“. Виходить, що механісти неправі *тільки* в одному тому, що зводять до механічної форми руху, як єдиної, всі форми руху; насправді ж обов'язково треба підкреслити, що механісти неспроможні зрозуміти навіть і цієї найпростішої форми руху—механічного руху: вони не розуміють, що й механічний рух, переміщення матерії, відбувається через боротьбу протилежностей. Отже, говорити про рух, обумовлений зовнішніми причинами, як про *окрему* (нехай і простішу) форму руху, а не як про окремий випадок, де маємо перенесення механічного руху з одного тіла на інше, аж ніяк не можна. Це—здача позицій механістам.

Говорячи про „изменение“, автор нічого не каже про рух, як „зміну взагалі“, в протиставленні його до руху, як переміщення, що його механісти приймають за єдину форму руху, „зводячи“ до неї всякий рух. Абсолютно невірно розуміє автор енергію. Він пише: „Энергия—одна из форм движения материи“. Тут маємо абсолютну плутанину, що веде до ідеалізму. Ми пам'ятаємо, що якраз Ленін викрив спробу Оствальда „через невизначене вживання слова енергія“ стягнути природознавство на ідеалістичні рейки, вважаючи за „величезний вигравш, якщо утруднення—як об'єднати поняття „матерія“ і „дух“—просто й природно усунеться через підведення обох цих понять під поняття енергії“. Ленін же показав, що „коли енергія і є рух, то ви тільки пересунули трудність з суб'єкту на предикат, тільки переробили питання: чи рухається матерія? в питання: чи матеріяльна енергія?.. На цьому питанні й скрутила собі в'язи „енергетична“ філософія, ця спроба „новою“ термінологією замазати старі гносеологічні помилки“¹. Отже, ані протиставити енергію рухові, ані бачити в ній якусь особливу форму руху не можна. Так само й про *силу* автор пише, як про одну з *форм* руху матерії, в той час коли треба говорити про силу, як про *перенесення* руху з одного тіла на інше. Такого ж характеру помилку маємо у визначенні маси: „Масса—особое свойство материи и энергии, которое делает их инертными (косными) и весомыми“.

Низку ляпсусів маємо при розгляді окремих категорій. Причиновість автор визначає так: „всеобщая форма связи явлений в природе и обществе“; тут не вказано специфічності цього зв'язку, як зв'язку між причиною і

¹ „Матеріалізм та емпіріокритицизм“.

наслідком. Говорячи про *конкретне*, автор протиставить йому абстрактне, як одну ізольовану частину цілому, всебічному, і одночасно з цим — як окреме існування — всезагальному; при цьому автор вважає, що одне без одного (конкретне й абстрактне) не тільки не існує, але й мислити їх відірвано не можна. Коли б це було дійсно так, то жодне пізнання було б неможливе. Насправді ж, абстракція має величезну пізнавальну цінність якраз тому, що, відображаючи, узагальнюючи *основне*, суттєве в дійсності, вона дає нам можливість вивчати вже самий процес у „чистому“ вигляді, вивчати конечність, як „чисту“, без конкретних одиничних випадковостей. Тільки така абстракція, наприклад, вартості, дає нам можливість зрозуміти конкретний розвиток капіталістичної економіки. Отже, ясно, що абстракція не існує відірвано від конкретного матеріялу; проте, коли б ми не могли її мислити як таку, як абстракцію, без усіх численних випадковостей, окремих сторін, то ми стали б на позиції емпіризму.

Формально-логічно автор говорить про визначення: „*Определение* — установление признаков понятия“, в той час коли треба підкреслити, що діалектично-матеріялістичне визначення відображає рух предмету, взаємозв'язаність головних його сторін. Знання й пізнання автор розуміє так: „Познание не дается в готовом виде и сразу, а есть результат длительного процесса познания и деятельности человека“. „Знание — результат процесса отражения внешнего мира в сознании, познавательного процесса, имеющего своей целью приобретение объективной истины“. Тут не підкреслюється основне: що пізнання є *процес* і ніколи не застиглий результат, що кожен результат є момент процесу; крім того, слід більше випнути *предметову* діяльність, практику, як джерело й критерій пізнання:

Автор часто плутає, не зводить кінці з кінцями в розумінні окремих моментів, сторін пізнавального процесу. Так, дедукція, за автором, є „*способ доказательства* (підкреслення наше. Ф. Г., Ю. В.) при помощи выведения“, а індукція — „*способ познания* при помощи наведения от частного к общему“. Ми знаємо, що є такі напрямки формальної логіки, які говорять про те, що логіка дедуктивна є тільки знаряддя доказу, в той час коли логіка індуктивна є знаряддя знаходження нового знання (а де-хто вважає і останню за спосіб доказ, але тільки особливий спосіб доказу, що йде від фактів); насправді ж індукція і дедукція не могли б бути моментами доказу, коли б вони не були моментами пізнання.

5. Діалектичний матеріалізм і природознавство

Цілком опортуністично, механістично розуміє автор стан сучасної буржуазної науки. Перш за все він, без ніяких застережень, скрізь говорить про „новітню науку“, про „сучасну науку“, без класової характеристики і відповідної аналізи. Так (при слові „метафізика“), він пише: „В новейшее время вслед за развитием науки приобретает все более и более господствующее положение *диалектика*, которая во всем и на всем видит печать изменения, движения и развития“. Отже, тут ми дізнаємось про те, що діалектика розвивається „вслед“ за розвитком науки. Далі, очевидно, справа тут ідеться про сучасну буржуазну науку; тоді цікаво було б дізнатись, як це розвивається ця діалектика в суспільних науках (скажемо, в буржуазній соціології, політичній економії тощо). А справа тут, насправді, стоїть так: у галузі суспільних наук буржуазія ставить собі за мету довести суперечність пролетарської революції конечним законам природи й суспільства (там, де вона ці закони суспільства визнає) і доконечність, вічність капіталістичного ладу. Отже, тут класовий інтерес реакційної класи веде суспільну буржуазну науку проти об'єктивної дія-

лектики дійсності, і діалектика тут аж ніяк не йде „вслід“ за розвитком науки: ця наука тут цілком стоїть на антинаукових, метафізичних, антидіалектичних рейках. Щодо природознавчої науки, то ленінська аналіза розвитку новітнього природознавства початку ХХ ст. показала, що серед буржуазних природознавців тоді панували стихійні матеріялістичні тенденції, що природознавство „вагітне“, що воно народжує діалектичний матеріялізм, і що реакційна частина буржуазних учених, яка бореться проти матеріялізму, менша і слабша за цей останній. Ленін показав, що тільки свідоме застосування діалектичного матеріялізму дає можливість зрозуміти суть тих революційних процесів, що відбуваються в природознавстві, і що тільки воно дасть можливість далі розвивати й збагачувати природознавство, що тільки воно є єдина правдива теорія природознавства. Зараз,— як між іншим правдиво зазначає т. Максимов,— на буржуазному природознавчому фронті борються ті ж табори, що й на початку ХІХ ст., але співвідношення між ними змінилось і змінюється щодня: загострення класової боротьби, боротьби двох світів, все більше гуртує буржуазний табір навколо ідеалізму, а цей ідеалізм стає все більш агресивним; спроби ж окремих учених відверто, сміливо боронити матеріялізм страшенно збувають проти них усю капіталістичну громадськість, і на таку спробу може йти тільки той, хто пориває з цією громадськістю, хто відверто себе зв'язує з партією і політикою пролетарської революції й диктатури; а стихійно-матеріялістичні настрої природознавців покищо „глибоко сховані, заганні в ідеологічне підпілля“ (Максимов). Про яку ж діалектику може тут бути мова? Може про ідеалістичну? Щодо матеріялістичної діалектики, то, не зважаючи на те, що все нові й нові факти з кожним днем доводять неможливість на ґрунті ідеалістичної буржуазної теорії охопити всю складність проблем природознавчої науки, доводять правдивість діалектичного матеріялізму, буржуазна природознавча теорія свідомо й уперто бореться проти діалектики і ця остання у них зовсім не „приобретает все более и более господствующее положение“, як твердить автор. Такого значення вона набуває тільки в умовах диктатури пролетаріату.

Так само зовсім немає у тов. Іщенка чіткості і в питаннях про окремі природознавчі теорії. Наприклад, про принцип відносності автор пише: „Принцип относительности, как естественно-научная теория, в том виде, как он разрабатывается современной наукой и в частности *Эйнштейном*, вообще не противоречит диалектическому материализму. Это, конечно, не означает того, что мы должны принять все те философские построения, которые делает современная буржуазная философия из теории относительности“. Виходить, начебто вся теорія відносності, як її розробив Айнштайн, не суперечить діалектичному матеріялізмові, начебто діалектичний матеріялізм *цілком* приймає Айнштайнову теорію відносності і відкидає тільки ті ідеологічні висновки, що їх робить із цієї теорії буржуазна філософія. За автором, далі, виходить, що перекручення питань, які розроблює теорія відносності, в меншовикуватих ідеалістів, це були перекручення правдивих настанов Айнштайна; що меншовикуваті ідеалісти, ідучи від вимоги Айнштайна брати простір і час в єдності, прийшли до тези про матерію, як єдність простору й часу. Тут у автора немає розуміння того факту, що сам Айнштайн, накресливши геніяльну теорію відносності, не може до кінця, послідовно розвинути свій принцип відносності тому, що не пориває остаточно з буржуазною наукою, з філософією махізму, не володіє методом діалектичного матеріялізму, не розуміє діалектики абсолютного і відносного. Звідси — геніяльні твердження чергуються в нього із збоченнями в сторону містики, попівщини (*у нього самого*, а не тільки в декого з його попівських послідовників, які, таким чином, тільки хапаються за ці слабкі сторони теорії, роздувають їх, видають їх за суттєве

і основне в цілій системі Айнштайна). А наші меншикуваті ідеалісти й механісти, в цілковитій згоді з їх „критичним“ ставленням до сучасної буржуазної природознавчої науки то цілком відкидали Айнштайнову теорію (Тімірязев, Деборін) і цим самим ставали на позицію обскурантську то цілком, без ніяких обмежень приймали її, цілком ототожнювали з діалектичним матеріалізмом (Гессен, Семковський) і цим самим займали позицію „хвостизму“ відносно буржуазного природознавства. Тов. Іщенко стоїть на останній позиції.

Дуже поганій відгомін деборінської „синтези“ (діалектичний матеріалізм, як синтеза емпіризму й раціоналізму, наприклад) маємо далі там, де автор каже: „Дарвинизм, будучи рационально синтезирован с *ламаркизмом* (см.) и *мутационной теорией* (см.), является наиболее правильной теорией эволюции, на почве которой стоит вся современная прогрессивная наука“. Перш за все, знов ця „вся современная прогрессивная наука“! Очевидно, це не просто прогресивну буржуазну теорію біології, а діалектично-матеріалістичну теорію має на увазі автор; але тоді виходить, що ця теорія є просто „синтеза“. Та й взагалі, що це значить в даному зв'язку, і як можна „синтезувати“ лямаркізм, мутаційну теорію та дарвінізм? Чи не дійдемо ми, йдучи далі цим шляхом, до синтези матеріалізму з ідеалізмом, механіцизму з віталізмом тощо? Поганій шлях!

Цілком механістично дається визначення еугеніки, без ніякої критики основ цієї науки, її суті. „Евгеника — наука об изыскании методов и способов улучшения человеческой породы“. Чи далеко це стоїть від науки „человековедения“, яка є подібна до „растениеведения“ і має замінити соціологію і педагогіку? А справа якраз у тім, що еугеніку, як самодостатню біологічну науку, що має своїм завданням поліпшення людської породи, ми *відкидаємо*. Ця наука є *цілком реакційна*, а тов. Іщенко тут протягає реакційну контрабанду.

В питанні про взаємини між природознавством та суспільствознавством у автора абсолютно немає чіткості. Що більше: в питанні про взаємини між Дарвіном і Марксом у нього панує повна плутанина, ще й найгіршого гатунку. Послухаймо його висловлювання з цього приводу. В одному місці (при слові „Дарвін“) автор пише: „Общепhilософские воззрения Д. не идут дальше агностицизма, хотя необходимо иметь в виду, что агностицизм Д. условен“. Далі (при слові „Дарвинизм“) автор пише таке: „Марксизм целиком принимает Д., но он против перенесения учения Д. на общество...“ „В общих же исходных пунктах, во взгляде на мир в его движении и развитии и в отыскании объективных причин происхождения и развития марксизм и Д. сходятся, и в этом смысле Энгельс говорит о том, что марксизм есть продолжение Д.“.

Цілком солідаризуючись з Плехановим, автор наводить його твердження: „Дух исследования решительно одинаков у обоих... Марксизм есть дарвинизм в его применении к обществознанию“, кажучи при цьому, що цей погляд Плеханова цілком збігається з відповідним твердженням Енгельса. Розберімося коротенько в позиціях автора. Тут перш за все владає у вічі низка суперечливих, взаємовиключних думок. Поперше, якщо у Дарвіна маємо агностицизм (нехай і умовний), то як же може марксизм *цілком* прийняти Дарвіна? Подруге, раз марксизм *проти* перенесення науки Дарвіна на суспільство, то як же можна вважати, що марксизм — це дарвінізм у застосуванні до суспільствознавства? Незрозуміло! А як же дійсно дивиться Енгельс на питання про взаємини між наукою Маркса й Дарвіна? У своїй промові на могилі Маркса він казав: „Подібно до того, як Дарвін відкрив закон розвитку органічної породи, Маркс відкрив закон розвитку людської історії“. Тут ми маємо покищо трохи більше, ніж звичайну *аналогію*, але робити звідси той висновок, який зробив Плеханов, аж ніяк

ще не можна. І у великого побірника Дарвінового в біології, Тімірязєва, що його цитує автор для підтвердження своєї думки, маємо теж трохи більше, ніж тільки аналогію між Марксом і Дарвіном: „как (підкреслення наше. Ф. Т., Ю. В.) Дарвин, усумнившись в пригодности библейского учения о сотворении органических форм, нашел действительное объяснение для происхождения этих форм в материальных условиях их возникновения, так и Маркс, как он сам пояснил, усумнившись в гегельянской метафизической философии права, пришел к выводу, что „правоотношения и формы необъяснимы ни сами из себя, ни из так называемого человеческого духа, а берут основание из так называемых условий жизни“. Робити звідси висновок, що марксизм є протестом проти продовження дарвінізму, аж ніяк не можна. Це значило б, що ми віддаємо теорію природознавства цілком дарвінізмові. З другого боку, ця плеханівська лінія веде кінець-кінцем до соціал-дарвінізму, до фашистської теорії. Характеристично, що таку лінію ми маємо у Троцького. Насправді ж діалектичний матеріалізм є теорія світу в цілому — як природи, так і суспільства. Про дарвінізм і Маркс і Енгельс говорили, як про природознавчу основу своїх поглядів у тому розумінні, що тут ми маємо матеріалістичну анти-теологічну і антитеологічну теорію, найбільш революційну і близьку з усіх інших природознавчих теорій до марксизму¹. Так само й Ленін надавав великого значення теорії Дарвіна. Він писав про те, що ідею універсального руху та зміни довели Гегель 1813 р., Маркс — 1847, Дарвін — 1859². Але, з другого боку, Маркс і Енгельс указували на відсутність філософської основи у Дарвіна (про грубо-англійську форму викладу тощо). Приймаючи, в основному, теорію Дарвіна, вони вважали, що самий спосіб доказу (боротьба за існування, природний добір) цієї теорії — тільки перший тимчасовий погляд; крім того, вони говорили про те, що діалектика Дарвінова — стихійна, а не свідомо метода і що в ній однобічно панує тільки боротьба.

Можна подати ще низку прикладів, де автор фактично ототожнює „сучасну науку“ з діалектичним матеріалізмом. Так, при слові „гілозоїзм“ він пише: „диалектический материализм в этом вопросе стоит на точке зрения современной науки“. Якої „современной науки“? В іншому місці ще краще: про антропосоціологію автор каже, що „ныне А. совершенно оставлена“. А всі сучасні шовіністичні, фашистські расові теорії, що таким буйним букетом розквітають зараз? Хіба ж вони не кладуть у свою „теоретичну“ основу, в числі інших „теоретичних“ аргументів і обґрунтовань, також „істини“ антропосоціології? Сказати про антропосоціологію, що вона є „лженаука“, а тому зараз „современно оставлена“ і не зазначити, ким „оставлена“, чи не значить це дуже погано уявляти собі „науковість“, клясову суть сучасних теорій фашистів і роззброювати пролетаріят у його боротьбі проти всяких ворожих теорій? А вже само з себе є зрозуміле, що всяка ворожа пролетаріятіві теорія в тій чи іншій мірі — лженаука.

При слові „наука“ автор дає поділ наук, „по своему общему характеру“, на науки теоретичні й практичні (застосовані) і каже про те, що „эти два больших разряда наук находятся в диалектическом взаимодействии; в единстве и взаимно друг в друга перерастают“. Перш за все, аж ніяк не можна протиставити одну одній теоретичній й практичній науці: всі науки є теоретичні, як узагальнення досвіду практики; ототожнювати ж слово „практичні“ із словом „застосовані“ теж не можна. Можна говорити про науки загальніші, що вивчають більш загальні закономірності,

¹ Див. листування Маркса й Енгельса.

² IX Ленінський збірник.

і менш загальні, що вивчають менш загальні закономірності; можна говорити в такому розумінні, наприклад, про теорію історичного матеріалізму, природознавства, і про теорію політекономії, біології тощо; поняття ж практичних наук у розумінні застосованих (в їх протиставленні теоретичним) є дуже умовне; нагадаймо Енгельсові слова про те, що техніка дала науці більше, ніж наука техніці; отже, ця сама „застосована“ наука і є по суті найближчим джерелом нових теоретичних проблем.

6. Проблеми суспільствознавства

Перейдімо до розгляду того, як т. Іщенко тлумачить проблеми історичного матеріалізму. Почнімо з визначення суспільства, продуктивних сил, клас і перейдімо до того, як т. Іщенко розуміє класову боротьбу та окремі ідеології.

Автор пише: „*Общество*—реальная совокупность людей, объединенных между собой *производством*“. Варіація на старі теми! Пізнаємо тут визначення Бухаріна, тільки трохи причепурене, підфарбоване. А де основа—історична визначеність продукційних відносин? Немає.

Визначаючи основні елементи виробництва: знаряддя праці, предмет праці і робочу силу, автор далі пише: „Совокупность этих трех элементов и называется производительными силами общества“. Тут маємо знов бухарінське, статичне розуміння продуктивних сил і праці. Насправді ж ми знаємо, що проста статична сукупність не становить ще продуктивних сил. Так саме не досить говорити просто про взаємодію, а треба брати ці три моменти в рухові, у *процесі*, в усій конкретності їх умов і в зв'язку з результатом праці (з *метою* виробничого процесу). Далі, тут же ставлячи питання про те, які з елементів продуктивних сил важливіші, автор уважає, що сама постава питання невірна: за автором виходить, що всі однаково важливі, рівноправні. Нічого немає у автора про твердження Маркса, що найголовнішою продуктивною силою є сама революційна класа, і нічого про гасло партії, що в період реконструкції ми повинні оволодіти технікою, бо в цей період техніка „вирішає все“.

Так саме немає розуміння історичності і класової суті у визначенні права: „Право—совокупность законов и норм, регулирующих поведение людей в обществе“. Як тут, так знов і далі ми здибуємо бухарінське визначення класи і богданівсько-бухарінську концепцію виникнення клас. Автор дає таке визначення класи: „Класс (общественный)—большая группа людей, объединенных одинаковыми условиями производства и одинаковыми отношениями к средствам производства“. І зараз же, після цього свого визначення автор наводить Ленінове визначення класи. Але чи ж не ясно, що Ленінове визначення суперечить визначенню нашого автора; чи ж не ясно, що єдиний вірний шлях був дати відразу класичне визначення Леніна? Дійсно, що ми бачимо, коли зіставляємо обидва визначення? 1) Ленін відразу ж підкреслює *протилежність* клас, їх відмінність, говорить про *класи*, а не про *класу*, щоб підкреслити, що тільки в відмінності, протилежності, боротьбі маємо існування клас, що тут обов'язково наявна є експлуатація однією класою іншої; а в нашого автора говориться про *класу*, висувається, як основне, схожість, єдність умов виробництва в середині клас. Про цю схожість і єдність умов у середині класи Ленін теж завжди писав, але він брав їх на основі боротьби з протилежною класою, у взаємодії, процесі, рухові—діалектично; 2) *історизм* входить невід'ємним моментом у визначення Леніна; немає цього у т. Іщенка. Немає, бо він повторює механістичне, правоопортуністичне визначення Бухаріна.

Саме виникнення класового суспільства автор собі уявляє так: „Когда избыточный продукт уже появился, но еще не настолько достаточен,

чтобы обеспечить участие всех слоев общества в управлении и организации производства, назревает необходимость в общественном разделении труда, кладущем начало классовому разделению". Отже, автор початок класового розподілу бачить у розподілі праці і до цього зводить виникнення клас. У такому вигляді, це не марксівська, а богданівська теорія. Тут немає розуміння того, що сам по собі розподіл праці ще не дає класового розподілу (наприклад, давня індуська громада); тільки коли разом з додатковою вартістю з'являється приватна власність, особливо приватна власність на засоби продукції, маємо економічну основу експлуатації і класового суспільства. Суспільний розподіл праці, процес відокремлення су пільних функцій є тут тільки передумова, що має значення для витворення клас тільки на основі і в зв'язку з додатковою вартістю, приватною власністю.

Як, конкретно, дивиться т. Іщенко на природу окремих клас, як він аналізує ці класи, їх розвиток? Візьмімо буржуазію. Про початковий період її розвитку т. Іщенко пише без ніяких обмежень і застережень. „В этот период своего развития Б. была прогрессивным и революционным классом“. Але далі маємо нове: „Однако по мере развития капитализма, по мере его упрочения и роста, рядом с Б. появляется и развивается ее необходимый спутник — пролетариат“. І нарешті: „вместе с ростом пролетариата... Б. становится силой реакционной и контрреволюционной, а буржуазная мысль и деятельность (в том числе ее идеологов-мыслителей и политиков) с этого момента направлены уже только на оправдание и на упрочение господства Б. в борьбе против пролетариата“. Маємо тут надзвичайно наївну, механістичну схему: буржуазія *одна* бореться проти феодалізму, пролетаріату ще *немає*, буржуазія цілком революційна; але ось вона перемагає, народжується пролетаріат; разом з його зростанням вона стає контрреволюційною. Як просто, яка тріяда! Одна тільки біда: тріяда ця не марксо-ленінська, вона нічого не дає для конкретної аналізи історичного процесу, для конкретного розуміння діалектики капіталістичної суспільно-економічної формації. Буржуазія при феодалізмі була без пролетаріату, вона мала проти себе тільки класу феодалів?; але тоді яка ж вона „буржуазія“? Насправді ж основними класами феодального суспільства є феодалі й селянство; але ж у феодалізмі зароджуються й розвиваються (зрозуміло, в пізньому феодалізмі) капіталістичні продукційні відносини між буржуазією та *пролетаріатом* (як відомо, ці капіталістичні відносини тут же зріють, визрівають; їх зародження й розвиток різняться від зародження й розвитку соціалістичних продукційних відносин, які зароджуються і розвиваються тільки в переходовій добі від капіталізму до соціалізму, за диктатури пролетаріату; в капіталістичному суспільстві їх — соціалістичних відносин немає, або майже немає, як каже т. Сталін, а є там тільки передумови соціалізму); ці відносини між буржуазією і пролетаріатом уже в феодальному суспільстві є *антагоністичні*, але антагонізм цей ще невеликої сили, розмаху; основне протиріччя в цій добі, це протиріччя, антагонізм між новим, історично-прогресивним капіталістичним способом продукції і старим, віджилим, консервативним феодальним способом продукції; на боротьбу з останнім способом продукції буржуазія, здебільшого, веде за собою трудящі маси (в класичній буржуазній французькій революції буржуазя разом з ними становить третій стан): буржуазія тут є гегемоном революції, вона виражає інтереси нового способу продукції, але природа її *двоїста*: вона *класа* революційна, бореться проти старої феодальної експлуатації, але вона ж одночасно є носієм нової експлуатації (капіталістичного способу продукції). Ця експлуатація, як ми бачили, виникає не після буржуазної революції, а існує перед нею. Отже, революційність буржуазії навіть і в добі її прогресивності — *відносна*; буржуазія і тоді вже несе

в собі свою другу, контрреволюційну сторону, яка далі, коли буржуазія стає історично-консервативною силою, стає основною її стороною, а на-решті — єдиною природою її. Тільки пролетаріят є та кляса, що бореться проти всіх видів експлуатації, за цілковите знищення кляс, — що він, між іншим, практично, фактами доводить на прикладі будівництва соціалізму в СРСР. А без розуміння цієї двоїстої природи буржуазії ми не тільки нічого не зрозуміємо в діалектиці капіталізму, але скотимось на позиції цілковитого релятивізму і нерозуміння суті, природи пролетарської революції.

Це нерозуміння отакої двоїстості буржуазії приводить автора до нерозуміння суті буржуазної науки. Так, про Рікардо він пише. „Рікардо — последний представитель классической политической экономии; после него политическая экономия занимается уже не критикой, а апологетикой (защитой и оправданием) капитализма“. Тут автор перекрутив відомі місця з „Теорій додаткової вартости“ Маркса так, що вийшло, начебто клясична політична економія не була *буржуазною* політичною економією, начебто вона *критикувала* капіталістичне суспільство. Дивно, дуже дивно! Ми знаємо, що якраз вона і вважала закони капіталістичного суспільства за найкращі, *вічні* закони, що якраз клясовий, буржуазний інтерес клясиків політичної економії увчнював ці обмежені, властиві тільки капіталістичній формації закони. Отже, чи не є все це своєрідна апологетика капіталізму? Може т. Іщенка „бентежить“ те, що якраз Рікардо брав за вихідний пункт свого дослідження протилежність між заробітною платою і визиском, між визиском і земельною рентою, тобто начебто виходив з наявності кляс у капіталістичному суспільстві, з протилежності їх інтересів? Це так. Але по стороні якої кляси він стояв, чію позицію репрезентував і виражав?

Клясики політичної економії вважали, що вони стоять на об'єктивній позиції, що вони є безсторонньо-наукові; але якраз те, що вони увічнювали взаємини експлуатації, як *природні*, вічні, було виразом їх клясової природи, їх клясових інтересів.

„Лівацький“ закрут маємо у автора в розумінні колгоспника (при слові „крестьянство“): він не говорить про елементи клясової боротьби в середині колгоспу. Таке саме „лівацьке“ в нього розуміння соціалізму. „В социальном - политическом отношении С. характеризуется уничтожением классовых различий и классовой борьбы и свертыванием принудительных и карательных функций государства“.

Викладаючи суть ідеології, автор не вміє побачити єдність клясового змісту і ідеологічної форми. Так, він пише: „Лютеранство не следует рассматривать как только религиозное движение: в этом религиозном движении нашла свое выражение классовая борьба, борьба крестьянства, руководимого зарождающейся буржуазией“. Начебто бувають „*тільки*“ релігійні рухи; за автором виходить, що в даному разі, з одного боку, це був релігійний рух, а з другого боку — клясовий.

Таке перекирення в розумінні клясового підґрунтя релігії маємо також і в слові „Кальвін“. Автор пише: „Как и все реформаторы, Кальвин своими поправками (реформами к господствующему тогда католицизму) стремился укрепить позиции религии, которые сильно пошатнулись в период становления (возникновения) капитализма“. Тут зосереджується увагу на поверховому, на неістотному — на тому, що кальвінізм намагався закріпити позиції релігії, яка „пошатнулася“. Але справа, суть зовсім не в цьому і не в тому, що „католицизм пошатнулся“. Суть кальвінізму в тому, що це було одне із знарядь реформації, що кальвінізм давав *буржуазії* ідеологічне знаряддя *боротьби проти фєвдалізму, проти католицизму*, і не тільки в Женеві, яка була його центром, але її в Голляндії, де буржуазія боролася за своє визволення з - під реакційного еспанського ярма, і в Англії,

де кальвінізм теж відігравав роллю ідеологічної підготовки, як попередник і „батько“ пуританства. Сама дрібна регламентація кальвінізму пов'язана з добою, з духом капіталістичного нагромадження і скупчення сил для боротьби за владу.

Спрошується виклад також і інших ідеологій. При з'ясуванні мистецтва не підкреслюється його пізнавальну сторону і надзвичайно спрошується взаємини між формою та змістом („в И. различают содержание от формы: то, о чем говорится — сюжет, смысл, от того, как, в какой форме высказана та или иная мысль — мировоззрение, идея и т. д.). При слові „Государство“ не подано критику бухаринської теорії вибуху держави. Саме визначення революції таке, що змішується в одну купу стрибок у природі і революцію в суспільстві: „Революция есть переход одной формы движения в другую вообще и одной общественной формы в другую, в частности“.

Психологію автор розуміє механістично. Ось місце щодо цього: „Изучение субъективных процессов нельзя отрывать от изучения процессов физиологических; их необходимо брать в единстве, в чем и состоит задача марксистской психологии“. Ми добре знаємо, що досить старий напрямок буржуазної психології—фізіологічна психологія другої половини ХІХ і початку ХХ ст. (Ціген, наприклад)—якраз ставив собі таке завдання; але від цього ця психологія ще не була марксистською психологією. Твердження, що його ми тут маємо в автора, пов'язане з фюербахіанським, плехановським розумінням єдності: „суб'єкт—об'єкт“, як єдності суб'єктивного процесу мислення і об'єктивного, мізкового процесу (що є дві сторони того самого); проте, щоб бути марксистом-психологом, треба перш за все виходити з діалектики суб'єкта—об'єкта в предметовій діяльності людини (клясової в клясовому суспільстві, революційної, коли це є діяльність передової кляси—про характер цієї революційності ми говорили вище, де мова була про буржуазію); треба дивитись на людину, як на продукт суспільних відносин, треба розуміти діалектику пізнавального процесу, як відображення в першу чергу діалектики об'єктивного світу тощо. Все це автор обминає. Далі маємо знов такий самий механістичні твердження. „Психология общественная—совокупность не получивших оформления настроений, мнений, взглядов и т. д. людей, обусловленных теми условиями производства, в которых живет данная группа людей“.— „Из психологии формируется общественная идеология, которая также определяется базисом“. Ці твердження, що їх коріння знаходимо в механістичній п'ятиповерховій схемі Плеханова і в Бухаріна, вже настільки в нашій літературі розкритиковано, що спеціально зупинятись на них ми тут не будемо. Так саме, говорячи про ставлення рефлексології до поняття „душі“, автор пише: „наконец, рефлексологическое направление в психологии вытесняет термин Д. вовсе из психологии, сводя психологические явления к физическим (физиологическим), к устранению первых за счет последних“; а тут можна було хоч би написати замість „сводя“ — „механистически сводя“, щоб дати оцінку механістичності рефлексології. Але автор натомість просто говорить про „рефлексологічний напрямок психології“; це ж знов таки абсурд, бо рефлексологія *виключає* психологію, ігноруючи психіку, зводячи усе до механістичного „сочетания рефлексов“ тощо.

Так саме, викладаючи окремі буржуазні політико-економічні теорії та категорії політекономії, автор не викриває до кінця їх клясового змісту. Так, викладаючи Мальтусів закон населення, автор каже про його висновок і рецепт: „уменьшение населения хотя бы и путем воздержания от деторождения“, але не вказує основне—а саме, що цей рецепт стосувався до трудящих, до бідноти. Говорячи про рубінщину, не вказується, що Рубін у своїй аналізі йшов від вартости до ціни продукції, обминаючи

додаткову вартість, і що клясова суть цього — соціал-фашистська: за-тушкувати суть експлуатації в капіталістичному суспільстві. Неправдиве маємо визначення вартости: „Стоимость — труд, затраченный на про-изводство того или иного товара“. Справа в тім, що праця — це ще не вартість, а праця *створює* вартість.

7. Історія філософії

Історії філософії т. Іщенко віддає у своєму словнику багато місця. Це добре, особливо, коли взяти до уваги те, що словник масовий, що спе-ціально вивченню історії філософії в наших вишах, партшколах, марксо-ленінських семінарах ми не маємо змоги приділяти багато уваги і що без основних відомостей з історії філософії часто буває важко розібратися в роботах клясиків марксизму-ленізму. Але, на жаль, у автора, поперше, приділено менше уваги основним історико-філософським поняттям (не-має навіть слова „історія філософії“), ніж іменам самих філософів і, по-друге, тут ми теж здимуємо всі ті хиби, що властиві й іншим частинам словника (між іншим, не скрізь дано достатню увагу соціально-клясовій характеристиці).

Почнімо з античної філософії. Цілком невірно, в дусі ідеалістичної історії філософії, говориться при слові „афинская философия“ про те, що „перемещение центра из Милета в Афины совпало с крутым перело-мом социальной жизни греков“, а саме: „к концу V века (до нашей эры) демократия победила аристократию и в Греции установилась полная сво-бода индивидуума (исключая рабов), как самостоятельно выступающего в хозяйстве и политике субъекта. Интересы индивидуума стали источни-ком самостоятельных проблем“. З авторового викладу виходить, що пері-од розвитку грецької філософії, зв'язаний з Мілетом, був не демократич-ний (аристократичний?) і що саме демократичний період починається пе-ренесенням центру в Атени. Але ми добре знаємо, що якраз у так званій першій (йонійській) період розвитку грецької філософії головний, пану-ючий струмінь був *матеріалістичний*, в той час коли в атичній філосо-фії все більше починають переважати ідеалісти і це знаходить свій вира-зок у реакційній філософії Сократа, Платона; саме ці останні матеріалісти, тільки не були представниками демократії, але були їй ворогами. І все, щоб цю демократію підірвати, всякими способами пропа-гували реакційно-аристократичні погляди. Позиція учня Платонового Арістотеля, що весь час вагався між матеріалізмом і ідеалізмом, теж була ворожа атенській демократії. Отже, якщо виключити софістів, які тільки й були філософами демократії, то якраз найзначніші філософські школи так зва-ного другого періоду (зв'язаного з Атенами) були недемократичними. Якраз філософія йонійська була переважно філософією молоді демокра-тії, що боролась з ідеологією аристократії — релігією і матеріалістично-вивчала природу; підвищений же інтерес до людини, до соціально-полі-тичних проблем в античній філософії не завжди має однаковий політич-ний зміст. Так, наприклад, прогресивно-демократичний характер має ін-терес софістів до проблем практичної педагогіки і політики, так само як переважно руйнівною була їх своєрідна релятивістична діалектика (суб'ек-тивна діалектика, софістика), спрямована проти аристократичного кон-серватизму і традиції, що заважали розвиткові демократії: реакційно-аристократичний характер має інтерес до людини у Сократа й Платона з їх відвертанням від землі (де панує демократія) до вічних, незмінних ідей добра, краси.

Далі, там, де автор говорить про грецьких фізиків, у нього є невірна тенденція отождити матеріалізм з сенсуалізмом, а раціоналізм з ідеалі-змом. Він пише: „В теории познания физики оставались также матери-

листами, так як незважаючи на те, що критерієм істини вони признавали розум, все ж вони показання чуттів считали джерелом пізнання". Але ми знаємо, що в історії філософії, були матеріалісти - раціоналісти (Спіноза) і були ідеалісти - сенсуалісти (Берклі). Отже, треба завжди пам'ятати, що раціоналізм і емпіризм не є основні напрямки в філософії, бо не вони вирішують основне питання філософії про відносини між мисленням і буттям.

У Анаксимандра автор бачить діалектику. Він пише: „По Анаксимандру мир происходит путем диалектического соединения и разделения противоположностей, выделяющихся из первоначального безразличия“. Але, насправді, діалектика є там, де маємо рух як саморух, де маємо роздвоєння єдиного де маємо, принаймні, універсальну взаємодію; у Анаксимандра ж ми маємо зовнішнє притягання і об'єднання.

Дуже дивно розуміє наш автор суть дуалізму. Так, він пише про те, що у елейців уже накреслюється роздвоєння світу на два непримиренні полюси: світ почуттєвий і умозірний, і це „является несомненным началом дуализма в греческой философии, который потом получил свое развитие у Платона в его учении о двух мирах: мир идей и чувственный мир“. Ми трохи дивуємось: якщо Платон, що його ми звикли вважати за класичного представника ідеалізму, дуаліст, то хто ж тоді ідеаліст? Коли так, то ми ніяк не зможемо знайти в історії філософії ідеаліста. Це — переверт в історії філософії; але тільки -но ми до нього придивимось, як він обернеться на звичайну помилку. Тут ми можемо скористатися всім нам відомим філософським словником т. Іщенка для того, щоб перш за все з'ясувати собі термін „дуалізм“. У відповідному місці написано так: „дуализм — направление в философии, признающее исходным пунктом два противоположных начала, как самостоятельные сущности, субстанции“... Цілком вірно. Але тоді Платон не дуаліст, він бо визнає лиш одну „субстанцію“, лиш одну правдиву суть світу: ідеї — вічні, незмінні, щождо світу „дольного“, то це для Платона — тінь тіней, світ ілюзорний, позірний. Отже Платон — моніст, ідеаліст (об'єктивний). То вже інша справа, що цей монізм — попівський, ідеалістично-філософський, і що практично такі ілюзорні моці повинні чинити так, „начебо“ (als ob, як каже Фай- купнос — одна земля існувала.

Про історію Арістотеля маємо перебільшення. За т. Іщенком, Арістотель „обобщает различные формы мысли и современное ему естествознание и систематизирует их во всеобъемлющей диалектической системе“. Правда, Енгельс писав про те, що „діалектику досі дослідили більш або менш точним способом тільки два мислителі, Арістотель і Гегель“. Арістотеля високо цінували і Маркс, і Ленін; але вони ж показували його *хитання* між матеріалізмом та ідеалізмом, між діалектикою і формальною логікою. Останнє „змазано“ у т. Іщенка.

Говорячи про Епікура, автор указує тільки на тожність його науки про атом з наукою Демокріта, але не згадує про *відміну* (а це дуже важливо). Про Лукреція говорить просто, як про раннього Дарвіневого попередника, замість сказати, що тут маємо „догадки“, „геніяльні передбачення“.

Іноді здивуємо просто курйози. Так, при слові „Аттическая философия“ написано: „Афины, расположенные на берегах Аттики“. Виходить, ніби Аттика — якесь море або річка; справді ж це — область у середній Греції, де було місце Атени.

За перлину історико-філософських виречень т. Іщенка безперечно треба вважати його слова про Гоббса.

„В политике Гоббс — монархист, предшественник английских твердолобых“. Що монархіст, то це так; але перш за все його монархізм не був суттю і непорушним принципом його політичної системи, а тільки найкращим засобом установити міцну владу, а подруге, ця вимога сильної влади

була виразом потреби передової буржуазії, бо без цього неможливий був розвиток капіталізму. Отже, чи можна змішувати до однієї купи Гоббса, представника молодої, прогресивної кляси буржуазії, з твердолобими, що є представниками реакційної з'яса, яка віджила свій вік, іде проти законів історичного розвитку, намагається його всіма засобами затримати, відтягти назад?

Так саме поверхово викладено філософію Спінози. Про позицію Плеханова і меншовикуватого ідеалізму в питаннях філософії Спінози й спінозизму сказано так:

„В недооценке метафизического характера философии С. и состоит одна из ошибок философии Плеханова. Деборинская же группа в этом отношении шла в основном по стопам Плеханова“. Автор не розуміє *суті* питання. А вона полягає в тому, що Плеханов уважав марксизм за „вид спінозизму“ і цим затирав, специфічність марксіського матеріалізму; по-друге, саму філософію Спінози він розумів невірно, вважаючи, що вона має тільки „теологічний доважок“, в той час, коли треба говорити про теологічну оболону і заразом суттєву метафізичність субстанції Спінози; потрете, в зв'язку з таким тлумаченням Спінози, Плеханов „узаконував“ своєрідний гілозоїзм Спінозової субстанції, видаючи це за справжній матеріалізм, говорячи про те, що єдине правдиве розуміння матерії є те, що мислення й буття—це дві сторони однієї суті (субстанції, матерії). Цим самим Плеханов відступав від справжнього матеріалізму. Меншовикуватий ідеалізм продовжував далі цю лінію Плеханова, дійшовши до тлумачення Спінозового метафізичного, споглядального матеріалізму, як діалектичного. Т. Іщенко не згадує про інтерпретацію Спінози у механістів (а боротьба на два фронти за марксо-ленінське розуміння Спінози зараз є актуальна). Тим часом механісти в інтерпретації Спінози скочуються до ідеалізму, поперше, зводячи філософію Спінози на релігійний світогляд, а по-друге, підмінюючи метафізичний матеріалізм спінозівської су станції тлумаченням субстанції, як закономірности. Так саме надзвичайно поверхово доводиться у автора (при слові „атрибут“), чому, не зважаючи на те, що Спіноза відрізняв два атрибути—мислення і протяглість—він все ж таки був матеріалістом. У автора написано: „Особенно важно отметить второй атрибут; именно поэтому Спиноза, несмотря на то, что он субстанцию называл богом, должен быть признан материалистом“ — *i godi*. Але з таким же успіхом історик філософії—ідеаліст, якийнебудь сучасний фашистський неоспінозист може перевернути справу і сказати: „особенно важно отметить первый атрибут“ і т. д. І якраз уся справа тут у тому, щоб показати, що серед двох дійсних атрибутів Спінозової субстанції *по суті* головним був атрибут протяглісти; хоча, зберігаючи поруч з ним, як *вічний* атрибут мислення і твердячи ще про безконечну многість атрибутів, Спіноза цим самим залишав ідеалістичні моменти (а то й окремі теологічні „плями“) в своїй метафізичній, але все ж матеріалістичній і атеїстичній системі. Можна навести й прямі potwierдження цього у висловах Спінози: „Ніхто,—казав Спіноза,—неспроможен адекватно й чітко зрозуміти єдність душі й тіла, якщо наперед не здобуде адекватного пізнання про наше тіло“¹.

Викладаючи філософію Берклі, автор обминає найголовніше, центральне твердження його: „esse est percipi“, і пише так: Берклі „считал, что только через ощущения возникает у нас знание, но эти ощущения не связаны с объективным миром, не есть результат его воздействия, а состояние нашего сознания“... Так саме у викладі філософії Юма, кажучи, що в досвіді „нам даны отдельные переживания, последовательность и связь которых нам и дает лишь право умозаключать о наличии между

¹ Етика, Схолія XIII.

явленнями причинного отношения“, автор обминув центральне в даному зв'язку поняття *звички*, яка з'ясовує у Юма саме витворення ідеї причиновості у людини і тим самим об'єктивну суть причиновості підмінює на суб'єктивно-ідеалістичне розуміння. Якраз це ідеалістичне поняття „звички“ стало центральним для сучасного буржуазного „нео-юїзму“ (прагматизму, головним чином); звідси воно ж перейшло і до механістичної науки про поведження (бігевіоризм, рефлексологія), яка в своїй філософській наївності приймає це за стовідсотковий матеріалізм (зрозуміло, що якраз „наївність“ цього порядку можлива тільки наслідком класової позиції). Так саме обминається основне в філософії Якобі — його науку про безпосереднє знання, що була реакційною спробою замінити раціональне (опосередковане) пізнання і стала цією своєю стороною за одне з філософських джерел реакційних систем інтуїтивізму (Шопенгауер, Берсон тощо).

Дуже поверхово викладено філософію Гольбаха, особливо його суспільствознавчу теорію. Так, автор пише: „Свой натуралистический материализм Г. переносит в область общественных явлений. С его точки зрения законы природы есть одновременно и законы общества. Общественная теория Г. проникнута физиологизмом“. Зараз же, через кілька рядків, без жодних пояснень указується на основну хибу його (і всього французького матеріалізму XVIII ст.) науки про суспільство: „ідеалізм в області учиння об общество“. А тут якраз треба вказати на те, що механістичний матеріалізм у застосовуванні до суспільства переходить в ідеалізм, і головне — що буржуазна обмеженість французького матеріалізму не давала ґрунту для вирішення основних його суперечностей (між думкою і середовищем тощо), й там, де намагалась це вирішення дати, давала тільки ілюзорне, ідеалістичне вирішення. Перебільшення, далі, маємо в такому твердженні т. Іщенка: „Однако, призведения Г., направленные против отцов церкви и веры в бога, не устарели и по настоящее время и могут служить прекрасным образцом того, как следует разоблачать поповщину и мистицизм“. Всім відома Ленінова висока оцінка войовничого атеїзму французьких матеріалістів XVIII ст.; але якраз з цієї оцінки випливає, що „образцом“ того, як слід бити поповщину для нас є і буде в першу чергу войовничий атеїзм діалектичного матеріалізму Маркса — Енгельса — Леніна - Сталіна.

Перейдімо до розгляду того, як викладається філософію Канта, Гегеля. Говорячи про догматизм, автор пише: „Кант впервые подошел к знанию критически, желая установить достоверность и границы познания“ (стор. 60). Тут автор пробує в полоні буржуазної історико-філософської концепції, що роздуває, перебільшує значення Канта, як „грані“ в розвитку філософії.

„Критицизм“ Канта полягав, головним чином, у тому, що він піддав під критику саму нашу *здатність* пізнавати; але, як цілком чітко довів це діалектичний матеріалізм, саме така, від практики відірвана, постава питання є метафізична, безглузда. Коли ж говорити про критику самого процесу нашого пізнання, як процесу відображення об'єктивного світу, то тут, у *засадах* цього Кант пішов назад, навіть проти французьких матеріалістів, розгорнувши систему дуалізму, агностицизму, суб'єктивного ідеалізму. Отже, треба покінчити з немарксо-ленінськими традиціями оспівувати Кантів „критицизм“ — цю реакційну сторону філософії Канта, що її таємницю викрив уже почасти Гегель, указуючи на її призначення, історичні її функції „приборкати зазіхання розуму, що дуже начебто „зарвався“. У Канта є також історично відносно-прогресивна сторона: його природознавча теорія, зв'язана з першим періодом його філософського розвитку. Так саме в історії ідеалістичної діалектики наука Кантова про антиномії теж відіграла значну роль, але це вже інша справа.

Щодо викладу філософії Гегеля, то, крім того, про що ми вже говорили, додамо ще такі місця: даючи визначення можливості в Гегеля, автор зазначає: „это верное, но абстрактное положение Гегеля в марксистско-ленинской философии получило свое наиболее полное, конкретное и единственно верное развитие“. Що, по суті, як не меншовицько-ідеалістичне розуміння справи, ми тут маємо? Виходить, начебто гегелівське визначення (в даному разі, можливості) є вірне, але тільки абстрактне (в даному разі, в розумінні занадто загального), а марксо-ленінське розуміння — це є просто конкретизація цього загального розуміння. Виходить, начебто й „обертати“ тут нічого. А де ж тут критичне, революційно-матеріалістичне перероблення? Далі „здибуємо ще таке: „бытие рассматривалось Гегелем *в духе* (підкреслення наше — Ф. Т. Ю. В.) идеализма“; і при слові „демиург“: „у Платона Д. созидающее божество, у Гегеля — „абсолютная идея“, у идеалистов — вообще идея, дух, мышление“. Тут маємо просто формулювання „в духе“, меншовикуватого ідеалізму, які можуть дати привід відрізнити Гегеля від „ідеалізму вообще“.

З дрібниць, щодо цього, вкажемо ще на таке. Ми вже мали нагороду говорити, що автор перебільшує значення Канта. І дійсно, у нього виходить, що „Гегель — крупнейший германский философ“; і *годи*, а Кант — „крупнейший философ буржуазии“. В даному разі можна закинути авторів применшення всесвітньо-історичної ролі Гегеля.

В питанні про генезу філософії Маркса — Енгельса у автора немає чіткості. При слові „младогегельянцы“ він пише: „под влиянием Фейербаха Маркс и Энгельс перешли на точку зрения материализма“...; і далі про Фюербаха (при відповідному слові), що він — „непосредственный предшественник Маркса и Энгельса“. Але тут же обов'язково треба було підкреслити, що й тоді, коли Маркс і Енгельс були під впливом Фюербаха, вони не критичними учнями його не були, що їх позиції були своєрідні, що з діалектикою вони не поривали.

В питанні про нову буржуазну філософію у автора велика плутанина. Ось що ми дізнаємось про Джемса: „В психологии Д. очень близко подходит к материализму“. „Надо, однако, иметь в виду, что материализм Д. понимается как прагматизм, где истиной считается то, что полезно; с точки зрения диалектического материализма, наоборот: полезным является то, что истинно“. „Джемсу также принадлежит обоснование диалектического (? — Ф. Т. Ю. В.) и функционального метода в психологии“.

Отже, Джемс — матеріаліст, а в психології, навіть, діалектичний матеріаліст! Правда, то він близько підходить до матеріалізму, то він помиляється, але все ж він „матеріалізм (підкреслення наше — Ф. Т. Ю. В.) розуміє, як прагматизм“. Дійсно, що можна з людиною зробити після її смерті!

Насправді ж Джемс матеріалістом не був і взагалі вважав, що поділ філософських систем на матеріалістичні й ідеалістичні не відповідає дійсності; до поділу, класифікації філософських систем Джемс взагалі підходив суб'єктивно-ідеалістично, вважаючи, що філософи творять різні, протилежні системи залежно від того, „м'який“ чи „жорсткий“ у них темперамент (приблизно на такій же позиції стоїть в цьому питанні у книзі „від Спінози до Маркса“ т. Луначарський).

В цілому філософія Джемса (і всього прагматизму, що його засновником є Джемс) є своєрідний неоюїзм, є один з виразів двоїстості буржуазії із своєрідностями розвитку американської буржуазії за доби імперіалізму, доби загнівання капіталізму. Центральним поняттям цієї філософії є практика; але це не предметова діяльність, не революційне перероблення об'єктивного світу, а просто „чиста“ практика, те, що „корисне“ (прагматисти кажуть, що „вісь світу проходить через індивіда“),

а корисним є все, що зв'язане з „бізнес“, з наживою. Навіть бог, релігія тому й притягаються цією філософією, що вони потрібні, що цього вимагає все та ж таки „практика“. І не хто інший, як Джемс, написав „фундаментальний“ твір: „Многообразіє релігійного опыта“, що є однією з „настільних“ книжок учених попів від теософії, книжку, де „науково“ обгрунтовується спиритизм, з його „столовертінням“ та всякою іншою чортівнею, і на „емпіричних“ засадах обгрунтовується „містичний досвід“. А вже інша справа те, що прагматист, тобто суб'єктивний ідеаліст, скептик і містик Джемс був доктором і значним ученим-психологом, що цю свою науку він будував суто „емпірично“ і в ній, в основному, додержував лінії фізіологічного природничо-наукового матеріалізму.

Так саме поверхово й невірно викладається філософію Бергсона: „мы получаем знание посредством интуиции, т.-е. путем непосредственного созерцания понятий“. Виходить, що для Бергсона існує єдність поняття й інтуїції, що, власне кажучи, інтуїція — це є шлях до поняття. Але таке тлумачення і такий виклад філософії Бергсона зовсім затушковують суть цієї філософії, яка протиставить науку; що оперує фактами зовнішньо (в просторі) закономірно між собою пов'язаними, філософії, що охоплює дійсність із середини, з „нутра“ філософа, як безперервний творчий потік і не піддає цю дійсність жодним законам або мірі; перша пізнає дійсність *зовнішньо*, через розсудкове поняття, що має тільки „практичне“ (для дії), а не теоретичне (пізнавальне) значення, а друга — через внутрішню симпатію, через „імпульс“, що несе з собою порив „*l'élan vital*“ — інтуїцію, яка в такій формі, що її не можна перекласти на жодну мову слів понять, *адекватно* пізнає дійсність.

Таким чином, ми тут у Бергсона (і в усій інтуїтивній філософії) маємо фактично зневіру до наукового шляху пізнання тобто до того, що наука може пізнати світ. Науці тут, як ми бачили, відводиться місце „помічника дії“ (буржуазний техніцизм), а світ ми можемо пізнати тільки „невимовним“, „інтуїтивним“, тобто фактично містичним шляхом. Ясно, що після цього Бергсонові тільки й лишається говорити про те, що наука й філософія одна одну доповнюють.

Але це є таке „доповнення“, що відображає клясову позицію, класові інтереси буржуазії доби загниваючого капіталізму, коли історичної перспективи немає, коли світогляд стає містичним, релігійним, але матеріальні „блага“, техніку випускати з рук вона не хоче і, хоча в цілому розвиток техніки і природознавства затримується, гальмується, хоча єдиною, суцільною теорією охопити їх буржуазія вже неспроможна, але факти науки їй ще „практично“ потрібні.

Часто й там, де автор правдиво підкреслює основне, він не може дати цілком чіткого визначення філософа. Наприклад, про Геккеля автор пише: „Стоя, в общем, на материалистической точке зрения, Геккель иногда впадал в идеализм“; „ему же принадлежит заслуга организации „Союза монистов“, ставившего своей задачей борьбу с религиозным мировоззрением“. А ми всі знаємо, що Ленін, підкреслюючи революційне значення для свого часу природничо-історичного матеріалізму Геккеля, додавав: „недостаток Геккеля тот, что он понятия не имеет об историческом материализме, договариваясь до целого ряда вопиющих нелепостей и насчет политики, и насчет „монистической религии“ и т. п. Отже, і про „союз моністів“ не можна без ніяких застережень говорити, що його метою була боротьба з релігією, бо цей же союз, борючись з церквою і відвертим попівським обскурантизмом, пропагував своєїрідну нову „культурну“ релігію, не кажучи вже про те, що зараз цей союз відіграє далеко не революційну ролю.

8. Varia

Нарешті, перейдімо до розгляду дрібніших помилок, що впали нам у вічі.

Тут ми здibuємо, між іншим, і точне повторення старих помилкових формулювань. Так, наприклад: „аномалия — отклонение от общего закона явлений“. До чого тут слово „общего“? В кожному окремому разі аномалія є відхил від даного, специфічного для певної ділянки закону; а через слово „общего“ губиться специфічність.

Далі, говорячи про аперцепцію, як про активне сприйняття, що вироблюється „в ходе развития сознания субъекта под непосредственным воздействием внешних предметов на наши органы чувств“, автор не підкреслює значення предметової діяльності, що в процесі її, власне кажучи, і знаходить місце аперцепція. Якщо цього не підкреслити, ми можемо опинитись на позиціях асоціативної психології.

Здibuються у автора й просто дрібні курйози. Так, він каже про картину поглядів Енчмена на майбутнє суспільство: „по своей фантастичности превосходящая все известные утопии, поэтому она может быть названа *классически* утопической“... (підкреслення наше — Ф. Т., Ю. В.). Дійсно, Томас Мор і Енчмен — обидва клясики!?

Часто-густо почувається недостатнє оброблення матеріялу, що знаходить свій вираз у повтореннях. Для прикладу візьмімо слово „інтроспекция“. Ось у скількох варіаціях (в даному разі не потрібних) там подано одну думку: 1) „обычный человек считает, что ощущение есть функция мозга, функция центральной нервной системы“; 2) „в противоположность материалистической точке зрения, состоящей в том, что ощущение есть функция мозга“; 3) цитата з Леніна: „Идеализм отрицает, что мысль есть функция мозга, что ощущения есть функция центральной нервной системы человека“.

Іноді знаходимо страшенно необроблені (а тому гелертерські, не прості) фрази: наприклад, при слові „Абеляр“ про універсалії, як „выражения (σηματα) предикатов класса (или рода) однотипных единичных объектов“.

Подібуються хронологічні неточності та „непов'язки“. „Своего наивысшего расцвета арабская философия достигает в XI и XII вв.“; і далі: „Закат арабской науки начинается в XI в. и к XIII в. она замирает“. Про містику: „В философии мистика получает наибольшее развитие в период разложения классической древнегреческой философии и в конце XVIII (?) в.“ Може, наприкінці XIX ст.? Але тоді треба додати і наші дні (в буржуазній філософії).

Іноді маємо пропуски дуже важливих місць. Так, називаючи найголовніших представників англійського матеріялізму XVII і XVIII ст., автор пропустив ім'я Толанда.

Неохайно вказується і рекомендується література. Так, перелічується твори Віндельбанда, що їх перекладено російською мовою, і пропускається його односторонню загальну історію філософії тощо. Взагалі ж за принцип для такого розміру словника треба було б узяти вказувати тільки на найголовніші твори. Автор в одних місцях так і робить (при чім часто твір називає не найголовніший), а в інших — намагається перелічити всі (як у даному разі). В списку літератури про Ляссаля не подано такого важливого матеріялу, як листування Маркса — Енгельса (особливо том XXII збірки творів). Про Геракліта пропущено Ленінів конспект історії філософії Гегеля (в Лен. зб. XII). Неточно вказується літературу (на стор. 29 замість XI Лен. зб. вказано XII); не дається примітку „критично“ до таких, наприклад, книжок, як меншовикувато-ідеалістичний збірник „Теория равновесия и материалистическая диалектика“, а рекомендується просто без ніяких застережень; для першого знайомства

з астрономією так саме, наприклад, рекомендується Флямаріон (є нові видання „Молодой Гвардии“, що більше відповідають цьому призначенню). Як наша загальна характеристика, так і конкретний розгляд настанов словника та вирішення окремих проблем показали, гадаємо ми, що словник Т. Іщенка в такому вигляді, як зараз, не може бути знаряддям марксо-ленінського виховання. Тільки широкий колектив працівників марксо-ленінської філософії може взятись до справи складання витриманого, партійного філософського словника; або, принаймні, такий колектив до цієї справи треба втягнути для попереднього рецензування, критики, виправлень (в тому разі, коли словника складатиме не велика бригада). Треба взятись до цього.

РЕЗОЛЮЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПОШИРЕНОГО ПЛЕНУМУ ТВМД

Чергові завдання філософської роботи

Резолюція на доповідь Р. С. Левіка

1. XVII партконференція в своїх історичних постановках відбила потужне зростання соціалізму і водночас дала програму завершення соціалістичної реконструкції всього народного господарства, поставила як практичне завдання другої п'ятирічки зліквідувати класи й побудувати безкласове соціалістичне суспільство.

Ці величезні досягнення соціалістичного будівництва партія здобула в жорсткій боротьбі з класовим ворогом, в непримиренній боротьбі з контрреволюційним троцькізмом, з його буржуазною теорією неможливості побудувати соціалізм в нашій країні, з його теорією неминучості реставрації капіталізму.

„Партія домоглася цих успіхів у боротьбі з правим опортунізмом, лінія якого полягала не тільки в зриві політики соціалістичного наступу, а й у безпосередній капітуляції перед куркульською і буржуазними елементами. Тільки в рішучій боротьбі і з „лівим“, і з правим опортунізмом та з примиренством до них, за генеральну лінію нашої партії, ВКП(б) забезпечила утворення передумов для виконання першої п'ятирічки за чотири роки, розгром класового порога та перемогу соціалізму в СРСР“ (з постанов XVII партконференції).

2. Постанови XVII партконференції пройняли ідеєю інтернаціонального значення перемоги соціалізму в СРСР і дедалі більшого революціонізовного значення СРСР в умовах поглиблення загальної економічної кризи капіталізму і швидкого назрівання передумов революційної кризи

3. Постанови XVII партконференції ставлять особливо великі вимоги до теоретичної зокрема до філософської роботи.

Величезний всесвітньо-історичного значення *факт* сучасності є те, що „основне політичне завдання другої п'ятирічки є остаточно зліквідувати капіталістичні елементи і класи взагалі, цілком знищити причини, що породжують класові відмінні й експлуатацію, і подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудящу людність країни на свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства“. Це й повинно бути вихідним і визначувальним у всій нашій теоретичній роботі.

Одночасно ми повинні виходити з того, що дедалі більше зростає безпосереднє інтернаціональне значення нашої теоретичної роботи. Ми повинні більш ніж досі спрямувати нашу теоретичну роботу і на розроблення питань світової пролетарської революції, і на допомогу братерським компартіям в їхній боротьбі проти фашистських і соціал-фашистської теорій, і проти ревізії, і проти опортуністичних перекручень марксистсько-ленінської теорії.

4. Розгляд чергових завдань нашої філософської роботи має відповідати тому рівневі, на який поставлено всі корінні питання в наслідок боротьби партії за поворот на теоретичному фронті. Керівні з цього погляду є для нас директиви т. Сталіна, ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про теоретичну роботу,— директиви, що конкретизують і далі розвивають марксистсько-ленінське вчення про ролі і значення теорії, про єдність теорії і практики.

У виступах т. Сталіна, в його теоретичних і політичних настановах ми знаходимо цілу програму роботи для теоретичного фронту.

5. Усі ці директиви й настанови щодо теоретичної роботи не є ізольовані одна від одної. У кожній конкретній настанові, що вважає на особливості окремої ділянки теоретичного фронту, ми знаходимо і те загальне, що стосується до всього теоретичного фронту в цілому, до всієї лінії розвитку марксистсько-ленінської теорії в наших умовах. Тим то кожний теоретичний робітник, хоч би на якій ділянці він працював, мусить керуватися всіма цими настановами в їхньому нерозривному зв'язку, конкретизуючи їх для своєї галузі теоретичної роботи.

6. Надзвичайну вагу має для всього теоретичного фронту лист тов. Сталіна „Про деякі питання історії більшовізму“. В цьому листі тов. Сталін загострив партійну чуйність проти тих, що протягують троцькістську контрабанду у вивчення історії більшовізму та пролетарської революції, рішуче вдарив по гнилому лібералізмові, оцінив „лібералізм щодо троцькізму, хоч і розбитого та замаскованого“,— лібералізм щодо троцькізму, що „лавно

вже перестав бути фракцією комунізму і сьогодні перетворився на передовий загін контрреволюційної буржуазії, — як „головотяпство“, що межує із злочинном, зрадою робітничий класі“.

Лист тов Сталіна підносить на вищий щабель не лише вивчення історії більшовізму і нашої революції, а й всю роботу на теоретичному фронті, зокрема філософську роботу. У цьому листі тов Сталіна знов з усією силою виступає значення ленінізму як інтернаціонального пролетарського вчення. Тов Сталін направляє при цьому вістря боротьби проти тих, що розглядають ленінізм як продукт російської саморідності або свавільно визначають момент виходу більшовізму на світову арену, перекручуючи і ревізуючи таким чином міжнародній характер більшовізму, що він його мав з самого початку свого виникнення.

Цим самим поставлено перед філософським фронтом з усією гостротою завдання відбити в своїй роботі розробку питання про корінну протилежність філософії марксизму-ленінізму і II Інтернаціоналу, про боротьбу Леніна проти філософського ревізіонізму II Інтернаціоналу, про міжнародне значення цієї боротьби Леніна за філософію марксизму протягом всієї історії *більшові-му*.

7. Після того як було викрито меншовикуватий ідеалізм деборінської групи, після того як була розгорнена боротьба за марксистсько-ленінську філософію на два фронти — проти механістичної ревізії як головної небезпеки, і проти меншовикуватого ідеалізму, — філософську роботу посутньо перебудовано.

Вирвавши не одного філософського робітника з затхлої атмосфери пустих абстракцій, чужих і ворожих практиці соціалістичного будівництва і класовій боротьбі пролетарія у, скеровуючи з усією рішучістю вістря боротьби проти повзучого емпіризму, проти антиленінської, антидіалектичної природи механіцизму, поворот на філософському фронті спрямував увагу філософського колективу на розроблення актуальних проблем на основі ленінського принципу партійності. Визначальним і вирішальним у роботі філософського колективу стало розроблення питань, зв'язаних з ленінським етапом у розвитку діалектичного матеріалізму, справжнє включення роботи філософського колективу в боротьбу за генеральну лінію партії, проти правого ухилу як головної небезпеки, проти „лівого“ ухилу й примиренства до них.

8. Величезна критична робота, що її виконано під час філософської дискусії і після неї, дала безперечно великі наслідки, викривши все гниле, антимарксистське, антиленінське в теоретичній роботі. Ті перекручення марксистсько-ленінської теорії, повз яких досі проходили робітники теоретичного фронту, не помічаючи їх, не даючи їм належної відсічі, не піддаючи їх критиці, тепер, в атмосфері загостреної чуйності, розгорненої критики й самокритики, з усією рішучістю викривається.

9. Але позитивне розроблення проблем на основі дальшої поглибленої критики і самокритики досі надзвичайно відстає від вимог сучасного етапу соціалістичного будівництва, від вимог сучасного етапу світової пролетарської революції. Розроблення проблем, що випливають з ленінського етапу, розгортається ще досить мляво. Філософський колектив ще не поставив на належну висоту вивчення і дальше розроблення матеріалістичної діалектики як філософської науки. Досі ще нема потрібного пов'язання філософської роботи з практикою соціалістичного будівництва. Надзвичайно мало і незадовільно філософський колектив розроблює актуальні істматівські проблеми, що їх висуває сучасний етап соціалістичного будівництва. Ще й донині недосить спрямовано філософську роботу на бойові завдання природознавства й техніки.

10. Зрушення у філософській роботі на Україні позначилося, як і в усьому СРСР, перш за все і головним чином в критичній роботі, що викрила під час філософської дискусії механіцизм тов Семковського, його центризм, еклетицизм, меншовикуватий ідеалізм т. г-Юрїнця, Демчука, Бона, Степового, Загорулько, Розанова та ін., а далі в зв'язку з листом т. Сталіна викрито ідеалістичне перекручення марксистсько-ленінської філософії і дрібнобуржуазне протиставлення себе колективній і керівній ролі партії на теоретичному фронті у Маркса, фашистську, соціал-фашистську і троцькістську контрабанду у Демчука і фашистську контрабанду у Бона.

Особливо треба підкреслити, що позитивне розроблення проблем на основі поглиблення критики й самокритики у філософській роботі невідпустимо відстає від вимог сучасного етапу саме на Україні. Робота спрямована на розроблення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму, на розроблення істматівських актуальних проблем, на бойові завдання природознавства і техніки, — і це відбулося в пляхах науково-дослідної роботи. Але досі ще, крім окремих доповідей, ми не маємо більш-менш значної реалізації плянів, не маємо серйозної наукової продукції. Зілучення до науково-дослідної роботи товаришів з периферії і перебудова роботи на засадах колективності не виїшли ще з своєї початкової стадії. Вся справа організації науково-дослідної роботи потребує рішучого перелому.

11. Недостатність досягнених результатів роботи філософського колективу надзвичайно гостро виявляється в світлі постанов XVII партконференції. Ще гостріше стали всі ті питання, що їх свого часу висунула філософська дискусія; ще гостріше поставлено питання про пов'язання теорії з революційною практикою соціалістичного будівництва, що підноситься на небувалу висоту.

12. Якщо кожна велика історична епоха приносить нові потвердження і нові тріумфи марксистській теорії, то величезний тріумф і найскравіші потвердження марксизму-ленінізму приносить епоха пролетарської революції, перемога соціалізму в СРСР, що поставила на

порядок дня як практичне завдання другої п'ятирічки ліквідацію клас і побудову безкласового соціалістичного суспільства. Те, що було геніальним теоретичним передбаченням, основоположників марксизму, стало і стає за наших днів *реальним фактом*.

13. В світлі історичних постанов XVII партконференції з усією наочністю виступає весь зміст, все значення головного в марксизмі-ленінізмі. Ленін у статті „Исторические судьбы учения К. Маркса“ писав: „Головне в марксизмі — це висвітлення всесвітньої історичної ролі пролетаріату як творця соціалістичного суспільства“. Конкретизуючи й розвиваючи це питання, т. Сталін так визначив головне в ленінізмі, як у марксизмі (похи імперіалізму і пролетарської революції): „головне в ленінізмі — це питання про диктатуру пролетаріату, розроблення цього питання, обґрунтування і конкретизація його“.

14. Маркс — Енгельс — Ленін цьому *головному* і підпорядковували всю свою теоретичну і практичну діяльність, у нерозривному зв'язку з цим *головним* вони розробляли матеріалістичну діалектику як *корінну теоретичну основу* марксизму, неухильно застосовуючи цю міцну теоретичну зброю до теоретичного розроблення марксизму та до організації революційно-критичної практичної діяльності пролетаріату.

15. Завдання філософського фронту не можна розглядати поза зв'язком з головним у марксизмі-ленінізмі, а треба їх підпорядкувати цьому *головному*, беручи його в усій тій конкретності, в якій воно виступає на сучасному етапі. Таким чином, перед філософським колективом стоїть завдання розробити питання, зв'язані з ліквідацією клас у другій п'ятирічці, питання про ролі диктатури пролетаріату як знаряддя ліквідації клас і цілковитого перетворення нашого суспільства на безкласове соціалістичне суспільство, питання про ролі і значення партії в цьому, питання про продукційні сили і продукційні відносини, як воно конкретизується в наших умовах, питання про надбудову та їхню ролі в сучасних умовах, зокрема питання про ідеологію в зв'язку з завданням подолання решток капіталізму у свідомості людей, питання культурної революції, національне питання, в його зв'язку з практичним завданням подолати економічну й культурну відсталість національностей і в світлі сталінської конкретизації Ленінової постанови питання про шлях до злиття націй, і т. ін. Ось що має правити за вихідні пункти в роботі філософського колективу.

16. В нерозривному зв'язку з *головним* у марксизмі-ленінізмі філософській колектив мусить вивчати і розроблювати матеріалістичну діалектику як *філософську науку*. Тільки в цьому зв'язку і можна забезпечити плідотворчу філософську роботу, вільну від схоластики і від рецидивів механіцизму та меншовикуватого ідеалізму. Тільки тоді це буде справжньою роботою над матеріалістичною діалектикою, що її Маркс, за висловом Леніна, „практично застосовував у своїй „Капіталі“ і в своїх історичних і політичних працях, і застосовував її з таким успіхом, що тепер... кожний день пробудження до життя нових народів і нових клас чимраз більше potwierджує марксизм“. Ми тепер можемо сказати, що наше вивчення і розроблення матеріалістичної діалектики має бути вивченням і розробленням цієї діалектики, що з таким успіхом її застосовували й розробляли Маркс, Енгельс і Ленін, з таким успіхом застосовує й розробляє наша партія, застосовує її розробляє її в своїх працях тов. Сталін; що кожний день розвитку світової пролетарської революції, кожний день величезного соціалістичного будівництва чимраз більше potwierджує марксизм-ленінізм.

17. Ставлячи собі за завдання розроблення матеріалістичної діалектики в нерозривному зв'язку з усім марксистсько-ленінським вченням і *головним* в ньому, з усією теорією і практикою марксизму-ленінізму, ми повинні давати рішучу відсіч всяким спробам затушковувати значення матеріалістичної діалектики, як корінної теоретичної основи марксизму-ленінізму, значення матеріалістичної діалектики як *філософської науки*. Хто в тій чи тій формі підриває коріння теоретичної основи марксизму-ленінізму, — а ігнорування чи навіть хоч би яка недоцінка матеріалістичної діалектики як філософської науки є підриєв корінної теоретичної основи марксизму-ленінізму, — той калічить марксизм-ленінізм, той вириває з нього живу душу, той намагається роззброїти нас у боротьбі за марксистсько-ленінську теорію, за головне в марксизмі-ленінізмі, за цілковиту побудову безкласового соціалістичного суспільства в СРСР, за перемогу світової пролетарської революції.

Розроблення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму означає розроблення в нерозривному зв'язку з *головним* в марксизмі-ленінізмі його філософської основи — матеріалістичної діалектики, спираючись на все те нове, що дав Ленін, розроблюючи й розвиваючи матеріалістичну діалектику як філософську науку, як єдність діалектики, логіки і теорії пізнання, підносячи на вищий щабель всі проблеми матеріалістичної діалектики, а особливо вчення про закон єдності протилежностей, і послідовно розвиваючи ленінську теорію відбиття.

Розроблення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму означає розроблення питання про боротьбу Леніна проти філософського ревізіонізму II Інтернаціоналу (в тому числі проти центрізму), не тільки проти філософських ревізіоністів типу Бернштайна і Кавтського, але й проти лівих с.-д. (Мерінг, Люксембург та інші) і проти Плеханови, висвітлення міжнародного значення боротьби Леніна за філософські основи марксизму протягом всієї історії більшовізму.

18. Вивчаючи й розроблюючи ленінський етап у розвитку діалектичного матеріалізму, філософський колектив повинний з усією повнотою вивчати праці тов. Сталіна, що становлять собою дальшу конкретизацію і розвинування матеріалістичної діалектики, як корінної теоретичної основи марксизму-ленінізму, як корінної теоретичної основи політики нашої партії і Комінтерну.

19. Ми повинні рішуче спрямовувати роботу товариства на бойові завдання природознавства і техніки. Ленін не один раз підкреслював значення „діалектичного оброблення історії людської думки, науки й техніки“. Ця робота складає суттєву складову частину розроблення матеріалістичної діалектики як філософської науки.

Цю роботу ми повинні провадити на основі Ленінового принципу партійності філософії й науки і в нерозривному зв'язку з тими актуальними проблемами, що їх ставить перед природознавством і технікою практика соціалістичного будівництва.

На сучасному етапі нашого соціалістичного наступу, коли „техніка вирішує все“, коли „основним і вирішальним господарським завданням другої п'ятирічки є завершення реконструкції всього народного господарства, утворення найновішої технічної бази для всіх галузей народного господарства“, філософський колектив повинний приділити особливу увагу теоретичному розробленню актуальних проблем природознавства і техніки, зокрема проблемі створення соціалістичної техніки.

У боротьбі за діалектичний матеріалізм у природознавстві ми повинні перейти від нерегулярної, несистематичної роботи до розгорненої плянкової роботи, правильно розміщуючи свої сили і беручи активну участь у роботі над озброєнням широких верств наукових робітників природознавців і техніків матеріалістичною діалектикою.

На фронті природознавства ми маємо одну з вирішальних ділянок боротьби за діалектичний матеріалізм. Ми повинні добре розуміти значення твердження Леніна про те, що „безсолідного філософського обґрунтування ніякої природничої науки, ніякий матеріалізм не може витримати боротьби проти натиску буржуазних ідей і реставрації буржуазного світогляду. Щоб витримати цю боротьбу і провести її до кінця, з повним успіхом, природознавець повинний бути сучасним матеріалістом, свідомим прихильником того матеріалізму, що його представляє Маркс, себто повинний бути діалектичним матеріалістом“. Ми повинні зробити всі висновки з цих слів Леніна, намічаючи програму своєї роботи.

20. Могутній розвиток соціалістичного господарства підриває соціально-економічні коріння релігії як в місті, як і на селі. Це ще значніше, всебічніше буде виявлятися в другу п'ятирічку. Було б однак дуже грубим проявом опортунізму покладатися тут на самоплив. З такими проявами правого опортунізму, як і з „лівацькими“ заскоками в антирелігійній роботі, ми мусимо вести рішучу боротьбу. І саме в теперішніх умовах нашим завданням є піднесення атеїстичної роботи на вищій щабель. Це означає, що, борючись на два фронти — проти механістичної і ідеалістичної ревізії марксизму-ленінізму, ми повинні в науково-дослідному розробленні проблем атеїзму спиратися на все те нове, що ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму дав і дає в галузі атеїзму. Це означає, що в своїй науково-популярній і масовій роботі ми повинні вістря війовничого атеїзму направити проти всіх і всіляких проявів релігійної ідеології, від грубих до найвтонченіших, ми повинні всю систему бойової атеїстичної пропаганди направляти на утворення в найширших масах діалектично-матеріалістичного світогляду.

21. Товариство війовничих матеріалістів-діалектиків разом з Інститутом філософії і природознавства повинно розгорнути систематичну роботу, щоб підготуватися до 50 роковини з дня смерті Маркса.

По-ленінському, в світлі марксизму епохи імперіялізму і пролетарської революції, в світлі ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму, ми повинні висвітлити низку питань, що стосується до виникнення марксизму, філософської еволюції Маркса і Енгельса, розвитку марксизму — в нерозривному зв'язку з класовою боротьбою пролетаріату. В непримиренній боротьбі проти старої ревізійоністської і сучасної соціал-фашистської, в тому числі троцькістської фальсифікації марксизму, рішуче викриваючи всю фальсифікаторську роботу „марксознавців“ типа Рязанова, викриваючи право- і „ліво“-опортуністичне фальшування марксизму, ми повинні ще більше загострити свою теоретичну зброю для дальшого розвитку марксистсько-ленінської теорії і для боротьби за перемогу соціалізму в усьому світі.

Готуючись до 50 роковин з дня смерті Маркса, ми повинні змобілізувати весь колектив для поглибленої теоретичної роботи й бойової пропаганди марксизму-ленінізму в нерозривному зв'язку з практикою соціалістичного будівництва і класової боротьби пролетаріату.

22. Констатуючи, що до цього часу Українське товариство війовничих матеріалістів-діалектиків і Інститут філософії і природознавства недозволено мало уділяли уваги іншим ділянкам теоретичного фронту (історичному, економічному, літературному тощо), пленуму ТБМД вважає за потрібне надалі забезпечити систематичну участь філософського колективу в розробленні методологічних питань інших галузей теоретичного фронту. Це зв'яже філософську роботу з конкретними галузями знання і з конкретними питаннями революційної практики і буде сприяти плідотворчому розгортанню роботи філософського колективу.

23. Ліквідація капіталістичних елементів і клас взагалі, подолання рештків капіталізму в економіці і свідомості людей відбуватиметься і далі за умов загострення класової боротьби в нашій країні; „і в дальнішому ще неминуче загострення класової боротьби в окремі моменти й особливо в окремих районах і на окремих ділянках соціалістичного будівництва“. (з постанов XVII партконференції). В той же час дедалі більше загострюється боротьба між СРСР і капіталістичним оточенням, загострюється класова боротьба в усьому світі. Тим то в філософській роботі, як і в усій ідеологічній роботі, повинна бути забезпечена непримиренна боротьба проти класового ворога, в тому числі проти контрреволюційного троцькізму,

що перетворився на передовий загін контрреволюційної буржуазії, і проти всілякого опортунізму. Борючись за генеральну лінію партії на два фронти: проти правого ухилу як головної нині небезпеки, проти „лівого“ ухилу і примиренства до них, філософський колектив повинний при цьому в усій своїй теоретичній роботі неухильно боротися проти всілякої ревізії марксистсько-ленінської філософії, проти механістичної ревізії як головної нині небезпеки, проти меншовикуватого ідеалізму і примиренства до них, проти всілякого контрабанди і гнилого лібералізму. Філософський колектив повинний з усією напимиренністю боротися проти ухилів від марксистсько-ленінської теорії, від ленінської лінії у теорії і практиці національного питання; проти великодержавного ухилу як головної небезпеки і проти місцевого націоналізму в усіх його нацидемівських та інших проявах.

24. Правильною організацією роботи на засадах колективності, пляново і систематично залучаючи до роботи весь український філософський колектив, розгортаючи більшовицьку критику й самокритику, методами соцзмагання і ударництва ми повинні забезпечити цілковиту реалізацію плянів в науково-дослідній і масовій роботі.

Про організаційно-масову роботу ТМВД

Резолюція на співдоповідь М. І. Уральцева

Творчими зусиллями робітничої класи і колгоспного селянства під твердим керівництвом більшовицької партії наша країна вступила в період соціалізму. Величезним досягненням третього вирішального року п'ятирічки є побудова і вивершення фундаменту соціалістичної економіки.

Через успішне соціалістичне будівництво і розгорнений соціалістичний наступ на капіталістичні елементи відбулися величезні класові зрушення. Як в місті, як і на селі панівне місце посів соціалістичний сектор і розв'язано остаточно ленінське питання „хто — кого“ в нашій країні на користь соціалізму.

Досягнені успіхи партія здобула в жорсткій боротьбі з класовим ворогом на всіх ділянках соціалістичного будівництва, в боротьбі з контрреволюційним троцькізмом, в боротьбі з правим і „лівим“ опортунізмом і примиренством до них, — викриваючи всілякі збочення від генеральної лінії партії, від марксизму-ленізму.

Особливою формою класової боротьби пролетаріату є боротьба на теоретичному фронті з ворожими марксизмові-ленінизмові течіями, зокрема з механіцизмом і меншовикуватим ідеалізмом, що є не що інше, як опір класового ворога переможному наступові марксизму-ленізму на теоретичному фронті.

Філософський колектив України правильно з партійних позицій у боротьбі на два фронти викрив антимарксистську, антипартійну суть і механіцизму (Семковський та інші) і меншовикуватого ідеалізму (Юринець, Демчук, Марк, Бон, Загорулько, Розанов і інші), цим самим розчистивши шлях до дальшої своєї плідотворчої роботи.

Особливо в зв'язку з листом т. Сталіна до редакції журн. „Пролетарская Революция“ силами членів ТМВД виконано чимало критичну роботу (прорецензовано щось із 28 філософських праць). Викрита троцькістська і соціал-фашистська контрабанда в роботах Демчука, фашистська — в роботах Бона, ідеалістичні збочення в роботах А. Марка, виявлено чимало антимарксистських збочень в журналі „Прапор Марксизму“.

Борючись за ліквідацію відставання наукової роботи від завдань соціалістичного будівництва, ТМВД боролось за зміну тематики в науково-дослідній і у видавничій роботі. Наявність деяких перелім в організаційно-масовій роботі ТМВД: ленінські і гегелівські дні, початок роботи на підприємств вах м. Харкова, Києва, Одеси, Миколаєва.

Організація за останні часи зростає як кількісно, так і якісно. Тим часом як досі організація об'єднувала кілька філософів спеціалістів, тепер організація ТМВД з групами сприяння має в своїх лавах близько 2.500 осіб. Якщо дотепер організація мала кілька осередків і груп сприяння, нині ми маємо 4 філії, 12 осередків і 44 групи сприяння.

Наявність деяких зрушень в роботі ТМВД не може затушувати того основного факту, що ТМВД і до цього часу не стало всеукраїнською масовою організацією, не стало керівним центром масової роботи і слабо керувало роботою периферійних осередків.

Керівництво ТМВД не домагалось після повороту послідовного на ґрунт: творчої роботи, присутнього визнання теоретично-політичних помилок з боку членів правління ТМВД, т. Юринця і т. Семковського, які обмежились формальним визнанням своїх помилок.

Товарист о не спромоглось в достатній мірі змобілізувати своїх членів для пророблення актуальних питань соціалістичного будівництва, технічної реконструкції народного господарства, класової боротьби, питань, поставлених XVII паррконференцією про другу п'ятирічку. Більше того, чимала частина філософської продукції вже після повороту не була пов'язана з соціалістичним будівництвом, а почасти являла собою одверту антипартійну літературу.

Керівництво ТМВД не zorganizувало роботи, щоб залучити свій актив до наукового розроблення проблем, пов'язаних з ленінським етапом у філософії і природознавстві, недостатньо керувало роботою марксистських товариств: техніків, математиків, біологів, медиків і педагогів.

ТВМД своєю роботою не відбило взятого після повороту курсу на розгорнення широкої масової антирелігійної пропаганди, не забезпечило достатньої участі філософського колективу в цій роботі.

Розпочата масова робота осередків ТВМД на великих підприємствах через слабе керівництво не набрала чітких і виразних організаційних форм, не набрала пляновості і систематичності, а в багатьох випадках ще і досі має кампанійський характер.

Виходячи з завдань, що стоять перед філософським фронтом на сучасному етапі будівництва соціалізму і класової боротьби, товариство „Войовничий матеріаліст-діалектик“ у своїй дальшій теоретичній і організаційно-масовій роботі повинно керуватися ухвалами XVII партконференції, постановами ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, і вказівками т. Сталіна, які він дав для теоретичного фронту.

Центральне місце в плані робіт мусять посісти такі проблеми як вивершення реконструкції народного господарства, завдання ліквідації класу у другій п'ятирічці, зміцнення і посилення пролетарської держави і диктатури пролетаріату, побудова безкласового соціалістичного суспільства, зміцнення і посилення керівної ролі партії в соціалістичному будівництві.

Боротьбі за генеральну лінію партії, за чистоту Марксо-Ленінової теорії повинна бути підпорядкована вся теоретична й масова робота товариства.

Невідкладним завданням є опрацювання і дальше розроблення філософським колективом матеріалістичної діалектики на основі праць Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна, на основі зразків, що їх дав Ленін, що їх дають партійні з'їзди і тов. Сталін, на основі практики соціалістичного будівництва і революційної боротьби міжнародного пролетаріату.

Поширений пленум ТВМД доручає новому правлінню домогтися цілковитої реалізації пляну, що його було накреслено в зв'язку з листом тов. Сталіна до редакції журналу „Пролетарская Революция“, і протягом найкоротшого часу видати ті роботи, де висвітлюється боротьбу Леніна і нашої партії з контрреволюційним троцькізмом, центризмом і люксембургіянством.

Журнал „Прапор Марксизму“ на передущих етапах не стояв на висоті своїх завдань і часто - густо був трибуною ворожих марксизмові-ленінізмові ідей. Навіть після повороту „Прапор Марксизму“ недостатньо перебудував свою роботу. Треба в дальшій роботі журналу домогтися повної перебудови його на засадах генеральної лінії партії, актуалізувати його проблематику і поширити атуру товаришами з периферії і аспірантами Українського інституту філософії і природознавства.

За опорні пункти масової роботи ТВМД мають стати його осередки, зорганізовані при великих підприємствах, учбових і наукових закладах. За основний зміст масової пропагандистської роботи як осередків, так і груп сприяння мають бути постанови XVII партконференції, їх поглиблене пророблення на масових зборах партійного і комсомольського активу, в семінарах і гуртках партійно-комсомольської мережі, а також серед безпартійних і колгоспних мас.

Поширений пленум ТВМД звертає увагу в їх осередки ТВМД на потребу закріплення їхньої роботи на великих підприємствах. Розгортаючи роботу коло марксистсько-ленінського виховання на заводах, осередки повинні тісно пов'язати її з завданням даного підприємства в його боротьбі за промфінплян, за реалізацію шести історичних вказівок тов. Сталіна і постанов XVII партконференції.

Особливо великої ваги набирає пропаганда діалектичного матеріалізму серед інженерно-технічних кадрів. Для цього потрібно організувати спеціальні семінари з діямату для обслуговування інженерів і техніків, консультації й обговорення з ними методологічних проблем виробництва і з історії техніки та природознавчих наук. Всеукраїнський пленум ТВМД зобов'язує обласні організації мати свої пости на великих підприємствах.

Розгорнення масової роботи ТВМД гальмується недстачею кваліфікованих пропагандистів з діямату. Щоб підготувати й передготувати кадри, потрібно зорганізувати спеціальні короткочасні курси, а також заочне навчання при Українському інституті філософії і природознавства.

Пленум доручає правлінню в плані видавничої і наукової роботи на 1932-33 р. включити видання філософських творів Маркса, Енгельса і Леніна з таким розрахунком, щоб уся робота була закінчена і видана на 50 роковини з дня смерті К. Маркса, а також потрібно видати спеціальну збірку, присвячену 50 роковинам смерті Маркса.

ТВМД рішуче мусять покинути з старою деборінською традицією ігнорування антирелігійної роботи, і разом з товариством „Войовничий безвірник“ треба накреслити план цієї роботи, змобілізувавши частину філософських сил спеціально для роботи над антирелігійною пропагандою.

Важливою ділянкою роботи є воєнна пропаганда серед людности. Треба ширше залучити філософський колектив до цієї роботи, особливо до розроблення проблем війни, до популяризації вчення Маркса - Енгельса - Леніна та Сталіна про війну, допомагаючи Товариствам в їхній роботі.

Осередки ТВМД мусять розгорнути поглиблену самоосвітню роботу за ов лодін Марксо-Ленінової теорії і прикладання методи діалектичного матеріалізму в конкретних галузях теоретичної і практичної роботи. Пленум доручає правлінню приспівити випуск підручників з діямату та істмату, а також протягом найкоротшого часу скласти програми занять для осередків ТВМД і для груп сприяння.

Осередки і групи сприяння ТВМД повинні брати активну участь в роботі коло підготування кадрів, систематично вкорінювати діалектичний матеріалізм у всі дисципліни, викладані у вишах, і забезпечити піднесення ролі і значення діалектичного матеріалізму як предмету викладання в системі вишівських дисциплін.

Дбаючи про розвиток української культури національної формою і соціалістичної змістом, ТВМД повинно провадити розгорнену боротьбу проти великодержавного шовінізму, як головної небезпеки, і проти місцевого націоналізму.

Треба провадити рішучу боротьбу проти українського фашизму й соціал-фашизму, боротися з усіма реакційними псевдомарксистськими течіями в філософії, політекономії, історії і літературі.

Вся робота ТВМД має бути перебудована на основі соцзмагання і ударництва, обміну досвідом між окремими організаціями, осередками і групами сприяння.

Оперативне керівництво, перевірка виконання: відповідальність кожного за доручену роботу має бути найголовнішим завданням організаційної роботи товариства.

Виконання всіх цих завдань, що поставили перед ТВМД, вимагає ще більшої консолідації філософського колективу на основі генеральної лінії партії, на основі боротьби за чистоту марксистсько-ленінської теорії.

В послідовній нещадній боротьбі за генеральну лінію партії проти правого опортунізму як головної небезпеки на даному етапі, проти „лівого“ опортунізму й примиренства до них в боротьбі з класовим ворогом на теоретичному фронті, з механіцизмом, як головною небезпекою на даному етапі, меншовикуватим ідеалізмом, у боротьбі з услякою контрабандою і гнилим лібералізмом, ще більше зміцніє і згуртується під керівництвом комуністичної партії філософський колектив на виконання всесвітньо-історичних завдань XVII партконференції — на побудову безкласового соціалістичного суспільства у другій п'ятирічці.

Про соціалістичну реконструкцію техніки і завдання ТВМД

Резолюція на доповідь М. Х. Орлова

1. За вихідну точку для розв'язання великої проблеми соціалістичної реконструкції техніки мають бути насамперед праці і виступи тов. Сталіна і постанови XVII партконференції. В центрі має бути політична настанова другої п'ятирічки: „остаточно зліквідувати капіталістичні елементи і класи взагалі, цілком знищити причини, що породжують класову відмінність і експлуатацію, подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудящу людність країни на свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства“.

2. Суперечність між загнаним капіталізмом і переможно будованим за проводом нашої партії соціалізмом є основна суперечність історії нашого часу. В капіталістичному суспільстві робітник стає простим додатком до машини, а машина — засобом дедалі більшого визиску пролетаріату, насильного здовження робочого дня, засобом викидання на вулицю, на голодну смерть мільйонів робітників. Там машина — це прокляття для робітника. В капіталістичній продукції вперше виступають „суспільні умови праці не тільки як чужі робітничі сили, що належать капіталові, а і як сили, скеровані вороже і непереможно проти поодиноких робітників в інтересах капіталістів. Тут виступає попередня праця — в автоматі, в машинах, що він їх урухомлює, — виступає, як може здаватися, самостійно і незалежно від праці, замість того, щоб її скоритися, залізна людина проти людини з тіла й крові. Підкорення праці капіталові, вбирання його праці капіталом, що лежить в понятті капіталістичної продукції, виступає тут як технологічний факт“ (Маркс). Машина в руках капіталістів робиться засобом для придушення класової боротьби робітників (страйків тощо). Капіталізм підкоряє науку капіталові, присвоює її продукційному процесові, відділяючи її від праці, обертає її в чужу ворожу для пролетаріату силу. Розумовий професійний розвиток робітника свідомо гальмується.

Сьогодні, в епоху імперіалізму і пролетарських революцій, в умовах нечуваної світової економічної кризи капіталізму, що розгортається на тлі загальної кризи капіталізму, скрайнього загострення класових суперечностей, ми є свідками загнаних капіталістичної техніки (крім військової), розвиток якої скеровується передусім проти СРСР. Того більше, сучасна буржуазна філософія (Шпенглер, Людеке й інші) і соціал-фашистська філософія будують теорії, що мають виправдати це загнаних, що змагають до детехнізації, до повороту до заступу і мотики. Водночас нечуване поширення ідеалізму, фідеїзму, а навіть у формі махізму, серед буржуазних природознавців і техніків веде до занепаду природознавчо-технічне дослідження, підіриває основи його розвитку. Прояв цього є хронічні кризи буржуазного природознавства. Навпаки, у нас на базі незрівняного розмаху соціалістичної індустріалізації, соціалістичної реконструкції сільського господарства, залучення мільйонів трудящих до свідомого соціалістичного будівництва невпинно розвивається технічна думка, природознавчі науки, відкривається нові природні багатства, що правлять за нову основу розвитку соціалістичних продукційних сил“.

Тим часом як у капіталістичних країнах ширяться теорії технічного регресу, у нас мільйонові кадри винахідників, ідучи за заклик нашої партії, напружують свої сили успішно для щораз більшого досягнення технічних здобутків. Тим часом як у буржуазних

країнах величезні кадри інженерів, фахівців і техніків знаходяться на краю голоду і злиднів, у нас, за вказівками т. Сталіна, пролетаріят кує чимраз більші лави своєї пролетарської технічної інтелігенції, повної ентузіазму праці і творчого героїзму. Перевага соціалістичного способу продукції робиться очевидною для всіх, і дехто з передових буржуазних технічних сил дивиться на СРСР як на єдину країну технічного поступу і не обмежених його можливостей.

3. В боротьбі за соціалістичну реконструкцію техніки ми мусимо нещадно боротися на два фронти: проти правого опортунізму як головної небезпеки, проти технічного консерватизму, млявості, непорушності, проти сліпого наслідування закордонних взірців, яке не бере на увагу принципіально відмінних соціальних обставин, в яких розгортається наша соціалістична техніка, а чистим копіюванням засуджує нас на залежність від буржуазних країн, і проти „лівацького“ прожектерства, проти відкидання *всіх* закордонних взірців, проти пірвання *всього* зв'язку з буржуазною технічною думкою, проти методологічної схоластики й талмудизму, проти бахвальства, що шапками хоче закидати во ога, проти небажання вперто вчитися, критично вивчати і сприймати все ліпше, що створило буржуазне суспільство в техніці, проти небажання вчитися досвіду в широких мас, що будують соціалізм.

4. Особливо треба вести боротьбу проти *чистого техніцизму*, що, за прикладом тов. Бухаріна, проблему соціалістичних продукційних сил підмінює проблемою голої техніки, забуваючи слова Маркса: „З усіх засобів продукції найважливіша продукційна сила є сама революційна класа“, відриває питання техніки від питань соціалістичної організації праці, нових її форм, від трудового ентузіазму, від того, що піднесення продукційних сил, за словами тов. Сталіна, стало „ділом долести, ділом чести, ділом слави“, від *партійного проводу* в справах технічного переозброєння нашої промисловості й сільського господарства. Цей техніцизм, технічний об'єктивізм, що має за свої основи антимарксистську теорію рівноваги, є наслідок загальної настанови на самоплив, на стихійність, і є він впливом меншовізму, нерозумінням суб'єктивного чинника, вирішальної ролі нашої партії.

5. Контрреволюційний троцькізм, що перекидався від вимог надіндустріалізації до індустріального мінімалізму, що ставив вимогу феодалного визиску селянства, яка мала за *мету зрив* спілки пролетаріату з селянством, повалення диктатури пролетаріату і *капіталістичну* реставрацію. Відкидає значення нових соціалістичних продукційних відносин для розвитку продукційних сил, що виявилось в його твердженні, що сума сох не дасть колективу, як сума човнів не дасть пароплава; це відкидання зворотного впливу соціалістичних продукційних відносин зв'язано з його твердженням про буржуазний характер Жовтневої революції, що випливає з його антимарксистської теорії „перманентної“ революції. Як і скрізь, так і цією лінією він дає теоретичну поживу сучасному фашизму, будучи сам передовим загоном буржуазної контрреволюції.

6. В основу нашої роботи коло соціалістичної реконструкції, техніки ми мусимо покласти праці і висловлювання основоположників комунізму Маркса — Енгельса, геніяльну спадщину в цій ділянці Леніна, геніяльні вказівки і настанови тов. Сталіна. Маркс вже дав перші думки про поточну і масову продукцію як тип продукції періоду соціалізму, Енгельс добачає в електрифікації технічну основу знищення протилежностей між містом і селом, Ленін продовжує і підносить на вищій щабель дослідження Маркса — Енгельса і в своїх висловленнях про електрифікацію дає нам широкі нариси великої роботи, що має за короткий час поставити нашу країну з технічного погляду на перше місце проти передових капіталістичних країн. В своїх твердженнях про потребу побудувати матеріалістичну діалектику на основі історії техніки він дає нам методологічний ключ, щоб розв'язати найважливіші питання і в теорії техніки.

Сталін у відомому листі до Леніна в зв'язку з пляном Гоелро, в боротьбі проти „обивательського реалізму“ тов. Рикова і авантурного пляну Троцького „про трудармію“, пляну „господарського відродження Росії на основі масового застосування до уламків передової промисловості праці некваліфікованої селянсько-робітничої маси“ — виясняє нам на всю широту значення, путі, можливості, великі перспективи соціалістичної електрифікації, єдиного господарського пляну з цього погляду. У своїх виступах він тісно пов'язує проблеми соціалістичної реконструкції техніки з розвитком соціалістичних продукційних відносин, троцячи вщент теорії чистого техніцизму, з нашою політикою щодо селянства, з нашими фінансово-економічними проблемами, з нашою вірною політикою зарплати. Він не тільки виголошує лозунг, що в добу реконструкції техніка вирішує все, що більшовики повинні опанувати техніку, він кожного моменту вказує на цю конкретну ланку і в технічній ділянці, за яку ми мусимо вхопитися, щоб витягти цілий ланцюг. Він глибоко з'ясовує *зміст* нашої технічної реконструкції і *теплів* у ній в геніяльному лозунгу: наздогнати й випередити з технічно-економічного погляду передові капіталістичні країни за 5—10 років. Особливо глибоко простежує і виявляє він зв'язок між технічною реконструкцією і піднесенням обороноспроможності нашої країни. Його історичні шість вказівок — це незрівняний зразок діалектичного ленінського уміння пов'язувати проблеми техніки, економіки, організації праці, викликати нові сили пролетарської енергії. Він глибоко висвітлює проблеми нової пролетарської технічної інтелігенції і наше ставлення до старих фахівців у зв'язку з переломом у їхніх лавах і поворотом до політики радянської влади.

7. За основу наших заходів, за директиви у нашій роботі мають бути ось ці настанови XVII партконференції: „Основним і вирішальним господарським завданням другої п'ятирічки повинно бути вивершення реконструкції усього народного господарства, створення найно-

бішої технічної бази для всіх галузів народного господарства, Керівна роль у вивершенні технічної реконструкції належить радянському машинобудівництву... Найважливішим елементом технічної реконструкції народного господарства являється створення найновішої енергетичної бази, основаної на найширшій електрифікації промисловости і транспорту та поступовому запровадженні електроенергії в сільське господарство...

Треба боротися з намаганнями деяких товаришів вважати тільки електрифікацію як таку за провідну засаду технічної реконструкції нашого народного господарства. Це одnobічне й вузьке тлумачення ленінської постанови питання про роль електрифікації в наших умовах суперечить висловлюванням Леніна (в тезах до III конгресу Комінтерну, в „Ліпше менше та краще“)

8. Уся наша робота навколо реконструкції техніки має бути тісно пов'язана з завданнями, поставленими XVII партконференцією, а особливо з завданнями хемізації, що має колосальне значення і для соціалістичної реконструкції сільського господарства, і для піднесення оборонноспроможности нашої країни, з розвитком кольорової металургії і інших провідних галузів промисловости.

9. Великого значення набуває проблема технічної реконструкції в зв'язку з автоматизацією процесу продукції, поточною серійною продукцією, з спеціалізацією продукції. Тут наша технічна думка має сміливо йти вперед, тут щораз менше зразків може нам дати буржуазна технічна думка.

10. Великою окремою проблемою є проблема механізації трудомістких галузів (гірництво, комунальне господарство, житлобудівництво металургія і інші).

11. Соціалістична реконструкція техніки має за неодмінну передумову пройняття методою діалектичного матеріалізму усіх природничих і технічних наук, їхню методологічну революцію, знищення буржуазного і соціал-фашистського (Кавтського і ін.) метафізичного поділу наук на „чисті“ і прикладні, тісне з'єднання теорії з практикою, техніки з природознавством, невпинне проведення засади партійности в природознавстві і технічних науках.

12. Щоб розв'язати ці завдання, ми мусимо по-ленінському розробити історію техніки, розробити під поглядом її актуалізації, використовуючи велику спадщину Маркса — Енгельса — Леніна, всі вказівки і настанови тов Сталіна.

13. Ми мусимо вести невпинну боротьбу з троцькістською в всякою іншою ворожою нам контрабандою і гнилим лібералізмом, посилити боротьбу проти шкідливих теорій на технічному фронті (Данілевський і ін.), що є прояв опору клясового ворога проти соціалістичної реконструкції техніки.

14. ТВМД має провадити рішучу боротьбу проти тих, які, не розуміючи принципіальної різниці між капіталістичною раціоналізацією, що наймовірно посилює визиск робітників, масами викидає їх на вулицю, на голодну смерть, і соціалістичною раціоналізацією, що приспішує виконання промфінпланів, поліпшує добробут робітників, підвищує продуктивність соціалістичної праці, проти тих, які, ототожнюючи механізацію з раціоналізацією, недооцінюють соціалістичної раціоналізації, значення якої при посиленні соціалістичної механізації не тільки не зменшується, а навпаки чим раз більшає.

15. ТВМД має вслякя допомагати організації робітників і техперсоналові — винахідникам, озброюючи їх марксистсько-ленінською діалектикою для опанування нових висот техніки, забезпечуючи їхнє марксистсько-ленінське виховання. ТВМД відзначає, що бурхливе зростання робітничого винахідництва на основі соціалістичних форм праці, соцзмагання і ударництва дає великі необмежені перспективи для розвитку соціалістичної техніки.

16. ТВМД особливо увагу мусить звернути на роботу у вищих школах, особливо у вищій технічній школі, забезпечуючи марксистсько-ленінське виховання фахівців.

17. Роль і значення комсомолу в процесі нашої соціалістичної продукції і опанування техніки щораз більшає. ТВМД має тісно пов'язатися в своїй роботі з комсомольськими організаціями, щоб допомогти комсомолові в марксистсько-ленінському методологічному озброєнні для опанування техніки.

18. Разом з товариством техніків-марксистів ТВМД мусить провадити масову технічну пропаганду на основі марксистсько-ленінської методології серед широких партійних і взагалі робітничих і колгоспних мас.

19. Відзначаючи заснування Інституту техніки і технічної політики ВУАМЛІН, пленум ТВМД вважає за потрібне тісно зв'язатися з Інститутом лінією здійснення завдань ТВМД в соціалістичній реконструкції техніки.

20. Цього всього ми можемо досягти тільки послідовно провадячи генеральну лінію партії, борючись на два фронти — проти правого опортунізму як головної небезпеки, проти „лівого“ опортунізму і проти примиренства до цих.

Боротьба та атеїзм на сучасному етапі і завдання ТВМД

Резолюція на доповідь Д. Л. Ігнатюка

1. Успішне соціалістичне будівництво в місті й на селі, розгорнений соціалістичний наступ цілим фронтом на рештки капіталістичних елементів зумовлюють невпинне звужування економічної і соціальної бази релігії. В наслідок цього, а також в наслідок керованої від комуністичної партії політично-освітньої й антирелігійної роботи маси пролетаріату, а також і трудящого селянства поривають або вже порвали з релігією.

Проте процес визволення трудящих мас з - під впливу релігії і її організації сьогодні далеко ще не закінчився. Певна частина робітників і селян, що найбільше політично відсталі і найменш залучені до активної й свідомої участі в будівництві соціалізму, все ще не позбулися релігійних забобів. Це дає змогу класовому ворогові, що шалено бореться проти соціалістичного наступу, і тепер ще користуватися з релігії і її організації як з контрреволюційного знаряддя боротьби проти соціалізму.

Тому широко розгорнена масова антирелігійна робота, витримана в дусі науки Маркса — Леніна й провідних партійних настанов, що вимагають непримиренної боротьби на два фронти проти опортуністичних збочень від ленінської теорії й тактики боротьби з релігією, лишається й надалі одним з найболючіших завдань ідеологічного фронту. Широко поставлені критика релігії як пережитку світогляду, як ідеології рабства й примирення з експлуататорськими відносинами; завзята масова атеїстична пропаганда, що має за мету викрити контрреволюційну роль церковних, сектантських та інших релігійних організацій СРСР і закордонну та зв'язок їхньої діяльності з підготовкою міжнародним імперіялізмом воєнної інтервенції проти СРСР, широко розгорнена боротьба з протаскуванням під прапором „об'єктивної науки“ ідеалістично-попівських концепцій — лишається і на сучасному етапі класової боротьби якнайактуальнішим завданням. Нерозуміння або заперечування цього є прояв найшкідливішого опортунізму, з яким треба зонайршучіше боротися.

Всяке нехтування антирелігійною роботою на нинішньому етапі тим більше недозволене ще й тому, що наше завдання не обмежується ліквідацією реакційного духовництва і релігійних організацій в нашій країні: боротьба з релігією і її організаціями є складовою частиною революційної боротьби пролетаріату за своє економічне й духовне розкріпачення в міжнародному масштабі.

2. Пленум відзначає, що розрив з традиційними релігійними ієв'ями і уявами, розрив з церквою і релігійно- побутовою обрядовістю, вихід з - під безпосереднього впливу попа чи то сектантського проповідника ще зовсім не визначає цілковитого й остаточного визволення людини від релігії, і що на цьому не закінчується наша боротьба за її виховання в дусі пролетарського атеїзму. Пропаганда воєнничого пролетарського атеїзму, який є діалектичним матеріалізмом, спрямованим проти релігії, має допомогти трудящим масам цілком позбутися всіх і всіляких фетишистських ідей і уяв, містифікаційних ідеологічних вивертів — цих найглибших і найвитонченіших залишків релігійно-ідеалістичного світогляду. В різних звичаях, традиціях, моральних уявах, у ставленні до праці, до колективу, в побутових відносинах тощо — ці тонкозавуальзовані залишки старого ще тяжітимуть над людьми певною мірою і певний час і після того, як будуть зліквідовані класи.

У світлі завдань, що їх поставила XVII всесоюзна партконференція, зокрема — завдань подолати пережитки капіталізму в економіці і свідомості людей, по-соціалістичному перевиховати колгоспника, значення антирелігійної пропаганди як одного із важливіших засобів соціалістичного перевиховання мас, як могутньої підйоми культурної революції у другій п'ятирічці не тільки не зменшується, як про це твердять праві опортуністи, а, навпаки, збільшується. Водночас антирелігійна пропаганда, скерована проти найглибших і найвитонченіших залишків релігійно-ідеалістичного світогляду, стає складнішою, потребує від нас її піднесення на далеко вищій теоретичній рівень, на рівень поглибленої пропаганди діалектично-матеріалістичного світогляду. Другої п'ятирічки фронт антирелігійної пропаганди має перетворитися на один із найширших фронтів масової пропаганди діалектичного матеріалізму.

3. Теоретичний рівень сучасної антирелігійної пропаганди не відповідає вимогам, що поставили і постають нині на атеїстичному фронті. Основними хибами є те, що до цього часу ще не розгорнено справжньої боротьби за пролетарський атеїзм на основі ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму, що масову, а також науково-дослідну антирелігійну роботу не завжди будувалося на засадах марксистсько-ленінської теорії.

Теоретичну спадщину Леніна з питань релігії і боротьби за атеїзм використано і розроблено досі зовсім недостатньо. Антирелігійна література має в собі чимало помилок і перекозчень марксистсько-ленінської теорії атеїзму, що йдуть в основному лінією механіцизму і меншовикуватого ідеалізму. Водночас є багато випадків протаскування в антирелігійну літературу явно-ідеалістичних, попівських, соціал-фашистських і троцькістських ідей, теорій і теорієнок. Все це могло статися тому, що на теоретичній антирелігійній ділянці зовсім ще не досить розгорнено боротьбу на два фронти, боротьбу за чистоту марксистсько-ленінських теоретичних засад з питань релігії і пролетарського атеїзму. Ці дуже серйозні хиби доводять також про притуплення у деяких авторів і редакторів антирелігійної та іншої літератури більшовицької класової пильності і про гнилий лібералізм до антимарксистських, класово-ворожих теорій і поглядів.

4. Колишнє філософське керівництво меншовикуватих ідеалістів не допомагало і не могло допомагати організаціям, що ведуть антирелігійну роботу, зокрема — спільці воєнничих безвірників через те, що ігнорування антирелігійної роботи виходило з принципових засад меншовикуватого ідеалізму. Але пленум вважає за потрібне рішуче відзначити, що й після філософського повороту антирелігійна пропаганда в роботі ТВМД ще не послала свого місця в належних їй розмірах Пленум вважає такої стан з антирелігійною роботою за недозволений.

Всім організаціям і членам ТВМД пленум пропонує:

1. За певним пляном, виділивши для цього спеціальних товаришів, організувати опрацювання ленінської теоретичної спадщини з питань релігії й пролетарської боротьби:

проти неї, а також опрацювання вузлових питань з теорії і історії атеїзму і релігії, ґрунтуючись на теоретичних засадах марксизму - лєнінізму. Найважливішими з цих питань, що підлягають розробленню в першу чергу, є: лєнінський етап в теорії атеїзму, атеїзм Лєніна й атеїзм Плєханова, II Інтернаціонал і релігія, імперіялізм і релігія, проблема відмирання релігії, класова боротьба й релігія в другій п'ятирічці, класова боротьба на Україні й релігія. Розроблення лєнінського етапу в теорії атеїзму треба супроводити посиленням розробленням всієї атеїстичної науки Маркса — Енгельса.

2. Боротьбу за лєнінську більшовицьку партійну теорію атеїзму треба непоривно пов'язувати з боротьбою на два фронти — проти опортуністичних перекручень марксистсько-лєнінської теорії і практики атеїзму, а також з боротьбою проти соціал-фашистської, буржуазно-ідеалістичної і іншої контрреволюційної контрабанди. ТВМД мусить піддати найрішучішій критиці механістичну ревізію марксистсько-лєнінської теорії релігії й атеїзму, що є головною небезпечкою, а також меншовикуватий ідеалізм.

І боротьбу з механіцизмом, і боротьбу з меншовикуватим ідеалізмом треба пов'язати з критикою обмеженого плєханівського атеїзму, скільки обидві відміпи ревізіонізму в своїх методологічних основах мають чимало спільного з методологією Плєханова.

ТВМД мусить активніше увімкнутися до критичного перегляду антирелігійної літературної продукції, що його розпочато на основі листа тов. Сталіна.

3. Брак антирелігійних кадрів, що натепер є одне з головніших гальм дальшого розгорнення масової антирелігійної пропаганди, перед ТВМД як в центрі, як і на місцях висуває якнайп-кучіше завдання розгорнути роботу коло виховання пролетарських кадрів, кваліфікованих пропагандистів і наукових робітників-антирелігійників з числа членів ТВМД і груп сприяння, а також з активу спілки воєнничих безвірників.

Свою роботу в цьому напрямі правління, осередки і групи сприяння ТВМД повинні пов'язати як у центрі, як і на місцях з роботою спілки воєнничих безвірників і її організацій, залучаючи до цього також марксистсько-лєнінські природничо-наукові товариства. Робота має йти шляхом допомоги безвірницькому активові в опануванні методи діалектичного матеріалізму, в засвоєнні марксистсько-лєнінської теорії. Для здійснення цього утворити гуртки діямату для безвірницького активу, включати безвірницький актив в аналогічні гуртки ТВМД, провадити епізодичні наукові лекції для безвірників з питань марксистсько-лєнінської теорії. Там, де є робітничі антирелігійні університети або антирелігійні факультети, всебічно допомагати комплектуванню викладачів, особливо з діямату. Домогтися найкращої постави на антирелігійному факультеті ВУІКО викладання філософських і антирелігійних дисциплін, те саме забезпечити в підготованні аспірантури в ІФП ВУАМЛІНУ та в ВМГ (Київ). Взяти найактивнішу участь у перегляді і розробленні антирелігійних програм та підручників.

Марксистські природничо-наукові товариства, посилюючи боротьбу з усякими проявами попівщини і ідеалізму в природничих науках, мусять забезпечити організацію антирелігійних семінарів для підготовки і перепідготовки з питань релігії і атеїзму природників.

4. Особливо увагу ТВМД мусить приділити справі створення і видання для масового безвірницького читача і безвірницького активу ідеологічно витриманої періодичної і неперіодичної антирелігійної літератури. Треба домогтися активного співробітництва членів ТВМД в журналі СВБ „Безвірник“ і газеті „Воєнничий Безвірник“. Протягом цього року забезпечити видання основних антирелігійних підручників і програм для масового антирелігійного активу, а також видання хрестоматій з основних питань атеїзму і релігії за Марксом, Енгельсом, Лєніном. Домогтися від членів Товариства збільшення літературної наукової і масової антирелігійної літературної продукції та забезпечити контроль над якістю літератури, що виходить з друку, через редагування й рецензування.

Місцеві організації ТВМД, а в першу чергу Київська, мають забезпечити своїм ідеологічним впливом антирелігійну роботу місцевих музеїв.

Здійснюючи одне з своїх безпосередніх і найвідповідальніших завдань, ТВМД мусить по-справжньому увімкнутися до творчої теоретичної і практичної роботи на антирелігійній ділянці і допомагати партії, організаціям масової комуністичної освіти й науки, громадським організаціям — спілці воєнничих безвірників в першу чергу — піднести антирелігійну наукову і масову роботу на лєнінський рівень. ТВМД мусить на длі стати на чолі теоретичної роботи атеїстичного фронту. Його філософська робота в усіх своїх частинах (науково-дослідна, підготова кадрів, масово-пропагандистська, редакційно-видавнича) має забезпечувати неухильне виконання заповіту Лєніна про нещадну боротьбу з релігією, про пропаганду воєнничого атеїзму.

130652

РЕДАКЦІЯ: Ф. Біляв, Я. Блудов, Р. Левик, М. Орлов, Т. Степовий, В. Юринець.

ЗМІСТ

	Стр.
Пам'яті <i>М. М. Покровського</i>	5
<i>Бервицький О.</i> Воєнна небезпека і завдання теоретичного фронту	8
<i>Адріанов.</i> Основна закономірність переходового періоду	15
<i>Білярчик Н.</i> Пролетаріат і селянство в світлі завдань другої п'ятирічки.	48
<i>Штейнберг Е.</i> Історичний матеріалізм як наука	60
<i>Степовий Т.</i> Теорія стихійности Рози Люксембург	89
<i>Бервицький О.</i> Нотатки про Плеханова	117
<i>Новіков М.</i> Критика розуміння продуктивних сил у Плеханова	133
<i>Логвін М.</i> Ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму	155
<i>Львович С.</i> Про троцькістську і механістську фальсифікації марксо-ленінської теорії атеїзму	168
<i>Гофман Ф. Вольнов Ю. Ищенко Т.</i> Краткий філософський словарь	175
Резолюції всеукраїнського поширеного пленуму ТВМД	207

**ФІЛОСОФСЬКИЙ І СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
ДВОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

6-Й РІК ВИДАННЯ

**ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 6 РАЗ НА РІК
ЗА РЕДАКЦІЮ:**

**БІЛЯЄВА Ф., БЛУДОВА Я., ЛЕВІКА Р.,
ОРЛОВА М., СТЕПОВОГО Т.,
ЮРИНЦЯ В.**

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — бойовий орган марксизму-ленінізму, веде рішучу боротьбу за генеральну лінію партії, проти великих ухилів від неї, проводячи послідовно у всій своїй роботі Ленінський принцип партійності філософії

В галузі філософії журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ веде неухильну боротьбу на два фронти—з механістичною ревізією марксизму, як головної небезпекою сучасного періоду, і з меншовикувчим ідеалізмом

Важливішим завданням „ПРАПОРУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ є дійсне виконання накресленої для нього Леніном програми розробки ленінського етапу розвитку діалектичного матеріалізму, нещадна критика всіх антимарксистських і антиленінських настанов у філософії, суспільних і природничих науках, як би вони не маскувалися

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ розроблює теорію матеріалістичної діалектики, питання історичного матеріалізму в ширшому зв'язку з практикою соціалістичного будівництва і всевітньої еволюції

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ об'єднує бойовничих матеріалістів-діалектиків для виконання цих завдань, систематично підготовляючи більшовицько-виримані філософські кадри

„ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ має постійні відділи: Ленін і ленінізм, актуальні проблеми філософії діалектичного матеріалізму, історія матеріалізму, історія філософії на Україні, сучасні течії філософської думки історичного матеріалізму, історія соціалізму, питання літератури і мистецтва в матеріалістичному освітленні, психології і марксизму, актуальні проблеми культурної революції, зокрема на Україні, дискусійний відділ, критика і бібліографія, відділ листування з читачами, повідомлення і замітки

„ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ розраховано на активних робітників партії, викладачів і слухачів комвузів, вузів, робфаків, марксистських гуртів, товаришів, що займаються самоосвітою тощо,